

การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชน
เพื่อการท่องเที่ยว ชุมชนบ้านผาหมอน
ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่

โดย

นางสาวกนกวรรณ ชูชาญ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการบริหารงานวัฒนธรรม
วิทยาลัยนวัตกรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2552

Knowledge Management of Cultural Resource by Community
Leadership for Tourism: Ban Phamon Community,
Doi Inthanon, Chiangmai Province, Thailand.

By

Miss Kanogwan Choochan

A Cultural Project Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts
Cultural Management
College of Innovation
Thammasat University

2009

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วิทยาลัยนวัตกรรม

วิทยานิพนธ์

ของ

นางสาวกนกวรรณ ชูชาญ

เรื่อง

การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชน เพื่อการท่องเที่ยว
ชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่

ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

เมื่อ วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2552

ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

กมลทิน คุงประเสริฐอมร

(ดร.กมลทิพย์ คุงประเสริฐอมร)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ยอดมนี เทพานนท์

(ดร.ยอดมนี เทพานนท์)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

รองศาสตราจารย์ชัญญะ วงษ์วิภาค

(รองศาสตราจารย์ชัญญะ วงษ์วิภาค)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ดร. สมิต์ ตุงคะสมิต

(ดร. สมิต์ ตุงคะสมิต)

คณบดี

จ.ว. พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิวัตน์

(รองศาสตราจารย์ ม.ร.ว. พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิวัตน์)

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชน เพื่อการท่องเที่ยว ชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่” นี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทางด้านวิธีวิทยาการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์ (Research Methodologies in Behavior and Social Sciences) มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน และศึกษากระบวนการการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชน รวมถึงส่งเสริมให้เกิดแนวทางการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

โดยมีมูลเหตุจูงใจในการศึกษาคือ บริบททางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนประสบปัญหาในการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมภายในชุมชน มีคำถามนำในการศึกษาว่า การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนผาหมอน และผู้นำชุมชนเป็นอย่างไร และการส่งเสริมให้เกิดแนวทางการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีรูปแบบอย่างไร โดยเป็นสิ่งที่ค้นพบจากการร่วมมือกันในชุมชนเองแทนที่จะเกิดจากนักวิจัยซึ่งเป็นบุคคลภายนอก

ขอบเขตการศึกษากำหนดพื้นที่ศึกษาเฉพาะชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เป็นผู้นำชุมชนจำนวน 20 คน บุคคลเหล่านี้เป็นสมาชิกในชุมชน เป็นผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ ผู้นำทางประเพณี และผู้นำด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน ขอบเขตเนื้อหา ศึกษาการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่มีอยู่ โดยส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการความรู้ระดับปัจเจก เน้นการจัดการความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และจากประสบการณ์การดำเนินการท่องเที่ยวของผู้นำชุมชนที่ผ่านมา รูปแบบการศึกษาคือ การศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Research) ประเภทการศึกษาเฉพาะกรณีทางสังคมวิทยา (Sociological case study) และใช้วิธีการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research) ภายใต้การส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศที่เรียนรู้ร่วมกัน (Participation) ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้ศึกษาและกลุ่มผู้นำชุมชน มุ่งเน้นความสำคัญในการค้นหาสถานการณ์และสภาพปัญหาในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย การสังเกตการณ์ (Observation) การสัมภาษณ์ (Interview) และ การจัดเวทีเรียนรู้

ชุมชน โดยมีขั้นตอนการดำเนินการศึกษาดังนี้ ขั้นตอนที่ 1 สำรวจและออกแบบการศึกษา ขั้นตอน
ที่ 2 การศึกษาแบบมีส่วนร่วม และขั้นตอนที่ 3 เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษาแบ่งออกได้ 3 ส่วนคือ สภาวะการณ์ทางกายภาพและสังคม การจัดการ
ความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชน และผลจากกระบวนการจัดการความรู้ของผู้นำ
ชุมชนในเวทีเรียนรู้ชุมชน สรุปได้ว่า สภาวะการณ์ทางกายภาพและสังคม ชนเผ่าปกากะญอ บ้าน
ผาหมอน เป็นชนเผ่าที่มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญาที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ โดยผู้นำชุมชนมีบทบาทใน
การอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของกลุ่มผู้นำ
ชุมชน อาศัยการถ่ายทอดและนำไปใช้ ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม จุดเด่นที่พบคือศักยภาพทางการ
ท่องเที่ยว เป็นการรวมทุนทางกายภาพ ทุนทางสังคม รวมทั้งทุนทางจิตวิญญาณ มาปรับใช้ในการ
ท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม แต่ยังพบแนวโน้มของสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเอง คือ
วิธีการจัดการความรู้ฝังลึก และกระบวนการในการสืบทอดความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมภายใน
ชุมชน

ทั้งนี้ กระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชนจากอดีตถึง
ปัจจุบัน มีรูปแบบการจัดการความรู้ตามแนวประเพณี เกิดกลไกในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน
และส่วนหนึ่งเกิดเรียนรู้จากกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น สามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ นำความรู้
มาใช้ได้อย่างมีจุดยืน สามารถค้นพบศักยภาพของกลุ่มผู้นำชุมชนที่ริเริ่มนำเปลี่ยนแปลง (Agents
of Change) และเกิดการหมุนวนของกระบวนการจัดการความรู้ตามรูปแบบ SECI Model ผ่านเวที
เรียนรู้ชุมชน เพื่อยกระดับความรู้ หาแนวทางในการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม ส่วน
ปัจจัยที่ส่งผลให้ชุมชนต้องมีกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมในปัจจุบัน คือ
เกิดจากโครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง การต่อต้านวัฒนธรรมของตนเอง และกระบวนการ
ถ่ายทอดและสืบทอดความรู้ที่อ่อนพลัง

แนวโน้มของสภาพปัญหาในการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม ได้แก่ การ
ขาดการหมุนเวียนความรู้และการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ความหลากหลายและความแตกต่างของ
สภาพปัญหา การเปลี่ยนแปลงของบทบาทของผู้นำ รวมถึงการดำเนินงานทางด้านการท่องเที่ยว
เกิดขึ้นกับกลุ่มคนเพียงกลุ่มเดียว และพบว่า “เวทีเรียนรู้” เป็นเครื่องมือหนึ่งในการกระตุ้นให้ผู้นำ
ชุมชนเกิดกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมด้วยตนเอง ทำให้เกิดการค้นพบ
กำหนดเป้าหมาย พัฒนาทักษะ และสร้างแรงจูงใจในการฟื้นฟูองค์ความรู้และต่อยอดองค์ความรู้
ใหม่จากรุ่นสู่รุ่น เครื่องมือที่นำมาใช้ในการศึกษาที่เอื้อให้เกิดการจัดการความรู้ได้แก่ การสร้าง

พื้นที่เรียนรู้ รวมไปถึงการรังสรรค์บรรยากาศในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยใช้รูปแบบการเล่าเรื่อง เป็นเครื่องมือ

ข้อเสนอแนะในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน คือ ควรทำบนพื้นฐาน องค์ความรู้เดิม โดยผู้นำชุมชนมีบทบาทเฝ้าระวังปัญหาจากภายนอก ทบทวนตัวเองอยู่เสมอ เน้น การสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และนำมาความรู้นั้นมาใช้อย่างต่อเนื่อง และยังเป็นต้องมีพี่เลี้ยง จากภายนอกเข้าไปเพื่อให้เกิดเวทีเรียนรู้ ทั้งนี้ ในการสร้างบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ ควรเรียนรู้ ร่วมกับชุมชนอย่างเป็นธรรมชาติ องค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบาย หรือ วิธีการศึกษาจำเป็นต้องมีความเข้าใจสภาวะการณ์ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของชนเผ่าปกากะญอ อย่างลึกซึ้ง เข้าถึงปัญหาอย่างชัดเจน เพื่อนำไปสู่การวางนโยบายด้านต่างๆ ให้เหมาะสม สมดุล ต่อวิถีชีวิตด้านสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านเศรษฐกิจ จึงเป็นการพัฒนาชุมชนที่เกิดขึ้นจาก กระบวนการจัดการความรู้ภายในชุมชนไปพร้อมกับการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่าง แท้จริง

Abstract

The Study of “Knowledge Management of Cultural Resource by Community Leadership for Tourism: Ban Phamon, Chiangmai” is a qualitative research under behavior and social science research methodologies. Objectives of this study are to learn how Ban Phamon community manages their own cultural resource as well as knowledge management led by community leader. These learning results are inputs which be used for proposing knowledge management to Ban Phamon in practically way for community based tourism.

According to the cultural change in Ban Phamon, it is found that changes in community impact internal knowledge exchange of cultural resource management in negative way. Then it is important to learn about how community leaders manage change and support knowledge management in the community for tourism. By studying role of community's leader, the results can indicate appropriate way for customizing tourism style which discovered by collaboration in the community rather from the outside researcher.

The scope of this study is defined by area and a sampling of community leader. This case study is specific to Ban Phamon, Chiangmai with 20 Community's leaders. By purposive sampling method, these leaders are from experienced community members and community tourism committees. To focus on learning about a sharing of individual experience and a reviewing of previous community research which impact knowledge management.

By following sociological case study research methodology and applies participatory research method for this study. This is to create learning environment and do observation in the same time which can lead to participation in knowledge exchange and collaboration to solve internal problem in community. Learning forums are conducted in three different timeframe. The first learning forum is designed for collecting current phenomena to understand cultural resource management. The second forum

aim participation occurred in community and the last forum is for synthesizing conclusion and share discovered innovation together.

There are three obtained valuable results. Physical and sociological result from the assessment, knowledge management by community leadership and the discovered outcomes from knowledge management through community's learning forum. It can be concluded that Phamon community has homegrown knowledge and cultural resource related to natural. These are led by community leadership for exchanging and maintaining cultural knowledge. This community has capabilities for applying both cultural and natural resources to community base tourism. However, major issues are how to manage tacit knowledge and what is the effective process of knowledge management.

Learning from the past, Phamon Community has a knowledge management based on community's tradition. Learning center has been set up from community research. It is indicated that community leadership play a key role for "agent of change" for knowledge management according to SECI Model through community's learning forum. To lift up knowledge, prevent reaction of culture and weakening of knowledge exchange, the community need to revise knowledge management regarding changes.

Problem in Cultural resource management need to be focused are knowledge exchange, cultural reproduction, diversity of problems, changing in community leadership and handling of community tourism. It is found that learning forum is an effective tool to support community leadership to discover knowledge management for cultural resources by themselves under learning environment and collaboration. Moreover, it is a channel to inspire and deliver knowledge to another generation.

Suggestions for Phamon community are to apply learning forum based on current situation, aware the changes may impact community, focus on area for knowledge exchange and emphasis. By creating learning culture among community and external organization, it can be used to define practical way of community tourism base. This can be a truly balancing of social life, economical benefit and cultural resource management in the community.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเพราะได้รับความกรุณาจาก ดร.ยอดมนี เทพานนท์ อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ให้คำปรึกษา สละเวลาคอยติดตามความคืบหน้าอย่างสม่ำเสมอ ตลอดจนตรวจแก้ไขจนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์ และรองศาสตราจารย์ชนัญญ์ วงษ์วิภาค อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ผู้ให้ความรู้ คำแนะนำ กำลังใจและช่วยติตักในการลงภาคสนาม ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาเป็นอย่างมาก ขอกราบขอบพระคุณ คณาจารย์ทุกท่าน ในสาขาบริหารงาน วัฒนธรรม ที่บ่มเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งปัญญาเมล็ดนี้ ดร.กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร และ ดร.สมิทธิ์ ตุงคะสมิต ที่กรุณาเป็นประธานกรรมการและกรรมการสอบ ร่วมให้ข้อเสนอแนะในการทำงาน เพื่อปรับปรุงวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น อาจารย์ภาณุเดช พยัสมิทธิ์ ผู้ให้คำปรึกษาจตุรกายก่อน เริ่มการศึกษา และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์จิตศักดิ์ พุฒจรรย์ ผู้ให้แง่คิดทางจรรยาบรรณ ไขความกระจ่าง ในการเข้าพื้นที่ที่มีความแตกต่างทางชาติพันธุ์

ขอขอบพระคุณผู้ใหญ่ใจดี พ่อหลวงวงมูแสบ พ่อหลวงกรฤทธิ พะดีสุปอย พะดีบุญทา พี่อนุสรณ์ พี่ธรรมชาติ ผู้นำชุมชนทุกท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม ครอบครัวดลใจไพรวัลย์ และชนเผ่าปากเกอญอ แห่งบ้านผาหมอน ที่กรุณามาร่วมแลกเปลี่ยนให้ความรู้ ห่วงใยดูแล และขอบคุณ คุณสุรสิทธิ์ ที่ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาเป็นอย่างดีตลอดระยะเวลาที่อยู่ในหมู่บ้านผาหมอน

ขอบคุณกัลยาณมิตรทางปัญญาทุกท่าน โดยเฉพาะ อาจารย์จตุพร วิศิษฎ์โชติอังกูร ผู้เป็นคลังสมองเพิ่มพลังทางปัญญาทำให้อุปสรรคกลายเป็นแรงผลักดันที่สำคัญ เพื่อก้าวสู่จิตปฏิบัติ โดยเฉพาะมิติการจัดการความรู้ในงานพัฒนาชุมชน รวมทั้ง คุณบุญสืบ คุณธัญยาพร คุณอลงกรณ์ ผู้สละเวลาเป็นวิทยากร และคุณธรรมรงค์ ที่ช่วยเป็นเพื่อนตลอดภาคสนาม ขอขอบคุณ คุณขวัญชัย คุณสมพร พานทอง และคุณกนกวรรณ ทองเถื่อน ผู้เร่งปฏิริยาในการทำเล่มวิทยานิพนธ์ให้ลุล่วง ขอขอบคุณทุกกำลังใจจากพี่ๆ ที่กาดาร์ เพื่อนๆ MCT4 และ สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย

ความสำเร็จนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าไม่รับทั้งกำลังใจและการส่งเสริมการศึกษาจากผู้เป็นที่รักยิ่ง คุณพ่อเกิลนุกูล ชูชาญ คุณแม่วัลลาและคุณพ่อชูศักดิ์ เถนบำรุง คุณเมธา เสนทอง และคุณเกียรียงไกร มาลัยบุตร ผู้ที่คอยดูแลทั้งร่างกายและแรงใจ เคียงข้างผู้ศึกษาตลอดมา

นางสาวกนกวรรณ ชูชาญ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2552

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(1)
กิตติกรรมประกาศ	(6)
สารบัญตาราง	(10)
สารบัญภาพประกอบ	(11)
บทที่	
1. บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญ	1
มูลเหตุจูงใจในการศึกษา	4
วัตถุประสงค์	5
ขอบเขตการศึกษา	5
นิยามศัพท์เฉพาะ	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
คำถามนำวิจัย	9
ข้อจำกัดในการวิจัย	9
2. แนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	10
แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	12
แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน	21
แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว	33
แนวคิดภาวะผู้นำชุมชน	51

ทฤษฎีการจัดการความรู้	55
แนวคิดวิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์	79
งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นชุมชนบ้านผาหมอน	82
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	88
สรุปกรอบแนวคิดทางการศึกษา.....	93
3. ระเบียบวิธีศึกษา.....	95
กลุ่มประชากร	95
เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา	97
วิธีการดำเนินการศึกษา.....	102
การวิเคราะห์ข้อมูล	110
4. ผลการศึกษา.....	112
การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมตามแนวประเพณี.....	112
การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อตอบรับกระแสการท่องเที่ยว .	148
กระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมในเวทีเรียนรู้ชุมชน	161
5. สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	176
สรุป	177
อภิปรายผล	188
ปัญหาและอุปสรรค	199
ข้อเสนอแนะ	200
รายการอ้างอิง.....	203

ภาคผนวก

ก. รายชื่อคณะวิจัย นักวิจัยท้องถิ่นบ้านผาหมอน	210
ข. กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในประเทศไทย	211
ค. แผนที่เส้นทางหมู่บ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่	212
ง. เส้นทางสถานที่ตั้งหมู่บ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่	213
จ. พิธีสถาปนาแข่ง อนุรักษ์พันธุ์ปลา	214
ฉ. รายละเอียดประเพณี พิธีกรรมที่โดดเด่น ของชนเผ่าปกาเกอญอ บ้านผาหมอน	217
ช. กฎระเบียบการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน	221
ซ. สถิติการรับนักท่องเที่ยว ปี พ.ศ. 2550 - 2551.....	222
ฅ. ตัวอย่างเอกสารการจูงใจโปรแกรมการท่องเที่ยว.....	223
ญ. บ้านพักนักท่องเที่ยว และบันทึกสมุดเยี่ยม.....	225
ฎ. รายงาน ลำดับเหตุการณ์ เวทีเรียนรู้ระยะที่ 1	227
ฏ. รายงาน ลำดับเหตุการณ์ เวทีเรียนรู้ชุมชนที่ 2.....	230
ฐ. รายงาน ลำดับเหตุการณ์ เวทีเรียนรู้ชุมชนที่ 3.....	232
ฑ. ภาพประกอบเวทีเรียนรู้ชุมชนที่ 4	245
ฒ. ปฏิทินวิถีชีวิตชนเผ่าปกาเกอญอ.....	246
ณ. ตารางบันทึกรายชื่อการเข้าร่วมกิจกรรม	247
ประวัติผู้ศึกษา.....	251

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
2.1	แสดงการเปรียบเทียบการจัดการมรดกวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว	40
2.2	แนวทางการจัดการความรู้โดย Alavi & Leidner (2002)	67
2.3	แนวทางการจัดการความรู้ โดย Swan (2003)	68
2.4	ผลการทดลองโปรแกรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน	86
3.1	แผนการดำเนินการศึกษา.....	103
4.1	แสดงสถานที่สำคัญในบริเวณชุมชนบ้านผาหมอน.....	130
4.2	พิธีกรรมและความหมายในการทำนา.....	143
4.3	สรุปกระบวนการจัดการความรู้ เวทีเรียนรู้ชุมชน ระยะที่ 1	166
4.4	สรุปกระบวนการจัดการความรู้ เวทีเรียนรู้ชุมชนที่ 2.....	168
4.5	สรุปเนื้อหาในกระบวนการจัดการความรู้ เวทีเรียนรู้ที่ 3.....	170

สารบัญภาพประกอบ

ภาพประกอบที่		หน้า
2.1	กรอบการทบทวนแนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
2.2	แผนภาพนโยบายของรัฐด้านการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	13
2.3	แผนภาพหลักการพื้นฐานที่สำคัญขององค์ประกอบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	17
2.4	แผนภาพรูปแบบการท่องเที่ยวในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทย	18
2.5	แผนภาพการท่องเที่ยวโดยชุมชนกับการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นองค์รวม	30
2.6	แผนภาพความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกันของชุมชน กับทรัพยากรวัฒนธรรม.....	33
2.7	แผนภาพความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาและระบบวัฒนธรรมมิติต่างๆ.....	35
2.8	แผนภาพแสดงความหมายและความสัมพันธ์ของทรัพยากรวัฒนธรรมในชุมชน	37
2.9	แผนภาพช่องว่างความรู้ (Knowledge Gap)	56
2.10	แผนภาพ DIKW Model แสดงระดับความรู้.....	57
2.11	แผนภาพสัดส่วนของความรู้ “เปรียบกับภูเขาน้ำแข็ง”.....	59
2.12	แผนภาพกระบวนการเกลียวความรู้ (Knowledge Spiral) หรือ SECI Model	61
2.13	แผนภาพรูปแบบความสัมพันธ์ การสร้างและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความรู้	63
2.14	แผนภาพแสดงบทบาทและคุณลักษณะของ "BA"	65
2.15	แผนภาพการดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชุมชนบ้านผาหมอน.....	83
2.16	ภาพประกอบแสดงความชำนาญเฉพาะทางที่ค้นพบจากวิจัยเพื่อท้องถิ่น.....	84
2.17	ภาพประกอบประมวลกิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน..	85
2.18	แผนภาพกรอบแนวคิดทางการศึกษา.....	94
3.1	แผนภาพกรอบแนวคำถาม สภาวะการณ์ทางกายภาพและสิ่งแวดล้อม.....	99
3.2	แผนภาพกรอบแนวคำถาม สภาวะการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม	99
3.3	แผนภาพกรอบแนวคำถาม สภาวะการณ์การท่องเที่ยวโดยชุมชน.....	100
3.4	แผนภาพกรอบคำถามสภาวะการณ์การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม	100
3.5	ภาพประกอบศูนย์การเรียนรู้ชุมชน.....	105
3.6	ภาพประกอบบ้านพักนักท่องเที่ยว.....	105
3.7	แผนภาพการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม เวทีเรียนรู้ชุมชน ระยะเวลาที่ 1	107
3.8	แผนภาพการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม เวทีเรียนรู้ชุมชน ระยะเวลาที่ 2	108

3.9	แผนภาพการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม เวทีเรียนรู้ชุมชน ระยะที่ 3	110
3.10	แผนภาพสรุปวิธีการดำเนินการศึกษา	111
4.1	ภาพประกอบภูมิทัศน์หมู่บ้านผาหมอน	117
4.2	แผนภาพการแบ่งเขตป่าตามภูมิปัญญาชนเผ่าปกากะญอ	119
4.3	ภาพประกอบสาริตถ์การเก็บสมุนไพรที่พบในชุมชนบ้านผาหมอน	121
4.4	ภาพประกอบลักษณะที่อยู่อาศัยของชนเผ่าปกากะญอ หมู่บ้านผาหมอน	129
4.5	ภาพประกอบตัวอย่างการบันทึกในสมุดเยี่ยมของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน	133
4.6	ภาพประกอบกิจกรรม“พลังมวลชนสัมพันธ์” อนุรักษ์ป้องกันไฟป่า	135
4.7	ภาพประกอบกิจกรรม “งานกีฬาสัมพันธ์” ต่อด้านยาเสพติด	136
4.8	ภาพประกอบการทอดผ้าของชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน	137
4.9	ภาพประกอบชุดประจำเผ่าของผู้ชาย	139
4.10	ภาพประกอบชุดประจำเผ่าของผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว	139
4.11	ภาพประกอบชุดประจำเผ่าของเด็กและการ์ตูนเด็กทารก	139
4.12	ภาพประกอบชุดประจำเผ่าของผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงาน	139
4.13	ภาพประกอบเครื่องจักสาน ของชนเผ่าปกากะญอ	140
4.14	ภาพประกอบพิธีมัดมือปีใหม่ ชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน	142
4.15	ภาพประกอบการเลี้ยงผีฝ่าย ผีนา ของชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน.....	142
4.16	ภาพประกอบพิธีเรียกขวัญ ชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน	144
4.17	ภาพประกอบสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จพระราชดำเนินขึ้น ยอดดอยอินทนนท์.....	149
4.18	ภาพประกอบทดลองทัวร์เส้นทางศึกษาธรรมชาติ “ตามรอยเสด็จฯ พิชิตดอยอินทนนท์	150
4.19	แผนภาพโครงสร้างองค์กรด้านการท่องเที่ยว พ.ศ. 2551	154
4.20	แผนภูมิแสดงการจัดสรรรายได้จากศูนย์บริการและบ้านพักนักท่องเที่ยวชุมชน	155
4.21	แผนภูมิแสดงที่มาของรายได้กองกลาง	155
5.1	แผนภาพความสัมพันธ์ระหว่างองค์ความรู้ทางกายภาพกับทางสังคม ของผู้นำชุมชน บ้านผาหมอน.....	177
5.2	แผนภาพแสดงสภาวะการณ์การจัดการความรู้ของชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน.....	178

5.3	แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของกระบวนการจัดการความรู้ทาง ทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน กับ SECI Model.....	182
5.4	แผนภาพแผนภาพแสดงทุนทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่โดดเด่น.....	184

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

ประเทศไทยเป็นดินแดนแห่งความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพ และทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลให้มีกลุ่มชนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์อพยพโยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาอาศัยและทำมาหากินในผืนแผ่นดินไทยโดยใช้ภูมิปัญญาของตนปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น ดำรงชีพด้วยการพึ่งพาธรรมชาติ รวมไปถึงเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ขึ้นจากการอพยพโยกย้ายตั้งถิ่นฐานนี้เองทำให้วัฒนธรรมคติความเชื่อและการสร้างสรรค์ทางภูมิปัญญาที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นได้ในวิถีชีวิตที่กลายเป็นวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น เช่น วัฒนธรรมการทำนาของชนเผ่ากะเหรี่ยงที่มีการเรียนรู้วิธีการผลิตจากทรัพยากรธรรมชาติและสั่งสมเป็นภูมิปัญญา สิ่งสำคัญเหล่านี้แฝงด้วยความเชื่อและพิธีกรรมโดยมีผู้นำที่มีบทบาทและเป็นผู้รู้ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตั้งแต่เริ่มต้นฤดูทำนา รวมถึงการประกอบพิธีกรรม ดังนั้น กลุ่มชนต่างๆ จึงย่อมมีขนบธรรมเนียม ประเพณีอันดีงาม ล้วนแล้วแต่ถ่ายทอดจากความเป็นอยู่ของกลุ่มชนในแต่ละท้องถิ่น อันมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ คติธรรม ความเชื่อ และการดำรงชีวิตที่สืบทอดกันมานับร้อยนับพันปี นับเป็นกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม (Enculturation or Socialization) จากอดีตสู่ปัจจุบันโดยสะสมภูมิปัญญาผ่าน “กระบวนการจัดการความรู้” (Knowledge Process) ที่เป็นธรรมชาติจากกลุ่มผู้รู้เกิดการปรับตัวทางสิ่งแวดล้อมเพื่อการอยู่รอด รวมถึงการปรับตัวทางสภาพสังคมและเศรษฐกิจโดยมีผู้นำจากกลุ่มผู้รู้เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Agents of Change) ทางสังคมและวัฒนธรรม

ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงทางสภาพเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ตลอดจนวัฒนธรรมที่สำคัญมาตลอดช่วงระยะเวลาหลายปีต่อเนื่องกันมาก จึงส่งผลกระทบต่อลักษณะการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนกลุ่มน้อยที่ต้องปรับตัวกับผลกระทบโดยตรงจากการท่องเที่ยวอันมีผลต่อทรัพยากรและวัฒนธรรมของตน นับเป็นอีกหนึ่งปัญหาของชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่การท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ดังเห็นได้จากการประเมินผลกระทบทางสังคมวัฒนธรรมจากการท่องเที่ยว ดังที่ ศรีพร สมบุญธรรม (อ้างถึงใน ปิ่นเพชร จำปา, 2545, น. 211) ได้กล่าวว่า “ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 – 2537 การเจริญเติบโตของการท่องเที่ยวทำให้สภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรมลง รวมทั้งก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบ

ต่อสังคมและวัฒนธรรมประเพณีด้วย” ซึ่งตรงกับ กนกวรรณ ดุงศรีแก้ว (2549, น. 2) กล่าวว่า “แม้การท่องเที่ยวจะส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่มีหลักฐานที่ได้แสดงให้เห็นผลกระทบด้านลบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมเพราะมีการใช้ต้นทุนทางสังคม เช่น วิถีชีวิตหรืองานประเพณีวัฒนธรรม”

สืบเนื่องจากมติการประชุมสหประชาชาติ จัดขึ้นที่นคร ริโอ เดอจาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2535 ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The United Nations Conference on Environment and Development: UNCED) โดยมีสาระสำคัญว่าด้วยการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ที่เรียกว่า “Earth Summit” มีการกล่าวถึงวาระของโลกเมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 ที่เรียกว่า “Agenda 21” จึงทำให้เกิดกระแสความต้องการการเปลี่ยนแปลงในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว 3 ประการ คือ 1) กระแสความต้องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ 2) กระแสความต้องการของนักท่องเที่ยวด้านการศึกษาเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ และ 3) กระแสความต้องการพัฒนาคนโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน (กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544, น.1)

ความสำคัญและผลกระทบต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนนี้จึงเป็นเหตุให้เกิดแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) อันนำมาสู่การวางนโยบายเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวโดยกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ตัวอย่างเช่น รัฐบาลได้ประกาศให้ปี พ.ศ. 2541-2542 เป็นปีท่องเที่ยวไทย (Amazing Thailand) ทุกหน่วยงานของภาครัฐต่างมีนโยบายสนับสนุนกิจกรรมทางการท่องเที่ยวทำให้เกิดการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ส่งผลให้การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ รวมทั้งส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่กระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น (วิไลลักษณ์ รัตนเพียรธัมมะ และคณะ, 2547, บทที่ 2, น. 4) นอกจากนี้ หน่วยงานต่างๆ ยังส่งเสริมให้มีการทำวิจัยเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวโดยเลือกทำวิจัยในแหล่งท่องเที่ยวหลักที่มีศักยภาพในการพัฒนา ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อให้เกิดเป็นศูนย์กลางของการท่องเที่ยว (พลอยศรี, 2539 อ้างถึงใน สุนิสา ฉันทรัตนโยธิน, 2546, น. 1)

จากนโยบายรัฐบาลที่ส่งผลให้เกิดโครงการวิจัยด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หนึ่งในพื้นที่ที่ได้รับการส่งเสริมได้แก่ พื้นที่ดอยอินทนนท์ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ นับเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมเป็นอันดับต้นๆ จากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างชาติ เนื่องจากมี

แหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจเป็นจำนวนมาก เช่น เส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติกิ่วแม่ปาน, ยอดดอยอินทนนท์, พระธาตุนภเมทนีดล, น้ำตกแม่กลาง เป็นต้น สำหรับการท่องเที่ยวที่กำลังได้รับความนิยมอีกรูปแบบหนึ่ง คือ “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” (Community Based Tourism) ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวในรูปแบบที่ชุมชนจัดการท่องเที่ยวโดยคนในชุมชนเอง แนวคิดของการท่องเที่ยวโดยชุมชนนี้มุ่งพัฒนาให้ “การมีส่วนร่วมของชุมชน” เป็นหัวใจสำคัญของการท่องเที่ยวและการพัฒนาอย่างยั่งยืนเพราะไม่เพียงแต่ตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่ยังเน้นถึงการสร้างศักยภาพของผู้นำชุมชนและคนในท้องถิ่นโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อการจัดการท่องเที่ยวอันสามารถนำไปสู่การดูแลรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของตนให้มีความสมดุลระหว่างภูมิปัญญา อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และเกื้อกูลต่อเศรษฐกิจของชุมชนในอนาคตซึ่งสอดคล้องกับหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ที่ผ่านมาชุมชนท่องเที่ยวที่เป็นชนกลุ่มน้อยในพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ มักจะประสบปัญหาทางด้านการจัดการท่องเที่ยว ดังปรากฏในจากงานวิจัยต่างๆ ที่พบว่า บริบทของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตภาคเหนือตอนบนนั้นมักจะเชื่อมโยงกับปัญหาความด้อยพัฒนาและความเป็นชนกลุ่มน้อยที่ทำให้มีผลกระทบเชิงลบ เช่น ผลการศึกษาของ จักร กิณีสี และคณะ (อ้างถึงใน สิริวัฒนา ไจมา และคณะ, 2546, น.14) ที่เกี่ยวกับรูปแบบการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับองค์ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ เช่น นกของชาวปกากะญอในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ พบว่า “ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านเป็นภาคีผู้ดูแลพื้นที่นั้น มีข้อจำกัดด้านทักษะการสื่อความหมาย ภาษา เทคนิคการบริการและความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเพราะชาวบ้านยังไม่มีความพร้อม ส่งผลให้ชาวบ้านกลายเป็น “ผู้ถูกเที่ยว” มากกว่าเป็น “ผู้ดำเนินการจัดการ” ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ยศ สันตสมบัติ (2544, น.1) เรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ: ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร” ที่พบว่า “ความด้อยพัฒนาและความเป็นคนชายขอบของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งถูกกระทำให้กลายเป็น “ผู้ถูกเที่ยว” ดังนั้น ปัญหาพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงอยู่ที่การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการจัดการทรัพยากร การฟื้นฟูจิตสำนึกในธรรมชาติ ศักดิ์ศรีทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม”

1.2 มุมเหตุจูงใจในการศึกษา

ชุมชนบ้านผาหมอน เป็นชนกลุ่มน้อยซึ่งเป็นกลุ่มกะเหรี่ยงกลุ่มแม่น้ำกลางที่เรียกตัวเองว่า “ปกากะญอ” ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ และเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ที่มีศักยภาพเหมาะสมต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว ประกอบกับเป็นพื้นที่ในโครงการทดลองพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศของที่ทำกรอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์” (สิริวัฒนา ไจมา และคณะ, 2546) เป็นอีกหนึ่งชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ที่ได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยว “ส่งผลโดยตรงกับทรัพยากรและต่อวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชุมชน เช่น การมาเยือนของนักท่องเที่ยวส่งเสียงดังรบกวนโดยไม่เกรงใจต่อคนในชุมชน การเพิ่มขึ้นของขยะมูลฝอย เป็นต้น ทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบทางทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างมาก และมีแนวโน้มว่าจะมากขึ้นหากชุมชนไม่มีแนวทางที่เหมาะสมเพื่อดำเนินรับสิ่งเหล่านี้” (สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์, สัมภาษณ์, 14 กุมภาพันธ์ 2551)

จากการลงพื้นที่สำรวจและสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนเบื้องต้นในปี พ.ศ. 2551 พบว่า นอกจากไม่เพียงแต่สังคมภายนอกก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนเท่านั้น ในขณะเดียวกันชุมชนยังประสบปัญหาภายในอีกด้วย เช่น นับแต่เริ่มก่อตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนในปี พ.ศ. 2549 เป็นระยะเวลาเกือบ 2 ปี ปัจจุบันเริ่มปรากฏให้เห็นถึงแนวโน้มของปัญหาเนื่องจากบริบททางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป ผู้นำชุมชนกำลังประสบปัญหาในการถ่ายทอดและการสืบถอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาด้านทรัพยากรวัฒนธรรมของตนให้กับคนในชุมชน (สุปอย บรรพตวนา, บุญญา พุกษาศิมพลี, สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2551) ด้วยเหตุนี้ จึงสนใจศึกษาสภาวะการณ์ของการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชน ทั้งด้านแนวคิดและกระบวนการจัดการความรู้ ประกอบกับการจัดการทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชนต่อการพัฒนาท้องถิ่นที่ผ่านมา รวมถึงมีส่วนร่วมค้นหาสภาพปัญหาและความต้องการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อส่งเสริมให้ผู้นำชุมชนเกิดแนวทางการจัดการทางทรัพยากรวัฒนธรรม ทั้งนี้ เพราะการจัดทางทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรสภาพแวดล้อม รักษาภูมิปัญญาที่ถือเป็นมรดกทางทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนในวิถีชีวิตของชนเผ่าปกากะญอแห่งบ้านผาหมอน และสิ่งเหล่านี้ถือเป็นองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวโดยชุมชนอีกด้วย

การศึกษาในครั้งนี้ จึงมุ่งเน้นที่จะศึกษาเกี่ยวกับการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งมีปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน เช่น คน กระบวนการ และทรัพยากรวัฒนธรรม

จึงมุ่งเน้นศึกษาเฉพาะกรณี (case study) ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนที่มีบทบาทในการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมผ่าน “การท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน” โดยวิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participant observation) และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) มาใช้เป็นหลักในการเก็บข้อมูลภาคสนาม เพื่อทำความเข้าใจในในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ทั้งนี้ ได้กระตุ้นให้ผู้นำชุมชนร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Knowledge Sharing) จากประสบการณ์ของผู้นำชุมชนโดยตรงในการศึกษาตนเอง ทบทวนองค์ความรู้ของชุมชนที่ได้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของตนและบทเรียนที่ได้รับจากการท่องเที่ยวที่ผ่านมาเพื่อส่งเสริมให้เกิดการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม ก่อให้เกิดความต้องการร่วมกันในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำให้เกิดการสร้างสรรค์ใหม่ที่เรียกว่า “นวัตกรรม” (Innovation) อันเป็นการคืนแนวปฏิบัติให้กับผู้นำชุมชนนำไปปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและการท่องเที่ยวในระยะยาวต่อไป

1.3 วัตถุประสงค์

- 1) ศึกษากระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่
- 2) ศึกษาการจัดการทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่
- 3) ส่งเสริมให้ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนเกิดกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม

1.4 ขอบเขตการศึกษา

1.4.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษานี้กำหนดพื้นที่ศึกษาเฉพาะชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

1.4.2 ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรที่ศึกษาคือ ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน จำนวนทั้งหมด 20 คน โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยสมัครใจ ซึ่งบุคคลเหล่านี้เป็นสมาชิกในชุมชนที่มีบทบาทเป็นผู้นำชุมชนและได้รับการยอมรับจากชุมชนผ่านกระบวนการคัดเลือกจากการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น รวมถึงจากการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน

1.4.3 ขอบเขตเนื้อหา

ศึกษาการจัดการทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชนที่นำมาใช้ในการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนในปัจจุบัน โดยส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในการทบทวนจัดการความรู้ในระดับปัจเจก ร่วมถ่ายทอดประสบการณ์ในการจัดการความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และนำเสนอการดำเนินงานการท่องเที่ยวโดยชุมชนของผู้นำชุมชนที่ผ่านมา โดยแบ่งขอบเขตของเนื้อหาเป็น 2 ด้าน ดังนี้

- 1) ด้านสภาพการณ์ทั่วไปในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และจากผลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น รวมกับการสำรวจองค์ประกอบของการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนในปัจจุบัน
- 2) ด้านกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชน และผลที่ได้จากกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Based Tourism) ในที่นี้ได้ยึดหลักความหมายเชิงปฏิบัติการของการท่องเที่ยวโดยชุมชนจาก สิ้นธุ์ สโรบล และคณะ (2546, น.12) ที่ได้ประมวลนิยามและให้ความหมายว่า หมายถึง ทางเลือกในการจัดการท่องเที่ยวที่ชุมชนเข้ามากำหนดทิศทางของการท่องเที่ยวบนฐานคิดที่ว่า ชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากร และเป็นผู้มีส่วนได้เสียจากการท่องเที่ยว โดยการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ด้านต่างๆ ไม่ว่าจะธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิต และวิธีการผลิตของชุมชน มาใช้เป็นต้นทุนหรือปัจจัยในการจัดการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม รวมทั้งมีการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความรู้ความสามารถและบทบาทที่สำคัญในการดำเนินงาน ตั้งแต่การตัดสินใจ การวางแผนการ

ดำเนินงาน การสรุปบทเรียน และมุ่งเน้นให้เกิดความยั่งยืนสู่คนรุ่นลูกหลานและเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น โดยคำนึงถึงความสามารถในการรองรับของธรรมชาติเป็นสำคัญ

ผู้นำชุมชน ในการศึกษาครั้งนี้ หมายถึง สมาชิกในชุมชนที่มีบทบาทและได้รับการยอมรับจากชุมชน ซึ่งเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ เช่น ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางศาสนา ผู้นำเครือข่ายเยาวชน ผู้มีบทบาททางการเมืองในชุมชนบ้านผาหมอน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น และผู้นำทางการท่องเที่ยวที่เป็นสมาชิกในชุมชนมีบทบาทด้านการท่องเที่ยวได้รับการคัดเลือกจากชุมชนให้เป็นคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นนักวิจัยท้องถิ่นที่มีส่วนร่วมดำเนินโครงการการท่องเที่ยวโดยชุมชน และนักสื่อความหมายท้องถิ่น

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในที่นี้หมายถึง งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในโครงการวิจัย “การท่องเที่ยวเชิงศึกษานิเวศและวัฒนธรรมแบบยั่งยืน โดยชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่” รหัสโครงการ RDG47N0062 สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย สำนักงานภาค

ผู้นำเยาวชน หมายถึง เยาวชนบ้านผาหมอนอายุ 15 ปีขึ้นไป ที่รวมตัวกันทำกิจกรรมในหมู่บ้านและหมู่บ้านอื่นๆ ในเครือข่ายเยาวชนที่เป็นประโยชน์ต่องานพัฒนาสังคม สาธารณะและการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยมีรุ่นพี่เป็นแกนนำและให้คำปรึกษา

ทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resource) หมายถึง ของเก่าจากอดีต เป็นมรดก (Heritages) และของใหม่ที่สร้างขึ้น (Creations) องค์ประกอบของวัฒนธรรมที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Cultures) ในรูปของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง สถานที่ แหล่งและภูมิทัศน์ และวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (Living Cultures) หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive Cultures) ซึ่งมีความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต (พิสิฐุ เจริญวงศ์, 2542 อ้างถึงใน สายันต์ ไพเราะญัตติ, 2547, น. 2) สำหรับขอบเขตในการศึกษานี้ คือ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่แปรเปลี่ยนเป็นต้นทุนทางกายภาพและทุนทางสังคมที่เป็นผลมาจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และในการบริหารจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน

ทุนทางกายภาพ (Physical Capital) หมายถึง ทุนธรรมชาติ ทุนทรัพยากร ทุนที่เป็นผลผลิต ทุนที่มีการสะสม ทุนความรู้ทางปัญญา (เสรี พงศ์พิศ, 2545, น. 211) นอกจากนี้ในคู่มือนักการตลาดท่องเที่ยวสำหรับผู้บริหารระดับสูง (สถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจศศินทร์, 2549, น. 3) ให้ความหมายต่อการวางแผนกลยุทธ์ทางการท่องเที่ยวของประเทศไทยว่า “เป็นสินทรัพย์ที่มีตัวตน และสามารถใช้ในการสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ เช่น สินทรัพย์ถาวร (Fixed Asset) สินทรัพย์ด้านโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure

Asset) ที่ดิน น้ำ และป่าไม้ เพื่อใช้เป็นจุดดึงดูดทางการท่องเที่ยวให้เกิดความสนใจในประเทศไทยไทยมากขึ้น”

ทุนทางสังคม (Social Capital) หมายถึง การรวมตัวร่วมคิด ร่วมทำ บนฐานของความไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยความผูกพัน และวัฒนธรรมที่ฝังงอกของสังคมไทย ผ่านองค์ประกอบหลัก ได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม และองค์ความรู้ (สถาบันบัณฑิตบริหารธุรกิจศศินทร์, 2549, น. 5)

การจัดการความรู้ (Knowledge Management) ในการศึกษาครั้งนี้ไม่ได้มุ่งเน้นความหมายของ “ความรู้” ในมิติที่เป็นข้อมูลและสารสนเทศ แต่หมายถึง การยกระดับความรู้ขององค์กรเพื่อสร้างผลประโยชน์จากต้นทุนทางปัญญา การจัดการความรู้คือ กระบวนการที่เป็นเครื่องมือหรือวิธีการเพิ่มมูลค่าหรือคุณค่าของกิจการขององค์กร กลุ่มบุคคล จากความรู้ที่สั่งสมมาเป็นภูมิปัญญา (Wisdom) “ความรู้ที่เป็นทางเลือกในการพัฒนาชุมชนและสังคม เป็นความรู้สำหรับการปฏิบัติการ (Actionable Knowledge) เป็นความรู้เฉพาะบริบทใดบริบทหนึ่งๆ การจัดการความรู้คือสิ่งที่เรียกว่า “ปัญญาปฏิบัติ” เป็นสิ่งที่มืออยู่ในตัวผู้ปฏิบัติ” (วิจารณ์ พานิช, อ่างใน รัตนา โตสกุล และคณะ, 2548, น. 2-3)

นวัตกรรม (Innovation) หมายถึง สิ่งใหม่ที่นำมาใช้ในสังคมเป็นครั้งแรก โดยการประดิษฐ์ของคนในสังคมหรือจากสังคมอื่นที่มีทั้งวัตถุ แต่ในที่นี้ไม่ใช่ทางวัตถุ หากแต่เป็นแนวคิดวิธีการต่างๆ เช่น การจัด “เวทีเรียนรู้” และผลที่ได้จากการกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นต้น

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1) ทราบกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความต้องการ และการยอมรับของผู้นำชุมชน เกิดผลประโยชน์ที่เป็นรูปธรรมคือค้นพบ “แนวทางการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม” ด้วยตนเอง นำไปซึ่งความภาคภูมิใจ การกระตุ้นจิตสำนึกให้เกิดการรักษา และฟื้นฟูทรัพยากรวัฒนธรรมของชนเผ่า

2) ก่อให้เกิดการส่งเสริมให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ส่งเสริมทัศนภาพการมีส่วนร่วมแก้ปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว ก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชน เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิด “นวัตกรรม” ทางด้านการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน

1.7 คำถามนำวิจัย

- 1) สภาพการณ์ของโครงสร้างทางกายภาพและสังคมเป็นอย่างไร องค์ความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมมีอะไรบ้าง
- 2) กระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้เป็นอย่างไร มีทุนทางทรัพยากรวัฒนธรรมอะไรที่โดดเด่น
- 3) ผู้นำชุมชนได้นำทุนทางทรัพยากรวัฒนธรรมมาใช้ในการท่องเที่ยวอย่างไร

1.8 ข้อจำกัดในการวิจัย

- 1) ผู้ศึกษาไม่สามารถอยู่ในพื้นที่ได้ตลอดเวลา จึงต้องเดินทางไป-กลับ ในช่วงระยะเวลาศึกษา ซึ่งใช้ระยะเวลา 1 ปี ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2551 ถึง กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552 ดังนั้น ข้อมูลต่างๆ ทางกายภาพ ตัวบุคคล การเมือง การปกครอง รวมถึงวิถีชีวิตในพื้นที่ชุมชนบ้านผามอนอาจมีการเปลี่ยนแปลง จึงต้องยืดหยุ่นวิธีการดำเนินงานเพื่อความเหมาะสม
- 2) บ้านผามอนเริ่มฤดูทำนาแบบขั้นบันไดในเดือนพฤษภาคม - มิถุนายน และช่วงเก็บเกี่ยวคือ เดือนธันวาคม - มกราคม อาจต้องหยุดการร่วมกิจกรรมกลุ่มในเวทีเรียนรู้ชุมชน ซึ่งผู้นำชุมชนจะเป็นผู้กำหนด คงไว้เพียงการสังเกตการณ์อย่างไม่มีส่วนร่วมเท่านั้น
- 3) ชุมชนผามอนเป็นชนเผ่ากะเหรี่ยงปกากะญอ เพื่อให้การสื่อสารเป็นไปอย่างธรรมชาติและสร้างความคุ้นเคยกับผู้นำชุมชนให้มีความมั่นใจในการสื่อสาร ในช่วงสำรวจเบื้องต้นจำเป็นต้องใช้ล่ามหรือนักสื่อความหมายท้องถิ่นเป็นผู้ช่วยเรียบเรียงและสื่อความ
- 4) ผลจากการมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมในครั้งนี้ เป็นการศึกษ เฉพาะกลุ่มประชากรผู้นำชุมชนบ้านผามอนเท่านั้น ดังนั้น ผลที่ได้จึงใช้ได้เฉพาะชุมชนนี้ หากจะนำวิธีการและผลการศึกษาไปใช้ประยุกต์กับชุมชนอื่น ควรต้องมีพื้นฐานสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและชาติพันธุ์ที่คล้ายคลึงกัน

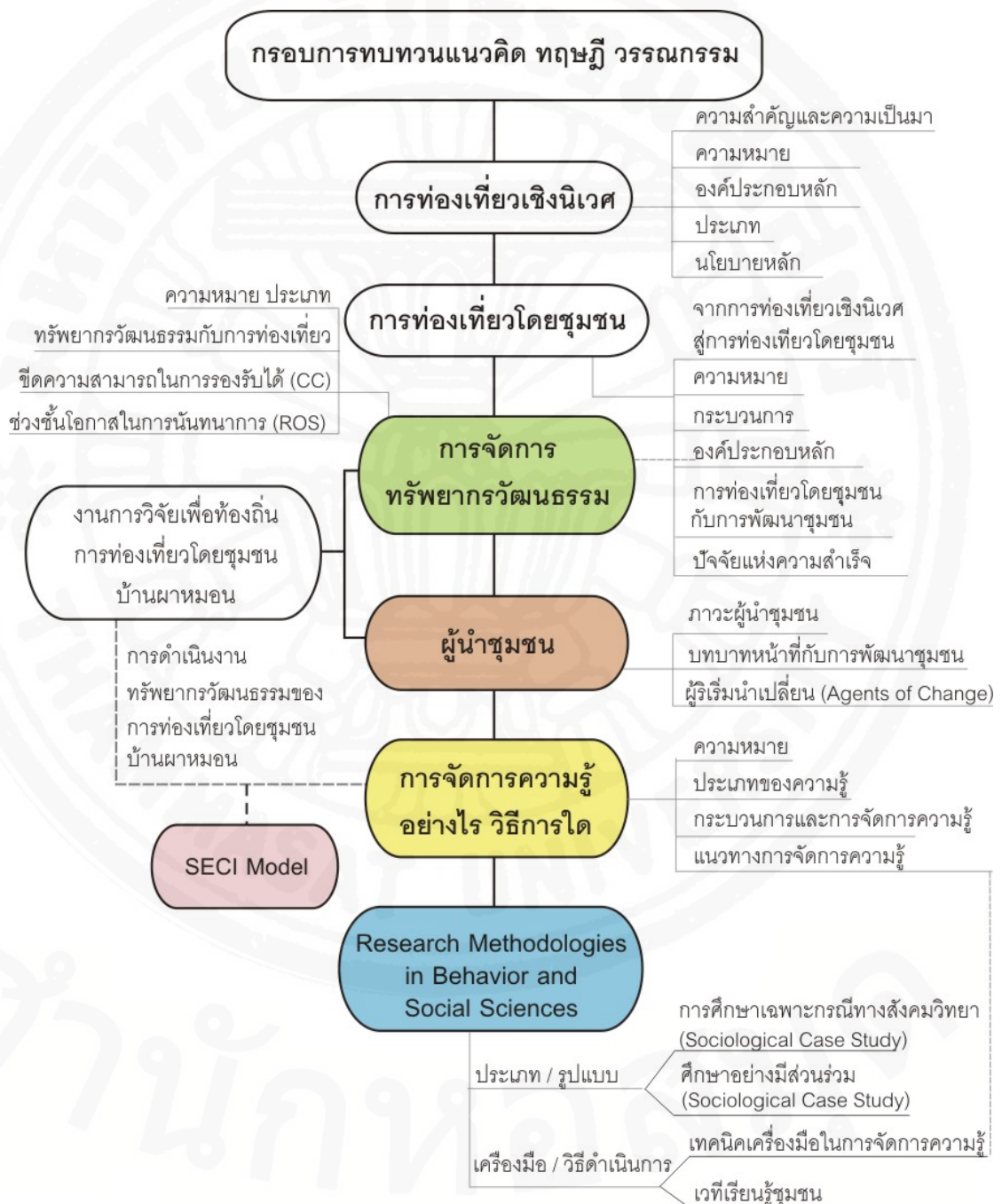
บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชน เพื่อการท่องเที่ยว ชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่” นี้ ได้มุ่งเน้นศึกษาสภาพการณ์การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความรู้พื้นฐานที่จะช่วยให้ผู้ศึกษามีแนวทางในการศึกษาสภาพปัญหาของบ้านผาหมอน ดังนั้น การทบทวน คัดกรอง เลือกรวบรวม แนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่เหมาะสมจึงมีความสำคัญที่จะช่วยให้สร้างกรอบในการศึกษาให้ชัดเจน (ภาพประกอบที่ 2.1) ประกอบกับเป็นแนวทางในการดำเนินงาน วิเคราะห์ผลการศึกษา และอธิบายข้อเท็จจริงเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการศึกษา ทั้งนี้ได้พิจารณาทบทวน วรรณกรรม แนวคิด ทฤษฎีต่างๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- 1) แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism)
- 2) แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Based Tourism: CBT)
- 3) แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว
- 4) แนวคิดภาวะผู้นำชุมชน (Community Leadership)
- 5) ทฤษฎีการจัดการความรู้ (Knowledge Management)
- 6) แนวคิดวิธีวิทยาการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์
- 7) งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นชุมชนบ้านผาหมอน
- 8) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 9) สรุปกรอบแนวคิดในการศึกษา

ภาพประกอบที่ 2.1
 กรอบการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism)

เนื่องจากในปัจจุบันชุมชนบ้านผาหมอนเป็นชุมชนท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งใช้รูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ตามความต้องการของคนในชุมชนและมีผู้นำชุมชนบริหารจัดการ ดังนั้น การทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงความสำคัญ ที่มา และความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จึงเป็นแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญต่อการทำความเข้าใจ นำมาซึ่งการวิเคราะห์การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวของชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1.1 ความสำคัญและความเป็นมาของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

จากกระบวนการนี้ในการพัฒนาอย่างยั่งยืนส่งผลให้องค์การการท่องเที่ยวโลกซึ่งเป็นหน่วยงานที่อยู่ภายใต้องค์การสหประชาชาติ (UNWTO) เริ่มตระหนักถึงบทบาทของการท่องเที่ยว มีผลให้อุตสาหกรรมท่องเที่ยวมุ่งสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ก่อให้เกิดกระแสที่สำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว 3 ประการ (กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544, น. 1) คือ

- 1) กระแสความต้องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ
- 2) กระแสของความต้องการของตลาดการท่องเที่ยวในด้านการศึกษารียนรู้
- 3) กระแสความต้องการพัฒนาคนโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน

กระแสดังกล่าว ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบของการท่องเที่ยวที่ป้องกันผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และรักษาระบบนิเวศของธรรมชาติ นั่นคือ Green Tourism หรือ Ecotourism ซึ่งเป็นรูปแบบที่สามารถนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนได้ ดังที่ ยูวดี นิรัตน์ตระกูล (2538, น.58) กล่าวว่า “การพัฒนาการท่องเที่ยวได้ผสมผสานเรื่องการอนุรักษ์เข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจ จึงส่งผลให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ดังนั้น การพัฒนาท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนต้องเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือเชิงอนุรักษ์ด้วย”

การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของไทยเริ่มปรากฏตั้งแต่ พ.ศ.2519 ในแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติแผนแรกของไทย ซึ่งเสนอโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) แต่ไม่มีรายละเอียดชัดเจน กล่าวแต่เพียงประเด็นทางเศรษฐกิจเท่านั้น ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2519 - 2539 ซึ่งเป็นช่วงที่ ททท. ระบุว่าเป็นช่วงแห่งการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ประสบผลสำเร็จอย่างสูงในเชิงเศรษฐกิจ จนกระทั่งปี พ.ศ.2530 ได้ประกาศให้เป็นปีท่องเที่ยวไทย และในช่วง พ.ศ.2530 - 2535 รายได้จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวสูงเป็นอันดับ 1 อย่างไรก็ตาม ได้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อ

สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม จึงเกิดการศึกษาวิจัยเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งภาครัฐและเอกชนได้บูรณาการผลักดันให้เกิดนโยบายและแนวทางต่างๆ เพื่อให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นรูปธรรม เช่น การพัฒนาบุคลากร การพัฒนาพื้นที่ท่องเที่ยว การจัดบริการนำเที่ยว เป็นต้น

จากแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนส่งผลต่อการวางแผนกำหนดนโยบายด้านต่างๆ ของภาครัฐ (ภาพประกอบที่ 2.2) เพื่อพัฒนาประเทศให้ไปในทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน ดังเช่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ยึดปรัชญาการพัฒนาที่ยั่งยืนเน้น “คน” เป็นศูนย์กลางเพื่อพัฒนาชุมชน โดยเน้นการจัดการศึกษาให้ความรู้เรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรทางศิลปวัฒนธรรมกับการพัฒนาการท่องเที่ยว (Community Participation -based Tourism) (ประเวศ วะสี, อ้างถึงใน ดวงใจ หล่อธนะวิชย, 2550, น.35)

ภาพประกอบที่ 2.2

แผนภาพนโยบายของรัฐด้านการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ที่มา : กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544, น.9

ปี พ.ศ. 2540 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ได้กำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แห่งชาติ (Nation Ecotourism Policy) และได้เผยแพร่เรื่องการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (ณรงค์เดช นวลมีชื่อ, 2540, น.59-60) และภาคเอกชนได้เกิด สมาคมไทยท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และผจญภัย (สทอ.) ซึ่งเป็นการรวมตัวกันในหมู่บริษัทนำเที่ยวที่จัดรายการนำเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยเป็นเครือข่ายเอกชน มีจุดมุ่งหมายในการสร้างคุณภาพและมาตรฐานแก่การนำเที่ยวด้านนี้

ทุกกิจกรรม นับแต่ปี พ.ศ. 2541 ททท. ได้พยายามผลักดันให้เกิดนโยบายต่างๆ เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาแหล่งท่องเที่ยวเสื่อมโทรม โดยได้กำหนดให้เป็นนโยบายและแนวทางหลักในการดำเนินงานขององค์กรอย่างชัดเจนอย่างต่อเนื่อง

ในปี พ.ศ.2542 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยจึงได้มอบหมายให้สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย กำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและรายงานซึ่งได้เสนอวิสัยทัศน์ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระยะ 10 ปี คือ “การท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ มีการจัดการสิ่งแวดล้อมไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เสริมสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนสืบไป และได้กำหนดจุดมุ่งหมายสูงสุด (Super Goal) ของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้ว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน คงสภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และทางสังคมที่ดีและประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ (กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544, น.5)

จากนั้น ปี พ.ศ.2544 คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบในแผนปฏิบัติการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ได้กำหนดแผนนโยบายหลักด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในทางปฏิบัติ โดยมีงบประมาณเบื้องต้นประมาณ 480 ล้านบาท และระยะเวลาดำเนินการ 5 ปี (พ.ศ. 2545 - 2549) ซึ่งเป็นช่วงของการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชุมชนบ้านผาหมอน และตรงกับระยะเวลาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ได้ส่งเสริมการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยได้กำหนดนโยบายด้านการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 6 ด้าน ดังนี้

- 1) นโยบายด้านการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม
- 2) นโยบายด้านการให้การศึกษาและสร้างจิตสำนึก
- 3) นโยบายด้านการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น
- 4) นโยบายด้านการส่งเสริมตลาดและการนำเที่ยว
- 5) นโยบายด้านการจัดการโครงสร้างพื้นฐานและการบริการการท่องเที่ยว
- 6) นโยบายด้านการส่งเสริมลงทุน

ปี พ.ศ.2545 องค์การสหประชาชาติ และองค์การการท่องเที่ยวโลก ได้ประกาศให้เป็นปีการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนานาชาติ “International Year of Ecotourism 2002” ประเทศไทยจึงได้จัดการประชุมเชิงปฏิบัติการ “ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายใต้โครงการส่งเสริม และพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 2545” ขึ้น ระหว่างวันที่ 7-9 มีนาคม 2545 ณ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์

กรุงเทพมหานคร เพื่อกำหนดทิศทางพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศร่วมกัน และได้เผยแพร่ข้อมูลการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการดำเนินงานต่างๆ อย่างกว้างขวาง เพื่อเป็นแนวทางในการสนับสนุนส่งเสริมการดำเนินงานการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในประเทศไทยให้พัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป ให้ตรงกับคำขวัญปีการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนานาชาติ 2545 ที่ว่า “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กลไกสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน” (Ecotourism, the key of sustainable development) (กองอนุรักษ์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2545)

2.1.2 ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

Ceballs - Lascurain (1990) เป็นบุคคลคนแรกที่ได้ให้คำจำกัดความของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่า "เป็นการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางไปยังแหล่งธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อชื่นชม ศึกษาเรียนรู้ และเพลิดเพลินไปกับทัศนียภาพ พืชพรรณและสัตว์ป่า ตลอดจนลักษณะทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในแหล่งธรรมชาติเหล่านั้น" (วิไลลักษณ์ วัฒนเพียรธัมมะ และคณะ, 2547, บทที่2, น.7-8)

The Common Wealth Department of Tourism (1994) ได้ให้คำจำกัดความการท่องเที่ยวเชิงนิเวศว่า คือ การท่องเที่ยวธรรมชาติที่ครอบคลุมถึงสาระด้านการศึกษา การเข้าใจธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และการจัดการเพื่อรักษาระบบนิเวศให้ยั่งยืน คำว่า ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมยังครอบคลุมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นด้วย ส่วนคำว่ารักษาระบบนิเวศให้ยั่งยืนหมายถึงการบันเผลประโยชน์ต่างๆ กลับสู่ชุมชนท้องถิ่นและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (สมชัย เบญจชัย, 2549, น.2)

กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2545, น.2) ได้กล่าวถึงการให้ความหมายของ “Ecotourism” จาก องค์การการท่องเที่ยวโลก (WTO) นักวิชาการจากสมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวภาคพื้นแปซิฟิก (PATA) ว่า คำจำกัดความของ “Ecotourism” บนพื้นฐานองค์ประกอบว่าเป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบ (Responsible) ต่อแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ (Natural-Based Tourism) มีการจัดการสิ่งแวดล้อม (Environmental Management) และการให้ความรู้การศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Environmental Education-Based Tourism) โดยประชาชนในท้องถิ่นจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการ (Community-Based Participation) ร่วมคิดดำเนินการ ได้รับผลประโยชน์และบำรุงรักษา เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพและประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี

สำหรับการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ใช้คำจำกัดความที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้มอบหมายให้สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วท.) ทำการศึกษาเพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ โดยมีราชบัณฑิตยสถานกำหนดความหมายขึ้นและยึดเป็นหลักว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) หมายถึง “การท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม และการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้องภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเพื่อมุ่งเน้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน” (กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2545, น.2)

2.1.3 องค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ราล์ฟ บัคเคิลีย์ (Ralf Buckley) ผู้อำนวยการศูนย์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศนานาชาติ มหาวิทยาลัยกรีฟ ออสเตรเลีย ให้แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้ 5 ประการ ดังนี้ (1) เป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการดูแลอย่างยั่งยืนด้วยรูปแบบและการบริหารที่เหมาะสม (2) เป็นการท่องเที่ยวบนพื้นฐานของธรรมชาติ (3) มีการศึกษาเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมหรือสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก (4) เชื้อต่อการอนุรักษ์ และ (5) สร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยว

จากแนวคิดดังกล่าวสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540) ได้ดัดแปลงความคิดข้างต้น (ภาพประกอบที่ 2.3) และพัฒนามาสู่องค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศใน 4 ด้าน ดังนี้ (สินธุ์ สโรบล, 2546, น. 26; กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544, น.3-4)

1) **องค์ประกอบด้านพื้นที่** เป็นการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น (Identity or Authentic or Authentic or Endemic or Unique) ทั้งนี้รวมถึงแหล่งวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ (Eco-System) ในพื้นที่นั้นๆ ดังนั้นองค์ประกอบด้านพื้นที่จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีพื้นฐานอยู่กับธรรมชาติ (Nature-Based Tourism)

2) **องค์ประกอบด้านการจัดการ** เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม (Responsible Travel) โดยไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม มีการจัดการที่ยั่งยืนครอบคลุมไปถึงการอนุรักษ์ทรัพยากร การจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและกำจัดมลพิษ และควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างยั่งยืน (Sustainable Managed Tourism) เพื่อให้เกิดเป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมที่ไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม

3) **องค์ประกอบด้านกิจกรรมและกระบวนการ** เป็นการท่องเที่ยวที่มีกระบวนการเรียนรู้ (Learning process) โดยมีทำให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ดีต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นการท่องเที่ยวสิ่งแวดล้อมศึกษา (Environmental Education-Based Tourism)

4) **องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม** เป็นการท่องเที่ยวที่มีการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนในท้องถิ่น (Community-Based Participation or People Participation) ที่มีส่วนร่วมในการคิด วางแผนปฏิบัติตามแผน ได้รับประโยชน์ ติดตามตรวจสอบ ตลอดจนร่วมบำรุงรักษาทรัพยากรท่องเที่ยวอันจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ในท้องถิ่น ทั้งการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต การได้รับผลตอบแทนเพื่อกลับมาบำรุงรักษา และจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วย และในที่สุดแล้ว ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ ท้องถิ่นในที่นี้ เริ่มต้นจากระดับรากหญ้า (Grass root) จนถึงระดับปกครองท้องถิ่น และอาจรวมไปถึงการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation-based tourism)

ภาพประกอบที่ 2.3

หลักการพื้นฐานที่สำคัญขององค์ประกอบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ที่มา: ดัดแปลงจาก Ralf Buckley (1994) อ้างถึงใน สิ้นธุ์ สโรบล (2546, น. 27)

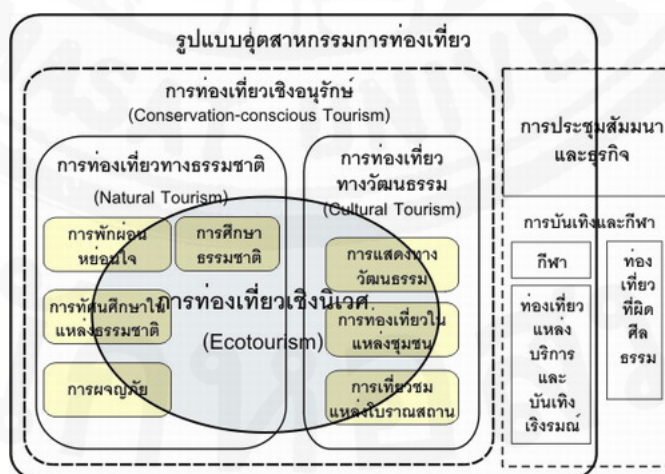
นอกจากนี้ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้กล่าวว่า การท่องเที่ยวใดมีองค์ประกอบที่สมบูรณ์ จัดได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สมบูรณ์ หากขาดข้อหนึ่งข้อใดความสมบูรณ์จะลดน้อยลงจนอาจกลายเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบอื่น

2.1.4 ประเภทของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วท.) ได้เสนอกรอบในการอธิบายระบบการท่องเที่ยวว่า การท่องเที่ยวเป็นกระบวนการสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีองค์ประกอบหลัก 3 ด้าน ได้แก่ 1) ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว (Tourism Resource), 2) บริการการท่องเที่ยว (Tourism Service) และ 3) ตลาดการท่องเที่ยว (Tourism Market or Tourist) ซึ่งทั้ง 3 ส่วนมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันโดยมีสิ่งแวดล้อมของระบบ ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพของระบบ นิเวศและสิ่งแวดล้อม โครงสร้างพื้นฐานกายภาพ สภาพเศรษฐกิจและการลงทุน องค์กรและความร่วมมือระหว่างรัฐและเอกชน สภาพสังคมและวัฒนธรรม และกฎหมาย (วท., 2540, น.2-7, 2-10) ซึ่งสอดคล้องกับแผนแม่บทของการพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้แบ่งประเภทการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ไว้ 4 ประเภท ดังภาพประกอบที่ 2.4 ดังนี้ (นำชัย ทนุผล และคณะ, 2543, น.19)

ภาพประกอบที่ 2.4

แผนภาพรูปแบบการท่องเที่ยวในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทย

ที่มา: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2540, น. 2-10

1) การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ (Nature Tourism) เป็นการท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ ความสนุกสนาน ความชื่นชมในแหล่งธรรมชาติ จัดเป็นการท่องเที่ยวธรรมชาติ

2) การท่องเที่ยววัฒนธรรม (Cultural Tourism) เป็นการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นเสนอลักษณะทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และสถานที่ต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นและเกี่ยวเนื่องกับความเป็นอยู่ของสังคม เป็นการท่องเที่ยวในเชิงให้ความรู้และความภูมิใจ

3) การท่องเที่ยวแบบบันเทิงและกีฬา (Sport and Entertainment Tourism)สนองความต้องการและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวในการพักผ่อน สนุกสนาน รื่นเริงบันเทิงใจ มุ่งเน้นให้บริการที่เหมาะสม

4) การท่องเที่ยวเพื่อประชุมสัมมนา (Business and Convention Tourism) เป็นการท่องเที่ยวที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการประชุมสัมมนาการติดต่อเดินทางธุรกิจ ซึ่งอาจจะมีหรือไม่มี การศึกษาดูงาน และการทัศนศึกษารวมอยู่ด้วยก็ได้

จากภาพประกอบข้างต้นจะเห็นได้ว่า ความต้องการให้การพัฒนาการท่องเที่ยวทั้งหมดมุ่งสู่ความยั่งยืน (All Tourism Should be Sustainable Tourism) นั้น ก่อให้เกิดการปรับตัวจากการท่องเที่ยวกระแสหลักเป็นการท่องเที่ยวแบบทางเลือกอื่นๆ ทั้งนี้ ไร่ไพพรรณ แก้วสุริยะ (2544, น. 118-119) ได้กล่าวถึงรูปแบบของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน (Sustainable Tourism) ว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และได้สรุปแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนไว้ 2 แหล่ง คือ

1) เที่ยวในแหล่งธรรมชาติ (Natural based Tourism) ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Agrotourism) และการท่องเที่ยวเชิงธรณีวิทยา (Litho-Travel)

2) เที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม (Cultural based Tourism) ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Tourism) การท่องเที่ยวงานวัฒนธรรมประเพณี (Cultural and Traditional Tourism) การท่องเที่ยววิถีชีวิตในชนบท (Rural Tourism and Village Tourism)

ทั้งนี้ ช่วงปลายแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 มีข้อแตกต่างบางประการในการแบ่งประเภท โดยเห็นว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่ใช่การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural Tourism และ Historical Tourism) เนื่องจากจากลักษณะเฉพาะประการหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศคือ มุ่งเน้นในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติเพื่อประสานการท่องเที่ยวกับความพอใจในการเรียนรู้และสัมผัสกับระบบนิเวศ (Eco-System) ซึ่งมีความแตกต่างอย่างชัดเจนกับความสนใจประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการพัฒนาอารยธรรมของมนุษย์ในการเอาชนะธรรมชาติ แม้ว่าจะมีการคาบเกี่ยว

กันในพื้นที่ ดังภาพประกอบที่ 2.4 ข้างต้นก็ตาม และการท่องเที่ยวธรรมชาติก็ไม่ใช่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้งหมด อาจมีการท่องเที่ยวในลักษณะควบคู่กันได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวต่างๆ (กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544, น.4)

จากการศึกษาการพัฒนาารูปแบบของการท่องเที่ยวและความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นรูปแบบหนึ่งของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (Sustainable Tourism) ที่มีลักษณะพิเศษเป็นของตนเองและมีข้อแตกต่างไปจากการท่องเที่ยวในรูปแบบอื่น คือ

1) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการท่องเที่ยวที่อาศัยธรรมชาติเป็นฐาน (Nature-Based Tourism) เช่น แหล่งท่องเที่ยวประเภท อุทยาน วนอุทยาน เกาะแก่ง และชายทะเล เป็นต้น แต่อาจหมายรวมถึง ศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น หากสิ่งเหล่านี้ปรากฏอยู่ในหรือเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศธรรมชาติ

2) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศน้อยหรือต่ำ หรือไม่มีผลกระทบต่อวิถีทางธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางลบ เพราะฉะนั้นการป้องกันและควบคุมผลกระทบอันเกิดจากการท่องเที่ยวจึงเป็นหัวใจสำคัญของการบริหารจัดการ เช่น ไม่เน้นปริมาณนักท่องเที่ยว ไม่สนับสนุนให้มีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกเกินความจำเป็น เน้นธรรมชาติและองค์ประกอบของธรรมชาติเป็นสิ่งดึงดูด เป็นต้น

3) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการท่องเที่ยวที่เปิดโอกาสให้ผู้มาเยือนได้สัมผัส เรียนรู้ และเข้าใจธรรมชาติและองค์ประกอบธรรมชาติ (รวมทั้งศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น) ตลอดจนผลกระทบของมนุษย์ที่มีต่อระบบนิเวศเพื่อให้นักท่องเที่ยวมีพฤติกรรมด้านสิ่งแวดล้อมในเชิงบวก เพราะฉะนั้นการจัดระบบบริการข้อมูลและการสื่อความหมายธรรมชาติ รวมทั้งการเพิ่มพูนศักยภาพของมัคคุเทศก์จึงเป็นเรื่องสำคัญลำดับต้น

4) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการท่องเที่ยวที่สนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการคิด (วางแผน) การทำ (ปฏิบัติหรือดำเนินการ) และการติดตามตรวจสอบประเมินผลร่วมกับผู้เกี่ยวข้องส่วนอื่นๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน พร้อมได้รับผลตอบแทนในเชิงเศรษฐกิจเพื่อยกระดับรายได้และคุณภาพชีวิตของท้องถิ่นด้วยความเหมาะสมเป็นธรรม

สรุปจากการศึกษาแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเห็นได้ว่า เกิดจากกระบวนทัศน์ในการพัฒนาอย่างยั่งยืน ก่อให้เกิดกระแสที่สำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวให้มุ่งสู่ความยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวทางธรรมชาติ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ล้วนมีความหมายในการพัฒนาไปในทางเดียวกัน คือ ต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ทั้งระบบนิเวศ สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมต่อการจัดการ

ดังนั้น การปรับรูปแบบการท่องเที่ยวมุ่งสู่ความยั่งยืน คือ รูปแบบที่มีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรท่องเที่ยว ตลาดท่องเที่ยวและการบริการ การจัดการขององค์กรอย่างมีส่วนร่วม มีการเดินทาง จึงเป็นกระบวนการที่ตอบสนองความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว และยังคงสามารถดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว “โดยมีเป้าหมายทางสังคมและเศรษฐกิจ เป็นการขยายกระบวนการท่องเที่ยวที่ครอบคลุมถึงรูปแบบการท่องเที่ยว และพฤติกรรมที่มีความรับผิดชอบต่อแหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรมที่มีความเฉพาะและสัมพันธ์เกี่ยวข้องหรือมีวิถีตามธรรมชาติเป็นวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ภายใต้หรือเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น” (สินธุ์ สโรบล, 2546, น. 22-23) และเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น (Local participation) มีการปลูกจิตสำนึกต่อการรักษาสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาเสมอ

2.2 แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community based Tourism: CBT)

เพื่อทำความเข้าใจถึงการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน จึงได้ทบทวนความเป็นมา ความสำคัญและความหมาย องค์ประกอบและกระบวนการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน รวมถึงความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน และปัจจัยแห่งความสำเร็จในของการท่องเที่ยวโดยชุมชน ดังนี้

2.2.1 จากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสู่การท่องเที่ยวโดยชุมชน

จากการปรับตัวของระบบการท่องเที่ยว และการจัดการท่องเที่ยวในการหาการท่องเที่ยวทางเลือกใหม่ (Alternative Tourism) เพื่อตอบสนองความต้องการและการทดแทนการท่องเที่ยวตามประเพณีนิยม (Conventional Tourism) จึงมีแนวคิดในการนำเสนอทางเลือกใหม่ที่มีชื่อเรียกหลากหลาย เช่น Green Tourism, Bio Tourism, Sustainable Tourism และแพร่หลายที่สุดคือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ท่ามกลางกระแสท้องถิ่นนิยม รัฐบาลได้มีวิสัยทัศน์และจุดมุ่งหมายของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเน้นให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนทั้งระบบ ตลอดจนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและกระแสของการพัฒนาคน โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่สำคัญ ทั้งนี้ ชุมชนควรทราบถึงบทบาทและหน้าที่ของ

ตนตามกฎหมายระบุไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 หมวดที่ 3 ว่าด้วยเรื่องสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย มาตราที่ 66 กำหนดว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน” (วิกิซอร์ซ, เอกสารราชการ, 2551)

รัฐบาลได้บรรจุการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเข้าไว้ในแผนแม่บทการท่องเที่ยวใน ปี พ.ศ. 2539 ประกอบกับผลจากวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 ผลักดันให้รัฐบาลทบทวนแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยว และหันมาส่งเสริมการท่องเที่ยวท้องถิ่นที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวและทรัพยากรเพื่อประโยชน์สูงสุดของชุมชนท้องถิ่นจนเกิดรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวชุมชน (Community tourism) (ดวงใจ หล่อธนะวิชช์, 2550, น.10) โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของ ยศ สันติสมบัติ (2544, น.7) ที่กล่าวถึงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในมิติทางวัฒนธรรมว่า “เป็นการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับเครือข่ายในระบบนิเวศชุดหนึ่งเพื่อแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาตนเอง รวมทั้งการจัดการและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติแวดล้อม” ต่อมาหลังปี พ.ศ. 2545 การท่องเที่ยวเข้าไปในชนบทหลายรูปแบบ ในปี พ.ศ. 2547 มีการให้มาตรฐานโฮมสเตย์ ชุมชนจึงมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเพื่อคงความเข้มแข็งและดำรงคงไว้ในวิถีชีวิตของตนและในอนาคตมีแนวโน้มที่จะเติบโตขึ้นเป็นเครือข่าย

2.2.2 ความหมายของการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ปัจจุบันการจัดการการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งโดยรวมแล้วการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นคำที่ใช้เรียกการท่องเที่ยวธรรมชาติเป็นหลัก และบางครั้งเรียกว่าการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวเชิงศึกษาระบบนิเวศ การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาสิ่งแวดล้อมนิเวศสังคมและอื่นๆ (สินธุ์ สโรบลและคณะ 2546, น. 11) นอกจากนี้ สินธุ์ สโรบล ได้อธิบายความแตกต่างของความหมายระหว่าง “การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community based Tourism) และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ว่า “การท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นคนกำหนดทิศทางการท่องเที่ยว หมายถึงจัดการโดยชุมชนตอบสนองความต้องการของชุมชน เน้นที่ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการทำงาน มีการบริการจัดการที่ชัดเจนในรูปองค์กรชุมชน ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเน้นธรรมชาติเป็นศูนย์กลาง”

โครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ (REST) ได้ให้ความหมายของ การท่องเที่ยวโดยชุมชนว่าเป็น การท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมกำหนดทิศทางโดยชุมชน จัดการโดยชุมชน เพื่อชุมชนและชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของมีสิทธิในการจัดการดูแลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน (พจนานุกรม, 2546, น. 14)

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค เป็นองค์กรให้ความสำคัญกับบทบาทของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวของตนเองตามเงื่อนไขของรัฐธรรมบัญญัติและกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก ทั้งนี้ได้ประมวลนิยามและให้ความหมายเชิงปฏิบัติการของการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-based Tourism) ว่าหมายถึง

“ทางเลือกในการจัดการท่องเที่ยวที่ชุมชนเข้ามากำหนดทิศทางของการท่องเที่ยวบนฐานคิดที่ว่าชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากรและเป็นผู้มีส่วนได้เสียจากการท่องเที่ยว โดยการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชุมชน มาใช้เป็นต้นทุนหรือปัจจัยในการจัดการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม รวมทั้งมีการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความรู้ความสามารถ และบทบาทที่สำคัญในการดำเนินงานตั้งแต่การตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินงาน การสรุปบทเรียน มุ่งเน้นให้เกิดความยั่งยืนสู่คนรุ่นลูกหลาน และเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น โดยคำนึงถึงความสามารถในการรองรับของธรรมชาติเป็นสำคัญ”

เนื่องจากการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนเกิดจากฐานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ดังนั้น การศึกษาค้นคว้าจึงใช้คำนิยามจากความหมายเชิงปฏิบัติการข้างต้น ทั้งนี้ “ความหมายเชิงปฏิบัติการดังกล่าวได้ถูกเขียนขึ้นภายใต้ข้อสรุปที่เกิดจากการดำเนินงานวิจัย การท่องเที่ยวโดยชุมชน ของชุมชน และเพื่อชุมชน อันเป็นความพยายามของชุมชนเองที่จะสร้างอัตลักษณ์ด้านการท่องเที่ยว (Tourism identity) ให้กับพื้นที่ทางสังคมของชุมชนที่ถูกท่องเที่ยว” (สินธุ์ สโรบล, 2546, น.12)

2.2.3 องค์ประกอบของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

สำนักงานพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (2550, น.22) ได้กำหนดองค์ประกอบและประเด็นสำคัญของการท่องเที่ยวโดยชุมชน 4 ด้าน ซึ่งมีความสอดคล้องกับองค์ประกอบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศข้างต้น ดังนี้

1) **ด้านทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม** คือ ชุมชนมีฐานทรัพยากร ธรรมชาติ ที่อุดมสมบูรณ์ และมีวิธีการผลิตที่พึ่งพา ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน มีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น

2) **ด้านองค์กรชุมชน** มีประเด็นสำคัญ คือ ชุมชนมีระบบสังคมที่เข้าใจกัน มีปราชญ์ หรือผู้มีความรู้และทักษะในเรื่องต่างๆ หลากหลาย ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของและเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา

3) **ด้านการจัดการ** มีประเด็นสำคัญ คือ มีกฎ กติกาในการจัดการสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและการท่องเที่ยว และสามารถเชื่อมโยงการท่องเที่ยวกับการพัฒนาชุมชนโดยรวมได้ มีการกระจายผลประโยชน์ที่เป็นธรรม มีกองทุนที่เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของตนเอง

4) **ด้านการเรียนรู้** มีประเด็นสำคัญ คือ ลักษณะของกิจกรรมการท่องเที่ยวสามารถสร้างความรู้และความเข้าใจในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่แตกต่าง มีระบบจัดการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างชาวบ้านกับผู้มาเยือน สร้างจิตสำนึกเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมทั้งในส่วนของชาวบ้านและผู้มาเยือน

2.2.4 กระบวนการในการจัดตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชน

พจนานุกรม (2546, น.185-190) ได้อธิบายว่า การเปิดการท่องเที่ยวของชุมชน จำเป็นต้องกำหนดวิสัยทัศน์และตัดสินใจให้รอบคอบ จึงจะกำหนดวัตถุประสงค์และมีกระบวนการเตรียมความพร้อมชุมชน สรุปได้ดังนี้

1) **วิสัยทัศน์ในการเปิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน** เมื่อชุมชนหลายแห่งตัดสินใจเปิดการท่องเที่ยวโดยชุมชนและเป็นฝ่ายจัดการเองนั้น มีรูปแบบการคิดตัดสินใจด้วยการมองวิสัยทัศน์ 3 รูปแบบด้วยกัน คือ

1.1) มองกิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือหนึ่งในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารกับคนภายนอกให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อสภาพปัญหาชุมชนที่ประสบอยู่ และหวังว่าจะได้เพื่อนที่เข้าใจร่วมแก้ไขปัญหามาด้วยกัน อันเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างวัฒนธรรมเพื่อประสานการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหามาด้วยกัน

1.2) การท่องเที่ยวทำให้เกิดผลกระทบทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม จำเป็นที่ชุมชนต้องรวมตัวกันเข้ามาจัดการให้นักท่องเที่ยว และผู้ที่เกี่ยวข้องให้ปฏิบัติอยู่ในกฎกติกาของชุมชน การจัดระเบียบการแบ่งปันผลประโยชน์แก่ผู้คนที่เกี่ยวข้องและผลประโยชน์ใน

ชุมชน การสร้างมาตรฐานต่างๆ ของการท่องเที่ยวโดยชุมชนเอง ทั้งเพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบมากเกินไปจนขีดความสามารถที่ชุมชนจะจัดการได้

1.3) การท่องเที่ยวเป็นกระบวนการเรียนรู้ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการสร้างโอกาสในการฟื้นฟูวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และสิ่งแวดล้อม โดยมองที่รายได้เป็นเพียงแค่ผลพลอยได้จากกระบวนการเรียนรู้ท่ามกลางการท่องเที่ยว

โดยทั้ง 3 รูปแบบข้างต้นนี้ มีพื้นฐานการคิดจากชุมชนเองที่มีความภูมิใจในวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของตนเองที่พร้อมจะสื่อต่อคนภายนอกโดยใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอด นอกจากนี้ ชุมชนเองยังต้องการความเข้าใจความร่วมมือของนักท่องเที่ยวในเคารพในกฎ กติกา ที่ชุมชนร่วมกันสร้างไว้เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนต่างวัฒนธรรม

2) **วัตถุประสงค์ของการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน** จากการกำหนดวิสัยทัศน์ที่จัดทำร่วมกันในชุมชน จึงนำมากำหนดเป็นวัตถุประสงค์ที่เป็นรูปธรรมให้มีความชัดเจนขึ้นโดยชุมชนจะมีการกำหนดวัตถุประสงค์หลักอยู่ 4 ประการดังนี้

2.1) เพื่อให้กิจกรรมการท่องเที่ยว เป็นกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา เป็นกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชนในรูปแบบอื่นๆ ที่ต้องเอื้ออำนวยการเรียนรู้ต่อกันและกันได้ เช่น การท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ไปเยือนชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน นักท่องเที่ยวควรเกิดการเรียนรู้บทบาทของประมงขนาดเล็กที่ทำหน้าที่อนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งด้วย

2.2) เพื่อให้กิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นตัวกระตุ้นส่งเสริมให้ชุมชนโดยเฉพาะคนหนุ่มสาวได้เข้าใจ ให้คุณค่า ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนให้กลับฟื้นคืนสภาพได้ในระยะต่อไป

2.3) เพื่อก่อให้เกิดการรวมตัวกันของคนในชุมชนที่เผชิญต่อผลกระทบทางการท่องเที่ยวแบบเดิมให้เข้ามีส่วนร่วมจัดการลดผลกระทบดังกล่าว และจัดระเบียบชุมชนให้เป็นระบบที่ทำให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

2.4) เพื่อเป็นเครื่องมือการเผยแพร่ให้ข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องของวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตกับสาธารณชนภายนอก

3) **กระบวนการเตรียมความพร้อมชุมชน** ก่อนที่จะเปิดหมู่บ้านต้อนรับนักท่องเที่ยว ชุมชนควรจะต้อง “รู้ตัว” เข้าใจและตระหนักต่อการท่องเที่ยวนี้ตลอดจนการสร้างภูมิคุ้มกันโดยการเตรียมความพร้อมชุมชนซึ่งผู้ดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ควรมีกระบวนการทำงาน 10 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 ให้ข้อมูลด้านการท่องเที่ยว ให้ชุมชนในการพิจารณาทั้งด้านบวกและลบของการท่องเที่ยว ซึ่งในขั้นตอนนี้อาจจะมีเฉพาะผู้นำหรือกลุ่มสนใจ

ขั้นที่ 2 สร้างการมีส่วนร่วม เป็นการดึงเอากลุ่มที่สนใจการท่องเที่ยวโดยชุมชน และกลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรี กลุ่มออมทรัพย์ และผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำทางธรรมชาติมาพูดคุยเรื่องผลดี-ผลเสีย อีกครั้ง เพื่อให้เขาเหล่านั้นได้ร่วมกันตัดสินใจ

ขั้นที่ 3 ศึกษาชุมชนร่วมกับชาวบ้าน เพื่อศึกษาในหัวข้อดังนี้

1) การสำรวจทางกายภาพทำแผนที่รอบนอก และแผนที่รอบในหมู่บ้าน (แสดงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และที่ดินทำกิน และแสดงที่ตั้งของบ้านเรือน ทรัพยากรคนสร้างและทรัพยากรธรรมชาติ)

2) ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน

3) ศึกษาความสัมพันธ์ของชุมชนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว

4) ศึกษากลุ่มต่างๆ ในชุมชนซึ่งผลการศึกษานี้จะทำให้เห็นศักยภาพข้อจำกัดของชุมชนและปัญหาของชุมชนร่วมกัน

ขั้นที่ 4 วิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน ทั้งในด้านศักยภาพ ข้อจำกัด โอกาสและความเสี่ยง ในขั้นตอนนี้จะทำให้ชุมชนได้มองเห็นได้ด้วยตนเอง และสามารถเชื่อมโยงเรื่องการท่องเที่ยวกับการพัฒนาชุมชนได้ การวิเคราะห์ข้อมูลในครั้งนี้จะทำให้เกิดการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาพบว่าเพื่อแก้ปัญหาให้ตรงจุด อาจจะไม่จำเป็นต้องใช้เรื่องการท่องเที่ยวเลยก็เป็นได้

ขั้นที่ 5 ร่วมกันพัฒนาศักยภาพและแก้ไขจุดอ่อน เช่น

1) รวบรวมองค์ความรู้ ซึ่งแต่ละชุมชนจะแตกต่างกันออกไปมีเอกลักษณ์เฉพาะชุมชน เช่น บางชุมชนเด่นด้านการพัฒนาชุมชน บางชุมชนเด่นระบบการจัดการนิเวศที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เหมาะสม เป็นต้น ซึ่งชุมชนต้องร่วมกันดึงเอกลักษณ์ให้เห็นร่วมกันก่อนนำสู่การเผยแพร่ออกไป

2) ปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวให้เหมาะสม สอดคล้อง ปลอดภัย ไม่ทำลายระบบนิเวศเดิมมากนัก เช่น การปรับทางเดินในป่าเขา เป็นต้น

3) ปรับปรุงบ้านพักและความสะอาดภายในชุมชนให้เป็นมาตรฐานของชุมชนแต่ละแห่งที่ตกลงร่วมกัน โดยมีคณะกรรมการของชุมชนตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอ

4) ฝึกอบรมบุคลากรด้านการท่องเที่ยวในชุมชน เช่น นักสื่อความหมาย การสร้างเวทีเรียนรู้กับนักท่องเที่ยว เป็นต้น ซึ่งในขั้นตอนนี้จะเห็นความสามารถของชุมชนในการรองรับการท่องเที่ยวทั้งความพร้อมจำนวนบุคลากร และขีดความสามารถในการรองรับทั้งพื้นที่ทางธรรมชาติและรูปแบบกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

ขั้นที่ 6 วางรูปแบบการบริหารจัดการ ในขั้นตอนนี้จะเป็นการจัดตั้งองค์กรขึ้นมาทำงาน หรืออาจใช้องค์กรที่ชุมชนมีอยู่เดิมแต่เพิ่มเติมบทบาทหน้าที่ มีการกำหนดวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน กำหนดรูปแบบของการท่องเที่ยว โปรแกรมและราคาการจัดสรรผลประโยชน์สู่ชาวบ้านและชุมชน และมาตรการในการป้องกันผลกระทบ โดยอาจจะเป็นการสร้างกฎ กติกา เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติทั้งชาวบ้านและนักท่องเที่ยว

ขั้นที่ 7 ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้รับรู้และช่วยให้ข้อมูลแก่ผู้ที่สนใจ

ขั้นที่ 8 ทดลองดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยว ในขั้นตอนนี้ อาจมีการจัดท่องเที่ยว นำร่องเพื่อทดสอบความพร้อมของชุมชนโดยการเชิญบุคคลหรือหน่วยงานภายนอกที่มีประสบการณ์หรือเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยชุมชนเข้าร่วมกิจกรรม ให้แสดงความคิดเห็น และข้อเสนอแนะเพื่อเป็นทิศทางต่อไปในอนาคต

ขั้นที่ 9 ประเมินผล ในขั้นตอนนี้ประเมินผลอาจแยกออกเป็น 2 ส่วน คือการประเมินผลและสรุปบทเรียนหลังเสร็จกิจกรรมทุกครั้ง และการประเมินผลเป็นช่วงๆ ทุกๆ 3-6 เดือน เป็นต้น ซึ่งการประเมินผลจะช่วยให้เกิดการทบทวนตนเอง และแก้ไขข้อบกพร่อง

ขั้นที่ 10 พัฒนาองค์กร เช่น

1) การฝึกอบรม เช่น การบริหารจัดการ การสร้างการมีส่วนร่วม และการสื่อความหมาย เป็นต้น

2) การศึกษาดูงาน สำหรับแกนนำองค์กรชุมชนเพื่อจัดการท่องเที่ยว เพื่อเสริมโลกทัศน์ พัฒนาทักษะการบริหารจัดการในชุมชนอื่นๆ ที่มีลักษณะคล้ายๆ กัน เพื่อเป็นตัวอย่างนำไปประยุกต์ หรือเป็นบทเรียนที่ชุมชนต้องพึงระวังผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นได้ และวางมาตรการป้องกันไว้แต่เริ่มแรก

จากกระบวนการเตรียมความพร้อมชุมชนทั้ง 10 ขั้นตอนนี้ เป็นเรื่องที่ชุมชนไม่คุ้นเคยมาก่อน แต่ละขั้นตอนในกระบวนการจะต้องเป็นการปลุกกระตือรือร้นของท้องถิ่นให้คนท้องถิ่นอยากรู้จักตนเอง และเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง การท่องเที่ยวก็จะเกิดความชัดเจนมาก

ขึ้นว่า เป็นการเข้ามาเพื่อให้ชุมชนได้นำเสนอตัวอย่างต่อสาธารณะ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการท่องเที่ยว นอกจากปลูกสำนึกของชุมชนแล้วยังเป็นการสร้างจิตสำนึกของนักท่องเที่ยวต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการเห็นคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชนที่ได้เข้ามาเยี่ยมเยือน เป็นการท่องเที่ยวเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเคารพคนในท้องถิ่น สร้างคุณภาพใหม่ของการท่องเที่ยวให้มีความหมายมากกว่าการพักผ่อน ความสนุกสนาน และความบันเทิง

ปัจจุบันมีหลายชุมชนที่ใช้การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นเครื่องมือที่พัฒนาชุมชนของตนให้เกิดความยั่งยืน เช่น การท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านแม่กำปอง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ การท่องเที่ยวโดยชุมชนกลุ่มรักษ์บางคนที่ อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม และได้พัฒนาเป็นระดับเครือข่ายระหว่างชุมชน เช่น การท่องเที่ยวโดยชุมชนในเขตลุ่มน้ำห้วยปูลิง บ้านห้วยฮี ตำบลห้วยปูลิง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เครือข่ายการท่องเที่ยว ตำบลปางมะผ้า ซึ่งขยายผลจากการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านห้วยฮี จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ได้มีการรวมตัวกันดูแลทรัพยากรในพื้นที่ของชุมชนบ้านแม่ละนา บ้านจำโบ้ และบ้านบ่อไคว้ เพื่อสนับสนุนความคิดเรื่องคนอยู่กับป่าต้องดูแลและระบบนิเวศรวมถึงถ้ำแม่ละนา เป็นถ้ำที่ยาว 12 กิโลเมตรที่ยาวที่สุดในเอเชีย เป็นต้น (พจนา สวนศรี, 2550, น. 59-67)

2.2.5 การท่องเที่ยวโดยชุมชนกับการพัฒนาชุมชน

ในปี พ.ศ.2540-2546 เป็นช่วงที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย สำนักงานภาค (สกว. ภาค) ได้ให้การสนับสนุนการทำวิจัยชุดโครงการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยมีโครงการในพื้นที่ภาคเหนือ และได้ร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยและมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง โดยการประสานงานของ สินธุ์ สโรบล (2546, น.2, 79, 237-239) จัดทำโครงการประสานงานวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อรวบรวมเอาการจัดการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน จากการประมวลองค์ความรู้และสรุปประสบการณ์ในพื้นที่ภาคเหนือ รวม 32 โครงการ ได้ชี้ให้เห็นการบูรณาการของการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อประโยชน์ในการพัฒนา 3 มิติ ดังนี้

1) มิติด้านสิ่งแวดล้อม มุ่งกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์และการคุ้มครองด้านสิ่งแวดล้อมและการคุ้มครองด้านสิ่งแวดล้อมก่อให้เกิดการเรียนรู้และร่วมมือในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ รัฐบาล ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากการท่องเที่ยวเพื่อจำกัดการพัฒนาและดำเนินการจัดการท่องเที่ยว โดยพยายามหลีกเลี่ยงให้เกิดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุด

2) **มิติด้านเศรษฐกิจ** มุ่งให้ชาวบ้านมีรายได้เสริมจากการท่องเที่ยวโดยนำฐานทรัพยากรซึ่งเป็นสมบัติสาธารณะมาเป็นต้นทุนในการจัดการท่องเที่ยว มีการกระจายรายได้อย่างสม่ำเสมอและยุติธรรม และที่สำคัญคือชาวบ้านในชุมชนต้องเห็นพ้องต้องกันที่จะนำฐานทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีอยู่มาพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน โดยมีการประชุมปรึกษาหารือระดมความคิดที่เป็นความต้องการของชาวบ้านอย่างแท้จริง และชาวบ้านเข้าใจตรงกันว่า การท่องเที่ยวเป็นเพียงช่องทางหนึ่งในการส่งเสริมสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน มิใช่มุ่งให้เป็นรายได้หลักในการจัดการการท่องเที่ยว ให้มีระบบการดำเนินงานที่เหมาะสม และเป็นธรรมแก่สมาชิกในชุมชน ควรมีการกระจายรายได้อย่างทั่วถึงและยุติธรรม ผลกำไรที่ได้กระจายสู่ชุมชนอย่างแท้จริง ประชาชนเป็นผู้ดำเนินการท่องเที่ยว และควบคุมการเติบโตของการท่องเที่ยวในพื้นที่ของตนโดยไม่ขัดแย้งกับการรักษาฐานทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม เปิดโอกาสให้ชาวบ้านทุกครัวเรือนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อลดช่องว่างระหว่างคนมีโอกาสดูกับคนด้อยโอกาส ลดความขัดแย้งหรือความแตกแยกในชุมชน เช่น การผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น พานักท่องเที่ยวดูนก เดินป่าศึกษาธรรมชาติ พิธีกรรมไม่สมนไพร เป็นต้น

3) **มิติด้านสังคมและวัฒนธรรม** มุ่งใช้กิจกรรมต่างๆ รองรับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างสร้างสรรค์ ส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนต่างวัฒนธรรมเพิ่มความเข้าใจและตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรม เพิ่มความเข้าใจและตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งอาจมีการจัดการในรูปแบบของมูลนิธิการท่องเที่ยว พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น การรวบรวมภูมิปัญญาด้านวรรณกรรมมุขปาฐะ และจัดทำเอกสารเผยแพร่ด้านภูมิปัญญา

นอกจากนี้ พจนา สนวนศรี (2550, น 24) ได้กล่าวถึง การท่องเที่ยวกับงานพัฒนาชุมชนว่า การจัดการท่องเที่ยวนั้นควรยึดความต้องการของชุมชนเป็นสำคัญ รวมทั้งคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับทางธรรมชาติ และความสามารถในการรองรับทางสังคมวัฒนธรรม อันเป็นทางเลือกใหม่ของการจัดการการท่องเที่ยวที่สนองความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง มีการผสมผสานการพัฒนาในเชิงเศรษฐกิจเข้ากับการพัฒนาด้านสังคม และการคุ้มครองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ เห็นได้ว่าการท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้นสัมพันธ์กับการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นองค์รวม โดยการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนเรื่องจิตวิญญาณของชุมชนในการสัมพันธ์กันภายในชุมชนและภายนอก สรุปได้ดัง ภาพประกอบที่ 2.5

ภาพประกอบที่ 2.5

แผนภาพการท่องเที่ยวโดยชุมชนกับการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นองค์รวม

ที่มา : ดัดแปลงจาก พจนา สนวนศรี, 2550, น.24

นอกจากนี้ วีระพล ทองมา, ม.ป.ป รองคณบดี คณะพัฒนาการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ได้กล่าวถึงการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism :CBT) สำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนในเขตที่ดึกดำบรรพ์ว่า การท่องเที่ยวเป็นเสมือนงานพัฒนาชุมชนอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่ดูเหมือนง่ายแต่ทำยากเพราะการท่องเที่ยวเป็นการพัฒนาที่ตอบสนองกระแสบริโภคนิยม การท่องเที่ยวทำให้ชุมชนหลุดออกจากฐานการผลิตเดิมในภาคการเกษตร ผู้ธุรกิจด้านบริการกำลังซื้อที่สูงกว่าของนักท่องเที่ยวจึงสามารถกำหนด “สินค้า” และ “บริการ” ได้ตามความต้องการ ทำให้สภาพทางสังคม และวัฒนธรรมในแหล่งท่องเที่ยวมักถูกครอบงำจากวัฒนธรรมภายนอกที่เข้ามาพร้อมกับนักท่องเที่ยวเป็นดาบสองคมและมีความเสี่ยงอย่างยิ่งในการนำไปใช้ในการพัฒนา

2.2.6 ปัจจัยสำคัญแห่งความสำเร็จ

การท่องเที่ยวโดยชุมชนมีการพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจากที่ชุมชนเคยเป็น “ผู้ถูกท่องเที่ยว” กลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญและมีส่วนร่วมในการวางแผนการท่องเที่ยวในชุมชน

มีชุมชนหลายแห่งสามารถดำเนินการท่องเที่ยวได้อย่างต่อเนื่องและประสบผลสำเร็จ ในทางกลับกันชุมชนบางแห่งไม่มีนักท่องเที่ยวเข้าไปอย่างต่อเนื่อง พจนา สนวนศรี (2550, น.36-37) ได้กล่าวถึงปัจจัยสำคัญที่ทำให้การท่องเที่ยวโดยชุมชนประสบผลสำเร็จ ได้แก่

- 1) ชุมชนที่เข้มแข็ง ชุมชนมีการผลิตที่พึ่งตนเอง มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ชุมชนมีระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ระดับหนึ่ง มีความสามัคคีในชุมชน
- 2) ทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชน หรือทรัพยากรชายฝั่งแหล่งน้ำธรรมชาติ และที่ดินทำกินที่เพียงพอ
- 3) ผู้นำที่สร้างศรัทธาหรือมีความสามารถ คือ สามารถประสานทรัพยากร นำทางความคิด และลงมือทำอย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรมมีการสืบทอด ผลัดเปลี่ยนผู้นำ และสร้างผู้นำใหม่ ผู้นำมีวุฒิภาวะการเป็นผู้นำ มีความมั่นคงทางจิตใจหนักแน่นและให้เกียรติเพื่อนร่วมงาน มีการถ่วงอำนาจและถูกตรวจสอบอยู่ตลอดเวลา
- 4) ชุมชนวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์และยังคงสืบทอด
- 5) การมีส่วนร่วมของผู้หญิง ผู้ชาย เยาวชนหนุ่มสาว ผู้อาวุโส ผู้นำทางการและไม่เป็นทางการ เข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาชุมชน
- 6) ความต่อเนื่องในการทำงาน มีนักท่องเที่ยวเข้าไปอย่างต่อเนื่อง มีการสรุปบทเรียนเป็นระยะ

นอกจากนี้ สมชัย เบญจชัย (2549, น.8-9) ได้กล่าวถึงสิ่งบ่งชี้ว่า “การมีส่วนร่วมของชุมชนจะยั่งยืน” ได้นั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ จากการศึกษาวิจัยโดยชุมชนเป็นฐานในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พบว่า ยังขาดการศึกษาประเมินความยั่งยืนของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแลจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

- 1) ความต้องการของชุมชน โครงการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสำหรับชุมชนใดก็ตามจะต้องเกิดจากความสนใจและความต้องการของสมาชิกชุมชนเองเป็นหลัก มิใช่หน่วยงานของทางราชการหรือองค์การภาคเอกชนหรือใครก็ตามไปยึดเยียดให้ โดยที่ชุมชนไม่เต็มใจที่จะรับโครงการไว้ และการมีส่วนร่วมอาจเพราะความเกรงใจ เกรงบารมี หรืออำนาจตามวิถีวัฒนธรรมชาติของชุมชนในชนบท

- 2) ความรู้และความตระหนักของชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะชี้ว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนจะยั่งยืนหรือไม่ ความรู้และความตระหนักนี้ รวมไปถึงแนวคิดและองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ทรัพยากรท่องเที่ยวของชุมชนและศักยภาพ ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชน (ต้นทุนทางสังคม) และสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

(ต้นทุนทางธรรมชาติแวดล้อม) หากดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและความรู้อื่นๆ ที่จำเป็นต้องใช้ในการพัฒนาและการบริหารจัดการ

3) การได้รับการสนับสนุนจากภายนอก ชุมชนท้องถิ่นในชนบทส่วนใหญ่มักอยู่ในภาวะด้อยโอกาสในหลายเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องความรู้และทักษะในการพัฒนาและการจัดการ ยิ่งเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งเป็นงานบริการที่ต้องมีมาตรฐานขั้นต่ำเพราะมีการแข่งขันทางการตลาดแล้ว เป็นสิ่งที่ชุมชนท้องถิ่นไม่คุ้นเคยก็เป็นสาเหตุทำให้เกิดความท้อแท้และไม่สามารถดำเนินการต่างๆ ตามความตั้งใจได้ ตรงจุดนี้หน่วยงานภาครัฐราชการ หรือภาคเอกชนรวมทั้ง NGOs หรือผู้รู้ต่างๆ จะต้องเข้ามาสนับสนุนหรือช่วยเหลือ สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนดังกล่าวในข้อ 2 อย่างจริงจังและต่อเนื่อง พร้อมสร้างภูมิทัศน์ด้านทันทอทธิพลต่างๆ เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่มีผลมาจากการท่องเที่ยวด้วย

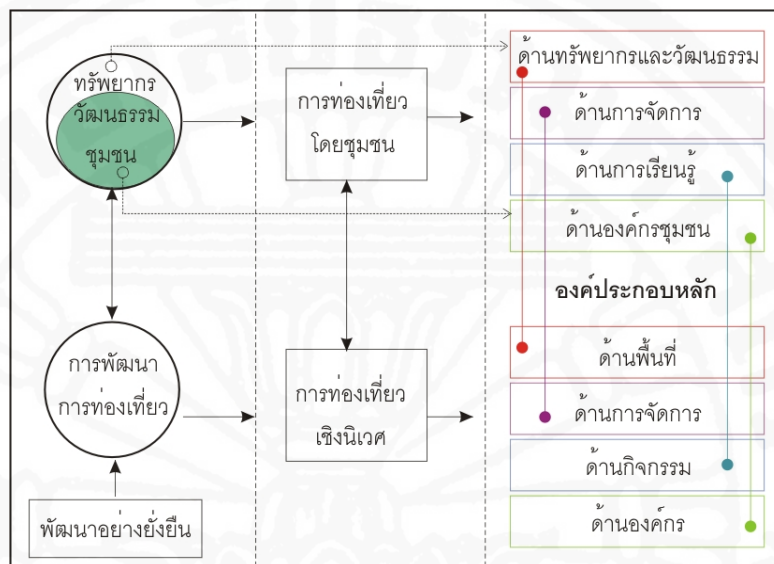
4) การตัดสินใจและการแบ่งปันประโยชน์ การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นจะต้องพัฒนาให้รวมไปถึงการมีส่วนร่วมในการคิด การปฏิบัติ การแก้ไขปัญหา และการติดตามประเมินผลแบบครบวงจร ไม่ใช่ผู้นำหรือกลุ่มผู้นำท้องถิ่นดำเนินการเองทั้งหมด และที่สำคัญจะต้องมีกลไกและระบบการแบ่งปันรายได้หรือประโยชน์อื่นๆ อันเกิดจากการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นธรรมและความโปร่งใส โดยเฉพาะประเด็นหลังนี้มักจะเป็นสาเหตุของความไม่ยั่งยืนในการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นค่อนข้างสูง

สรุปจากความหมายและองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวโดยชุมชนและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศข้างต้น พบว่า ทั้ง 2 อย่างนี้ มีความสัมพันธ์ที่สอดคล้องและมีเป้าหมายไปในทิศทางเดียวกัน (ภาพประกอบที่ 2.6) กล่าวคือ มีเป้าหมาย คือ การพัฒนาชุมชนอย่างเป็นองค์รวมและการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนโดยการท่องเที่ยวโดยชุมชน เน้นชุมชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาตอบสนองความต้องการของชุมชน ผู้ซึ่งเจ้าของทรัพยากรและเป็นผู้มีส่วนได้เสียจากการท่องเที่ยว รวมทั้งมีการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความรู้ความสามารถ และบทบาทที่สำคัญในการจัดการโดยการนำเอาทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้เป็นต้นทุนหรือปัจจัยในการจัดการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม ในขณะที่เดียวกันมุ่งเน้นให้เกิดความยั่งยืนสู่คนรุ่นลูกหลานและเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น โดยคำนึงถึงความสามารถในการรองรับของธรรมชาติเป็นสำคัญ

ภาพประกอบที่ 2.6

แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกันของชุมชน กับทรัพยากรวัฒนธรรม
ในองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการท่องเที่ยวโดยชุมชน

2.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว (Cultural Resource Management for Tourism Development)

จากภาพประกอบที่ 2.6 ข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า นอกเหนือจากองค์ประกอบของการท่องเที่ยวแล้ว สิ่งที่สำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว คือ การพัฒนาศักยภาพของ “คน” และ “การจัดการ” เพราะคนในชุมชนเป็นเจ้าของ “ทรัพยากรวัฒนธรรม” โดยเฉพาะผู้นำชุมชน จำเป็นต้องมีการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่เหมาะสมก่อนที่จะเปิดตัวเข้าสู่การท่องเที่ยว จึงได้ทบทวนแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว ทางด้านความหมายและประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม การจัดการทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว และขีดความสามารถในการรองรับ รวมถึงการกำหนดแหล่งท่องเที่ยวตามชั้นโอกาสทางด้านนันทนาการในอุทยานแห่งชาติ ดังนี้

2.3.1 ความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resource)

ความหมายของวัฒนธรรม (Cultural) คำว่า “วัฒนธรรม” มีรากศัพท์มาจาก ภาษาบาลีและสันสกฤต เพราะคำว่า “วัฒนธรรม” มาจากคำบาลีว่า “วฑฺฒน” ซึ่งแปลว่า เจริญ งอกงาม คำว่า “ธรรม” มาจากภาษาสันสกฤตว่า “ธรมฺ” หมายถึง ความดี (พวงผกา คูโรวาท, 2539, น. 37)

“วัฒนธรรม” ตรงกับภาษาอังกฤษ “Culture” คำนี้มีรากศัพท์มาจาก “Cultura” ใน ภาษาละติน มีความหมายว่า การเพาะปลูกหรือการปลูกฝัง ซึ่งอธิบายได้ว่า มนุษย์เป็นผู้ปลูกฝัง อบรมบ่มนิสัยให้เกิดความเจริญงอกงาม (อานนท์ อภาภิรม, 2519, น. 99)

พระยาอนุমানราชธน (ม.ป.ป., อ้างถึงใน คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, 2551, น. 3) กล่าวว่า “วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุงหรือผลิตสร้าง ขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนที่ถ่ายทอดกันได้ เลียนแบบกันได้ เอาอย่างกันได้ ซึ่งสอดคล้องกับ จํานง ทงประเสริฐ (2527, น. 2) ที่ให้ความหมายคำว่า “วัฒนธรรม” ว่าคือ “ความเจริญ” หรือ “ธรรมเป็นเหตุให้เจริญ” นั้นแสดงให้เห็นว่า มิใช่ลักษณะที่อยู่กับที่ จะต้องมีการ เปลี่ยนแปลงตามลำดับ แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นจะต้องเป็นไปในทางที่ดีขึ้นตามลำดับ สิ่งใดอยู่กับที่ สิ่งนั้นไม่ชื่อว่า “วัฒนธรรม” คือ “เจริญ” วัฒนธรรมจึงจำเป็นต้องมีการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมแก่ กาลเวลาอยู่เสมอ

นักสังคมวิทยาบางท่านได้แบ่งวัฒนธรรม ออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้ คือ

1) วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material) ได้แก่ วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อนำมาใช้ในสังคม เช่น ที่อยู่อาศัย อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค

2) วัฒนธรรมความคิด (Idea) หมายถึง วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิดทัศนคติ ความเชื่อต่างๆ เช่น ความเชื่อในเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม การเชื่อถือ โศคกลาง ตลอดจนเรื่องลี้ลับ นิยายปรัมปรา วรรณคดี สุภาษิตและอุดมการณ์ต่างๆ

3) วัฒนธรรมด้านบรรทัดฐาน (Norm) เป็นเรื่องของการประพฤติปฏิบัติตามระเบียบ แบบแผนที่สังคมกำหนดเอาไว้ ไม่ว่าจะกลายเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่เป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม ซึ่งแบ่งออกเป็นประเภทย่อยๆ ดังนี้

3.1) วัฒนธรรมทางสังคม (Social Culture) เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการประพฤติ หรือมารยาททางสังคม เช่น การไหว้ การจับมือทักทาย การเข้าแถว การต่างชุดดำไปงานศพ

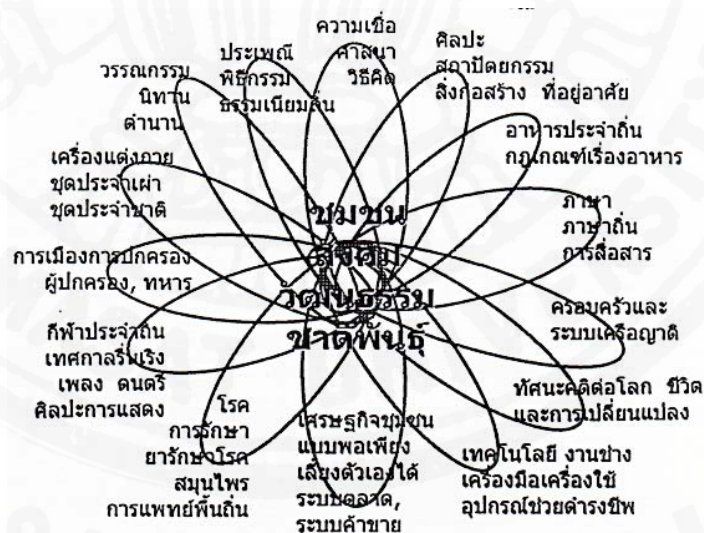
3.2) วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย (Legal Culture) เป็นวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิด ความเป็นระเบียบและกฎเกณฑ์ เพื่อให้คนในสังคมอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข

3.3) วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับจิตใจและศีลธรรม (Moral Culture) วัฒนธรรม ประเภทนี้ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคม เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

นอกจากนี้ ในงานวิจัยโครงการกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ของ สายันต์ ไพเราะญจิตรี และคณะ (2549) กล่าวถึง วัฒนธรรมและภูมิปัญญาว่า วัฒนธรรมเป็นกลไกในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งในระดับปัจเจก ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน และระดับสังคมให้อยู่ในสภาวะปกติ เป็นธรรมชาติและสมดุลอยู่เสมอ ภูมิปัญญาจึงเป็นทั้งระบบวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่สำคัญในชุมชน และเป็นทรัพยากรวัฒนธรรม (Culture resource) ประเภทหนึ่งที่มีมนุษย์สามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ทางการพัฒนาชุมชนได้ ดังภาพประกอบ 2.7

ภาพประกอบที่ 2.7

แผนภาพความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาและระบบวัฒนธรรมมิติต่างๆ ในวิถีชุมชนหนึ่งๆ

ที่มา: สายันต์ ไพเราะญจิตรี และคณะ (2549, น. 29)

ความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรม (Resource) สว่าง เลิศฤทธิ์ (อ้างถึงใน ชันัญ วังษ์วิภาค และคณะ, 2547, น.2-3) ได้กล่าวถึง ชื่อเรียกที่แตกต่างเช่น สมบัติทางวัฒนธรรม (Cultural Property), ทรัพย์สินทางวัฒนธรรม (Cultural asset), มรดกทางวัฒนธรรม (Cultural

Heritage) และอธิบายความหมายของทรัพยากรทางวัฒนธรรม (Cultural Resource) เกิดขึ้นในอเมริกาในช่วงทศวรรษที่ 1970s และได้สรุปความหมายว่า หมายถึง “ผลผลิตของวัฒนธรรม ทั้งในอดีตและปัจจุบันที่มีค่าหรือเป็นตัวแทน หรือสามารถสื่อถึงวัฒนธรรมต่างๆ ได้ ดังนั้น ทรัพยากรวัฒนธรรมจึงรวมถึงซากสิ่งของที่มนุษย์ทำขึ้น แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน ศาสนสถาน เสื้อผ้า อาหาร เครื่องมือทางประวัติศาสตร์ จารึก ภาษา ศาสนา ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญา พื้นบ้านต่างๆ ฯลฯ

นอกจากนี้ ในอนุสัญญาว่าด้วย “การคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติ ค.ศ.1972” เห็นว่า ทรัพยากรวัฒนธรรมไม่ใช่เป็นเพียงทรัพยากรทางวัตถุหรือของเก่าของโบราณหลงเหลือมาจากอดีตที่เป็นมรดกที่ไม่มีประโยชน์เท่านั้น แต่ยังรวมถึงทรัพยากรวัฒนธรรมในมิตินามธรรม วัฒนธรรมด้านจิตใจ และทรัพยากรวัฒนธรรมที่ยังมีบทบาทและหน้าที่อยู่ในสังคมปัจจุบันด้วย ทั้งนี้ พิสิฐ เจริญวงศ์ (2542, อ้างถึงใน สายันต์ ไพรชาญจิตร, 2547, น.2) อธิบายว่า “ทรัพยากรวัฒนธรรม” (Cultural Resource) หมายถึง ของเก่าจากอดีต เป็นมรดก (Heritages) และของใหม่ที่เรารสร้างขึ้น (Creations) องค์ประกอบของวัฒนธรรมที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) ในรูปของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง สถานที่ แหล่งและภูมิทัศน์ และวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (Living Cultures) หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive Cultures) ซึ่งมีความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต เป็นองค์ชีวิต (organism) ที่สามารถวิวัฒนาการ (Evolving) ไปได้เรื่อยๆ

โดยสรุปมนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาใช้เพื่อควบคุมสภาพแวดล้อม ทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางสังคมเพื่อก่อให้เกิดผลดีต่อการดำรงชีวิต และวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นมานั้น ย่อมมาจากความคิดและสร้างสรรค์อันเกิดจากประสบการณ์และปัญญาความรู้ในด้านสังคมศาสตร์ วัฒนธรรมจะมีความหมายกว้างขวางมาก กล่าวคือ วัฒนธรรมหมายถึง วิถีชีวิต (Way of life) ของมนุษย์ในสังคม และแบบแผนการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกๆ อย่างรวมทั้งบรรดาผลงานทั้งหมดที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้น ตลอดจนจินตนาการ ความเชื่อ ค่านิยม และความรู้ต่างๆ เป็นต้น (จำนง ทองประเสริฐ, 2527, น. 2)

2.3.2. ประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม

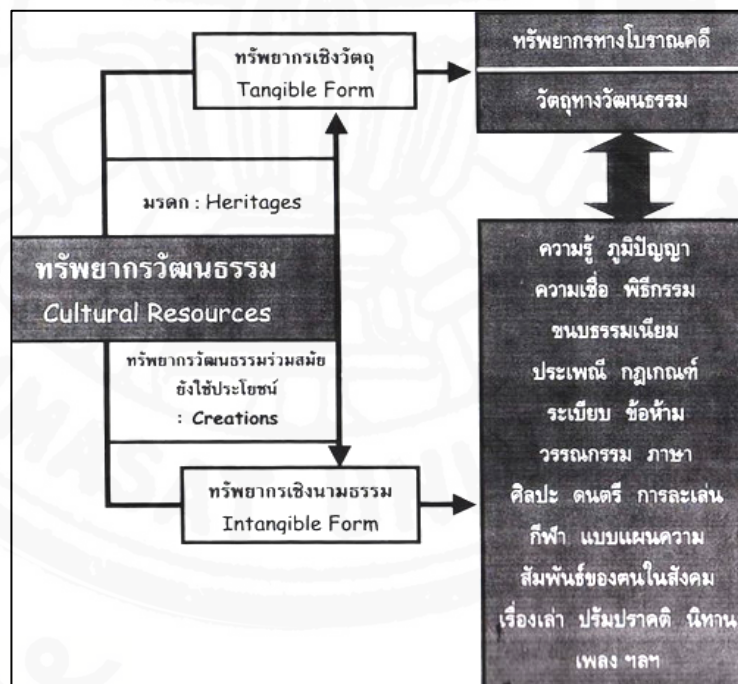
ทรัพยากรวัฒนธรรมหลักๆ ทั้งชนิดที่เป็นมรดก และทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมสมัยที่สร้างสรรค์และพัฒนาขึ้นใหม่ สามารถพบเห็นและศึกษาได้ในปัจจุบัน 3 กลุ่ม (สายันต์ ไพรชาญจิตร, 2547, น.3-6) ได้แก่

- 1) ทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological Resources)
- 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Homegrown Knowledge หรือ Indigenous Wisdom)
- 3) ทรัพยากรวัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive Cultural Resources) ได้แก่ ศิลปะ (Art) วรรณกรรม (Writing) ดนตรี (music) การละเล่น (Play & Entertainment) การแสดง (Performances) ปรัมปราคติ (Myths) นิทาน (Tales) ขนบธรรมเนียม (Customs) ประเพณี (Tradition) ความเชื่อ (Beliefs) พิธีกรรมตามความเชื่อ (Rites) ฯลฯ

จากความหมายและคำนิยามข้างต้น ทรัพยากรวัฒนธรรมจึงเกี่ยวข้องกับวิถีชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งในวิถีชีวิตรวมถึงในฐานะทุนทางการท่องเที่ยว สามารถแยกความหมายและความสัมพันธ์ของทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนได้ ดังภาพประกอบที่ 2.8

ภาพประกอบที่ 2.8

แผนภาพแสดงความหมายและความสัมพันธ์ของทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนและสังคม

ที่มา : สายันต์ ไพเราะญจิตรี (2547, น.6)

2.3.3 ความหมายและประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรมการท่องเที่ยว

ทรัพยากรการท่องเที่ยว หมายถึง สิ่งดึงดูดใจที่ก่อให้เกิดการเดินทางท่องเที่ยว ทั้งนี้เพื่อความเข้าใจในภาพรวมของการท่องเที่ยว เนื่องจากอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรม

ที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมเป็นต้นทุนในการดำเนินการและดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว (ททท. กองวางแผนโครงการ (2528) อ้างถึงใน ธเนศ ต่วนชะเอม และคณะ 2546, น.11) สามารถแบ่งเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1) **ประเภทธรรมชาติ** หมายถึง สภาพทางกายภาพของธรรมชาติที่มีความสวยงามหรือความน่าสนใจต่อการเดินทางไปเที่ยวชม ได้แก่ ภูเขา ป่าไม้ น้ำตก แม่น้ำลำธาร ชายทะเล เกาะแก่ง ภูมิทัศน์และสภาพทางภูมิศาสตร์อื่นๆ นอกจากนี้ยังรวมบริเวณที่มนุษย์เราได้เข้าไปปรับปรุงเพื่อตกแต่งเพิ่มเติมบางส่วน ได้แก่ อ่างเก็บน้ำ เขื่อน และสถานที่ตากอากาศต่างๆ

2) **ประเภทประวัติศาสตร์** โบราณวัตถุ โบราณสถานและศาสนา หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นตามวัตถุประสงค์และเพื่อประโยชน์ของมนุษย์เอง ทั้งที่เป็นมรดกของอดีตและได้สร้างเสริมขึ้นในสมัยปัจจุบัน แต่มีผลดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว ได้แก่ พระราชวัง ศาสนสถาน โบราณวัตถุสถานและพิพิธภัณฑ

3) **ประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรม** หมายถึง รูปแบบการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม และการประพฤติปฏิบัติที่ยึดถือและสืบทอดต่อกันมา ตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ที่มีผลต่อการดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว ได้แก่ สภาพชีวิตไทยริมคลอง ตลาดน้ำ เรือชนแพ หมู่บ้านชาวเขา งานเทศกาลประเพณีและสวนสนุก

2.3.4 ทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว

ชนัญ วงษ์วิภาค (2551, 176-194) ได้กล่าวถึง การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในฐานะที่เป็น “มรดกวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว” ว่า ในทวีปยุโรปอเมริกา ออสเตรเลีย นั้น การท่องเที่ยววัฒนธรรมมีอิทธิพลอย่างมากต่อการวางแผนจัดแสดงมรดกวัฒนธรรม เพราะคำนึงถึงการใช้และผู้ชมมรดกวัฒนธรรมเป็นสำคัญ สิ่งที่สำคัญในการวางแผนจัดการมรดกวัฒนธรรมเหล่านี้ คือ การสร้างความสมดุลระหว่างการใช้ทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว และวัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม การตัดสินใจกระทำใดๆ เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมจึงต้องคำนึงถึงปริมาณของศักยภาพการท่องเที่ยวที่มีมรดกวัฒนธรรมมีอยู่และต้องให้ความสำคัญกับวิธีที่จะไปถึงความสำเร็จอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคมและวัฒนธรรม

มรดกวัฒนธรรมที่นำมาใช้เป็นทรัพยากรเพื่อการจัดการท่องเที่ยวนี้ถูกการท่องเที่ยวใช้ทั้งการตีความ และการนำเสนอข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับมรดกวัฒนธรรมในการส่งเสริมให้ธุรกิจการท่องเที่ยวก้าวไปข้างหน้า แท้จริงแล้วมรดกวัฒนธรรมเป็นชนวนให้ระลึกถึงเรื่องราวในอดีต อย่างที่ชนัญ วงษ์วิภาค (2551, น.186) ได้อธิบายการแปลความของมรดกวัฒนธรรม ดังนี้

โพลเลอร์ (Fowler, 1992) กล่าวว่า “การถวิลหาอดีต คือแรงกระตุ้นอย่างหนึ่งที่มีอำนาจมาก ๆ สำหรับการใช้ประโยชน์ของเรื่องราวในอดีต” เชื่อว่า มรดกวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงอดีตเข้ากับปัจจุบันและทำให้ประวัติศาสตร์มีชีวิตชีวาขึ้นมาอีกครั้ง

ลอเวนไท (Lowenthal, 1998) ถือว่า การแปลความมรดกวัฒนธรรมในรูปแบบเพื่อการท่องเที่ยวเช่นนี้เป็นการเฉลิมฉลองอดีตเพื่อความสุขสรรค์กับปัจจุบัน และ โชเชน (Schouten, 1995) กล่าวว่า “ประวัติศาสตร์และความเป็นจริงในประวัติศาสตร์ คือ กล่องดำ เราไม่ทราบได้เลยว่ามีอะไรในกล่องดำ แต่เมื่อใส่จินตนาการและการวิจัยที่ดีลงไป ในกล่องดำ เราก็จะได้ผลลัพธ์ที่วิเศษสุด การแปลความ คือ ศิลปะที่ทำให้ประวัติศาสตร์เป็นจริงเป็นจัง เรื่องราวที่ผู้คนปัจจุบันทำความเข้าใจมรดกวัฒนธรรมจะแตกต่างกันออกไปตามการรับรู้ และการแปลความมรดกวัฒนธรรมในมิติปัจจุบัน” ตัวอย่างของการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่เข้าข่ายแรงกระตุ้นแห่งอดีต เช่น การท่องเที่ยวที่พิพิธภัณฑ์บ้านควาย อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มาเที่ยวชมสถานที่แห่งนี้ เพราะมีการแสดงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับควาย ซึ่งครั้งหนึ่งเคยมีบทบาทต่อวิถีชีวิตชาวไทย ในขณะที่ชมกิจกรรมผู้ปกครองทำหน้าที่เป็นมัคคุเทศก์ เชื่อมโยงประสบการณ์ตัวเองที่เคยใช้ควายทำนาให้ลูกหลานฟังอย่างเพลิดเพลิน

นอกจากนี้ ชนัญ วงษ์วิภาค (2551) ได้เปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ถือเป็นมรดกวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวในการพิจารณาระหว่างการอนุรักษ์และธุรกิจของการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยว ดังตารางที่ 2.1 ที่ชี้ให้เห็นว่า จากอดีตที่การท่องเที่ยวเป็นเรื่องของธุรกิจดำเนินการโดยเอกชนและหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เน้นเรื่องผลกำไรการลงทุน ซึ่งมีการเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์อยู่บ้าง แต่เมื่อการท่องเที่ยวรุ่งเรือง กลับก่อให้เกิดผลกระทบความขัดแย้งระหว่างการอนุรักษ์และการท่องเที่ยว หากผู้ทำธุรกิจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญหรือหาวิธี ฝ่ายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมเองก็ไม่เข้าใจผลประโยชน์ของการท่องเที่ยว ดังนั้น เมื่อมีความพยายามในการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวให้เป็นไปตามแนวทางของการพัฒนาอย่างยั่งยืน เน้นการพัฒนาให้ชุมชนมีส่วนร่วม เป็นการท่องเที่ยวโดยชุมชน จึงทำให้ทั้ง 2 ฝ่ายพอที่จะพบกันครึ่งทาง ในการคิดกลยุทธ์การตลาดส่งเสริมการท่องเที่ยวในแหล่งมรดกวัฒนธรรม ไม่ใช่ว่าจะใช้ประโยชน์เพื่อธุรกิจท่องเที่ยวอย่างเดียว ฝ่ายอนุรักษ์ตระหนักถึงความสำคัญของการท่องเที่ยว เช่น อุทยานประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ เปิดโอกาสให้การท่องเที่ยวเข้าไปร่วมทำกิจกรรมกับฝ่ายอนุรักษ์อยู่เรื่อยๆ และพยายามพัฒนาผลผลิตการท่องเที่ยวเพื่อสนองความสนใจของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

ตารางที่ 2.1

แสดงการเปรียบเทียบการจัดการมรดกวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว

หัวข้อพิจารณา	การจัดการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม	การท่องเที่ยว
โครงสร้าง	องค์กรที่ไม่ได้หวังผลกำไร	บริษัทที่ทำธุรกิจเพื่อกำไร
เป้าหมาย	เป้าหมายทางสังคมอันกว้างขวาง	เป้าหมายเพื่อการค้าพาณิชย์
ผู้มีส่วนร่วมหลัก	กลุ่มชุมชน กลุ่มมรดกชาติ กลุ่มชาติพันธุ์ ประชาชนในท้องถิ่น ผู้ชำนาญการด้าน มรดกวัฒนธรรม กลุ่มนักประวัติศาสตร์ ท้องถิ่น / ผู้นำศาสนา	กลุ่มธุรกิจ ประชาชนที่ไม่ได้อยู่ใน ท้องถิ่น องค์กรด้านธุรกิจการ ท่องเที่ยว
ทัศนะทางเศรษฐกิจต่อ มรดกวัฒนธรรม	คุณค่าที่มีอยู่ / อนุรักษ์เพื่อคุณค่าใน มรดกวัฒนธรรม	คุณค่าด้านการใช้ประโยชน์/บริโภค เพื่อสิ่งที่มีอยู่ในมรดก
กลุ่มผู้ใช้หลัก	ผู้คนในท้องถิ่น	ผู้คนจากถิ่นอื่น
ภูมิหลังความรู้	ปริญญาทางสังคมศาสตร์ / ทางศิลปะ	ปริญญาทางธุรกิจ และการตลาด
การใช้มรดกวัฒนธรรม	ให้คุณค่าต่อชุมชนในฐานะตัวแทนของ มรดกที่จับต้องได้และมรดกที่จับต้อง ไม่ได้	คุณค่าต่อนักท่องเที่ยวในฐานะที่ เป็นผลผลิตหรือกิจกรรมที่ สามารถช่วยโฆษณาแหล่ง ท่องเที่ยว
องค์กรการเมื่อระดับ นานาชาติ/องค์กรเอกชน	ยูเนสโก ฯลฯ ที่ส่งเสริมอนุรักษ์ วัฒนธรรม	WTO/WTTC (ส่งเสริมการ พัฒนาการท่องเที่ยว)
องค์กรระดับชาติ/ระดับ เขต	รัฐ จังหวัด ตัวแทนท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์และ หอจดหมายเหตุ	ประเทศ/รัฐ การท่องเที่ยวภูมิภาค

ที่มา: ดัดแปลงจาก ชนัญ วงษ์วิภาค, 2551, น. 183

นอกจากทั้ง 2 ฝ่ายที่กล่าวมาแล้ว ยังได้กล่าวถึงนักท่องเที่ยวว่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสังคม มีความต้องการชื่นชมมรดกวัฒนธรรมของคนกลุ่มเดียว จะจัดการและนำเสนอ มรดกวัฒนธรรมอย่างไรจำเป็นต้องคิดถึงคนกลุ่มอื่นในสังคมด้วย รวมถึงประเด็นความแตกต่างของนักท่องเที่ยว เช่น ระดับความรู้ ความสนใจ ภูมิหลังทางวัฒนธรรม ความคาดหวังเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรม อาจทำให้ต้องมีการจัดการและนำเสนออีกแบบหนึ่ง นักท่องเที่ยวประสงค์ได้ชื่นชม “ของแท้” ก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งที่นักท่องเที่ยวใคร่ชื่นชมจะต้องเป็นจริงเสมอไป และนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ก็คือ ผู้ที่มีเป้าหมายเดินทางเพื่อพักผ่อนเป็นสำคัญ และต้องการประสบการณ์ใหม่ที่ได้

จากแหล่งท่องเที่ยวปลายทางเพียงเพื่อความสุขสันต์ที่ไม่คุกคามสิ่งแวดล้อม นักท่องเที่ยวที่ชอบทำหายก็สามารถเผชิญต่อความแปลกแตกต่างซึ่งถือว่าเป็นกำไรชีวิต

นอกจากทั้ง 3 ฝ่ายข้างต้นแล้ว ภาวเดช พยัสมวิเชียร (อ้างถึงใน สิ้นธุ์ สโรบล, 2548, น. 49-50) ที่อธิบายว่า ทรัพยากรที่เป็นวัตถุดิบของการท่องเที่ยวที่มีอยู่จำกัดและมีความสำคัญด้านอื่นๆ อยู่ในตัว เช่น ทรัพยากรป่าไม้มีความสำคัญด้านอื่นๆ นอกเหนือจากการรองรับนักท่องเที่ยว ควรมองว่าการจะจัดการทรัพยากรดังกล่าวอย่างไรจึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด และต้องมองถึงการจัดลำดับภารกิจหลักหรือประโยชน์หลักที่ควรได้รับ พร้อมทั้งกล่าวถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวว่า ส่วนใหญ่เกิดจากการพัฒนาในมิติเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก ดังนั้นควรใช้โครงสร้างองค์กรที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ให้เหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุดคือ มีกลไกการทำงานให้สามารถทำงานได้ มีประสิทธิภาพมากขึ้น มีการตรวจสอบมากขึ้น

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมต้องเป็นการดูแลอย่างเป็นระบบ ทุกฝ่ายจึงต้องร่วมมือกันเพื่อคงไว้ซึ่งคุณค่าทางวัฒนธรรม เป็นมรดกวัฒนธรรมไว้จรรโลงใจถึงคนในปัจจุบันและลูกหลาน ทั้งเจ้าของทรัพยากรวัฒนธรรม และเป็นมรดกวัฒนธรรมในอนาคต เนื่องจากการท่องเที่ยววัฒนธรรมอยู่บนพื้นฐานของการใช้มรดกวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยว ปลายทางจึงจำเป็นที่ต้องเข้าใจพื้นฐานของการจัดการมรดกวัฒนธรรมก่อน จุดมุ่งหมายหลักของการจัดการการท่องเที่ยววัฒนธรรม คือ การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมหลักๆ ทั้งวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุจับต้อง สัมผัสได้และไม่ใช่วัตถุซึ่งสัมผัสได้ด้วยความรู้สึนึกคิด หลักสำคัญของการจัดการมรดกวัฒนธรรม คือ การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดสิ่งดีๆ แก่สังคม ฝ่ายจัดการมรดกวัฒนธรรมจำเป็นต้องสื่อสารให้สาธารณะรับรู้ถึงคุณค่าภายในของมรดกวัฒนธรรมที่มีต่อสังคม มิใช่เพียงคุณค่าภายนอกเท่านั้น การนำเสนอเพื่อจัดแสดงเรื่องราวของมรดกวัฒนธรรมสมควรอย่างยิ่งที่จะสื่อสารให้ผู้มาเยือนเข้าใจได้โดยง่ายในฐานะของชุมชนผู้มีส่วนร่วมในการจัดการมรดกวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว จำเป็นจะต้องให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมกันรับผิดชอบต่อการตัดสินใจในประเด็นต่างๆ เช่น มีส่วนร่วมในการระดมข้อมูล ให้คำปรึกษา มีบทบาทในการกระทำและประเมินผลการกระทำต่างๆ ที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวตั้งแต่ต้น และควรได้รับความรู้ที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เช่น การอบรมให้ความรู้ส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ คือ การให้การศึกษอบรมแหล่งท่องเที่ยวก่อนเดินทางไปเรียนรู้ ณ แหล่งท่องเที่ยว ผู้เข้าอบรมควรได้รับการเล่าเรื่องราวของแหล่งท่องเที่ยวที่จะไปเยือนอย่างรอบด้าน (ชนัญ วงษ์วิภาค, 2551)

2.3.5 ขีดความสามารถในการรองรับได้ (Carrying Capacity)

ในการนำทรัพยากรวัฒนธรรมมาใช้ในการจัดการท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สอดคล้องไปกับหลักการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน จึงต้องมีความรอบคอบ ไม่เพียงแต่การต้องการมีส่วนร่วม และองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวโดยชุมชนเท่านั้น การให้ความรู้ สร้างความเข้าใจทางด้าน “ขีดความสามารถในการรองรับได้” (Carrying Capacity) ของธรรมชาติ ทั้งด้านกายภาพ ด้านสังคมและด้านนิเวศ จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง (สินธุ์ สโรบล และคณะ (2546, น.241) ดังนั้น จึงได้ศึกษาขีดความสามารถในการรองรับได้ บนฐานการท่องเที่ยวที่มีความใกล้เคียงกับบริบทชุมชนบ้านผาหมอน เช่น ข้อมูลจากอุทยานแห่งชาติ การวิจัยต่างๆ และศูนย์ข้อมูลเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังนี้

1) **ความสำคัญและความหมาย** สุรเชษฐีย์ เศรษฐมาต (ศูนย์ข้อมูลเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ, 2551) ได้กล่าวถึง ขีดความสามารถในการรองรับได้ว่ามีความสำคัญและมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรการท่องเที่ยว ดังนี้

1.1) ขีดความสามารถในการรองรับได้มีความสำคัญต่อการพัฒนาทรัพยากรการท่องเที่ยว สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการท่องเที่ยว หมายถึง ขีดหรือระดับของแหล่งท่องเที่ยว หรือทรัพยากรท่องเที่ยวที่สามารถรองรับการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ และปริมาณการใช้ประโยชน์ของนักท่องเที่ยวสูงสุดได้โดยไม่ก่อให้เกิดผลกระทบจนทำความเสื่อมโทรมหรือทำลายทรัพยากรท่องเที่ยวหรือตัวแหล่งท่องเที่ยว

1.2) ในทางปฏิบัติ ขีดความสามารถในการรองรับได้ มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรการท่องเที่ยว มีมาตรวัดหรือตัวกำหนด ขีดหรือระดับของแหล่งท่องเที่ยวหรือทรัพยากรท่องเที่ยวที่สามารถรองรับ เช่น ขีดความสามารถในการรองรับต่อช่วงเวลาและพื้นที่ เช่น จำนวนนักท่องเที่ยว 100,000 คน/ปี 20,000 คน/เดือน 500 คน/คืน เป็นต้น แล้วแต่ว่าจะเลือกกำหนดหน่วยวัดอย่างไรอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ยกตัวอย่าง กรณีอุทยานแห่งชาติภูกระดึง ซึ่งเคยมีผู้ศึกษาไว้และกำหนดว่า ขีดความสามารถในการรองรับได้สำหรับการพักผ่อนของนักท่องเที่ยวบนภูกระดึงอยู่ที่ 1,800 – 2,500 คน/คืน ซึ่งในที่นี้หมายความว่า ภูกระดึงสามารถรองรับนักท่องเที่ยวเข้าพักผ่อนได้สูงสุดระหว่าง 1,800 คน/คืน และ 2,500 คน/คืน ขึ้นอยู่กับฤดูกาลโดยมีปริมาณน้ำเป็นตัวแปรสำคัญ นอกเหนือไปจากองค์ประกอบทางธรรมชาติอื่นๆ และขีดความสามารถในการจัดการของหน่วยงาน

หากนักท่องเที่ยวเข้าไปพักค้างแรมมากกว่าจำนวนที่ระบุข้างต้น แม้แต่เพียงเล็กน้อย การใช้ประโยชน์พื้นที่ของนักท่องเที่ยวและการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับก็จะสร้างความกระทบกระเทือนต่อองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งของระบบนิเวศ เช่น การอัดแน่นตัวของดิน บริเวณลานกางเต็นท์ เส้นทางเดินเท้า เป็นต้น และอาจส่งผลกระทบต่อองค์ประกอบอื่นๆ ที่เชื่อมโยงกันตามธรรมชาติเป็นแบบลูกโซ่ ยกตัวอย่างเช่น ทำให้น้ำไหลซึมลงดินได้น้อยจึงทำให้พืชพรรณบริเวณข้างเคียงขาดน้ำ ไม่เจริญเติบโตตามปกติจนอาจทำให้ระบบนิเวศธรรมชาติ โดยรวมของภูกระดึงได้รับความเสียหายหรือถูกเปลี่ยนแปลงสภาพไปจากเดิม เช่น ทำให้ระบบนิเวศทุ่งหญ้าป่าสนลดความอุดมสมบูรณ์ลง และอาจทำให้สภาพภูมิทัศน์โดยรวมขาดความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์

นอกจากนี้ การที่มีปริมาณนักท่องเที่ยวเกินขีดความสามารถในการรองรับที่กำหนด ยิ่งก่อให้เกิดปัญหาหลากหลายต่าง ๆ ตามมา เช่น เรื่องขยะและน้ำเสีย แสงและเสียง ไปจนถึงทำให้เกิดความหนาแน่นของปริมาณนักท่องเที่ยวเกินขีดจำกัดด้านจิตวิทยา ทำให้คุณภาพประสบการณ์ของนักท่องเที่ยวด้อยลงไม่เป็นที่ประทับใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่นักท่องเที่ยวที่ชื่นชอบและสนใจเรียนรู้ระบบนิเวศตามธรรมชาติ เช่น นักท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งเป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีแนวโน้มว่าจะมีปริมาณเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ ในอนาคต

2) การกำหนดระดับของขีดความสามารถในการรองรับ ภาควิชาภูมิสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2545) (อ้างถึงใน สำนักอุทยานแห่งชาติ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2552) ได้จำแนกระดับขีดความสามารถในการรองรับออกเป็น 3 ด้าน ดังนี้

2.1) ระดับขีดความสามารถในการรองรับได้ด้านกายภาพ (Physical Carrying Capacity:PCC) หมายถึง ระดับนักท่องเที่ยวสูงสุดที่ขนาดพื้นที่ และ/หรือ สิ่งอำนวยความสะดวกสามารถรองรับการใช้ประโยชน์ โดยยังสามารถเอื้อให้เกิดกิจกรรมนันทนาการตามต้องการได้ เป็นการกำหนดขีดความสามารถในการรองรับได้โดยตัวชี้วัดด้านกายภาพที่สามารถบริหารจัดการได้ การวัดขีดความสามารถใช้การพิจารณาจากสิ่งอำนวยความสะดวกและการบริหารจัดการ เช่น พื้นที่จอดรถ จำนวนที่พัก ปริมาณน้ำดื่ม น้ำใช้ ความสามารถในการกำจัดขยะและสิ่งปฏิกูลของพื้นที่ จำนวนบุคลากร เป็นต้น ซึ่งควรให้ความสำคัญกับตัวชี้วัดด้านนี้ในเขตพื้นที่บริการ การปรับขยายโครงสร้างทางกายภาพและการจัดการ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการรองรับได้ของพื้นที่ ต้องเป็นไปตามนโยบายการบริหารของอุทยานแห่งชาติ ขณะเดียวกันต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในด้านอื่นๆ ประกอบกันไปด้วย ทั้งด้านนิเวศและด้านสังคม

2.2) ระดับขีดความสามารถในการรองรับได้ด้านสิ่งแวดล้อมหรือนิเวศวิทยา (Environmental / Ecological Carrying Capacity: ECC) หมายถึง ระดับนักท่องเที่ยวสูงสุดที่จะไม่ทำให้ระบบสิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศด้อยค่าหรือเสื่อมโทรมลงเกินระดับที่ยอมรับได้ อันส่งผลให้เกิดภาวะวิกฤติต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการกำหนดโดยตัวชี้วัดด้านชีววิทยา ด้วยการพิจารณาความเปราะบาง และความคงทนของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่บริเวณนั้น สามารถวัดขีดความสามารถในการรองรับได้ด้านนี้ได้ โดยการวัดระดับการใช้ประโยชน์นันทนาการต่อช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผลกระทบของระบบนิเวศ ในด้านผลกระทบต่อพันธุ์พืช สัตว์ป่า คุณภาพน้ำ คุณภาพดิน และการพังทลายของดิน เป็นต้น และกำหนดผลกระทบสูงสุดที่ยอมรับได้ให้เป็นค่ามาตรฐานของแหล่งท่องเที่ยว นั้น ควรให้ความสำคัญกับขีดความสามารถด้านนี้ในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ หรือพื้นที่อนุรักษ์ทางธรรมชาติที่มีความเปราะบางและต้องการคงสภาพเดิมไว้

2.3) ระดับขีดความสามารถในการรองรับได้ด้านสังคม (Social Carrying Capacity: SCC) หมายถึง จำนวนนักท่องเที่ยวสูงสุดหรือระดับการใช้ประโยชน์ (Use Level) ที่ยังคงให้ประสบการณ์ท่องเที่ยวหรือนันทนาการที่มีคุณภาพแก่นักท่องเที่ยวได้ ทั้งนี้ รวมถึงจำนวนนักท่องเที่ยวสูงสุดที่ไม่ทำให้ผลกระทบทางลบต่อสังคมและวัฒนธรรมของประชาชนท้องถิ่นยอมรับไม่ได้ การพิจารณาในด้านนี้จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับความคิดเห็นของชุมชนท้องถิ่น และกลุ่มนักท่องเที่ยวมากำหนดเป็นมาตรฐานเฉพาะพื้นที่ ซึ่งจะมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะชุมชนและกลุ่มนักท่องเที่ยว

นอกจากนี้ ส่วนศึกษาและวิจัยอุทยานแห่งชาติ สำนักอุทยานแห่งชาติ ได้กล่าวถึงความหมายของ ขีดความสามารถในการรองรับด้านสังคมวัฒนธรรมว่า เป็นองค์ประกอบส่วนที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้และความรู้สึกของนักท่องเที่ยว ซึ่งหมายถึง จำนวนสูงสุดของนักท่องเที่ยวที่แหล่งท่องเที่ยวสามารถรองรับได้ โดยที่ยังคงรักษาประสบการณ์นันทนาการที่มีคุณภาพ และระดับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวในการไปเยือนแหล่งท่องเที่ยวไว้ได้ นอกจากนี้ขีดความสามารถทางด้านจิตวิทยามีความผันแปรตามประเภทของกิจกรรม ตัวอย่างเช่น จำนวนนักท่องเที่ยวสูงสุดที่เส้นทางศึกษาธรรมชาติระยะ 1,200 เมตร จะรองรับกิจกรรมการดูนกได้ 20 คน ในขณะที่ตัวเลขจำนวนนักท่องเที่ยวสูงสุดที่เส้นทางเดินเท้าในระยะเท่ากัน ระบบนิเวศที่คล้ายกัน จะสามารถรองรับได้สำหรับกิจกรรมการเดินเล่น ชมทิวทัศน์ได้ 50 คน ทั้งหมดเป็นตัวเลขสมมติแต่แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมดูนกต้องอาศัยความเงียบสงบมากกว่า เป็นต้น

การบ่งชี้ขีดความสามารถในการรองรับได้ด้านสังคมวัฒนธรรมในส่วนของการรับรู้และความรู้สึกของราษฎรสามารถวัดได้โดยใช้วิธีเดียวกับการวัดความรู้สึกและการรับรู้ของ

นักท่องเที่ยว ในขณะที่ผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่วัดได้ยาก ทั้งนี้เพราะกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมมีความซับซ้อนและใช้ระยะเวลาในการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างยาวนาน ทำให้ไม่สามารถแยกได้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นผลมาจากการพัฒนาการท่องเที่ยวหรือจากปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ ซึ่งตรงกับความหมายของขีดความสามารถในการรองรับได้ด้านสังคมว่า เป็นการประเมินโดยใช้ความต้องการและความรู้สึกนึกคิดของผู้มาใช้สถานที่ท่องเที่ยวเป็นหลักในการกำหนด เช่น นักท่องเที่ยวที่ไปเที่ยวทะเลย่อมต้องการความสงบเป็นส่วนตัวและความเป็นธรรมชาติ ถ้ามีนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นย่อมทำให้ความสงบส่วนตัวลดลงไป เป็นต้น

3) **ทรัพยากรกับการกำหนดขีดความสามารถในการรองรับได้** ขีดความสามารถในการรองรับได้จะขึ้นอยู่กับปัจจัยการหามาได้ของทรัพยากร (Ability of resource) และการใช้ประโยชน์ ดังนั้น การทำความเข้าใจเกี่ยวกับทรัพยากรในเบื้องต้นจึงมีความสำคัญมาก ทั้งนี้เพื่อที่จะหาความสัมพันธ์ระหว่างขีดความสามารถกับทรัพยากรชนิดต่างๆ ในด้านการหามาได้และการใช้ประโยชน์ การจำแนกทรัพยากรโดยทั่วไปแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่ไม่สามารถเกิด หรือสร้างเพิ่มเติมได้ในระยะเวลาอันสั้น (Non – renewable resource) และประเภทที่สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ในระยะเวลาอันสั้น (Renewable resource)

สำหรับการจำแนกทรัพยากรที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวอาจแบ่งได้เป็น 4 ประเภท ทั้งนี้เพื่อให้ครอบคลุมองค์ประกอบการท่องเที่ยวทั้งระบบดังนี้ (สำนักอุทยานแห่งชาติ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2552)

3.1) ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติซึ่งมีองค์ประกอบของทรัพยากรย่อยต่างๆ ที่ประกอบเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีความงามเป็นสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยว ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะเป็นประเภท Renewable resource เช่น ภูมิอากาศ ฝน แสงแดด ลม กระแสน้ำ ที่ดิน คุณภาพน้ำ หรืออากาศ ส่วนประเภท Non-Renewable Resource ได้แก่ เอกลักษณะของแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งถ้าเกิดการถูกทำลายไปแล้วอาจไม่สามารถฟื้นคืนสภาพมาได้ เช่น ทรัพยากรที่เป็นแร่ธาตุต่างๆ ทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวนี้ มักจะเป็นสินค้าสาธารณะที่ไม่มีราคาในตลาด ดังนั้น การใช้ประโยชน์มักจะไม่มีการจำกัด จึงมักเกิดสภาพการใช้เกินความจำเป็น (Overused) อยู่เสมอ

3.2) บริการ (Service) ได้แก่ บริการต่างๆ ในระบบการท่องเที่ยวซึ่งเป็นทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Improvement Resource) ทรัพยากรเหล่านี้ ได้แก่ สถานที่พัก การขนส่ง การรักษาพยาบาล น้ำประปา ไฟฟ้า อาหาร รวมทั้งสินค้าของที่ระลึก ซึ่งมีข้อสังเกตว่า

ทรัพยากรเหล่านี้เกิดจากการดัดแปลงทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีระบบราคาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการจัดสรรทรัพยากร ดังนั้น ถ้าหากเมื่อใดมีความต้องการสูงจะก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวด้านราคาสูงขึ้น และจะมีผลให้ปริมาณความต้องการลดลงโดยอัตโนมัติตามกลไกตลาด ซึ่งจำกัดจึงอยู่ที่ความสามารถในการจ่ายของนักท่องเที่ยว

3.3) โครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) ได้แก่ ระบบบริการของรัฐที่ใช้ในระบบบริการการท่องเที่ยว เป็นทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ถนน การรักษาความปลอดภัย การกำจัดของเสีย การจัดสรรทรัพยากรเหล่านี้ ระบบราคาจะไม่เข้ามาเกี่ยวข้องโดยตรง ซึ่งจะเห็นว่าผู้ได้รับประโยชน์มักจะไม่ต้องจ่ายค่าตอบแทนและมักจะมีปัญหาการขาดแคลนเมื่อมีปริมาณการใช้เพิ่มขึ้น

3.4) สภาพเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น ได้แก่ ประชากร วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน อาชีพ สภาพสังคมจิตวิทยา ฯลฯ ความสัมพันธ์กับแหล่งท่องเที่ยว มีทั้งส่วนที่เป็นผลบวกดึงดูดใจ การมีงานทำ การมีรายได้เพิ่ม เป็นต้น และผลกระทบทางลบ เช่น ค่าครองชีพสูงขึ้น เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมและศีลธรรม เป็นต้น

นอกจากนี้ มนัส สุวรรณ (2541, น.7) กล่าวถึง การจัดการตามขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวที่สำคัญมีดังนี้

1) ขีดจำกัดทางสิ่งแวดล้อม หมายถึง การจัดการขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวเกี่ยวข้องกับการรักษาสมดุลระหว่างสภาพแวดล้อมทางกายภาพกับประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว ในที่นี้จึงหมายถึง จำนวนคนมากที่สุดที่สามารถใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวได้รับมีคุณภาพลดลงจนไม่อาจยอมรับได้

2) ขีดจำกัดทางการตลาด หมายถึง ขีดความสามารถในการรองรับตลาดการท่องเที่ยวจะถึงวิกฤตเมื่อจำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นจนถึงระดับที่ไปขัดขวางความสามารถของแหล่งท่องเที่ยวในการให้ประสบการณ์ที่มีคุณภาพแก่นักท่องเที่ยว และประการสุดท้าย ขีดจำกัดของชุมชนซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นขีดจำกัดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวที่ขึ้นอยู่กับความสามารถของแหล่งท่องเที่ยวในการรองรับการท่องเที่ยวก่อนที่ชุมชนบริเวณนั้นจะรู้สึกผลกระทบทางลบที่เกิดขึ้น

จากข้างต้น หากได้มีการนำไปศึกษากำหนดในแหล่งท่องเที่ยวที่มีระบบนิเวศเปราะบางจะช่วยให้ผู้เป็นเจ้าของหรือผู้รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยวนำไปใช้เป็นกรอบทิศทางการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวบนฐานทางวิชาการ อันจะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวในรูปแบบที่ยั่งยืน (Sustainable Tourism) ทั้งในเชิงคุณภาพ (Quality) ความต่อเนื่อง (Continuity) และความ

สมดุล (Balance) ทั้งนี้ จะได้นำหลักดังกล่าวข้างต้นไปใช้ศึกษาขีดความสามารถในการรองรับได้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนต่อไป

2.3.6 การกำหนดแหล่งท่องเที่ยวตามช่วงชั้นโอกาสทางด้านนันทนาการในอุทยานแห่งชาติ

เพื่อทำความเข้าใจกับลักษณะของการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่ บ้านผาหมอน ที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ จึงได้ศึกษาทบทวนลักษณะทางขีดความสามารถในการรองรับการใช้ประโยชน์นันทนาการของพื้นที่ (Recreation Carrying Capacity) ในอุทยานแห่งชาติ จากส่วนศึกษาและวิจัยอุทยานแห่งชาติ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (2552) ที่ได้ดำเนินการศึกษาขีดความสามารถในการรองรับการใช้ประโยชน์นันทนาการของพื้นที่ (Recreation Carrying Capacity) เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวและนันทนาการให้อำนวยประโยชน์ได้สูงสุดในเขตอุทยานแห่งชาติ โดยได้ดำเนินการศึกษาอุทยานแห่งชาตินำร่อง เช่น อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย, อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่, อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะสุรินทร์ เป็นต้น ทั้งนี้ได้ยังทำการศึกษาค้นคว้ากำหนดมาตรฐานการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในอุทยานแห่งชาติ (Standard Criteria for Tourist Attraction Development in National Park) ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนและเชื่อถือได้ โดยได้นำแนวคิดเกี่ยวกับการกำหนดช่วงชั้นโอกาสด้านนันทนาการ (Recreation Opportunity Spectrum: ROS) มาเป็นหนึ่งในเกณฑ์กำหนดมาตรฐานการพัฒนาคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมท่องเที่ยวเพื่อให้อุทยานแห่งชาติ เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวให้บรรลุถึงมาตรฐานคุณภาพของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน (sustainable tourism) อีกด้วย สามารถอธิบายแนวคิดการกำหนดช่วงชั้นโอกาสด้านนันทนาการได้ดังนี้

แนวคิดพื้นฐานในการสำรวจวางแผนและการจัดการทรัพยากรนันทนาการนี้ได้รับการพัฒนาจากสถาบันการศึกษาและนักวางแผนพื้นที่นันทนาการของ USDA Forest Service มาตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 1970 เพื่อจำแนกแหล่งนันทนาการ หรือแหล่งท่องเที่ยว (โดยเฉพาะในอุทยานแห่งชาติ) ออกตามลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ (physical settings) ลักษณะทางสังคม (social settings) และลักษณะทางด้านการจัดการพื้นที่ (managerial settings) ซึ่งส่งผลให้ประสบการณ์นันทนาการ (recreation experience) ที่นักท่องเที่ยวจะได้รับจากการไปเยือนแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งมีความแตกต่างกัน ดังนั้น ROS จึงถูกพัฒนาขึ้นมาบนพื้นฐานของความคิดที่ว่า ผลที่พึงปรารถนา (desired end-product) ของการจัดการด้านนันทนาการ คือ ความหลากหลายของโอกาสทางด้านนันทนาการที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้รับประสบการณ์ใน

รูปแบบที่ตนต้องการได้ ในขณะที่ ผู้ที่ทำหน้าที่ในด้านการจัดการพื้นที่ก็ยังคงสามารถรักษาคุณภาพมาตรฐานของแหล่งท่องเที่ยวในแต่ละกลุ่มชั้นได้อย่างยั่งยืน ซึ่งทั้งหมดนี้มีความสอดคล้องกับองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวโดยชุมชนอีกด้วย

2.3.6.1 ความหมายของช่วงชั้นโอกาสทางด้านนันทนาการ (Recreation Opportunity Spectrum: ROS) หมายถึง “การจำแนกพื้นที่ท่องเที่ยวหรือพื้นที่นันทนาการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดการจัดการพื้นที่ท่องเที่ยวในลักษณะที่ตอบสนองต่อประสบการณ์ที่นักท่องเที่ยวต้องการได้หลากหลายมากขึ้น นำไปสู่ความพึงพอใจและประสบการณ์ที่มีคุณค่าของนักท่องเที่ยวและมีการควบคุมระดับการพัฒนาให้เหมาะสมกับประเภทของแหล่งท่องเที่ยวที่กำหนดไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติในพื้นที่ธรรมชาติหรือในพื้นที่อนุรักษ์ที่ต้องมีเงื่อนไขในการจัดการพื้นที่เพื่อประโยชน์ด้านอื่นๆ ไปพร้อมกับการท่องเที่ยว” (ดร.ชนัน เอมพันธุ์, อ้างถึงใน ส่วนศึกษาและวิจัยอุทยานแห่งชาติ, 2552)

2.3.6.2 การแบ่งกลุ่มตามช่วงชั้นของโอกาสทางด้านนันทนาการ

สถาบันการศึกษาและนักวางแผนพื้นที่นันทนาการของหน่วยงาน USDA Forest Service ได้นำแนวคิดและผลงานของ Clark and Stankey มาปรับปรุงและประยุกต์ใช้ในการกำหนดช่วงชั้นโอกาสทางด้านนันทนาการ (ROS) ในประเทศไทยในปีพ.ศ. 2541 ซึ่งกำหนดปัจจัยบ่งชี้ช่วงชั้นของแหล่งนันทนาการและแหล่งท่องเที่ยวได้ 7 ปัจจัยดังนี้คือ ได้แก่ การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว, ความเป็นธรรมชาติ (Naturalness) ของแหล่งท่องเที่ยว, โอกาสในการพบปะกับนักท่องเที่ยวกลุ่มอื่นๆ ขณะท่องเที่ยว, การพบเห็นนักท่องเที่ยวที่ประกอบกิจกรรมที่ไม่เหมาะสม, การจัดการนักท่องเที่ยว (Visitor Management), การจัดการพื้นที่และสิ่งอำนวยความสะดวก (Facilities and Site Management) และร่องรอยผลกระทบจากกิจกรรมการใช้ประโยชน์ (evidence of human impact) ซึ่งปัจจัยทั้ง 7 อย่างข้างต้นจะนำมาพิจารณาว่าแหล่งท่องเที่ยวเป้าหมายที่จะทำการวางแผนและออกแบบจะสามารถจัดลงในกลุ่มชั้นใด นิยามและเงื่อนไขที่กำหนดขึ้นสำหรับแหล่งท่องเที่ยวรวมทั้งลักษณะของพื้นที่แต่ละกลุ่มชั้น ซึ่งสามารถนำมาจัดแบ่งกลุ่มของแหล่งนันทนาการ หรือแหล่งท่องเที่ยวสามารถแบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

1) **พื้นที่ธรรมชาติสันโดษ** (Primitive areas) เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ตั้งอยู่ห่างไกลที่ยังคงสภาพความเป็นธรรมชาติหรือภูมิทัศน์ดั้งเดิมอย่างสมบูรณ์ มีปริมาณการท่องเที่ยวเบาบาง เนื่องจากการเข้าถึงกระทำได้ยากลำบาก ปรากฏร่องรอยของผลกระทบจากกิจกรรมการใช้ประโยชน์น้อย และการควบคุม/จัดการนักท่องเที่ยวตลอดจนการพัฒนาต่างๆ ไม่มีปรากฏในพื้นที่ แหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้เหมาะสำหรับกิจกรรมนันทนาการที่เน้นการสัมผัสและศึกษาเรียนรู้จาก

ธรรมชาติอย่างแท้จริง เช่น การเดินป่า (hiking) การศึกษาธรรมชาติ (nature study) รวมกิจกรรมดูนก (bird watching) และส่องสัตว์ (wildlife viewing) การพักแรมแบบ wilderness camping การพายเรือ (canoeing) ว่ายน้ำ (swimming) และการพักผ่อนในบรรยากาศที่สงบ (relaxing) ประสบการณ์นันทนาการที่ผู้มาเยือนจะได้รับจากแหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ ได้แก่ ความสงบวิเวกที่มีเพียงเสียงจากธรรมชาติ การได้หลีกเลี่ยงจากความวุ่นวายในสังคม การได้สัมผัสเรียนรู้พฤติกรรมของธรรมชาติอย่างใกล้ชิด การได้ใช้พลังกำลังกายและการพึ่งพาตนเองในการประกอบกิจกรรม ตลอดจนการได้แสดงออกซึ่งความเป็นตัวของตัวเอง

2) พื้นที่ธรรมชาติกึ่งสันโดษไม่ใช้ยานยนต์ (Semi-primitive non-motorized)

เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สภาพพื้นที่โดยรวมยังคงมีความเป็นธรรมชาติไม่แตกต่างไปจากพื้นที่สันโดษมากนัก แต่ปริมาณการใช้ประโยชน์ หรือโอกาสในการพบเห็นนักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือนกลุ่มอื่น ๆ จะสูงกว่าพื้นที่สันโดษ แหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มนี้มักจะปรากฏร่องรอยผลกระทบจากกิจกรรมการใช้ประโยชน์เบาบาง มีการควบคุม/การจัดการนักท่องเที่ยวอยู่บ้าง เน้นการจัดการในลักษณะการใช้โปรแกรมสื่อความหมายหรือการจัดการทางอ้อมโดยอาศัยการออกแบบสิ่งอำนวยความสะดวก แหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้เหมาะสำหรับกิจกรรมนันทนาการประเภทเดียวกันกับกลุ่มที่สันโดษ โดยเพิ่มกิจกรรมทางน้ำบางประเภท เช่น การพายเรือประเภทอื่นๆ (นอกเหนือจาก canoeing) กิจกรรมการแล่นเรือ (sailing) การดำน้ำ (skin or scuba diving) และตกปลา (fishing) (กระทำได้เฉพาะในพื้นที่ ไม่ใช่พื้นที่อนุรักษ์ตามกฎหมาย) ประสบการณ์ในลักษณะเดียวกันกับพื้นที่สันโดษหากแต่โอกาสในการสัมผัสความสงบวิเวกจากธรรมชาติจะน้อยกว่า

3) พื้นที่ธรรมชาติกึ่งสันโดษใช้ยานยนต์ (Semi-primitive motorized)

แหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มนี้แม้โดยรวมจะยังคงความเป็นธรรมชาติ หากแต่การเข้าถึงกระทำได้สะดวกมากกว่าแหล่งท่องเที่ยว 2 กลุ่มแรก ส่งผลให้ปริมาณการใช้ประโยชน์เพิ่มขึ้น โอกาสที่ผู้มาเยือนจะพบปะกับกลุ่มนักท่องเที่ยวอื่น ๆ จึงสูงกว่าในแหล่งท่องเที่ยว 2 กลุ่มแรก ร่องรอยผลกระทบจากกิจกรรมการใช้ประโยชน์ก็ปรากฏให้เห็นค่อนข้างชัดเจน การจัดการนักท่องเที่ยวภายในแหล่งท่องเที่ยวกลุ่มนี้กระทำทั้งในรูปของการใช้กฎระเบียบ การใช้โปรแกรมสื่อความหมาย และการควบคุมโดยอาศัยสิ่งอำนวยความสะดวก โดยที่พื้นที่ในกลุ่มนี้มักจะมีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกในระดับปานกลาง มีสิ่งอำนวยความสะดวกในระดับปานกลาง มีสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานที่จำเป็นต่อการประกอบกิจกรรมให้กับผู้มาเยือนเพิ่มขึ้น เช่น มีม้านั่ง ถังขยะ ห้องสุขา ลานจอดรถ ฯลฯ กิจกรรมนันทนาการที่เหมาะสมสำหรับแหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มนี้ ได้แก่ กิจกรรมต่างๆ ทั้งหมดที่ระบุในพื้นที่ธรรมชาติกึ่งสันโดษไม่ใช้ยานยนต์ และกิจกรรมการศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรม

ดั้งเดิม (culture study) การขับรถเล่น/แล่นเรือ เพื่อชมทัศนียภาพ (auto tour/sightseeing) การขี่จักรยาน (biking/bicycling) ขี่ม้า (horse riding) กิจกรรมการพักผ่อนในลักษณะของแคมป์หน่วยหรือแคมป์กลุ่มขนาดเล็ก (small group camping or unit camping) การปิกนิก (picnicking) การศึกษาธรรมชาติโดยอาศัยโปรแกรมสื่อความหมาย เช่น การนำศึกษาโดยนักสื่อความหมาย (conducted activity) การเดินศึกษาธรรมชาติด้วยตนเองบนเส้นทางสื่อความหมาย (self-guided trail) ประสบการณ์นันทนาการที่ผู้มาเยือนจะได้รับจากการไปเยือนแหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มนี้เป็นประสบการณ์ในลักษณะที่ใกล้เคียงกับ SPNM หากแต่โอกาสที่จะได้สัมผัสธรรมชาติในบรรยากาศที่สงบจะมีน้อยกว่า และเพิ่มโอกาสของการได้สัมผัสเรียนรู้วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนกับโอกาสในด้านการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มนักท่องเที่ยวอื่น ๆ

4) **พื้นที่ธรรมชาติกึ่งพัฒนา (Semi developed)** แหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มนี้แม้จะมีสภาพแวดล้อมโดยรวมที่ยังคงเป็นธรรมชาติ หากแต่เป็นพื้นที่ธรรมชาติที่พัฒนาปรับเปลี่ยนไปแล้ว เพื่อสนองตอบต่อกิจกรรมการใช้ประโยชน์ของผู้มาเยือน การเข้าถึงกระทำได้สะดวกโดยทางรถหรือเรือ หรือทั้งสองรูปแบบ ปริมาณการใช้ประโยชน์พื้นที่กลุ่มนี้ค่อนข้างหนาแน่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูกาลท่องเที่ยว ปรากฏร่องรอยผลกระทบชัดเจน และมาตรการในการจัดการ/ควบคุมนักท่องเที่ยวถูกนำมาใช้ทุกรูปแบบ สิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยวกลุ่มนี้มักจะพัฒนาเต็มรูปแบบ เท่าที่ีความเป็นไปได้ เช่น มีห้องอาบน้ำ ร้านอาหาร ร้านจำหน่ายของที่ระลึก และอื่นๆ โดยการออกแบบสิ่งอำนวยความสะดวกยังคงเน้นความกลมกลืนกับสภาพธรรมชาติ กิจกรรมนันทนาการที่เหมาะสมสำหรับแหล่งท่องเที่ยวกลุ่มนี้ได้แก่กิจกรรมต่างๆ ทั้งหมดที่กล่าวถึงในพื้นที่ธรรมชาติกึ่งสันโดษใช้ยานยนต์ และกีฬาทางน้ำประเภทต่างๆ (watersports) (ที่ไม่ขัดกับกฎหมาย/ข้อบังคับของพื้นที่ ในกรณีของแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นพื้นที่อนุรักษ์ตามกฎหมาย) สำหรับประสบการณ์นันทนาการที่ผู้มาเยือนจะได้รับทุกส่วนจะเหมือนกับพื้นที่ธรรมชาติกึ่งสันโดษใช้ยานยนต์ โดยเพิ่มโอกาสในการปฏิสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยวกลุ่มอื่นๆ และความสะดวกสบายในการประกอบกิจกรรมอันเนื่องมาจากสิ่งอำนวยความสะดวกที่ให้บริการในพื้นที่

5) **พื้นที่ธรรมชาติที่มีการพัฒนาอย่างมาก (Highly developed)** เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เข้าถึงได้สะดวกด้วยพาหนะทุกชนิด แม้จะมีความเป็นธรรมชาติแต่ก็มีการดัดแปลงพื้นที่อย่างชัดเจน มีการพัฒนาอย่างถาวร รวมถึงมีการก่อสร้างเลียนแบบธรรมชาติเพื่ออำนวยความสะดวกสบาย แหล่งนันทนาการประเภทนี้มีมาตรการที่ชัดเจนในการจัดการและควบคุมนักท่องเที่ยว เช่นเดียวกับพื้นที่ธรรมชาติที่มีการพัฒนาบ้าง กล่าวคือ มีเจ้าหน้าที่คอยตรวจตราดูแล มีป้ายเตือนและใช้การควบคุมโดยอาศัยสิ่งอำนวยความสะดวก ในบริเวณแหล่งนันทนาการจะปรากฏร่องรอย

ของกิจกรรมการใช้ประโยชน์ชัดเจนมาก กิจกรรมที่เหมาะสมจะคล้ายคลึงกับพื้นที่ธรรมชาติที่มีการพัฒนาบ้าง ประสบการณ์ที่นักท่องเที่ยวได้รับคือการได้มีปฏิสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยวกลุ่มอื่น และได้รับความสะดวกสบายมากจากสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการด้านการท่องเที่ยวในแหล่ง โดยทักษะในการประกอบกิจกรรมกลางแจ้งของนักท่องเที่ยวไม่ใช่สิ่งสำคัญสำหรับการมาเยือนแหล่งนันทนาการในเขตนี้

การทบทวนขีดความสามารถในการรองรับได้ และช่วงชั้นโอกาสทางด้านนันทนาการข้างต้นนี้ สามารถนำไปเป็นแนวทางในการศึกษาการให้บริการทางด้านการท่องเที่ยวร่วมกับองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน ซึ่งอยู่ในอุทยานแห่งชาติได้อย่างชัดเจนขึ้น

2.4 แนวคิดภาวะผู้นำชุมชน (Community Leadership)

องค์กรชุมชน เป็นหนึ่งในองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ มีระบบสังคมที่เข้าใจกัน มีปราชญ์ หรือผู้มีความรู้และทักษะในเรื่องต่างๆ หลากหลาย ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของและเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ทั้งนี้ ผู้นำชุมชนจึงกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่จะผลักดันให้องค์กรหรือการท่องเที่ยวโดยชุมชนให้ประสบผลสำเร็จ จากเหตุผลดังกล่าวจึงได้ทบทวนแนวคิดภาวะผู้นำชุมชน ดังนี้

2.4.1 ความหมายผู้นำชุมชน

ความหมายของ “ผู้นำ” ประมุข เป้นสุวรรณ (2522, น. 106) ได้อ้างถึง L.F. Carter ว่า ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับความหมายของ “ผู้นำ” ไว้ 5 ประการ คือ 1) สมาชิกมุ่งไปที่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง และยึดเอาบุคคลนั้นเป็นศูนย์กลางของกิจกรรม 2) เป็นบุคคลสามารถชี้แนะให้สมาชิกในกลุ่มไปสู่จุดหมายปลายทางได้ 3) เป็นที่ยอมรับของกลุ่มว่าเป็นหัวหน้า 4) สามารถนำกลุ่มไปในทางที่ต้องการได้ และ 5) มีคุณสมบัติเฉพาะอย่าง

กมลรัตน์ หล้าสูงษ์ (อ้างถึงใน สงวนศรี วิรัชชัย, 2527, น. 125) อธิบายว่า “ผู้นำ” หมายถึง บุคคลใดบุคคลหนึ่งในกลุ่มหรือในสังคมที่มีความรู้ความสามารถในการชักนำกลุ่มให้กระทำกิจกรรมต่างๆ ได้บรรลุเป้าหมายและมีประสิทธิภาพ อาจโดยอำนาจ บารมี หรือความเชื่อ ความศรัทธา

ความหมายของ “ชุมชน” สนธิยา พลศรี (2547, น. 21-22) ได้สรุปความหมาย “ชุมชน” (Community) หรือ “ประชาคม” ทางวิชาการเป็น 3 แนวทาง ดังนี้

1) ชุมชน หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กันตามบรรทัดฐานทางสังคม มีความผูกพันกันและมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง และหมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีสายสัมพันธ์เดียวกัน เช่น ครอบครัว ชนเผ่าต่างๆ

2) ชุมชน หมายถึง พื้นที่หรือบริเวณทางภูมิศาสตร์ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคน เช่น ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เป็นต้น

3) ชุมชน หมายถึง องค์กรทางสังคมที่มีวัตถุประสงค์แน่ชัดและรวมกันในระยะเวลานานพอสมควรจนเกิดระบบความสัมพันธ์และความผูกพันกันขึ้น เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบล พรรคการเมือง กลุ่มอาชีพต่างๆ เป็นต้น

โดยสรุป “ชุมชน” หมายถึง “กลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัยร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น ครอบครัว ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล หรือเรียกเป็นอย่างอื่นภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือ และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

ความหมายของ “ผู้นำชุมชน” พัฒน์ บุญยรัตนพันธ์ (2517, น. 125-129) ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับความหมายของ “ผู้นำชุมชน” หมายถึง ผู้ที่มีบุคลิกภาพเด่น ประกอบกับความสามารถพิเศษในกลุ่มชนหรือในท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งในแต่ละกลุ่มย่อมประกอบไปด้วยบุคคลที่มีบุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถ และลักษณะแตกต่างกันไป ในขณะที่ทุกคนมีความผูกพันซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มจะต้องยอมรับนับถือความคิดเห็นของกันและกัน ด้วยเหตุนี้เองสถานการณ์ซึ่งเป็นตัวหนึ่งที่ทำให้สมาชิกของกลุ่มบางคนกลายเป็นผู้นำ และบางคนกลายเป็นผู้ตาม ในความเป็นผู้นำมักปรากฏขึ้นเพราะเหตุการณ์หรือสภาพแวดล้อมบีบตัว อย่างไรก็ตาม ส่วนประกอบที่ทำให้บุคคลกลายเป็นผู้นำย่อมเนื่องจากคุณลักษณะพิเศษประจำตัว เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความยุติธรรม ความโอบอ้อมอารี และความเสียสละ

นอกจากนี้ จีรพรรณ กาญจนะจิตรา (2528, น. 53) ให้ความหมายของ “ผู้นำท้องถิ่น” ว่า หมายถึง ผู้ที่มีความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งอันเป็นที่ต้องการในการดำเนินงานของกลุ่ม และสามารถใช้ความรู้นั้นให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ได้ในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ผู้นำส่วนใหญ่จะมีบุคลิกภาพเด่น มีความรู้ความสามารถเป็นพิเศษในกลุ่มชนหรือในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นผู้ที่สามารถจูงใจประชาชนให้มีความคิดคล้ายตามและลงมือทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งจนนำกลุ่มไปสู่จุดหมายปลายทางได้ผลสำเร็จในที่สุด สำหรับในงานพัฒนาชุมชนนั้น ผู้นำ หมายถึง ผู้นำ

กลุ่มซึ่งมีคุณลักษณะที่สำคัญคือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถที่จะใช้ความรู้ให้เป็นประโยชน์ต่อกลุ่ม และช่วยให้กลุ่มได้บรรลุวัตถุประสงค์ตามต้องการ

2.4.2 ภาวะผู้นำชุมชนกับการพัฒนาชุมชน

สนธยา พลศรี (2547, น.55) ได้กล่าวถึง ภาวะของผู้นำชุมชนในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง หมายถึง ผู้นำจะเป็นผู้ประสานความคิดของสมาชิก ให้โอกาสสมาชิกได้แสดงความคิดเห็น ไม่ผูกขาดความคิดหรือเป็นเจ้าของชุมชน พร้อมทั้งจะเรียนรู้แลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นกับผู้อื่น ฝึกตัวเองเข้ากับชุมชนได้อย่างแนบแน่นและร่วมทำประโยชน์เพื่อชุมชน โดยสรุปแล้วผู้นำชุมชน ในความหมายของการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง คือ ผู้ที่เชื่อมประสานแนวคิดต่างๆ ของสมาชิกและองค์กรชุมชนเพื่อนำไปปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

นอกจากนี้ สัจญา สัจญาวิวัฒน์ (2539, น.14-19) นักสังคมวิทยาและนักวิชาการด้านการพัฒนาชุมชนของไทย ผู้เสนอทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย (Development Potential Diffusion Theory) ได้กล่าวถึง “ภาวะผู้นำ” ว่าเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้สังคมพัฒนาได้ เพราะผู้นำเป็นบุคคลที่มีคุณภาพ สามารถรวมคนในรูปแบบของกลุ่มและองค์กรต่างๆ ได้ ทำให้เกิดศักยภาพในการพัฒนามากขึ้น และด้วยบารมีของผู้นำสามารถทำให้คน กลุ่ม และองค์กรเหล่านี้อุทิศตนให้กับกิจกรรมการพัฒนาอย่างเต็มที่ ดังนั้น ถ้าหากสังคมใดมีผู้นำประเภทต่างๆ มากก็จะสามารถยกระดับการพัฒนาได้มาก

2.4.3 ภาวะผู้นำชุมชนกับการริเริ่มนำเปลี่ยน (Agents of Change)

เมื่อพิจารณาถึงความหมายของปัจจัยที่ทำให้เกิด “ผู้นำ” ของ พัฒน์ บุญยรัตนพันธ์ ข้างต้นที่กล่าวว่า ในความเป็นผู้นำมักปรากฏขึ้นเพราะเหตุการณ์หรือสภาพแวดล้อมบีบตัว ซึ่งมีความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่เกิดจากการท่องเที่ยว อาจกล่าวได้ว่าทิศทางของการเปลี่ยนแปลงนั้นเริ่มต้นมาจากการกำหนดนโยบายจากภาครัฐ ดังเห็นได้จากแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเกิดขึ้นในประเทศ ซึ่งสิ่งนี้ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเข้าไปสู่ระดับชุมชนผ่านทางกิจกรรมต่างๆ เช่น การวิจัยเพื่อท้องถิ่น การจัดโครงการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นต้น ซึ่ง สนิท สมัครการ (2525, น.121) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในลักษณะดังกล่าวว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงโดยมีการวางแผน (Planned Change) ซึ่งการเปลี่ยนแปลงลักษณะนี้จำเป็นต้องได้รับความ

ร่วมมือโดยคนในชุมชนด้วยความสมัครใจจึงจะไม่เกิดผลกระทบในแง่ลบ ในสังคมประชาธิปไตยต่างจากสังคมคอมมิวนิสต์ที่รัฐเป็นผู้บังคับให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นขึ้น

ในการพัฒนาชุมชน วอร์ด ฮันท์ กูดอิน์ฟ (Ward Hunt Goodenough, 1966, pp.16-21) ได้กล่าวถึง “ผู้ริเริ่มนำเปลี่ยนแปลง” (Agents of Change) ที่มาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในหนังสือ Cooperation in Change ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับวิธีการเข้าถึงการพัฒนาชุมชนไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงในเชิงรูปธรรมนั้นจำเป็นต้องมี “ผู้ริเริ่มนำเปลี่ยนแปลง” อันมีบทบาทอย่างมากต่อการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้นขึ้นมาในชุมชน นอกจากนี้ บทบาทดังกล่าวยังมีผลต่อการสืบทอดทางวัฒนธรรมของคนในชุมชนอีกด้วย เช่น การเปลี่ยนค่านิยม วิถีชีวิตหรือการปฏิบัติของชุมชนไปตามการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เริ่มนำเข้ามา และถ้าหากจะทำงานให้ได้ผลดี ผู้ริเริ่มนำเปลี่ยนแปลงจำเป็นต้องมีความรู้พื้นฐานทางด้านจิตวิทยา วัฒนธรรม และสังคมของมนุษย์ และต้องรู้จักแสวงหาความช่วยเหลือจากแหล่งที่ถูกต้องด้วย

2.4.4 ภาวะผู้นำชุมชนกับการจัดการความรู้

เมื่อมีการนำการเปลี่ยนแปลงหรือสิ่งใหม่เข้ามาในระดับชุมชน จะพบว่า “ผู้ริเริ่มนำเปลี่ยนแปลง” เป็นบทบาทที่ “ผู้นำชุมชน” ได้แสดงออกให้เห็นอย่างเด่นชัด ตัวอย่างเช่น การนำโครงการต่างๆ เข้ามาปฏิบัติในชุมชน และในขณะเดียวกัน ผู้นำชุมชนก็ยังคงมีความสำคัญต่อการสืบทอดสิ่งดีที่ชุมชนมีอยู่ไม่ให้สูญหาย ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ผู้นำชุมชนมีบทบาทในการเข้ามาจัดการกับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ร่วมกับคนในชุมชนอย่างชัดเจน เป็นผู้ประสานความคิดของคนในชุมชนต่อสิ่งใหม่ที่จะเข้ามา หากคนในชุมชนพร้อมที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลงนั้นให้เกิดขึ้นก็เป็นตัวกลางในการสะท้อนให้ชุมชนเห็นถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นและหาวิธีการจัดการ ยกตัวอย่างเช่น ชุมชนบ้านผาหมอนที่เปิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน แต่ก็มีแผนการจัดการไม่ให้การท่องเที่ยวมีผลกระทบเชิงลบต่อวัฒนธรรมชุมชน

ซึ่งใน บทบาทของภาวะผู้นำในการริเริ่มนำเปลี่ยนแปลงทางการบริหารงานพัฒนาองค์กรพัฒนาชุมชนของ กูดอิน์ฟ ข้างต้น มีความหมายสอดคล้องกับ “ภาวะผู้นำ” (Leadership) ใน “การจัดการความรู้” (Knowledge Management: KM) ดังที่ วิจารย์ พานิช (2549, น. 44) ได้อธิบายว่า “ในทางการจัดการความรู้ต้องใช้ภาวะผู้นำเป็นเครื่องมือสร้างพลังดำเนินเพื่อความสำเร็จ” โดยทั่วไป ภาวะผู้นำ หมายถึง คุณสมบัติหรือขีดความสามารถ (ศาสตร์และศิลป์) ของคนที่เป็นหัวหน้า และในทางการจัดการความรู้ (KM) นั้น วิจารย์ พานิช จึงได้นิยามคำว่า “ผู้นำ” ขึ้นใหม่ว่าหมายถึง “คนทุกคนในกิจกรรมทางการจัดการความรู้ที่เข้มแข็ง ทุกคนใน

หน่วยงานต้องเป็นผู้นำ ผู้นำในนิยามใหม่จึงหมายถึง คนที่ทดลองหาวิธีใหม่ๆ ทดลองทำงานใหม่ๆ มีความกล้าที่จะริเริ่มปฏิบัติ นำปฏิบัติและเปิดโอกาส และสร้างบรรยากาศให้ทุกคนเป็นผู้นำในงานหน้าที่ของตน...”.

2.5 แนวคิดการจัดการความรู้ (Knowledge Management: KM)

การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในสังคมล้วนมีพลวัตและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา การมีพลวัตนี้ช่วยทำให้ภูมิปัญญาในแต่ละมิติมีคุณลักษณะที่พิเศษ สามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนได้อย่างครอบคลุมและหลากหลาย และทุกขั้นตอนของการปรับตัวได้นำมาซึ่งกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชน ภาวะผู้นำและศักยภาพของบุคคล กลุ่มและชุมชนในการจัดการความรู้ที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ดังเช่น การปรับตัวของบ้านผาหมอนในการพัฒนาทางสังคม ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งในการพัฒนาคนและสังคมไทยให้สามารถก้าวสู่สังคมฐานความรู้ (Knowledge-Base)

เมื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนเกิดขึ้นจากการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนโดยเน้นความสำคัญของสิทธิการมีส่วนร่วมของชุมชนและการพัฒนาคนเป็นหัวใจสำคัญ ดังนั้นการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมให้คนในชุมชนเกิดศักยภาพนั้น จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวในระยะยาว ดังเช่น ประเวศ วะสี (2536, อ้างถึงใน ศรัณย์ เลิศรักษ์มงคล, 2540, น. 12-13) ได้กล่าวว่า “การพัฒนาการท่องเที่ยวให้มีลักษณะของการถ่ายทอดวัฒนธรรมให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้วัฒนธรรมที่ดี ได้เข้าใจคุณค่าอันสูงส่งของวัฒนธรรมนั้นจะเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่ายทำให้คนไทยมีความรู้มากขึ้น ได้รายได้จากความรู้... ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้มีคุณภาพของการพัฒนาเกิดขึ้น” ประโยชน์ของการพัฒนาการท่องเที่ยวนี้ สามารถสร้างให้ประชาชนในท้องถิ่นได้รู้ภูมิหลังและเห็นคุณค่าทรัพยากรวัฒนธรรมของท้องถิ่นของตน การที่จะสามารถปฏิบัติรักษาทรัพยากรวัฒนธรรมประเพณีนั้นๆ อย่างต่อเนื่อง ตลอดจนถ่ายทอดวัฒนธรรมเหล่านั้นให้บุคคลรุ่นต่อไปได้นั้น ย่อมต้องอาศัยการจัดการความรู้ทั้งสิ้น จากเหตุผลดังกล่าว จึงได้ทบทวนแนวคิดการจัดการความรู้ เพื่อใช้ในการดำเนินการศึกษาและวิเคราะห์ผลการศึกษา ดังนี้

2.5.1 ความหมายของความรู้

ความรู้ถือเป็นสิ่งที่มีค่าซึ่งแตกต่างจากปัจจัยผลิตอื่นๆ เนื่องจากความรู้เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงและสร้างขึ้นใหม่ได้ตลอดเวลา ดังนั้น แนวคิดและหลักการบริหารจัดการความรู้

(Knowledge management) จึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งสำหรับองค์กรทุกระดับ ดังที่ สรินิวาส (Srinivas อ้างถึงใน พรธิดา วิเชียรปัญญา, 2547, น.20) ได้กล่าวถึงช่องว่างของความรู้ (Knowledge Gap) (ภาพประกอบที่ 2.9) โดยสรุปว่าช่องว่างของความรู้ที่แสดงให้เห็นถึง “ตนเองไม่มีความรู้” เป็นหนทางหนึ่งขององค์กรการพัฒนาบุคคลโดยใช้กระบวนการของการจัดการความรู้เพื่อลดช่องว่างและเติมเต็มให้กับบุคลากรเหล่านั้น ดังนี้

ภาพประกอบที่ 2.9
แผนภาพช่องว่างความรู้ (Knowledge Gap)

	มี (Have)	ไม่มี (Don't have)
รู้ (Know)	ความรู้ที่เป็นทางการ (Explicit Knowledge) "รู้ว่ามีความรู้"	ช่องว่างของความรู้ (Knowledge Gaps) "รู้ว่าไม่มีความรู้"
ไม่รู้ (Don't Know)	ความรู้อย่างเป็นทางการ (Explicit Knowledge) "ไม่รู้ว่ามีความรู้"	ช่องว่างของความรู้ (Unknow Gaps) "ไม่รู้ว่ามีไม่มีความรู้"

ที่มา : Srinivas, อ้างถึงใน พรธิดา วิเชียรปัญญา, 2547, น. 20

ดาเวนพอร์ต และ พรูแซค (Thomas Davenport and Laurence Prusak, 1998) กล่าวว่า ความรู้ หมายถึง "การใช้ประสบการณ์ คุณค่า สารสนเทศ ความชำนาญ และสัญชาตญาณเพื่อกำหนดสภาพแวดล้อมและกรอบการทำงานสำหรับการประเมินเพื่อให้ได้ประสบการณ์และสร้างสารสนเทศใหม่ ซึ่งมีวิธีที่แตกต่างกันในแต่ละบุคคล ความรู้ไม่ได้อยู่ในรูปแบบเอกสาร แต่อยู่ในรูปประสบการณ์การทำงานประจำ กระบวนการ วิธีการปฏิบัติ และความเชื่อในองค์กรนั้น" ดังเช่นแนวคิด DIKW Model (ภาพประกอบที่ 2.10) ที่แสดงความเชื่อมโยงและการยกระดับความรู้ของคนจากระดับล่างสู่ระดับที่สูงขึ้นตามลำดับ ซึ่งแต่ละระดับใช้ความสามารถในการเชื่อมโยงประสบการณ์ (Context or experience) และความเข้าใจ (Understanding) ที่แตกต่างกัน โดยความเข้าใจนี้เป็นกระบวนการต่อเนื่อง สามารถทำได้ด้วยการซึมซับในเรื่อง (Absorbing) การกระทำ (Doing) การมีปฏิสัมพันธ์ และการสะท้อนความคิดหรือการกระทำ (Reflecting) (กีรติยศยิ่งยง, 2549, น. 3-4; มันทนา บัววัฒนาและคณะ 2550, น.18-20) ดังนี้

1) D (Data) คือ ชุดของข้อเท็จจริงเชิงวัตถุที่มีลักษณะไม่ต่อเนื่อง ข้อมูลเกิดจากการวิจัย การสร้างขึ้น การรวบรวม และการค้นพบ

2) I (Information) คือ สารสนเทศ เกิดจากข้อมูลที่มีการเชื่อมโยง จัดระเบียบเพื่อให้สามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ง่ายๆ ซึ่งมีผลต่อการตัดสินใจและพฤติกรรมของผู้รับสาร

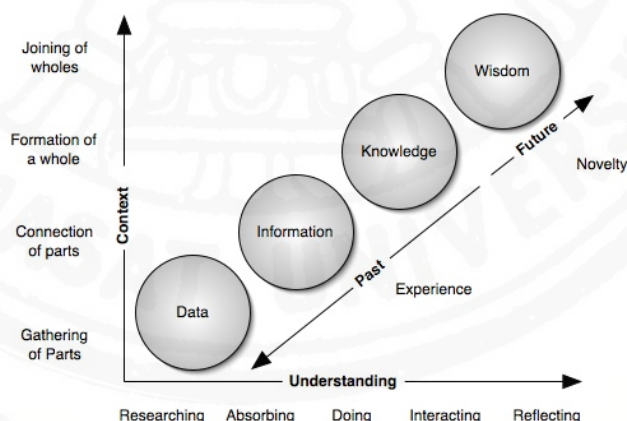
นอกจากนี้ ทามาซากิ (Hideo Tamazaki) ได้อธิบายว่า สารสนเทศเป็นข้อมูลที่ผ่านกระบวนการวิเคราะห์ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการบริหารจัดการและการตัดสินใจ โดยมีบริบทที่เกิดจากความเชื่อ สามัญสำนึก หรือประสบการณ์ของผู้ใช้สารสนเทศนั้น โดยมักจะอยู่ในรูปของข้อมูลที่วัดได้

3) K (Knowledge) คือ ความรู้ เกิดจากความซับซ้อนของประสบการณ์และมุมมองที่แตกต่างหลากหลาย การถ่ายทอดความรู้จากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง จึงไม่สามารถทำได้ทั้งหมด ความรู้มีลักษณะเป็นพลวัตแฝงอยู่ในตัวคน ในขณะที่สารสนเทศมีลักษณะหยุดนิ่ง

4) W (Wisdom) คือ ปัญญา เป็นระดับสูงสุดของความเข้าใจและแฝงอยู่ในตัวคน

ภาพประกอบที่ 2.10

DIKW Model แสดงระดับความรู้ที่เกิดจากความเข้าใจอย่างต่อเนื่อง

ที่มา: มันทนา บัววัฒนาและคณะ 2550, น. 19

นอกจากนี้ พัชรินทร์ สิริสุนทร (2550, น. 6-7) ได้กล่าวถึง ภูมิปัญญา (Wisdom) ว่าเป็นองค์ความรู้อันลุ่มลึกหรือการหยั่งรู้ที่เกิดจากกระบวนการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังนั้น ภูมิปัญญาจึงเป็น

การเรียนรู้ของมนุษย์ผ่านการคิด กระบวนการระบบ ก่อนที่จะถูกพัฒนาขึ้นเป็นองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในด้านการปรับตัวและดำรงชีวิตที่เหมาะสม

2.5.2 ประเภทของความรู้

การแบ่งประเภทของความรู้มองได้หลายมิติ แต่มิติที่ได้รับความนิยมที่สุด คือ มองในด้าน “รูปแบบที่มองเห็น” ตามแนวคิดของ ไอคุจิโร โนนากะ และ มาเชล โปลานยี (Ikujiro Nonaka and Machael Polanyi) ที่จำแนกความรู้เป็นแนวระนาบ 2 ประเภท (พริดา วิเชียรปัญญา, 2547, น. 22) สรุปได้ดังนี้

1. **ความรู้โดยนัย (Tacit Knowledge)** หรือ ความรู้ฝังลึก หรือความรู้ที่มองไม่เห็น เป็นความรู้ที่อยู่ในตัวแต่ละบุคคล เกิดจากประสบการณ์ เรียนรู้ หรือพรสวรรค์ต่างๆ ความรู้นี้พัฒนาและแบ่งปันกันได้ เช่น ถ่ายทอดความรู้ ความคิด ผ่านการสังเกต สนทนา ฝึกอบรม ความรู้ประเภทนี้เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้งานประสบความสำเร็จและนำมาเล่าสู่กันฟัง ซึ่งยากต่อการสื่อสารหรือถ่ายทอดในรูปของตัวเลข สูตรหรือลายลักษณ์อักษร ไม่สามารถเขียนเป็นกฎเกณฑ์หรือตำราได้ แต่สามารถถ่ายทอดและแบ่งปันความรู้ได้โดยการสังเกตและเลียนแบบ

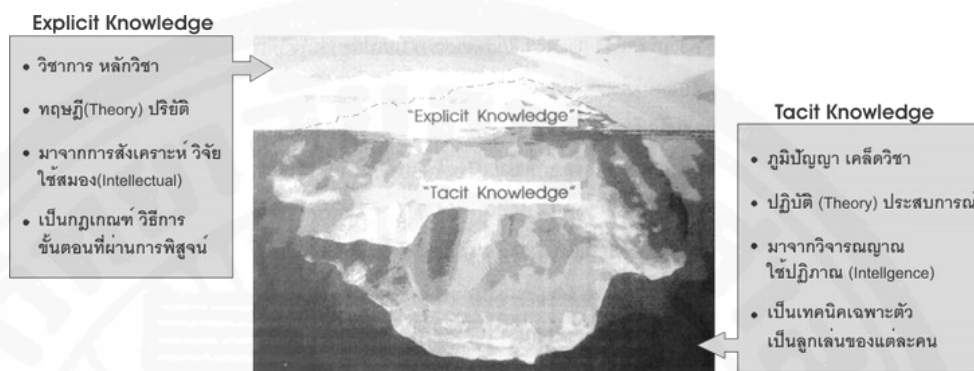
2. **ความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge)** หรือความรู้ที่เป็นทางการ สามารถแสดงออกมาให้เห็นได้ มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ถ่ายทอดออกมาในรูปแบบต่างๆ ได้เช่น หนังสือ คู่มือ เอกสาร เว็บไซต์ อินเทอร์เน็ต และรายงานต่างๆ แสดงออกมาในรูปแบบของสัญลักษณ์ สามารถสื่อสารและเผยแพร่ได้สะดวกเข้าถึงได้ง่าย

นอกจากความรู้ทั้ง 2 ประเภทนี้แล้ว กิรติ ยศยิ่งยง ได้เพิ่มความรู้ประเภทที่ 3 คือ **ความรู้โครงสร้างหรือการต่อยอดความรู้เดิม (Structural Knowledge)** เป็นความรู้เฉพาะทั้งทั่วไปหรือทางสังคมอื่นๆ ที่เป็นระบบ

ประพนธ์ ผาสุขยัต (2550, น.22-23) ได้กล่าวถึง ผลวิจัยในต่างประเทศที่ได้สรุปสัดส่วนของความรู้ทั้ง 2 ประเภท “เปรียบกับภูเขาน้ำแข็ง” (ภาพประกอบที่ 2.11) ว่าความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) ความรู้เป็นหลักวิชาที่ต้องผ่านการพิสูจน์หรือเขียนออกมาเป็นทฤษฎีนั้นถึงว่าน้อยมาก คล้ายกับส่วนของยอดภูเขาน้ำแข็งที่อยู่พ้นน้ำซึ่งเป็นส่วนน้อย ส่วนความรู้แบบฝังลึกหรือความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) นั้นแฝงในตัวคนทำให้มองไม่เห็น เปรียบกับภูเขาน้ำแข็งที่จมอยู่ใต้น้ำซึ่งมีปริมาณมากกว่าค่อนข้างมาก

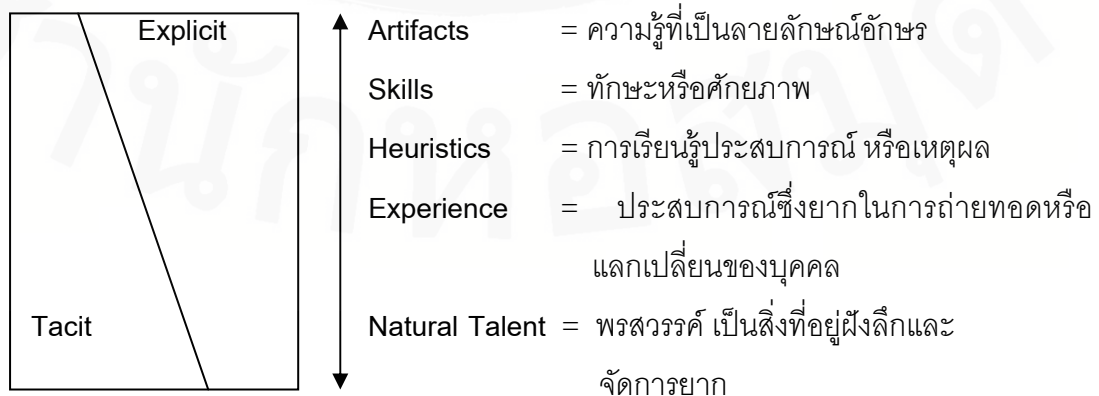
ภาพประกอบที่ 2.11

แผนภาพ สัดส่วนของความรู้ “เปรียบกับภูเขาน้ำแข็ง”

ที่มา : ดัดแปลงจาก ประพนธ์ ผาสุขยัต, 2550, น. 22-23

เดฟ สโนวเดน (Dave Snowden, 2547 อ้างถึงใน พัชรินทร์ สิริสุนทร 2550, น.44-45) ผู้อำนวยการ IBM's Cynefin ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการความรู้ มีแนวคิดที่แตกต่างจากนักคิดข้างต้นบางประการว่า ความรู้เป็นสิ่งที่ซับซ้อนเกินกว่าจะแยกเป็นระบบเพราะหากบุคคลไม่มีศักยภาพเพียงพอที่จะนำสารสนเทศไปใช้ได้เหมาะสม ความรู้ก็จะไม่เกิดขึ้น โดย สโนวเดน (Snowden) ได้เสนอกรอบแนวคิดที่เรียกว่า “ASHEN” ในการจัดการความรู้โดยหลักทางธรรมชาติมากกว่าทางวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ ความรู้จำนวนมากอยู่ในรูปแบบของรูปธรรม มีการนำไปปฏิบัติจริง แต่ไม่ได้ถูกบันทึกไว้เป็นระบบ ไม่มีลายลักษณ์อักษร ดังนั้น ความรู้จึงเป็นผลจากการบูรณาการระหว่างสิ่งที่เป็นรูปธรรม ทักษะ การเรียนรู้ การรับรู้ ประสบการณ์เฉพาะของบุคคล โดยเฉพาะพรสวรรค์ (Natural Talent) ที่ สโนวเดน (Snowden) ถือว่าเป็นสิ่งที่ยากที่สุดในการบริหารจัดการ สรุปรอบแนวคิดที่เรียกว่า “ASHEN” ได้ ดังนี้

2.5.3 องค์ประกอบของความรู้

องค์ประกอบของความรู้เป็นต้นกำเนิดของความรู้ที่ผ่านกระบวนการทางความคิด เกิดขึ้นได้จากแหล่งใด และเกิดได้อย่างไรนั้น กิรติ ยศยิ่งยง (2549, น.17-20) ได้สรุปไว้ ดังนี้

โฮป เจอร์รี่มี และโฮป โทนี่ (Hope Jeremy and Hope Tony, 1997) ได้แบ่งแหล่งที่มาของความรู้ออกเป็น 4 แหล่งดังนี้

- 1) จากการเรียนรู้และการทดลอง
- 2) จากประสบการณ์ของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากประสบการณ์ที่ผิดพลาด
- 3) จากประสบการณ์ของคนอื่น โดยการบอกเล่าหรือพูดคุย
- 4) จากการศึกษาแนวทางปฏิบัติของบุคคลที่ปฏิบัติงานได้ดี

ดาเวนพอร์ต และ พรูแซค อธิบายให้เห็นว่าความรู้เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ และสามารถเปลี่ยนแปลงได้ มีองค์ประกอบสำคัญ 6 ด้าน คือ

- 1) ประสบการณ์ (Experience)
- 2) ความจริงพื้นฐาน (Ground Truth)
- 3) ความสลับซับซ้อน (Complexity)
- 4) การวินิจฉัยหรือการตัดสินใจ (Judgment)
- 5) กฎของการสืบค้นโดยการลองผิดลองถูกและการรับรู้โดยสัญชาตญาณ (Rules of Thumb and Intuition)
- 6) ค่านิยมกับความเชื่อ (Values and Beliefs)

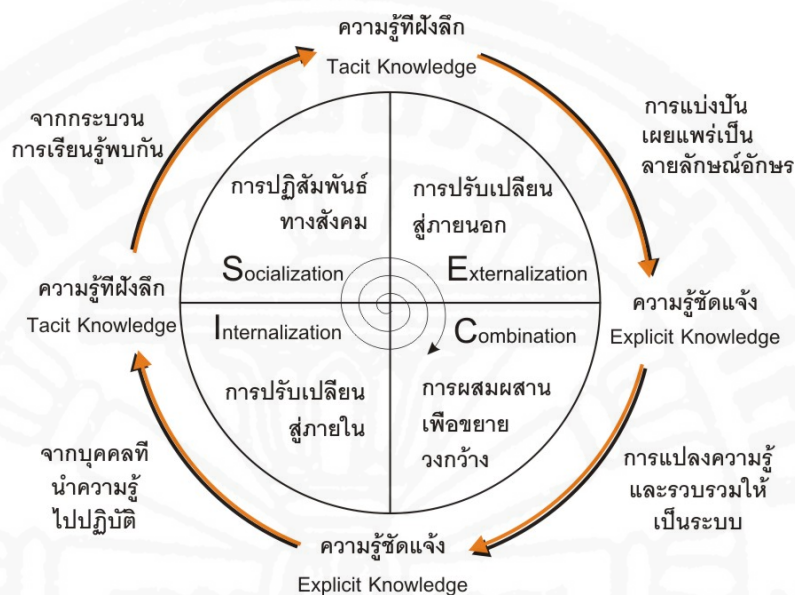
2.5.4 กระบวนการสร้างความรู้

2.5.4.1 SECI Model หรือกระบวนการเกลียวความรู้ (Knowledge Spiral)

โนนากะ และ ทาเคอุชิ (Ikujiro Nonaka and Hirotaka Takeuchi) ที่ให้ความหมายของการจัดการความรู้ ว่าเป็น กระบวนการในการสร้างความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง เผยแพร่ความรู้ทั่วทั้งองค์การ และนำไปเป็นส่วนประกอบสำคัญของผลิตภัณฑ์บริหารเทคโนโลยีและระบบใหม่ๆ ความรู้ทั้งสองประเภทสามารถเปลี่ยนสถานะได้ตลอดเวลาขึ้นอยู่กับสถานการณ์ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้ใหม่ๆ โดยผ่านกระบวนการเกลียวความรู้หรือ SECI Model (ภาพประกอบที่ 2.12) ซึ่งมีการปฏิสัมพันธ์กับองค์ประกอบ 4 อย่าง สรุปดังนี้ (กิรติ ยศยิ่งยง, 2549, น. 23-26; ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์, 2548, น.73-75)

ภาพประกอบที่ 2.12

แผนภาพกระบวนการเกิดความรู้ (Knowledge Spiral) หรือ SECI Model

ที่มา : ดัดแปลงจาก สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ (2547, อ้างถึงใน กิรติ ยศยิ่งยง, 2549, น. 24)

1.1) การสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Socialization) คือ การสร้างความรู้แบบฝังลึก เป็นความรู้แบบฝังลึกโดยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์อันเนื่องมาจากสิ่งแวดล้อมเดียวกัน โดยการฝึกอบรม และการแนะนำ บุคคลสามารถสร้างรับรู้โดยนัยได้จากการสังเกต ลอกเลียนแบบ หรือลงมือปฏิบัติ

1.2) การปรับเปลี่ยนสู่ภายนอก (Externalization) คือ พุดหรือบรรยายความรู้แบบฝังลึกเป็นความรู้ชัดแจ้ง โดยการใช้อุปมาอุปมัย การเปรียบเทียบ และการใช้ตัวแบบ การเปรียบเทียบจะช่วยให้มองเห็นภาพได้ง่ายขึ้น การนำประสบการณ์มาถ่ายทอดในลักษณะคำอุปมาอุปมัย เป็นการนำประสบการณ์ออกมาสู่ภายนอกทำให้ชัดแจ้งขึ้น ซึ่งกระบวนการนี้นับว่าเป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการสร้างความรู้

1.3) การผสมผสาน (Combination) คือ การรวบรวมความรู้ชัดแจ้งให้เป็นความรู้ชัดแจ้งที่ขยายวงกว้างออกไป โดยการรวมหรือบูรณาการองค์ความรู้หรือสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่ เพื่อให้เกิดความรู้ใหม่ขึ้นมาเข้าไว้ด้วยกันเพื่อให้เป็นระบบและชัดเจน ความรู้ที่นำมารวมกันนี้เกิดจากการแลกเปลี่ยนของบุคคลเป็นหลัก รวมกับความรู้ที่ผ่านสื่อหรือช่องทางความรู้ เช่น การแลกเปลี่ยนเอกสาร การประชุม การสนทนา หรือเครือข่ายคอมพิวเตอร์

1.4) การปรับเปลี่ยนสู่ภายใน (Internation) คือ การสร้างความรู้แบบชัดแจ้งให้เป็นความรู้แบบฝังลึก โดยการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ศึกษาจากความรู้ที่ได้เขียนไว้ในคู่มือ เอกสาร เพื่อพัฒนาให้สูงขึ้น เป็นการเรียนรู้ของแต่ละบุคคลที่เกิดจากการนำความรู้ไปปฏิบัติ กลับไปเป็นความรู้โดยนัยที่ฝังอยู่ในบุคคลนั้นๆ อีกครั้ง ซึ่งเป็นทรัพย์สินที่แต่ละต้องไม่ได้และมีค่ายิ่งต่อองค์กร

นอกจากนี้ มันทนา บั้ววัฒนา และคณะ (2550, น.20-21) ได้กล่าวถึง “รูปแบบความสัมพันธ์ การสร้างและการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความรู้” (ภาพประกอบที่ 2.13) ระหว่างความรู้ชัดแจ้งและความรู้ฝังลึกเพื่อก่อให้เกิดความรู้ใหม่ของ โนนากะ และ ทาเคอุชิ (Ikujiro Nonaka and Takeuechi) ที่เรียกว่า “Nonaka and Takeuechi Model” ดังนี้

1) จากความรู้ชัดแจ้งเปลี่ยนแปลงสู่ความรู้ฝังลึก เรียกว่า “เกิด Internalization” คือ เริ่มจากประสบการณ์ การดำรงชีวิตดั้งเดิมที่มีอยู่ (Field building) และการทำงานและการสร้างประสบการณ์ ทำไปเรียนรู้ไป (Learning by Doing) ได้รับสิ่งกระตุ้นเข้ามา เกิดการรับรู้ทุกวัน เกิดความคิด เกิดปัญญาขึ้นมาเป็นความรู้ฝังลึก รวมทั้งบางครั้งอาจมีการนำความรู้ชัดแจ้งจากการค้นคว้าตำราตำรามาใช้เมื่อทดลองทำไปแล้วก็เกิดเป็นประสบการณ์ฝังลึกในตัว

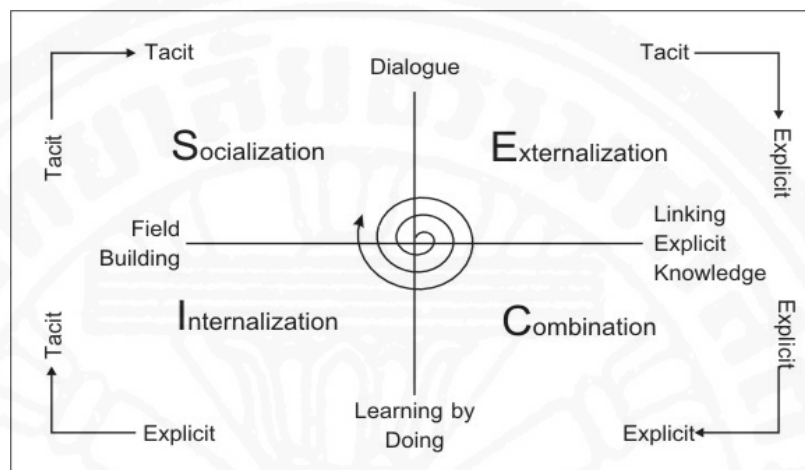
2) จากประสบการณ์ฝังลึกมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เรียกว่า เกิด “Socialization” คือ การนำความรู้ฝังลึกของแต่ละคนในองค์กรหรือชุมชนนั้นมาเสริมพลังความรู้ซึ่งกันและกัน (Sharing Tacit Knowledge) ซึ่งอาจใช้วิธีการทางสุนทรียสนทนา (Dialogue) การลอกเลียนแบบ (Imitation) การสังเกต (Observation) หรือการปฏิบัติร่วมกัน (Practice) และสร้างกรอบความคิดเห็นใหม่ (Concept)

3) จากการนำความรู้ฝังลึกสู่ความรู้ใหม่ โดยผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำให้เกิดเป็นความรู้ใหม่ ยกกระดับ Tacit Knowledge และอธิบายหรือสื่อออกมาให้เป็นมโนทัศน์ สมมติฐาน หรือรูปแบบ (Concept, Hypothesis or Models) ที่ชัดเจนเป็นเอกสาร คู่มือ ฯลฯ กลายเป็นความรู้แจ้ง เรียกว่า เกิดกระบวนการ “Externalization”

4) จากกระบวนการความรู้ชัดแจ้งผ่านกระบวนการรวบรวมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า การเกิดกระบวนการ “Combination” โดยมีการเรียบเรียงความรู้ที่ได้จากการประชุม การสัมมนา หรือการสนทนา โดยมีการแยกแยะจัดหมวดหมู่ (Categorized) จัดเรียงลำดับ (Sorted) หรือการรวบรวมกลุ่มความรู้ (Combined)

ภาพประกอบที่ 2.13

แผนภาพรูปแบบความสัมพันธ์ การสร้าง และการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความรู้

ที่มา : Nonaka and Takeuchi Model (อ้างถึงใน มันทนา บัววัฒนา และคณะ, 2550, น. 20)

2.5.4.2 แนวคิดเรื่อง “Ba” พื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โนนากะ (Nonaka) (อ้างถึงใน ยุวรุช ทินนะลักษณ์ 2549, น. 225 – 229) ได้ให้แนวคิดเรื่อง “Ba” (บะ) คู่มากับการสร้างความรู้ว่า กระบวนการสร้างความรู้เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของผู้คนมาแลกเปลี่ยนความรู้และการเปลี่ยนแปลงลักษณะของความรู้ในคนหรือความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) กับความรู้แจ้งชัด (Explicit Knowledge) ทำให้เห็นว่าบริบทในแต่ละขั้นตอนมีการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ เพื่อเป็นการปรับพื้นที่ให้เหมาะสมที่จะบ่มเพาะการปฏิสัมพันธ์และความสัมพันธ์ของแต่ละบุคคลที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันได้ต่อเติมความรู้ของตนเองและของกลุ่มร่วมกันในแต่ละขั้นตอนนั้น ๆ ในปรัชญาของญี่ปุ่นได้เน้นให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับบริบทกับความรู้ ความรู้ที่ไม่มีบริบทเป็นได้แค่ข้อมูลข่าวสาร (Information) เท่านั้น ดังนั้นพื้นที่ซึ่งจะรองรับกระบวนการดังกล่าวจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

“Ba” (บะ) เป็นภาษาญี่ปุ่น หมายถึง “สถานที่” เป็นสถานที่ที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างผู้คนที่มุ่งมั่นหมายร่วมกันโดยอาจมีได้หลายสถานะ เช่น เป็นสถานที่จริง (Physical Space) ที่คนมาพบกัน เช่น สำนักงาน ห้องประชุม ห้องกาแฟ หรืออาจเป็นสถานที่เสมือน (Virtual Space) ซึ่งเทคโนโลยีการสื่อสารและสารสนเทศทำให้เกิดขึ้นได้ เช่น การใช้จดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (E-mail) เว็บไซต์ เว็บบล็อก (Weblog) การประชุมทางไกล หรือสถานที่ใน

ความคิด (Mental Space) ที่เกิดขึ้นจากการมีประสบการณ์ความคิดและอุดมคติร่วมกัน Ba นั้น มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาขึ้นอยู่กับผู้ร่วมกลุ่มหรือผู้เกี่ยวข้อง อาจเกิดขึ้นหรือหายไปขึ้นอยู่กับการทำงานและความต้องการของผู้เกี่ยวข้อง

“Ba” มีคุณสมบัติของลักษณะเลื่อนไหล เปลี่ยนแปลง และยังสามารถเปลี่ยนได้อย่างรวดเร็วจึงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โดยที่ผู้เข้าร่วมกระบวนการสร้างความรู้ เป็นปัจจัยกำหนดการเปลี่ยนแปลงนั้น เมื่อบริบทของผู้ร่วมกลุ่มและ/หรือผู้เกี่ยวข้องในกลุ่มมีการเปลี่ยนแปลง “Ba” จะถูกสร้างขึ้น มีการทำงาน และอาจหายไปขึ้นอยู่กับความต้องการ (Need) ของผู้เกี่ยวข้องในกิจกรรม เพราะฉะนั้นการเปลี่ยนไปของ Ba จึงขึ้นอยู่กับสิ่งที่เป็นอยู่ ณ ที่นั้น ในเวลานั้น (Here and Now) ผู้ที่ร่วมอยู่ในกระบวนการการสร้างความรู้ ไม่ได้เป็นสมาชิกผูกขาดที่ต้องอยู่ทุกขั้นตอนของแต่ละ “Ba” ที่เปลี่ยนไป แต่เป็นเพียงผู้ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ (Related To) กับ “Ba” นั้น ๆ และสามารถเข้าออกในแต่ละ “Ba” ตามความสมัครใจ หากตนเป็นผู้ริเริ่มให้กำเนิดกิจกรรม หรือเป็น “พระเอก” มีความเป็นอิสระ ทั้งยังสามารถเลือกผู้ที่จะอยู่ร่วม “Ba” กับตนได้อีกด้วย

“Ba” มี 4 ชนิด และแต่ละชนิดจะรองรับกระบวนการแต่ละขั้นตอนของกระบวนการสร้างความรู้ (ภาพประกอบที่ 2.14) สรุปดังนี้

1) พื้นที่แห่งการก่อกำเนิด (Originating Ba) เป็นสถานที่หรือพื้นที่ที่ผู้ร่วมวัตถุประสงค์เดียวกันได้มาพบกัน โดยหลักการก็คือ เป็นบริบทที่คนจะมาพบปะแสดงตนว่าเป็นผู้หนึ่งที่มีเป้าหมายร่วมกับกลุ่ม (Socialization)

2) พื้นที่แห่งการมีสุนทรียสนทนา (Dialoguing Ba) เป็นพื้นที่แห่งการพูด สนทนา นำความคิดที่แต่ละคนมีอยู่ในตัวออกมาทำให้ผู้อื่นได้รับรู้ เป็นบริบทที่ต้องการสภาวะที่เอื้อต่อการเกิดสุนทรียสนทนา คนจึงจะกล้าพูดสิ่งที่รู้หรือสิ่งที่อยู่ในใจให้กลุ่มร่วมรับรู้

3) พื้นที่แห่งการจัดระบบความรู้ (Systemizing Ba) เป็นพื้นที่ที่เป็นบริบทของการรวบรวมความรู้แจ้งชัดที่ผู้เข้าร่วมกระบวนการสร้างรู้นั้นแสดงออกมา รวมถึงความรู้ที่ได้มาจากสื่อต่าง ๆ เช่น สิ่งพิมพ์ อินเทอร์เน็ต แล้วนำมาจัดเชื่อมโยงเป็นระบบ และสมาชิกทุกคนในกลุ่มได้นำความรู้ที่ถูกจัดระบบอันเป็นความรู้ใหม่ไปปฏิบัติเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ร่วมกัน

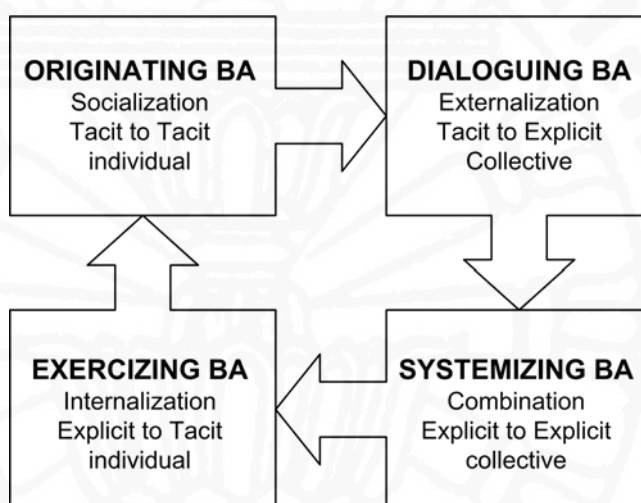
4) พื้นที่แห่งการปฏิบัติด้วยตนเอง (Exercising Ba) เป็นพื้นที่ที่เป็นบริบทของการนำความรู้กลับสู่ภายในตัวปัจเจกบุคคลแต่ละคนผ่านการลงมือปฏิบัติจริงด้วยตนเอง ทำให้เกิดการขัดเกลาตนเองอย่างต่อเนื่อง (Continuous Self-Refinement) โดยได้ความชำนาญ ทักษะจากการปฏิบัติงานของตน (On the Job Training) และการลงมือมีส่วนร่วมกับกลุ่มอย่างจริงจัง (Active

Participation) เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ปัจเจกบุคคลขยายขอบเขต ปรับฐานความรู้และประสบการณ์ที่ตนเองมีอยู่ เมื่อได้พบปะกับกลุ่มหรือคนอื่น ๆ หรือการที่เกลียวแห่งความรู้จะเคลื่อนหมุนออกไปอีกรอบ และเป็นเช่นนี้ต่อไปเรื่อย ๆ แสดงถึงการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับผู้คนที่เปิดกว้าง และพลวัตไม่มีที่สิ้นสุด

ภาพประกอบที่ 2.14

แผนภาพแสดงบทบาทและคุณลักษณะของ BA 4 ขั้นตอน

ที่มา: ยุกนุช ทินนะลักษณ์, 2549, น. 227.

การตระหนักถึงบทบาทและคุณลักษณะของ Ba ทั้ง 4 ขั้นตอนจะช่วยเอื้อให้เกิดความสำเร็จในการสร้างความรู้ได้เป็นอย่างดี “Ba” จึงเป็นแนวคิดที่สังเคราะห์ประสิทธิภาพและความคิดสร้างสรรค์ของผู้เข้าร่วมกิจกรรม มีจุดมุ่งหมายในการทำกิจกรรมร่วมกันทำให้ปัจเจกบุคคลก้าวข้ามข้อจำกัดของตนเอง “Ba” ที่ดีจึงจะเกิดได้จากความมีอิสระของผู้ร่วมกิจกรรมที่ได้กำหนดความตั้งใจ ทิศทาง และภารกิจของกลุ่มซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความรัก เชื่อใจ มั่นใจ การเคารพซึ่งกันและกัน และความรับผิดชอบอันจะเกิดสภาวะเอื้อให้เกิดสุนทรียสนทนาแบบสร้างสรรค์ (Creative Dialogue) ที่มาจากหลายแนวหรือสาขาของความรู้ความชำนาญหรือวิชาการ ตลอดจนความคิดเห็นที่หลากหลาย “Ba” จึงเป็นฐานรากให้กับกระบวนการการสร้างความรู้ที่จะช่วยนำผู้ที่ร่วมกิจกรรมมุ่งสู่แนวหน้าของความรู้ (Knowledge Front) เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ที่สามารถนำไปปฏิบัติหรือนำไปแก้ปัญหาใด ๆ ของกลุ่ม (Operational Knowledge)

แม้ว่าจะมีการแบ่งประเภทหรือชนิดของ Ba ดังที่อธิบายมาข้างต้น แต่การเกิดขึ้นของ Ba เหล่านี้มีความเคลื่อนไหวลึกลับกันไม่มีเขตแดน (Permeable Boundary) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานะก้าวข้ามพรมแดนในแต่ละขั้นตอนสู่สภาพใหม่ (Transcend) นอกจากนี้ เรายังเห็นลักษณะของการก้าวข้ามพรมแดนจำกัดของปัจเจกบุคคลแต่ละคนอีกด้วย นับตั้งแต่เมื่อเริ่มต้นก้าวเข้าสู่กระบวนการการสร้างความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจ (Empathy) และการก้าวข้ามนี้ จะยิ่งใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงขั้นความรู้ที่นำไปสู่การปฏิบัติได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตัวของผู้นับถือ เป็นการเปิดให้เห็นการเชื่อมต่อของความเป็นจริง (Reality) กับตัวตน (Self) อันเกิดจากประสบการณ์ในการได้เป็นผู้ใช้ความรู้นั้นลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

2.5.5 ความหมายของการจัดการความรู้

องค์การสหประชาชาติ ได้ให้ความหมายว่า “การจัดการความรู้” คือ กระบวนการในการสร้างและเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เราทราบเข้าไปใช้ในการทำงาน เช่น จากความรู้เป็นการกระทำจากนวัตกรรมไปสู่การเปลี่ยนแปลง เป็นกระบวนการภายในซึ่งเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ได้เรียนรู้และสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือเปลี่ยนแปลงองค์การ ช่วยในการปรับปรุงการทำงานและองค์การรวมทั้งประสิทธิผลในการพัฒนาด้วย เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการรวมเอาข้อมูลสารสนเทศ แนวคิด และประสบการณ์ และนำมาไว้ด้วยกันเพื่อเชื่อมโยงกับชุมชนเรียนรู้แห่งการปฏิบัติและเครือข่ายความรู้ (UNDP. Evaluation Office, 2004. อ้างถึงใน ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์, 2548, น. 43)

วิจารณ์ พานิช (อ้างถึงใน พรธิดา วิเชียรปัญญา, 2547, น. 31-32) นักวิชาการของประเทศไทยด้านการจัดการความรู้ ผู้อำนวยการสถาบันส่งเสริมการจัดการเพื่อสังคม (สคส.) ได้สรุปนิยามของ “การจัดการความรู้” ว่า การจัดการความรู้ หมายถึง การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็นความรู้ การจัดการความรู้เกี่ยวข้องกับการแบ่งปันความรู้ ถ้าไม่มีการแบ่งปันความรู้ก็จะเป็นการไม่มีการจัดเก็บความรู้ และจะต้องมีผู้มีความรู้ความสามารถในการตีความ และประยุกต์ใช้ความรู้ในการสร้างนวัตกรรมและเป็นผู้นำในองค์กร การจัดการความรู้เป็นเรื่องของการเพิ่มประสิทธิผลขององค์การ การจัดการความรู้เกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างความมีชีวิตชีวาและความสำเร็จให้แก่องค์กร การประเมิน “ต้นทุนทางปัญญา” (Intellectual Capital) และผลสำเร็จของการประยุกต์ใช้การจัดการความรู้เป็นดัชนีบอกว่าองค์กรมีการจัดการความรู้อย่างไร ได้ผลหรือไม่

2.5.6 แนวทางการจัดการความรู้

อาลาવી และ เลดเนอร์ (Alavi & Leidner, 2002, อ้างถึงใน ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์, 2548, น. 47) ได้ทำการวิจัยแบบจำเพาะเจาะจงจากผู้บริหารในองค์กรต่างๆ จำนวน 109 ราย ใน 12 ประเทศ พบว่า แนวทางการจัดการความรู้มี 3 แนวทาง คือ แนวทางใช้สารสนเทศเป็นหลัก ใช้เทคโนโลยีเป็นหลัก และการใช้วัฒนธรรมเป็นหลัก ซึ่งจะเห็นได้ว่า แนวทางที่ใช้วัฒนธรรมเป็นหลัก จะเน้นองค์กรแห่งการเรียนรู้ สรุปได้ในตารางที่ 2.2 ดังนี้

ตารางที่ 2.2

แนวทางการจัดการความรู้โดย Alavi & Leidner (2002)

เน้นการใช้สารสนเทศเป็นหลัก (Information-based)	เน้นการใช้เทคโนโลยีเป็นหลัก (Technology-based)	เน้นวัฒนธรรม (Culture-based)
<ul style="list-style-type: none"> - สารสนเทศที่นำไปปฏิบัติได้ - การจำแนกประเภทของข้อมูล - ไดเรกทอรีขององค์กร - สารสนเทศที่การกลั่นกรองแล้ว - เอกสารหลักฐานการบันทึกสารสนเทศ - สารสนเทศที่พร้อมจะเข้าถึงได้ 	<ul style="list-style-type: none"> - เหมืองข้อมูล (Data Mining) - คลังข้อมูล (Data Warehouse) - ระบบสารสนเทศเพื่อผู้บริหาร (Executive Information Systems) - ระบบผู้เชี่ยวชาญ (Expert Systems) - ปัญญาประดิษฐ์ - อินทราเน็ต - มัลติมีเดีย - เสิร์ชเอนจิน (Search Engine) 	<ul style="list-style-type: none"> - การเรียนรู้ร่วมกัน - การเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง - การบ่มเพาะทรัพยากรทางปัญญา - องค์กรแห่งการเรียนรู้

ที่มา : ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์ (2548, น. 47)

นอกจากนี้ สวอน (Swan, 2003 อ้างถึงใน ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์ (2548, น. 47) ได้เสนอแนวทางที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักปฏิบัติ ได้ 2 แนวทางหลัก (ตารางที่ 2.3) ได้แก่

1) แนวทางที่มองการจัดการความรู้เสมือนเทคโนโลยี (Knowledge Management as Technology) ทั้งนี้ Swan มองว่า ความรู้เป็นบางอย่างที่อยู่ในหัวสมองของมนุษย์ซึ่งสามารถดึงกำหนดรหัส เก็บรักษา และถ่ายโอนเพื่อปรับปรุงความสามารถในกระบวนการประมวลผลสารสนเทศขององค์กร จึงใช้เทคโนโลยีเป็นหลัก

2) แนวทางที่มองการจัดการความรู้เป็นเสมือนมนุษย์ (Knowledge Management as People Camp) หรือแบบชุมชน (Community or Cultivation Perspective) โดยแนวทางนี้มองการจัดการความรู้มากกว่าเทคโนโลยี โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้รวมทั้งลักษณะทางสังคมและกระบวนการภายในและความสัมพันธ์ของความรู้

ตารางที่ 2.3

แนวทางการจัดการความรู้ โดย Swan (2003)

แนวทางการจัดการ ความรู้ ลักษณะ	As Technology	As People Camp
ความรู้	Explicit Knowledge ถ่ายโอนโดยใช้ IT ได้นำ กลับมาใช้ได้	Tacit Knowledge การพัฒนาปัญญาผ่านช่องทาง สังคม+เครือข่าย IT เป็นส่วนเสริม
จุดมุ่งหมาย KM	กำหนดรหัส+ถ่ายโอนความรู้	สร้าง+แบ่งปันความรู้
กระบวนการที่สำคัญ	Combination & Externalization	Socialization & Internalization
วิธีการ	Data Mining Data Warehouse AI, EIS, Intranet	Community of Practice (CoP) ชุมชนแนวปฏิบัติองค์กร แห่งการเรียนรู้

ที่มา : ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์ (2548, น. 47)

อย่างไรก็ตาม ทั้งสองแนวทางไม่อาจแยกกันโดยเด็ดขาด โดยในแนวทางมองการจัดการความรู้เป็นเสมือนมนุษย์ให้ความสำคัญกับกระบวนการทางสังคมและกระบวนการภายใน (Socialization and Internalization) ไม่สามารถแยกความรู้ที่เกิดขึ้นออกจากชุมชนได้ ซึ่งตรงกับแนวทางด้านวัฒนธรรมของ Alavi & Leidner (2002) ในขณะที่แนวทางที่มองการจัดการความรู้เสมือนเทคโนโลยีจะให้ความสำคัญกับการผสมผสานและกระบวนการภายนอก (Combination and Externalization) ดังนั้น เทคโนโลยีจึงเป็นตัวเสริมการพัฒนาต้นทางปัญญาผ่านช่องทางสังคมและเครือข่าย แต่ไม่ใช่ส่วนประกอบสำคัญของการจัดการความรู้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางที่ใช้สารสนเทศเป็นหลักและแนวทางที่ใช้เทคโนโลยีเป็นหลัก ตามผลวิจัยของ Alavi & Leidner (2002) ข้างต้น

2.5.7 เครื่องมือในการจัดการความรู้

เครื่องมือ (Tools) ในการจัดการความรู้เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้กระบวนการจัดการความรู้สมบูรณ์และเป็นจริงขึ้นมาได้ จึงควรเลือกเครื่องมือที่มีความเหมาะสมกับผู้ใช้และบริบทของกิจกรรมให้มากที่สุด บดินทร์ วิจารณ์ (2547, น. 106 - 109) ได้กล่าวถึง เครื่องมือในการจัดการความรู้มีลักษณะคล้ายหรือใกล้เคียงกับเครื่องมือในการฝึกอบรมและการวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เหมาะสมในการใช้เครื่องมือนั้นๆ การจัดการความรู้ในองค์กรที่มุ่งเน้นด้านผลผลิตทางด้านการเทียบเคียงกับองค์กรอื่น อาจเลือกใช้เครื่องมือประเภทที่เน้นการเทียบเคียง (Benchmarking) แต่การจัดการความรู้ในชุมชนหรือการจัดการความรู้ร่วมกับชาวบ้านมุ่งเน้นที่การพัฒนาคนและกระบวนการเรียนรู้ รวมถึงการนำไปสู่กระบวนการจัดเก็บความรู้ ดังนั้นเครื่องมือที่ใช้ในการจัดการความรู้จึงอาจมีการนำไปใช้ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ตัวอย่างเครื่องมือในการจัดการความรู้ในชุมชน ดังนี้

2.5.7.1. ชุมชนแนวปฏิบัติองค์กรแห่งการเรียนรู้ (Community of Practice: CoP)

จากแนวทางการจัดการความรู้ของ Swan (2003) และ Alavi & Leidner (2002) ได้กล่าวถึงวิธีการในการจัดการความรู้มิติทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์ว่า ควรใช้วิธีการ ชุมชนแนวปฏิบัติองค์กรแห่งการเรียนรู้ (Community of Practice: CoP) ในการจัดการ ซึ่ง สอดคล้องกับมิติของการจัดการความรู้ทางการปฏิบัติของ วิจารณ์ พานิช (2548, น.3, น.167) ที่ได้กล่าวถึงชุมชนแนวปฏิบัติว่า เป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุเป้าหมาย 4 ประการคือ 1) บรรลุเป้าหมายของงาน 2) บรรลุเป้าหมายการพัฒนาคน 3) บรรลุเป้าหมายการพัฒนาองค์กรให้ไปเป็นองค์กรเรียนรู้ และ 4) บรรลุความเป็นชุมชน เป็นหมู่คณะ ความเอื้ออาทรระหว่างกันในที่ทำงานโดยเป็นกิจกรรมที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เพราะโดยธรรมชาติของชุมชนจะมีกลุ่มคนหรือองค์กรอยู่แล้ว ดังนั้น การใช้ชุมชนแนวปฏิบัติเป็นเครื่องมือของการจัดการความรู้เพื่อบรรลุเป้าหมายหลักขององค์กรจึงควรพัฒนาขึ้นจากฐานความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์

เอเตียน เวนเกอร์ (Etienne Wenger, 2002 อ้างถึงใน ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์, 2548, น. 55) เป็นผู้ริเริ่ม คำว่า ชุมชนแนวปฏิบัติ โดยให้ความหมายว่า หมายถึง กลุ่มคนที่รวมตัวกันโดยมีแรงปรารถนา (Passion) ร่วมกันพัฒนา หรือส่งเสริมความร่วมมือกัน โดยผ่านการปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชนอย่างต่อเนื่องเพื่อนำความรู้ไปใช้งานประจำของตน ในปัจจุบันเห็นได้ว่าการบริหารจัดการทรัพยากรมนุษย์ในยุคใหม่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาบุคลากรที่มีความรู้

และยกระดับความรู้ของบุคลากรและพัฒนางานอย่างต่อเนื่องจนเกิดเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้หรือเป็นที่รู้จักกันว่าเป็น “องค์กรแห่งการเรียนรู้” (Learning organization: LO) นั่นเอง

ดังที่ ปีเตอร์ เซงเก้ (Peter M. Senge, 2001) ได้เสนอว่า องค์กรแห่งการเรียนรู้ หมายถึง หน่วยของสังคมที่มีเป้าหมายเพื่อการทำให้สมาชิกมีความพร้อมและมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้และสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้น โดยมุ่งเน้นความเชื่อมโยงระหว่างความรู้กับนวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแตกต่างจากการจัดการความรู้ตรงที่การจัดการความรู้จะมุ่งให้เกิดการแลกเปลี่ยนและการถ่ายทอดความรู้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อช่วยทำให้องค์กรหรือชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงและบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ (พัชรินทร์ สิริสุนทร, 2550, น. 73-74)

2.5.7.2 เวทีเรียนรู้ชุมชนหรือ เวทีชาวบ้าน เป็นการประชุมรูปแบบหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการทำงานร่วมกับชุมชน มีกระบวนการดังนี้

1) การเตรียมการ

1.1) การสร้างความตื่นตัวในปัญหาแก่ชุมชน โดยใช้กระบวนการต่าง ๆ เช่น การประชาสัมพันธ์ การสื่อสารกับผู้นำชุมชน การประชุมชี้แจง

1.2) การทำให้เขาเริ่มเกิดความคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาโดยการพาไปศึกษาดูงานที่เขามีการแก้ปัญหาลักษณะเดียวกันแล้วประสบความสำเร็จในชุมชนอื่น

1.3) การจัดเตรียมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาทั้งหมด แล้วนำมาวิเคราะห์และสื่อสารให้ชุมชนเข้าใจ สื่อที่สำคัญได้แก่ รูปจำลองภูมิประเทศ หรือโมเดล

1.4) การเตรียมบุคลากรหรือผู้นำจากชุมชนเพื่อเป็นแกนนำการเรียนรู้ในเวทีชาวบ้านให้ผู้นำเหล่านี้มีวิธีคิดที่ถูกต้องรวมทั้งการมุ่งเน้นที่ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนเป็นหลัก โดยวิธีการที่เหมาะสม เช่น การพาไปศึกษาดูงาน หรือฝึกอบรม เพื่อให้ได้จำนวนผู้นำที่มากพอสมควร เพื่อที่จะนำชุมชนไปสู่ทิศทางที่ถูกต้อง และไม่เกิดปัญหา

2) การจัดเวทีชาวบ้าน ในการจัดเวทีชาวบ้านมีสาระหรือองค์ประกอบที่สำคัญที่จะต้องจัดเตรียมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ คือ

2.1) ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหา ต้องมีความครบถ้วน ถูกต้องและเพียงพอ ในการสนับสนุนให้เวทีชาวบ้านหรือเวทีสาธารณะดำเนินไปได้โดยราบรื่น สามารถบรรลุเป้าหมายในการเรียนรู้ คือ สามารถกำหนดปัญหา สาเหตุของปัญหา เป้าหมาย และแนวทาง วิธีการบรรลุเป้าหมายได้ถูกต้อง

2.2) สื่อ จัดเตรียมสื่อที่เกี่ยวข้องทั้งสื่อบุคคล สื่ออื่นๆที่สามารถทำให้ชุมชน เกิดมโนทัศน์ นำไปสู่การเข้าใจสิ่งต่างๆ ได้ดีขึ้นและรวมถึงข้อมูลที่ประมวลแล้วลงในแผนภูมิ จำลอง ภูมิประเทศ (โมเดล) ที่แสดงความสัมพันธ์ของปัญหาได้ชัดเจน

2.3) ผู้นำที่ได้รับการพัฒนาหรือเตรียมแล้ว รวมถึงเจ้าหน้าที่ของหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องด้วยที่มีจำนวนพอสมควร สามารถนำชุมชน นำขบวนการเรียนรู้ ให้ดำเนินไปได้โดยราบรื่น ซึ่งผู้นำควรมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ มีใจเป็นกลางหรือเป็นอิสระ ไม่อยู่ภายใต้อำนาจใดๆทั้งสิ้น มีความรู้ความสามารถ เป็นที่ยอมรับเชื่อถือของชุมชน

2.4) ผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาต่างๆ ให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบข้อมูลและแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชนในระดับหนึ่ง

2.5) เรื่องหรือปัญหาที่จะนำเข้าสู่ที่ประชุมควรนำประเด็นของปัญหาให้ชุมชน ทราบเพื่อที่จะได้เตรียมตัวในการเข้าร่วมเวทีชาวบ้านโดยวิธีการประชาสัมพันธ์หรือการ ประสานงานทำความเข้าใจในระดับหนึ่ง

2.6) วิธีการคิดที่จะนำมาสู่การแก้ปัญหาในเวที ซึ่งสามารถนำหลักอริยสัจ 4 มาเป็นหลักได้

- (1) กำหนดปัญหาได้ชัดเจนถูกต้อง
- (2) กำหนดสาเหตุของปัญหาที่เกี่ยวข้องได้ทั้งหมดชัดเจนและถูกต้อง
- (3) กำหนดเป้าหมายหรือสภาพที่ไม่เป็นปัญหาได้
- (4) กำหนดแนวทางและวิธีการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายได้

นอกจากนี้ สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้ (สคส.) โดย วิจารณ์ พานิช (2548, น. 124) มีความคิดเห็นสอดคล้องกับแนวคิด “Ba” ในด้านการจัดการพื้นที่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ว่า “พื้นที่” สำหรับแลกเปลี่ยนเรียนรู้มี 2 แบบ คือ พื้นที่จริงกับพื้นที่เสมือน โดยพื้นที่จริงมี 2 แบบ คือ พื้นที่สำหรับแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในงานประจำวัน เช่น ห้องกาแฟ การประชุมที่กำหนดไว้ และ พื้นที่สำหรับแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในวาระพิเศษ เช่น ตลาดนัดความรู้ ส่วนพื้นที่เสมือนใช้เทคโนโลยี สารสนเทศและการสื่อสาร ทั้งที่ราคาแพงและไม่เสียเงิน คือ E-mail loop, เว็บไซต์และเว็บบล็อก เป็นต้น

ดังนั้น การจัดพื้นที่เรียนรู้โดยใช้ในวาระพิเศษ เช่น “ตลาดนัดความรู้” จึงเป็นการจัด เวทีเรียนรู้ที่สามารถนำมาใช้ในชุมชนได้ ดังที่ วิจารณ์ พานิช (2548, น. 81-85) ได้อธิบายว่า การ จัดเวทีตลาดนัดความรู้เป็นกิจกรรมกึ่งฝึกอบรมกึ่งปฏิบัติจริงซึ่งเหมาะสมกับเรื่องของการจัดการ ความรู้ ในการทางปฏิบัติแก่ “คุณกิจ” (อธิบายเพิ่มเติมในหัวข้อบทบาทของบุคคลในการจัดการ

ความรู้) เพื่อให้ “คุณกิจ” รู้จักหลักการและวิธีการจัดการความรู้โดยการปฏิบัติจริง ฝึกทักษะที่จำเป็น พร้อมกันนี้ ผู้ที่ทำหน้าที่จัดตลาดนัด คือ “คุณอำนวย” เป็นการเรียนรู้เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของทั้ง 2 ฝ่าย โดยกิจกรรมหลักคือ การนำเอาความรู้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน แตกต่างกันจากตลาดนัดทั่วไปตรงที่ “สินค้า” ที่เอามาแลกเปลี่ยนกัน ไม่ใช่วัตถุดิบของ แต่เป็น “เรื่องเล่า” ของความสำเร็จ โดยที่ในเรื่องเล่าเหล่านั้นมีความรู้แอบแฝงอยู่เป็นความรู้เพื่อการบรรลุ “ห้วงปลา” (วัตถุประสงค์) ที่กำหนดไว้ของตลาดนัด เมื่อแลกเปลี่ยนแบ่งปันความรู้ตัวความรู้ในตัวเองจะยิ่งออกเงยเพิ่มพูนขึ้น นอกจากการเล่าเรื่องอาจมีกิจกรรมเสริมตามที่ “คุณกิจ” และคุณ “อำนวย” จะช่วยกันคิดจัดขึ้น เช่น การบรรยายพิเศษ การจัดนิทรรศการ เป็นต้น หรืออาจเชิญกลุ่ม “คุณกิจ” จากองค์กรอื่นที่มีผลงานความสำเร็จมาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อสร้างความคึกคักแปลกใหม่

สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) โดย วิจารณ์ พานิช (2548, น. 21-48) ได้อธิบายบทบาทของบุคคลต่างๆ ในการจัดการความรู้ซึ่งจะเป็นแนวทางในการนำมาใช้ ประกอบกับการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม สรุปบทบาทของผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนและผู้ศึกษาในกระบวนการจัดการความรู้ของได้ ดังนี้

1) “คุณอำนวย” คือ ผู้อำนวยความสะดวกในการจัดการความรู้ (Knowledge Facilitator) ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และอำนวยความสะดวกต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในเชิงกิจกรรม เชิงระบบ และเชิงวัฒนธรรม ประเวศ วัชชี เรียกคนเหล่านี้ว่าเป็น “ช่างเชื่อม” ทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้คนหรือหน่วยงานเข้าหากัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเชื่อมระหว่างผู้มีความรู้หรือประสบการณ์กับผู้ต้องการเรียนรู้และนำความรู้นั้นไปใช้ประโยชน์ ซึ่งบุคคลนี้จะต้องเป็นบุคคลที่ไม่ชอบแสดงพฤติกรรมในการทำงานแบบแสดงอำนาจ (คุณอำนาจ)

2) “คุณกิจ” คือ ผู้ปฏิบัติกิจกรรมจัดการความรู้ (Knowledge worker) คนที่ทำเรื่องนั้นๆ ตรงคนตรงประเด็น ซึ่งในกระบวนการจัดการความรู้ในช่วงของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Knowledge Sharing) จะต้องหาคุณกิจให้พบและให้เขาได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

3) “คุณเอื้อ” คือ ผู้บริหาร (CKO: Chief Knowledge Officer) จะต้องปฏิบัติตนเป็นผู้จัดการที่ดีส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศแห่งการแบ่งปัน และเรียนรู้ร่วมกันในองค์กรจะต้องเอื้อให้เกิดทีมงานพัฒนาระบบ

4) “คุณประสาน” คือ คนที่จะทำหน้าที่ประสานงานระดับองค์กรเพื่อจัดให้เกิดเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามหน่วยงานภายในองค์กร

5) “คุณลิขิต” คือ ผู้จับประเด็นในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (Note taker) นำมาบันทึกจัดเก็บในคลังความรู้ขององค์กร และเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้เพื่อใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการนำไปสู่การแก้ปัญหาและร่วมกันสร้างองค์ความรู้ใหม่

2.5.7.3 เทคนิคเครื่องมือที่ใช้ในการจัดการความรู้

1) การประชุมระดมสมอง (Brainstorming) หมายถึง การประชุมที่เสนอวิธีแก้ปัญหาหรือเสนอความคิดเห็นของสมาชิกให้ได้มากที่สุด วิธีการประชุมแบบนี้ต้องการความคิดเห็นของสมาชิกมากที่สุด เมื่อทุกคนได้แสดงความคิดเห็นแล้ว กลุ่มก็จะมาช่วยกันกลั่นกรองความคิดเห็นทั้งหมด เพื่อเลือกความคิดเห็นที่ดีเข้าสู่แนวทางเดียวกัน เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ (รชพร จันทรสว่าง 2546, น. 12)

สนธยา ผลศรี (2547, น. 111-113) ได้อธิบายเกี่ยวกับกระบวนการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชนที่สอดคล้องกับการประชุมระดมสมอง ดังที่ รชพร จันทรสว่าง (2546) ได้อธิบายไว้ข้างต้น ซึ่งกระบวนการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชนเป็นเทคนิคในการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ โดยการระดมสมองทำให้เกิดความเข้าใจในเรื่องต่างๆ ผลที่ได้จากการประชุมมาจากความคิดของผู้ที่เข้าร่วมประชุมทุกคนนับว่าเป็นกระบวนการทฤษฎีใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm) ที่ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือมีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมเป็นอย่างมาก โดยเริ่มตั้งแต่การวางแผนให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามความเป็นจริงที่ประสบอยู่ และสามารถปรับเปลี่ยนได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอีกด้วย มีขั้นตอนในการดำเนินงาน 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างความเข้าใจสภาพของชุมชนและการสร้างภาพของชุมชนในอนาคต (Appreciation หรือ A) เป็นขั้นตอนการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนข้อมูล ข้อเท็จจริงและประสบการณ์ต่างๆ ของสมาชิกในกลุ่ม โดยเปิดโอกาสให้ทุกคนแสดงข้อคิดเห็น รับฟังและหาข้อสรุปร่วมกันอย่างเป็นประชาธิปไตย ซึ่งนิยมใช้การวาดรูปเป็นสื่อในการแสดงความคิด

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างแนวทางการพัฒนา (Influence หรือ I) เป็นขั้นตอนการหาวิธีการที่จะทำให้พัฒนาชุมชนตามเป้าหมายที่กำหนดไว้และเป็นขั้นตอนการหามาตรการหรือวิธีการในการพัฒนาและการค้นหาเหตุผลเพื่อจัดลำดับความสำคัญตามความเห็นร่วมกันของผู้ที่เข้าประชุมแบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ

1) การคิดโครงการที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ เป็นการทำแผนและโครงการปฏิบัติการ โดยการตอบคำถามว่า ทำอะไร (ชื่อโครงการ) ทำแล้วจะได้อะไร (ผลที่คาดว่าจะได้รับ) ทำอย่างไร (กิจกรรมวิธีดำเนินงาน) ต้องใช้ทรัพยากร วัสดุ อุปกรณ์อะไร (งบประมาณ)

ทำที่ไหน (สถานที่ดำเนินงาน) ทำเมื่อไร (วันเวลาที่จะดำเนินการ) ใครบ้างจะช่วยทำ (ผู้ให้การสนับสนุน) และใครรับผิดชอบ (ผู้ดูแลประสานงาน)

2) การจัดลำดับความสำคัญของโครงการโดยแบ่งออกเป็นโครงการที่คนในชุมชนทำได้เอง โครงการที่คนในชุมชนทำบางส่วน โครงการที่ขอความช่วยเหลือจากแหล่งทุนภายนอก และโครงการที่ชุมชนสามารถขอจากรัฐบาลได้

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างแนวปฏิบัติ (Control หรือ C) เป็นขั้นตอนที่นำโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ มาสู่การปฏิบัติและจัดกลุ่มผู้ดำเนินงานที่รับผิดชอบ

2) การเล่าเรื่อง (Story Telling) เรื่องราวที่บอกเล่าทำให้ผู้ฟังเข้าไปร่วมอยู่ในความคิด มีความรู้สึกเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องเล่า มีความต้องการที่จะหาคำตอบเพื่อแก้ปัญหาเรื่องราวและความคิดต่างๆ ในเรื่องเล่าที่เล่านั้นกลายเป็นของผู้ฟัง ผู้ฟังมิใช่เป็นเพียงผู้สังเกตภายนอกอีกต่อไป เป้าหมายที่สำคัญ คือ ให้ผู้มีความรู้จากการปฏิบัติ เล่าสิ่งที่ซ่อนอยู่ เล่าถึงความรู้ฝังลึกออกมา ซึ่งการเล่าเรื่องจะมีเป้าหมายสืบเนื่องมาจากการกำหนดเป้าหมายว่าจะแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องอะไร จะคุยอะไรกัน จากนั้นให้กำหนดเป็นกลุ่มเล็ก ไม่เกิน 10 คน เพื่อให้มีความรู้สึกใกล้ชิด เป็นกันเอง สร้างความรู้สึกอิสระ ง่ายต่อการเล่าเรื่องอย่างมีพลัง ให้สมาชิกเล่าเรื่องเกี่ยวกับความสำเร็จของตน และมีผู้ทำหน้าที่จดบันทึก โดยเตรียมไว้ล่วงหน้า และบันทึกตามเรื่องเล่า รวมทั้งจุดชื่อและที่อยู่ของผู้เล่าไว้ด้วย สมาชิกในกลุ่มจะช่วยสกัดความรู้ที่ได้ออกมา อาจจัดไว้บนกระดาน กระดาษ flip chart เพื่อตกแต่งแก้ไขได้ง่าย (วิจารณ์ พานิช, 2548, น. 139) การเล่าเรื่องต้องเล่าแบบให้ข้อมูลดิบแบบไม่ผ่านการตีความ สำหรับให้สมาชิกผลัดกันตีความ เพื่อดึงความรู้ฝังลึกหรือความรู้จากการปฏิบัติเพื่อการบรรลุเป้าหมายออกมา

3) การเสวนา (Dialogue) การทำ Dialogue เป็นการปรับฐานความคิด โดยการฟังจากผู้อื่นและความหลากหลายทางความคิดจึงเกิดขึ้น ทำให้สมาชิกเห็นภาพที่ใกล้เคียงกัน หลังจากนั้นเราจึงจัดประชุมหรืออภิปรายเพื่อแก้ปัญหาหรือหาข้อยุติต่อไปได้โดยง่าย และผลหรือข้อยุติที่เกิดขึ้นจะเกิดจากการที่เราเห็นภาพในองค์รวมเป็นที่ตั้ง

4) ความรู้จากบทเรียนและความสำเร็จ (Lessons Learned and Best Practices Databases) เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ ทั้งในรูปแบบของความสำเร็จ คือ ทำแล้วเกิดผลดี และล้มเหลว เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากข้อผิดพลาดต่างๆ และข้อเสนอนะที่ น่าสนใจ ที่ดี เก็บไว้ให้ผู้อื่นได้ศึกษาและเรียนรู้ต่อไป

5) **แหล่งผู้รู้ในกลุ่ม (Center of Excellence – CoE)** เป็นการกำหนดแหล่งผู้ที่มีความรู้มากที่สุดในกลุ่ม (Center of Excellence) หรือ ทราบว่าจะสามารถติดต่อสอบถามผู้รู้ได้ที่ไหน อย่างไร (Expertise Locators) จึงเป็นอะไรที่มากกว่าผู้เชี่ยวชาญในแต่ละด้าน

6) **เพื่อนช่วยเพื่อน (Peer Assist)** เป็นการเชิญสมาชิกจากกลุ่มอื่นมาแบ่งปันประสบการณ์ ความรู้ ความเข้าใจให้แก่กลุ่มซึ่งต้องการความช่วยเหลือ ผู้ที่ถูกเชิญมาอาจจะเป็นคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกันหรือที่อื่นก็ได้ ในกรณีที่จะลงมือทำเรื่องหนึ่งเรื่องใดและไม่สันทัด ชั้นแรกต้องค้นหาว่าความรู้เรื่องนั้นๆ อยู่ที่ใด หรือบุคคลใด แล้วติดต่อขอเรียนรู้จากเขา โดยกำหนดวัตถุประสงค์ที่จะเรียนรู้ด้วย

7) **เวที ถาม – ตอบ (Forum)** เป็นอีกหนึ่งเวทีในการที่เราสามารถโยนคำถามเข้าไปเพื่อให้ผู้รู้ที่อยู่ร่วมในเวทีถาม – ตอบ ช่วยกันตอบคำถามหรือส่งต่อให้ผู้เชี่ยวชาญอื่นช่วยตอบ หากกลุ่มมีการจัดตั้ง ชุมชนนักปฏิบัติ (Community of Practice – CoP) หรือมีการกำหนดแหล่งผู้รู้ในกลุ่ม (Center of Excellence – CoE) แล้ว คำถามที่เกิดขึ้นสามารถส่งเข้าไปในเวทีซึ่งอยู่ในชุมชนนักปฏิบัติ (CoP) หรือแหล่งผู้รู้ในกลุ่ม (CoE) เพื่อหาคำตอบ

8) **การทบทวนหลังการปฏิบัติ (After Action Reviews – AAR)** คือ การอภิปรายเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อทบทวนว่าเกิดอะไรขึ้น ทำไมจึงเกิด จะรักษาจุดแข็งและปรับปรุงจุดอ่อนอย่างไร ส่งผลให้ทีมและสมาชิกได้เรียนรู้จากทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว ทั้งนี้ สามารถใช้เป็นเครื่องสรุปบทเรียนจากประสบการณ์ โดยจะให้แต่ละคนพูดสั้นๆ คนละ 1-2 นาที โดยใช้คำถามจะให้เป็นอิสระในการตอบ อาจตอบเพียงบางข้อก็ได้หรือจะเพิ่มก็ได้และให้มีการจดบันทึกไว้ โดยตอบคำถามประเด็นต่อไปนี้

- (1) เป้าหมายของการมาร่วมประชุมครั้งนี้คืออะไร
- (2) เป้าหมายส่วนใดที่บรรลุผลมากเกิดคาด เพราะอะไร
- (3) เป้าหมายส่วนใดที่บรรลุผลน้อย หรือไม่บรรลุผล เพราะเหตุใด
- (4) สิ่งที่ได้เรียนรู้ที่เป็นประโยชน์สูงสุดคืออะไร
- (5) จะกลับไปทำอะไร
- (6) ถ้าจะมีการจัดประชุมเช่นนี้อีก มีข้อเสนอแนะให้ปรับปรุงส่วนไหนบ้าง

9) **ประชาพิจัยและพัฒนา (Research and Development: PR&D)** จากแนวคิด เครื่องมือ และวิธีการจัดการความรู้ ความรู้ข้างต้น ที่มองว่า บุคคลหรือคนในชุมชนและกระบวนการในการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งสำคัญในการจัดการความรู้ จึงมีความสอดคล้องทางด้านแนวคิด วิธีการ และเครื่องมือ ในการวิจัยที่ใช้ชื่อว่า “การทำประชาพิจัยและพัฒนา” (Research

and Development: PR&D) ซึ่งหมายถึง การทำวิจัยตนเอง โดยชุมชน เพื่อชุมชน ซึ่งวิธีนี้ “ทำให้คนแต่ละคนมาเรียนรู้ร่วมกันโดยบทบาทที่ต่างกัน... เป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้ชุมชนค้นพบ "ทุน" และ "ศักยภาพ" ของตนเองพร้อมกับแนวทางในการพัฒนาทุนและศักยภาพนั้น โดยชุมชนเป็นผู้วิจัย มี "คนนอก" เป็นพี่เลี้ยงและเป็นผู้เชื่อมประสาน (Facilitator) ให้เกิดกระบวนการ” (เสรี พงศ์พิศ และคณะ 2545) ซึ่ง วิจารย์ พานิช (2548) เรียกบุคคลที่ทำหน้าที่เหล่านี้ว่า “คุณเอื้อ” และ “คุณอำนวย”

ทั้งนี้ การทำประชาวิจัยและพัฒนา มุ่งเน้นให้มีการบูรณาการอย่างเป็นองค์รวมทั้งในแง่วิธีการและสิ่งที่ศึกษา ครอบคลุมวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ภูมิหลัง จุดยืนของตนเอง โดยมีผู้ประสานงานทำหน้าที่อำนวยความสะดวก (Facilitator) ทำให้ชุมชนได้แสดงบทบาทของตนเองอย่างเต็มที่ ไม่มีทฤษฎีสำเร็จรูปและทดสอบทฤษฎี หากแต่เป็นการยืดหยุ่นในกระบวนการทำงานแต่ละขั้นตอนของกระบวนการประชาวิจัย “เป็นกระบวนการปลูกสำนึกจากข้อเท็จจริงที่เป็นเรื่องใกล้ตัว สามารถปฏิบัติการแก้ไขได้ง่ายเห็นผลระยะสั้น พร้อมกับฝึกการผลิต การจัดการจากระดับพึ่งพาตนเองและครอบครัว เป็นระดับกลุ่ม ระดับเครือข่าย” (ยงยุทธ์ ตริ์นุชกร, 2545, น. 101) ซึ่งเป็นแนวคิดและแนวทางของ ชายานอฟ นักคิดรัสเซีย โดยนำมาสังเคราะห์ปรับปรุงให้เหมาะสมบริบทในสังคมไทย และเรียกเครื่องมือนี้ว่า “การทำประชาวิจัยและพัฒนา” (Research and Development: PR&D)

ประชาวิจัยและพัฒนาจึงเป็นเครื่องมือที่ทำให้ประชาชนในท้องถิ่น มีโอกาสในการพัฒนาตนเองเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กลับมาสู่ชุมชนอีกครั้ง จนชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้สรุปแนวคิดได้ดังนี้

- 1) ชุมชนมีศักยภาพยังไม่ได้พัฒนา ยังมีภูมิปัญญาอีกมาก
- 2) การค้นหาต้องเริ่มต้นที่ตนเอง รากเหง้า และศักยภาพของตนเอง
- 3) เมื่อค้นพบศักยภาพและเห็นภาพที่แท้จริงแล้ว นำมาวิเคราะห์ข้อมูล เชื่อมโยง

ข้อมูล ศักยภาพและแนวทางออกมาเป็นแผนพัฒนาตนเองโดยที่ชาวบ้านเป็นผู้ลงมือทำเอง การศึกษาครั้งนี้จึงได้ประยุกต์ใช้แนวคิดการประชาวิจัยและพัฒนาบางประการดังนี้

คนและบทบาท ให้ความสำคัญกับผู้เข้าร่วมและการประสานบทบาทของคนในกระบวนการเรียนรู้ ผู้เข้าร่วมกระบวนการมี 3 กลุ่มหลัก คือ

- 1) ผู้นำชุมชน หมายถึง สมาชิกในชุมชนที่มีบทบาทและได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำของชุมชน มีอยู่ 3 กลุ่ม คือ

- 1.1) ผู้นำทางการ คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล

1.2) ผู้นำองค์กรชุมชนหรือกลุ่มกิจกรรม เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน

1.3) ผู้นำธรรมชาติของชุมชน คือ สมาชิกชุมชนที่เป็นผู้นำทางความคิด ครอบรู้เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านต่างๆ เช่น ผู้นำทาง ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา หมอพื้นบ้าน ช่างฝีมือ นักจัดการ นักประสานงาน

2) ผู้ประสานงาน คือ บุคคลภายนอกชุมชนหรือผู้นำชุมชน ซึ่งมีประสบการณ์และความเข้าใจในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชน มีบทบาทในการจัดการเสวนา ดำเนินกระบวนการ วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล จัดระบบ ทำงานร่วมกันของกลุ่มผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ กระตุ้น และติดตามกระบวนการต่อเนื่องจากการเสวนาระดับต่างๆ

3) วิทยากร คือ บุคคลผู้รู้ ผู้มีข้อมูลในทุกๆ เรื่อง ทั้งข้อมูลชุมชน และโลกภายนอกที่เกี่ยวข้องกับชุมชน มีบทบาทในการถ่ายทอดเนื้อหาหรือข้อมูลให้กับสมาชิกในเวทีการเรียนรู้ ไม่จำกัดเพียงคนเดียว อาจมีวิทยากรหลายคนตามประเด็นและวาระที่แตกต่างกัน

โดยลักษณะเฉพาะของเครื่องมือในการทำประชาพิจัย คือ เป็นเครื่องมือที่สามารถปรับเปลี่ยนได้ตลอดเวลา มีวิธีการเฉพาะ ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ ทักษะ ประสบการณ์ และข้อมูลความรู้ของคนที่น่าไปใช้ ดังนั้น คนที่ไม่ได้สร้างเครื่องมือจำเป็นต้องศึกษาและแสวงหาความรู้เพิ่มเติมประกอบการใช้เครื่องมือและปรับเปลี่ยนวิธีการใช้ตามลักษณะเฉพาะของพื้นที่

การศึกษาของ กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2548) ถือได้ว่าเป็นต้นแบบและเป็นแนวทางของการพัฒนาวิธีการดำเนินงานของการศึกษาครั้งนี้ ซึ่งได้ศึกษาเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา ตำบล บางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนโดยการทำประชาพิจัยและพัฒนา (People Research and Development: PR&D) ผลการทำประชาพิจัย คือ แผนแม่บทตำบลบางขุนไทร ซึ่งเป็นแผนของชุมชนในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนพบว่า การทำประชาพิจัยและพัฒนาสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ได้โดยที่ชุมชนสามารถสังเคราะห์องค์ความรู้ของชุมชนขึ้นเพื่อใช้ในการพัฒนาทรัพยากรของชุมชน และมีการจัดการองค์ความรู้เดิมของชุมชนด้วยการจัดการครุภูมิปัญญา สัมรวจรวบรวมองค์ความรู้จากอาชีพต่างๆ มาถ่ายทอดให้ลูกหลานในชุมชนผ่านระบบโรงเรียนโดยเชื่อมโยงกับความรู้ของท้องถิ่น เปลี่ยนรูปแบบการอุปถัมภ์ความรู้จากภายนอกมาเป็นการเชื่อมโยงความรู้กับภายนอก

นอกจากนี้ กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2548, น. 52) ยังได้เสนอข้อคิดเห็นที่น่าสนใจแก่การศึกษาครั้งนี้ โดยกล่าวว่า งานวิจัยข้างต้นมีเป้าหมายหลักในการหาแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยการพึ่งพาตนเองซึ่งได้ผลมาในระดับหนึ่ง และยังไม่เคยมีการใช้ประชาพิจัย

และพัฒนาที่มีจุดเริ่มต้นจากการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติมาก่อน จึงควรมีการศึกษาเครื่องมือแบบบูรณาการอื่นๆ ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยการพึ่งตนเองของชุมชนต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับ พัชรินทร์ สิริสุนทร (2550, น. 180) ได้กล่าวถึง นักพัฒนาสังคมในโลกยุคใหม่ว่า “ไม่ควรติดอยู่กับกับดักของความคิดของสำนักใดสำนักหนึ่ง และทำหน้าที่เสมือนนกแก้วที่เพียงผลิตซ้ำความรู้ชุดเดิมๆ ซึ่งไม่สามารถมอบคำตอบหรือทางออกใดๆ ที่เป็นรูปธรรมให้แก่สังคมได้ ในขณะที่เดียวกันการทำความเข้าใจกับชุมชนได้ว่าทหกรรมการพัฒนาแบบจารีตที่ยึดติดกับความ เป็นพื้นที่ตายตัวก็เป็นสิ่งที่พึงระวังเช่นเดียวกัน” ดังนั้น การทบทวนวรรณกรรม เลือกทฤษฎีและ เครื่องมือในการวิจัยในมิติสังคมวัฒนธรรมก็ควรพิจารณาบริบทของสังคมหรือชุมชนนั้นๆ โดยเป็น การวิจัยที่เป็นกิจกรรมที่ต้องใช้ทรัพยากรของชุมชนในการศึกษา เป็นการกระทำที่มุ่งให้ประโยชน์ สังคม ด้วยเหตุนี้การวิจัยจึงควรคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุดและการวิจัยที่จะให้ผลประโยชน์สูงสุด นั้นย่อมเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา (Research for Development)

สรุปได้ว่าตัวอย่างเครื่องมือในการจัดการความรู้ข้างต้น มีความเหมาะสมกับ กระบวนการจัดการความรู้ในทุกๆ หน่วยของสังคมหรือแม้แต่ชุมชนเพราะ “คน” คือผู้จัดการ ความรู้ ดังนั้น ไม่ว่าจะคนจะอยู่ส่วนใดของสังคม เครื่องมือการจัดการความรู้ดังกล่าวสามารถ นำไปใช้ได้ทั้งสิ้น ขณะเดียวกันเครื่องมือในการฝึกอบรมต่างๆ ที่ยังมีได้กล่าวถึงนั้นสามารถนำมา ปรับใช้ในกระบวนการต่างๆ ได้เช่นกัน โดยเฉพาะในกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพราะ กระบวนการจัดการความรู้จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับการกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งเป็น สิ่งที่สำคัญที่สุด และควรเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เป็นไปโดยธรรมชาติจะทำให้ความรู้นั้น ออกมาอย่างชัดเจนและเข้าถึงได้ง่าย

2.6 แนวคิดวิธีวิทยาการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์ (Research Methodologies in Behavior and Social Sciences)

จากการทบทวนแนวทางการจัดการความรู้และจากงานวิจัยต่างๆ ข้างต้น จึงได้เลือกนำแนวคิดวิธีวิทยาการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์มาใช้ในการศึกษาในครั้งนี้ อธิบายโดย องอาจ นัยพัฒน์ (2549, น.9-18) อาจารย์ประจำภาควิชาการวัดผลการศึกษาศึกษาและการวิจัย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้กล่าวถึง ผู้เชี่ยวชาญทางด้านวิธีวิทยาการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์ เช่น ชูแมน (Shulman, 1981) และคราทวอล (Krathwohl, 1998) ที่เชื่อว่าการยึดติดอยู่กับวิธีการแสวงหาความรู้ความจริงแบบใดแบบหนึ่งมากเกินไปเป็นอุปสรรคสำคัญอย่างยิ่งที่คอยจำกัดความคิดและมุมมอง ตลอดจนจินตนาการเชิงสร้างสรรค์ของนักวิจัยให้ยั้งวนเวียนอยู่กับกรอบแนวคิด และแบบแผนการปฏิบัติเดิมๆ ไม่สามารถเข้าถึงประเด็นในการวิจัยได้ด้วยมุมมองใหม่ ใช้นวัตกรรมและแบบแผนใหม่ที่อาจจะนำไปสู่การค้นหาคำตอบที่มีความถูกต้อง เชื่อถือได้ มีความสลับซับซ้อน นำไปประยุกต์ใช้ในทางปฏิบัติได้จริง กลมกลืนกับบริบทของการวิจัย และได้รับการยอมรับจากกลุ่มชนมากกว่าข้อค้นพบเดิมในอดีต

ดังนั้น ในการเลือกวิธีการวิจัยควรเลือกใช้แนวทางแสวงหาความรู้จริงเพื่อตอบประเด็นปัญหาที่น่าสนใจ ภายหลังจากการศึกษารวมชาติของปัญหาการวิจัยและสภาวะเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการทำวิจัยอย่างกระจ่างชัดจึงได้นำเสนอ วิธีวิทยาการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์ (Research Methodologies in Behavior and Social Sciences) ซึ่งหมายถึงกระบวนการแสวงหาความรู้ความจริงที่นักวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และทางสังคมศาสตร์ดำเนินการขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่ออธิบาย ทำนาย และทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมและพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ มีความละเอียดถูกต้อง เชื่อถือได้ และสอดคล้องกับสภาวะความเป็นจริงของปรากฏการณ์ที่ต้องการหาคำตอบ ซึ่งมีระเบียบวิธีดำเนินการหลากหลายรูปแบบในการเข้าสู่ความจริง (Inquiry Approaches) เช่น วิธีการวิจัยเชิงทดลอง (Experiment) วิธีการเชิงสำรวจ (Survey) วิธีการเชิงปฏิบัติการ (Action Study) วิธีการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study) กระบวนการแสวงหาความรู้ความจริงเหล่านี้มีความน่าเชื่อถือและดำเนินการอย่างเป็นระบบ (Systematic Inquiry) ทำให้ความรู้ความจริงที่ค้นพบสามารถนำไปใช้อธิบาย ทำนายและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมและพฤติกรรมของมนุษย์อันสลับซับซ้อนได้อย่างละเอียด ลุ่มลึก ถูกต้องแม่นยำ

ทั้งนี้ ในการศึกษาการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชนนี้ จึงได้เลือกวิธีการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study) เชิงคุณภาพ เป็นวิธีการหรือกระบวนการแสวงหาความรู้ความจริง มีลักษณะกระบวนการทัศน์แบบตีความสร้างสรรค์นิยมในการรวบรวมข้อมูลเพื่อบรรยายหรือพรรณนาปรากฏการณ์ที่น่าสนใจ (Description) สรุปดังนี้

2.6.1 การศึกษาวิจัยแบบศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Research)

1) **ประเภทของการศึกษาเฉพาะกรณีเชิงคุณภาพ** ทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์ สามารถจำแนกได้หลายประเภทขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณา สำหรับในที่นี้ จำแนกประเภทตามสาขาวิชาและจุดมุ่งหมายของการศึกษา เช่น 1) การศึกษาเฉพาะกรณีทางชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic Case Study) 2) การศึกษาเฉพาะกรณีทางประวัติศาสตร์ (Historical Case Study) 3) การศึกษาเฉพาะกรณีทางจิตวิทยา (Psychological Case Study) 4) การศึกษาเฉพาะกรณีทางสังคมวิทยา (Sociological Case Study) และ 5) การศึกษาเฉพาะกรณีทางการศึกษา (Educational Case Study) เป็นต้น

2) **ลักษณะสำคัญของการศึกษาเฉพาะกรณีเชิงคุณภาพ** ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

2.1) มุ่งเน้นการศึกษาอย่างลึกซึ้งต่อประเด็นปัญหาใดๆ ในกรณีใดกรณีหนึ่งที่เป็นระบบภายในขอบเขตที่เฉพาะเจาะจง เช่น บุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชน องค์กร โครงการ เหตุการณ์ หรือปรากฏการณ์

2.2) กระบวนการแสวงหาความรู้ความจริงดำเนินไปแบบธรรมชาติ (Naturalistic Inquiry) ใช้ประเด็นปัญหาเป็นศูนย์กลางในการสืบค้นหาคำตอบ (Problem Centered) และมีขอบข่ายในการศึกษาขนาดเล็ก

2.3) มุ่งเน้นพรรณนาปรากฏการณ์ที่น่าสนใจอย่างละเอียดลุ่มลึกเห็นภาพพจน์ (Lifelike Description) และครอบคลุมครบถ้วนในทุกแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่การสืบค้นหาคำตอบ (Thick Description)

2.4) ให้ความสนใจต่อประเด็นการสรุปอ้างอิงผลการศึกษาวิจัยจากกรณีเฉพาะใดๆ ไปยังกรณีเฉพาะอื่นๆ หรือไปสู่ประชากรของกรณีเฉพาะ (Population of Case) ในวงกว้างน้อยกว่าการเข้าใจอย่างถ่องแท้ต่อความสลับซับซ้อน (Complexity) และความมีเอกลักษณ์ของกรณีเฉพาะที่ทำการศึกษา (Particularly)

2.5) นำเสนอรายงานการวิจัย ซึ่งถือเป็นผลผลิตขั้นสุดท้ายของการศึกษาเฉพาะกรณีด้วยวิธีการที่หลากหลายรูปแบบ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และจากมุมมองของบุคคลหลากหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มนักวิจัย กลุ่มผู้เข้าร่วมในการวิจัย และกลุ่มผู้อ่านรายงานการวิจัย

2.6) ให้ความสำคัญกับการพรรณนาและอธิบายกรณีศึกษาหรือปรากฏการณ์ที่สนใจว่า มีอะไรเกิดขึ้นบ้างและทำไมสิ่งนั้นจึงเกิด (What Happened and Why) การพรรณนาและอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าว กระทำในรูปของการบอกเล่าเรื่องราวเฉพาะในฉากเหตุการณ์สำคัญๆ พร้อมทั้งแสดงข้อมูลหลักฐานพยานประกอบ โดยอาศัยการรับรู้และการตีความหมายของนักวิจัยที่มีต่อเหตุการณ์นั้นโดยตรง

2.7) มุ่งเน้นสืบค้นหาแบบแผน (Patterns) ความสัมพันธ์ของพฤติกรรมหรือกรณีศึกษาหรือปรากฏการณ์ที่สนใจ ทั้งที่เป็นไปตามการคาดหมายและไม่เป็นไปตามการคาดหมาย รวมทั้งที่เป็นไปอย่างเปิดเผยและเป็นไปอย่างแฝงเร้นว่ามีลักษณะคงเส้นคงวา (Consistency) หรือสอดคล้องตรงกัน (Correspondence) ภายใต้งैื่อนไขและสภาวะการณ์แบบใดแบบหนึ่งหรือไม่ อย่างไร เช่น แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างครู/อาจารย์ด้วยกัน หรือ นักเรียนด้วยกัน และระหว่างครู / อาจารย์กับนักเรียนในโรงเรียนหนึ่งๆ เป็นต้น

2.8) ความรู้ความจริงจากการศึกษาเฉพาะกรณีที่มีรากฐานมาจากข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาได้จากสนามหรือสถานที่ทำการศึกษาวิจัยจริง โดยทั่วไปมีลักษณะให้อารมณ์ความรู้สึกแก่ผู้อ่านมาก เสมือนกับผู้อ่านได้เข้าไปสัมผัสหรืออยู่ในปรากฏการณ์นั้นจริง ทั้งนี้เนื่องจากนักวิจัยเลือกใช้ถ้อยคำในการถ่ายทอดเรื่องราวที่เกิดขึ้นอยู่ในระดับเดียวกับประสบการณ์ของคนเรา ผู้อ่านรายงานการศึกษาวิจัยสามารถนำความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์ส่วนตัวเข้ามาช่วยในการตีความหมายได้ ซึ่งนำไปสู่การถ่ายโอนเชิงธรรมชาติข้อสรุปใดๆ ที่ได้จากการศึกษาเข้าไปสู่ประชากรของกรณีศึกษาภายในใจของผู้อ่านต่อไป

2.6.2 บทบาทและหน้าที่ของผู้ศึกษาวิจัย

การทบทวนบทบาทและหน้าที่ของผู้ศึกษาเป็นสิ่งสำคัญในการเตรียมความพร้อมเพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ศึกษาซึ่งเป็นบุคคลภายนอกกับผู้นำชุมชนผู้เป็นบุคคลภายในชุมชน ทั้ง ชูมาโยว (Sumayao, 2542 อ้างถึงใน นำชัย ทนผล และคณะ, 2543, น. 50-51) ได้กล่าวถึง บทบาทและหน้าที่ของผู้ศึกษาวิจัยที่สำคัญสรุปได้ดังนี้

- 1) ผู้วิจัยควรเชื่อและมุ่งมั่น (Value Commitment) ในกระบวนการประชาธิปไตย
- 2) ผู้วิจัยต้องมีทัศนคติของผู้ร่วมเรียนรู้ (Co-Learner) มากกว่าจะเป็นนักวิชาการผู้รอบรู้ เป็นเพียงผู้มีส่วนร่วม
- 3) ผู้วิจัยต้องมีวิสัยทัศน์แบบ “องค์กรที่ดี” (Good Organization) อยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาตนเอง การพัฒนาศักยภาพความเป็นมนุษย์ ทำให้เกิดความทัดเทียมเชิงอำนาจ
- 4) ผู้วิจัยต้องมีระดับของทักษะและความสามารถระหว่างบุคคลสูงในการออกแบบและบริหารจัดการโอกาสของการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา

2.7 งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นชุมชนบ้านผาหมอน

ชุมชนบ้านผาหมอนเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยวในพื้นที่ภาคเหนือและจากประสบการณ์ความล้มเหลวของชุมชนใกล้เคียงที่ทำการท่องเที่ยวที่ผ่านมา ทำให้ชุมชนพยายามหาทางที่จะปกป้องตัวเองจากผลกระทบดังกล่าว เพื่อเลือกชุมชนเป็นกรณีศึกษาและการทำความเข้าใจสถานการณ์ของชุมชน จึงได้สำรวจชุมชนบ้านผาหมอนเบื้องต้นในปี พ.ศ. 2551 พบว่า ชุมชนมีความเข้มแข็งและน่าสนใจด้านกระบวนการจัดการปัญหาในการปกป้องทรัพยากรวัฒนธรรมของตน ซึ่งมีผู้ริเริ่มนำเปลี่ยน (Agent of Change) ร่วมกับผู้นำชุมชนได้เลือกใช้ “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” เป็นเครื่องมือ จากผ่านฐานคิดกระบวนการ “วิจัยเพื่อท้องถิ่น” ได้สำเร็จในระดับหนึ่ง

ทั้งนี้ สกว. ภาค ได้ “บอกเล่าเพื่อความเข้าใจร่วมกัน” (สุรสิทธิ์ ดลใจไพโรวัลย์ และคณะ, 2549) ถึง “การวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ว่าหมายถึง กระบวนการที่คนในชุมชนทำงานอย่างเป็นขั้นตอนเพื่อ “ตอบคำถาม” หรือ “ความสงสัย” บางอย่าง ร่วมคิดทบทวนสถานการณ์ วางแผนหาข้อมูล ทดลองทำ วิเคราะห์ ถอดบทเรียน และสรุปผลการดำเนินงาน โดยเน้นให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นกระบวนการ โดยร่วมใช้ “ปัญญา” ในกระบวนการ จึงเป็นงานวิจัยที่ไม่ยึดติดกับระเบียบแบบแผนทางวิชาการ แต่มุ่งเน้นการสร้างความรู้ในตัวคนในท้องถิ่น โดยคนท้องถิ่น เพื่อคนท้องถิ่น ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญที่จะมุ่งเน้นการนำเสนอให้เห็นภาพกระบวนการมากกว่าผลลัพธ์ ร่วมกับคณะวิจัยมีปัญหในการเขียนรายงานการวิจัย สกว. สำนักงานภาค จึงได้ปรับรูปแบบในการเขียนรายงานวิจัยให้มีความยืดหยุ่นง่ายต่อการนำเสนอ โดยมี “ศูนย์ประสานงานวิจัย” เป็นพี่เลี้ยง ในการร่วมกระบวนการ ถอดบทเรียน สู่การเขียนรายงานวิจัยให้มีคุณค่า ทั้งนี้ “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงไม่สมบูรณแบบดังเช่นรายงานวิจัยเชิงวิชาการโดยทั่วไป หากได้เพียงคำตอบและเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในกระบวนการ ซึ่งสามารถค้นหาเพิ่มเติมได้จากในพื้นที่”

ดังนั้น การทบทวนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชุมชนบ้านผาหมอนจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะนอกจากจะนำมาซึ่งข้อมูลพื้นฐานที่จะทำให้เข้าใจแนวคิดของคนในชุมชนในการเรียนรู้ เพื่อค้นหาศักยภาพของตนในการเปิดการท่องเที่ยวแล้ว ยังมีความสำคัญในการใช้ประกอบกับการลงพื้นที่สำรวจโดยสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมให้ได้มากที่สุด สามารถสรุปวิธีการดำเนินงานและผลจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ ดังนี้

ชุมชนบ้านผาหมอน นำโดย สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์ และ คณะที่มิวิจัย (ภาคผนวก: ก) หรือที่ชุมชนเรียกว่า นักวิจัยท้องถิ่น ได้รับการสนับสนุนจาก สกว.ภาค ฝายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น อนุมัติงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภายใต้ชื่อโครงการ “การท่องเที่ยวเชิงศึกษานิเวศและวัฒนธรรมแบบยั่งยืน โดยชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่” รหัสโครงการ RDG47N0062 ในวันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2547 งบประมาณ 210,000 บาท (สองแสนหนึ่งหมื่นบาทถ้วน) แบ่งการดำเนินโครงการได้ 2 ระยะ (ภาพประกอบ 2.8) สิ้นสุดโครงการเมื่อ 30 เมษายน พ.ศ. 2549 รวมระยะเวลาในการดำเนินโครงการ 1 ปี 6 เดือน สามารถสรุปการดำเนินโครงการได้ 2 ระยะ (ภาพประกอบ 2.15) ดังนี้

ภาพประกอบที่ 2.15

แผนภาพการดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชุมชนบ้านผาหมอน

ที่มา: ดัดแปลงจาก สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์ และคณะ, 2549, น.159

ระยะที่ 1 รวบรวมองค์ความรู้ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชุมชน ระยะที่ 1 ก่อให้เกิด การศึกษารวบรวมองค์ความรู้พื้นฟูภูมิปัญญาของชุมชน และศึกษาแนวทางในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อการจัดการท่องเที่ยวว่าสมควรเป็นรูปแบบใดเพื่อให้เกิดความสมดุล และยั่งยืน ผลที่ได้คือ ชุมชนได้ค้นพบศักยภาพชุมชนที่เอื้อต่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือ พบว่า องค์ความรู้ความชำนาญเฉพาะด้าน 7 อย่าง คือ 1) ประวัติศาสตร์ชุมชน 2) เกษตรชุมชน 3) ป่านิเวศศึกษา 4) สมุนไพรชุมชน 5) การจักสาน 6) การทอผ้า และ 7) ประเพณีวัฒนธรรม (ภาพประกอบ 2.16) ซึ่งจัดว่าเป็นการค้นพบข้อมูลทางทรัพยากรและวัฒนธรรมของชุมชนและ มีความโดดเด่น สามารถจัดการท่องเที่ยวบนพื้นฐานขององค์ประกอบหลักในการจัดตั้ง การท่องเที่ยวโดยชุมชน การค้นพบดังกล่าวนับว่าเป็นประโยชน์ต่อนักสื่อความหมายท้องถิ่นและคน ในชุมชนในแลกเปลี่ยนเรียนรู้อีกด้วย

ภาพประกอบที่ 2.16

แสดงความชำนาญเฉพาะทางหรือองค์ความรู้ที่ค้นพบจากวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ที่มา: ภาพถ่ายโดย สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์, 2549 และกนกวรรณ ชูชาญ, กุมภาพันธ์ - สิงหาคม 2551

ระยะที่ 2 การพัฒนาศักยภาพเพื่อจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน จากกระบวนการค้นพบองค์ความรู้ข้างต้น ถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเพื่อค้นหาคำตอบว่าชุมชนมีศักยภาพที่เหมาะสมในการเปิดตัวเพื่อรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือไม่ ผลที่ได้คือ ชุมชนมีความพร้อม ทั้งด้านทรัพยากร ธรรมชาติและวัฒนธรรม ซึ่งเป็น 1 ใน 4 ขององค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวโดยชุมชน จึงได้นำองค์ความรู้ของระยะที่ 1 มากำหนดแผนการพัฒนาศักยภาพเพื่อจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนในระยะที่ 2 (ภาพประกอบที่ 2.17) ดังนี้

ภาพประกอบที่ 2.17

ประมวลกิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน

1. ประชุมเตรียมงานการท่องเที่ยวโดยชุมชน

2. บ้านพักนักท่องเที่ยว

3. กิจกรรมท่องเที่ยว

4. กิจกรรมศึกษาดูงาน

ที่มา: ภาพถ่ายโดย สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัดย์, 2549 และกนกวรรณ ชูชาญ กุมภาพันธุ์ - สิงหาคม 2551

ในระยะที่ 2 นี้ มีการศึกษาถึงรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนด้วยการมีส่วนร่วม และเหมาะสมกับชุมชนบ้านผาหมอน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ของผู้นำชุมชนในการดำเนินการ จัดตั้งการท่องเที่ยวนี้ทำให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป และมองเห็น ความสำคัญหลายๆ ด้าน และมีมติให้ก่อตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนขึ้น โดยพัฒนาให้เกิด องค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่ยังขาดอยู่ 3 ด้านคือ ด้านองค์กรชุมชน ด้านการ เรียนรู้ และด้านการจัดการ เช่น สร้างกฎระเบียบการท่องเที่ยวโดยชุมชน สร้างระบบการจัดการ รายได้การท่องเที่ยวโดยชุมชน การพัฒนาบุคลากรเบื้องต้น สร้างศูนย์ข้อมูลการเรียนรู้ สถิติการ ทดลองทัวร์ และมีมติว่า ถ้าการท่องเที่ยวโดยชุมชนนี้ส่งผลกระทบต่อชุมชนจะต้องปิดรับการ ท่องเที่ยวโดยชุมชนทันที ส่วนการทดลองโปรแกรมการท่องเที่ยว ได้เริ่มรับนักท่องเที่ยวคณะแรก อย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 24-26 ธันวาคม พ.ศ. 2548 และบันทึกข้อมูลทดลองโปรแกรม ท่องเที่ยว 3 เดือน (สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวลัย และคณะ, 2549, น. 136-140) จากข้อมูลสถิติ นักท่องเที่ยวตามรูปแบบการทดลองโปรแกรมการท่องเที่ยว แสดงให้เห็นถึงการจัดการอย่างเป็น รูปธรรม ตามแผนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สรุปได้ดังตารางที่ 2.4

ตารางที่ 2.4

ผลการทดลองโปรแกรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน

นักท่องเที่ยว	จำนวน 11 กลุ่ม รวม 38 คน แบ่งเป็น ชาวต่างชาติ 36 คน เป็นชาวฝรั่งเศสทั้งหมด, ชาวไทย 2 คน
ลักษณะที่พัก	- ไม่พัก ไปกลับ จำนวน 1 กลุ่ม / - พักบ้านพักส่วนกลาง 7 กลุ่ม - พักบ้านพัก Home stay 3 กลุ่ม
ระยะเวลาที่พัก	-เฉลี่ย 3 คืน, กลุ่มที่พักนานที่สุดคือ 5 คืน /- รวมให้บริการ 28 วัน / 3 เดือน
รายได้รวม	จำนวน 124,296 บาท
ลักษณะการจอง	- บริษัท ที.เอ. สยาม ออเทอเมนต์ จำกัด จำนวน 11 กลุ่ม - องค์กรชุมชน โดย สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวลัย จำนวน 1 กลุ่ม
กิจกรรมการท่องเที่ยว	- ศึกษาวิถีชีวิตชุมชน, - เดินป่าเส้นทางศึกษารวมชาติ, น้ำตก - เดินป่าเส้นทางตามรอยเสด็จฯพิชิตดอยอินทนนท์ - ซี่ข้าง-ล่องแพ ต.แม่วาง, - ซี่จักรยานเสือภูเขา, - รวมกิจกรรม คริสมาสต์
ผลตอบรับจากนักท่องเที่ยว	- ทุกกลุ่มพอใจกับโปรแกรมการท่องเที่ยวที่กำหนด ชอบบรรยากาศสถานที่พัก
ปัญหาที่พบ	- นักท่องเที่ยวต่างชาติแต่งกายไม่สุภาพและเปลี่ยนแปลงโปรแกรมตลอดเวลา - การเดินทางที่ล่าช้า ทำให้กิจกรรมที่กำหนดไม่เป็นไปตามแผน - มีคู่แข่งภายนอก สื่อความเรื่องวัฒนธรรมชุมชนไม่ถูกต้อง

การดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมาใช้ระยะเวลา 1 ปี 6 เดือน (ระหว่างปี พ.ศ. 2547-2549) ส่งผลให้ชุมชนค้นพบองค์ความรู้ความชำนาญ 7 อย่างข้างต้น และรวบรวมนำมาใช้ ซึ่งถือเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่คงเดิมและแปรเปลี่ยนเป็นต้นทุนทางกายภาพและทุนทางสังคมที่เอื้อต่อการจัดการท่องเที่ยว และได้นำผลของการทบทองโปรแกรมการท่องเที่ยวมาปรับปรุงประยุกต์จัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน รวมทั้งมีการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความรู้ความสามารถและบทบาทที่สำคัญในการดำเนินงานตั้งแต่การตัดสินใจ การวางแผน การดำเนินงาน การสรุปบทเรียน และมุ่งเน้นให้เกิดความยั่งยืนสู่คนรุ่นลูกหลาน และเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น โดยคำนึงถึงความสามารถในการรองรับของธรรมชาติเป็นสำคัญ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค อ้างถึงใน สินธุ์ สโรบล, 2546, น.12) ซึ่งพบว่า ความหมายข้างต้นมีความสอดคล้องกับความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนอีกด้วย

สรุปจากการรวบรวมข้อมูลทุกมิติในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นชุมชนบ้านผาหมอนพบว่า สิ่งที่ผู้นำชุมชนให้ความสำคัญรวบรวมเป็นองค์ความรู้ที่โดดเด่นที่ถือเป็นความชำนาญเฉพาะของชนเผ่าปกากะญอ ซึ่งในเบื้องต้นเพื่อนำมาปรับใช้ในการท่องเที่ยว 7 อย่าง ได้แก่ 1) ประวัติศาสตร์ชุมชน 2) เกษตรชุมชน 3) ป่านิเวศศึกษา 4) สมุนไพรชุมชน 5) การจักสาน 6) การทอผ้า และ 7) ประเพณีพิธีกรรม ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้ คือ ทรัพยากรวัฒนธรรม (Culture resource) ตั้งอยู่บนฐานของภูมิปัญญาที่ทำหน้าที่สำคัญในชุมชน เป็นทุนทางสังคมและทุนทางกายภาพที่ผู้นำชุมชนสามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ทางการท่องเที่ยวให้สอดคล้องไปกับวิถีชีวิตชุมชนได้ จากข้อมูลสำรวจการดำเนินงานของผู้นำชุมชนต่อการท่องเที่ยวในเบื้องต้นนี้ ทำให้เห็นสภาวะการณปัจจุบันในการจัดการทางทรัพยากรวัฒนธรรมของการจัดการท่องเที่ยวที่ผ่านมาสามารถนำไปเป็นฐานการวิเคราะห์ร่วมกับการเก็บข้อมูลด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมในภาคสนามเพื่อตอบวัตถุประสงค์ในกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน ต่อไป

2.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในครั้งนี้ นอกจากจะทำการสรุปวิเคราะห์เชื่อมโยงแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ ศึกษาปัญหาของชุมชนในหลายรูปแบบ รวมไปถึงการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแห่งนี้แล้ว ยังได้ทำการศึกษางานวิจัยที่มีความสอดคล้องกับประเด็นที่กำหนดเป็นวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

การศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืนโดย กนกวรรณ ดุงศรีแก้ว (2549) ได้ทำการศึกษา กรณีศึกษา บ้านวังน้ำมอก อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวศักยภาพทางการท่องเที่ยว และแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน พบว่า ชุมชนแห่งนี้มีการจัดการท่องเที่ยวชุมชน 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านประชาสัมพันธ์ชุมชน โดยนักท่องเที่ยวต่างถิ่นจะทราบข้อมูลทางเว็บไซต์ ส่วนนักท่องเที่ยวพื้นที่ใกล้เคียงทราบข้อมูลแบบปากต่อปาก 2) ด้านการต้อนรับ มีการจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญ และมีศูนย์ประสานงานการท่องเที่ยวเพื่อคอยต้อนรับนักท่องเที่ยวและให้บริการข้อมูลการท่องเที่ยว 3) ด้านการบริการ มีบ้านพักไว้คอยบริการและมีการรักษาความปลอดภัยในชุมชน 4) ด้านกิจกรรม มีนักท่องเที่ยวได้สัมผัสวัฒนธรรมชาติในชนบท แต่กิจกรรมยังไม่มีหลากหลายมากนัก 5) ด้านการมีส่วนร่วม คนในชุมชนมีความภาคภูมิใจที่ชุมชนมีการพัฒนา มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและประเมินผล

จุดเด่นที่พบคือ ศักยภาพทางการท่องเที่ยว เป็นการรวมทุนทางสังคม คือ ทุนทางจิตวิญญาณ ความรู้สึกภาคภูมิใจรักถิ่นฐานบ้านเกิด และทุนทางภูมิปัญญา มีความรักในทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมในการดำรงชีพ รวมไปถึงทุนทรัพยากรมนุษย์ซึ่งแสดงออกในรูปแบบของการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่น อีกสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญคือทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่ยังคงมีอนุรักษ์ธรรมชาติในระดับที่ดีจึงทำให้ทรัพยากรยังคงอยู่อย่างสมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม ยังคงปรากฏจุดด้อยที่เห็นได้ชัดก็คือ การจัดการเกี่ยวกับงบประมาณอันเป็นผลมาจากการสนับสนุนของหน่วยงานภายนอก บางครั้งไม่ได้ตอบสนองความต้องการ จึงทำให้ไม่สามารถแก้ปัญหาให้กับชุมชนได้อย่างแท้จริง เนื่องจากชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการนำเสนอข้อมูลความต้องการให้แก่หน่วยงานที่ทำการสนับสนุน

แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนจึงจำเป็นต้องเพิ่มแนวทางด้านตลาดชุมชนต้องมีการสื่อสารที่สะดวก มีการประชาสัมพันธ์ที่ดี มีการบริการที่ประทับใจ มีการกำหนดราคาที่เป็นแบบแผน รวมทั้งสร้างช่องทางการจำหน่ายและการส่งเสริมการตลาดอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ให้ข้อเสนอแนะว่าควรนำแนวคิดในการจัดการทรัพยากรชุมชนมาใช้ พร้อมทั้งศึกษาถึงปัจจัยในการส่งเสริมการท่องเที่ยวชุมชน และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวชุมชนแก่

ประชาชนในเชิงลึก ศึกษาในเรื่องเดียวกันกับกลุ่มตัวอย่างอื่นๆ ที่มีรูปแบบและกิจกรรมการ
ท่องเที่ยวชุมชนในทำนองเดียวกันเพื่อนำมาเปรียบเทียบ อีกทั้ง ศึกษาถึงกลุ่มเป้าหมายที่จะเข้ามา
ท่องเที่ยวในชุมชน และศึกษาถึงบทบาทของหน่วยงานและองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการสนับสนุน
ด้านการท่องเที่ยว ภายใต้กรอบแนวคิดที่สำคัญว่า ถ้าสามารถจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนแล้ว
การท่องเที่ยวก็จะยั่งยืนตามไปด้วย

โคมศิริ ทิมสุทิน (2547) ทำการศึกษาบริบทของชุมชนและความพร้อมของชุมชนใน
การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในเรื่อง“ความพร้อมของชุมชนใน
การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ: กรณีศึกษาหมู่บ้านป่าสักงาม
ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” พบว่า ในด้านบริบทของชุมชน หมู่บ้านแห่งนี้
มีความพร้อมทางด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว ประเภทธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น มีแหล่ง
ท่องเที่ยวเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพ ทางพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์
มีทรัพยากรท่องเที่ยวประเภทวิถีชีวิตที่สวยงาม เป็นจุดดึงดูดให้นักท่องเที่ยว ลักษณะกิจกรรม
การท่องเที่ยวและผู้เกี่ยวข้องเกิดการเรียนรู้ และเกิดจิตสำนึกในการดูแลสิ่งแวดล้อม

จุดเด่นที่เห็นได้ชัดคือ เรื่องความพร้อมในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อ
การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พบว่า มีระดับความพร้อมของโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะเรื่องสถานที่พัก
แรม แต่ในทางตรงกันข้ามพบว่า เรื่องการจัดการขยะ การบำบัดน้ำเสีย การให้บริการข้อมูล
ข่าวสาร การสื่อความหมายป้าย / สัญลักษณ์และการพัฒนาบุคลากร การออกกฎระเบียบ
ข้อบังคับในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ยังคงมีความพร้อมในระดับไม่สูงนัก เนื่องจากชุมชน
สามารถถ่ายทอดเรื่องราวและสื่อความหมายได้เป็นอย่างดี แต่ยังขาดความรู้ ความเข้าใจในด้าน
กิจกรรมที่อาจก่อผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยว เนื่องจากในบางพื้นที่ที่มีความเปราะบางของ
ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมจากหลักการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

อีกประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ก็คือ ความพร้อมในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการ
จัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งพบว่า หมู่บ้านที่ทำการศึกษา มีความพร้อมน้อยที่สุด สาเหตุ
เกิดจากการที่ชาวบ้านคิดว่า พื้นที่ของหมู่บ้านอยู่ในการปกครองของหน่วยราชการทำให้เกิดการ
ครอบงำแนวความคิดในการดำเนินการ ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมน้อย เพราะชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้
รับผลประโยชน์จากการดำเนินการท่องเที่ยว จึงให้ขาดแรงจูงใจในการเข้ามามีส่วนร่วมของ
ประชาชนในท้องถิ่น

ข้อแตกต่างที่เห็นได้ชัดจากกรณีศึกษาที่ผ่านมาที่บ้านผาหมอน คือ บ้านผาหมอน
ไม่ถูกการครอบงำและไม่ถูกอิทธิพลของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว จึงลดอุปสรรคในเรื่องนี้ลงไปได้

นอกจากนี้การศึกษาจุดเด่นจุดด้อยอื่นๆ ที่เกิดจากกรณีศึกษายังสามารถนำมาประยุกต์ใช้สำหรับบ้านผาหมอนได้อย่างดีเช่นกัน

นอกจากนี้ ได้ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่เช่นเดียวกัน เป็นเรื่อง “การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศชุมชนบ้านแม่กลางหลวง ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่ โดย สิริวัฒนา ใจมา (2546) ได้ศึกษาสภาพการณ์ปัจจุบันของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน โดยพบว่า ชาวบ้านมีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวก่อนการพัฒนา ทั้งในรูปของผู้ประกอบการที่ได้รับผลประโยชน์ และผู้ถูกท่องเที่ยวที่เป็นผู้เสียประโยชน์ ซึ่งสถานการณ์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ผ่านมาได้เกิดปัญหาจากการจัดการ เนื่องจากการขาดความรู้และความเข้าใจเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ถูกต้อง ตลอดจนการขาดทักษะในการจัดการ และการมีทัศนคติในเชิงลบต่อการท่องเที่ยวทำให้ขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการ

สำหรับผลกระทบที่เกิดขึ้น พบทั้งในเชิงลบ ได้แก่ การสะสมของขยะมูลฝอยที่ขาดการจัดการที่มีประสิทธิภาพ การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน และผลกระทบเชิงบวกที่มักเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ถึงแม้ว่าจะมีความชัดเจนเฉพาะในกลุ่มชาวบ้านที่มีส่วนร่วมจัดการท่องเที่ยวก็ตาม ส่วนผลของการดำเนินโครงการสามารถสรุปการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนได้ว่า ต้องคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดแก่ระบบนิเวศและความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน ทั้งการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพ ซึ่งควรเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ร่วมมือกันจัดการในทุกขั้นตอน โดยมีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม นอกจากนี้ แนวทางการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวต้องมีความสอดคล้องกับศักยภาพของชุมชน ทั้งศักยภาพทางพื้นที่และศักยภาพทางสังคมของชุมชน รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก โดยปัจจัยที่ผลักดันให้ชาวบ้านแต่ละบุคคลตัดสินใจเข้าร่วมกิจกรรม ได้แก่ การมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในเชิงนิเวศ และมีทัศนคติที่ดีต่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมทั้งการคาดหวังผลตอบแทนที่ทำให้เกิดการยอมรับการพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่ของตนเอง และเข้ามามีบทบาทด้านจัดการ

จุดที่ควรที่จะพัฒนาให้เกิดขึ้นในชุมชน ก็คือ การสร้างทัศนคติที่ดีให้กับชุมชน ซึ่งกรณีศึกษาดังกล่าวนั้นไม่มีกิจกรรมส่งเสริมที่ดีพอ แม้ว่าภาพรวมของทั้ง 2 ชุมชนใกล้เคียงมากที่สุดก็ตาม ดังนั้น การศึกษาในครั้งนี้จึงสะท้อนในเรื่องการจัดการภายใน และสามารถนำเอาข้อบกพร่องไปใช้ปรับปรุงพัฒนาหน่วยงานที่จะทำการศึกษาได้อย่างดี

ในเรื่องผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อชุมชน ได้ศึกษากรณีศึกษาหมู่บ้านดอยปุย ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ โดย สุนิสา ฉันทรัตนโยธิน (2546) พบว่า เมื่อการ

ท่องเที่ยวเข้าสู่หมู่บ้านดอยปุย ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะนำลักษณะทางวัฒนธรรมของตนมาปรับเปลี่ยนเป็นสินค้าและบริการต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวในการบริโภควัฒนธรรมที่แปลกแตกต่างจากตนเอง นอกจากนี้ ยังได้มีการจัดฉากนำเสนอความจริงแท้เพื่อสร้างจุดดึงดูดให้แก่แหล่งท่องเที่ยวดอยปุย ไม่ว่าจะเป็นเครื่องแต่งกาย งานหัตถกรรม ของที่ระลึก ฯลฯ โดยได้ตระหนักว่าสิ่งใดเป็นสินค้าที่ขายได้ และสิ่งใดขายไม่ได้ นอกจากนี้ สินค้าวัฒนธรรมที่จำหน่ายอาจเป็นของในชุมชนหรือนำมาจากภายนอกซึ่งขายได้โดยอิงสินค้านั้นเข้ากับเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมม้ง และคนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ก็ได้มีการใช้เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมม้งเพื่อวัตถุประสงค์ในการค้าขายเช่นเดียวกับคนม้ง

นอกจากนั้น การท่องเที่ยวก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม โดยทางตรงและทางอ้อม มีผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบ เช่น การท่องเที่ยวทำให้ชาวบ้านมีอาชีพมากมายเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ทำให้มีรายได้มากขึ้น มีการขยายตัวด้านการลงทุน มีการสร้างประเพณีประเพณีประเพณี มีการเปลี่ยนแปลงสภาพและบทบาทของหญิงและชาย มีปัญหาสังคมและปัญหาขยะเกิดขึ้น

ผลการศึกษาดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า ม้งไม่มีความเข้าใจในเรื่องการจัดการ กลับมุ่งเน้นในเรื่องรายได้เป็นหลัก มีทำงานในระบบสหกรณ์ ซึ่งส่งผลกระทบด้านลบอย่างมากในเรื่องการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งมีจิตใจที่รักการอนุรักษ์ทรัพยากรในท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีงาม ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการยืนยันถึงผลจากการที่พัฒนาการท่องเที่ยวโดยขาดความสมดุลย์ และสามารถนำข้อบกพร่องที่เกิดขึ้นมาเป็นบทเรียนเพื่อพัฒนาชุมชนที่จะทำการศึกษาต่อไป

เรื่องสุดท้าย คือ กระบวนการการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน : ศึกษากรณีของสมาชิกศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเครือข่ายป่าตะวันตก โดย มณีรัตน์ ประกัน (2550) พบว่า บุคคลซึ่งเป็นสมาชิกศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายป่าตะวันตกได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้กระทั่งสามารถปรับเปลี่ยนวิถีคิด ทักษะและพฤติกรรม ปรับเปลี่ยนจากการทำเกษตรกรรมแบบใหม่ (เพื่อขาย) มาทำการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองที่เป็นการรักษาคุณภาพระหว่างทรัพยากรธรรมชาติ การทำเกษตรกรรม และการดำเนินชีวิต โดยมีกลไกสำคัญของกระบวนการเรียนรู้คือ ศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายชุมชนรอบป่าตะวันตก (วนเกษตร) ในฐานะเป็นกลไกที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเบื้องต้นแก่เกษตรกร นำเอาเนื้อหาที่ได้จากการถอดประสบการณ์ชีวิตที่ล้มเหลวและผ่านการลงมือปฏิบัติลองผิดลองถูกของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ผ่านรูปแบบการเรียนรู้ที่หลากหลายและสอดคล้องกับเนื้อหา โดยรูปแบบการเรียนรู้ที่จัดขึ้นเน้นรูปแบบที่ไม่เป็น

ทางการในบรรยากาศที่เป็นกันเองด้วยการทำกิจกรรมผ่านกลุ่ม ด้วยการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสบการณ์กันและกัน

นอกจากนี้ กลุ่มวณเกษตรและชุมชนในฐานะที่เป็นบริบทและกลไกที่ใกล้ชิดของ กระบวนการเรียนรู้บุคคล ซึ่งกลไกสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ที่จัดขึ้นโดยกลุ่มวณเกษตรคือ บุคคลซึ่งเป็นผู้นำกลุ่มวณเกษตรและกลุ่มหรือกิจกรรมการเรียนรู้ โดยมีองค์ประกอบในการจัดการ กระบวนการเรียนรู้ที่มีการประยุกต์เนื้อหาความรู้ 3 5 3 ของศูนย์การเรียนรู้ฯ มาเป็นกิจกรรมที่มุ่ง แก้ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตที่เป็นเรื่องใกล้ตัว เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาหนี้สินและการไม่มีกิน ไม่มีใช้ โดยมีวิทยากรแลกเปลี่ยนกับผู้ที่มีความสนใจมาศึกษาดูงานยังชุมชนทำให้เกิดเป็นความรู้ ใหม่ๆ และนำมาทดลองปฏิบัติต่อไปโดยมีแหล่งการเรียนรู้ คือ ศูนย์การเรียนรู้ฯ เครือข่ายการ เรียนรู้ที่ต่างๆ และการลงมือดำเนินกิจกรรม

ผลลัพธ์การเรียนรู้ของบุคคลจากการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัด ขึ้น และจากการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของกลุ่มวณเกษตรส่งผลให้เกษตรกรมีการเรียนรู้ คือ ได้เรียนรู้เรื่องการจัดการกับตนเองและครอบครัว ทรัพยากร และชุมชนที่อาศัยอยู่ โดยเกษตรกร สามารถวิพากษ์แยกเหตุและผลของปัญหาชีวิตปัญหาหนี้สินของตนเองได้ และลงมือปฏิบัติเพื่อ แก้ไขปัญหา โดยเริ่มจากการทำบัญชีรายจ่ายเพื่อทบทวนพฤติกรรมการใช้จ่ายการบริโภคของ ตนเองและครอบครัว มีการสำรวจทรัพยากรที่ตนเองมี รวมถึงความรู้ความสามารถในการจัดการ ทรัพยากรพร้อมกับการลงมือปฏิบัติ เกษตรกรได้เรียนรู้เรื่องการเก็บออม การแบ่งปัน การจัดการ ทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ระหว่างคนกับทรัพยากรด้วยการเข้าร่วม กระบวนการเรียนรู้ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ จัดขึ้น และจากการรวบรวมกลุ่มกิจกรรมในชุมชนด้วย กระบวนการเรียนรู้ที่เกษตรกรได้เข้าร่วมทำให้เกษตรกรมีความรู้กระทั่งสามารถวิพากษ์จุดยืนของ ตนเองได้ ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตด้วยการเลิกทำการเกษตรเพื่อขายมาเป็นการ ทำวณเกษตรเพื่อการเรียนรู้ การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองในชุมชน ลดการพึ่งพาปัจจัยต่างๆ จาก ภายนอกโดยเฉพาะ ข้าว อาหาร ยา วัคซีนโรค และเครื่องมือเครื่องใช้ มีวิธีการคิดที่ให้คุณค่าและ ความสำคัญกับการดูแลรักษาทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่และดูแลรักษาทรัพยากรของส่วนรวม เกิดเป็น ความภาคภูมิใจในความรู้ของตนเอง

ตัวอย่างนี้จึงเป็นต้นแบบที่ดีในการที่ชุมชนใดๆ หากต้องการพัฒนาก็ควรใช้ประโยชน์ จากประสบการณ์ของผู้รู้ ซึ่งจะทำให้สามารถใช้เป็นแนวทางในการจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันและในอนาคตได้อย่างดี

2.9 สรุปแนวคิดในการศึกษา

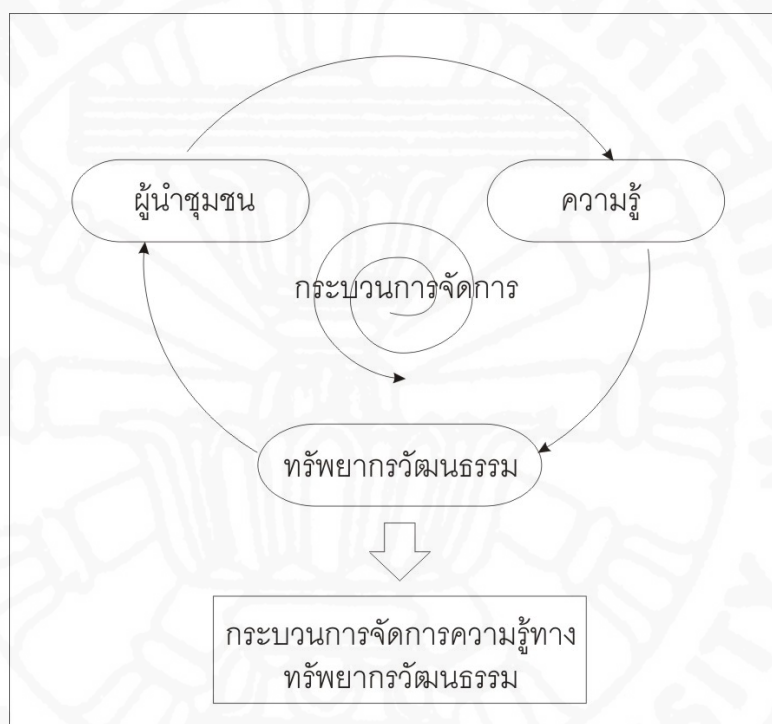
จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปกรอบแนวคิดในการศึกษา “การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชน เพื่อการท่องเที่ยว ชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่” ได้ว่า เมื่อบริบทชุมชนเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวธรรมชาติที่ต้องมีพื้นฐานความเข้าใจธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และการจัดการเพื่อรักษาระบบนิเวศ และครอบคลุมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น ทั้งหมดนี้ก็คือ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนให้ยั่งยืน เพื่อปันผลประโยชน์ต่างๆ กลับสู่ชุมชนท้องถิ่นรวมถึงการจัดการท่องเที่ยวตามองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวโดยชุมชน

ทั้งนี้ความรู้สามารถเปลี่ยนแปลงสถานะได้ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้ใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับการปรับตัวทางสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อวัฒนธรรมเพื่อการอยู่รอดของชุมชน โดยศึกษาผ่านการเกลียวความรู้(Knowledge Spiral) ในกระบวนการจัดการความรู้ หรือ SECI Model ซึ่งรูปแบบการจัดการความรู้นี้ เป็นกระบวนการที่เข้าใจง่ายและสามารถปฏิบัติได้จึงเหมาะแก่การนำมาเป็นกรอบสำรวจและสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชน ทั้งนี้ได้นำวิธีการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study) เป็นแนวทางการศึกษาที่ปัจจัยหลายอย่างที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้นำชุมชน กระบวนการ ความรู้ และทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งทั้งหมดนี้สอดคล้องกับองค์ประกอบหลักของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ดังนั้นการนำทฤษฎีทรัพยากรวัฒนธรรมของตนมาใช้ในการท่องเที่ยว จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ควรส่งเสริมให้ผู้นำชุมชน บุคคลที่เกี่ยวข้อง ตระหนักถึงความสำคัญในการจัดทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นมรดกของชุมชน โดยอาศัยการมีส่วนร่วมและการจัดการองค์ความรู้ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของผู้นำชุมชน หรือผู้ริเริ่มนำเปลี่ยน (Agents of Change) นำมาซึ่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เข้าถึงปัญหา ค้นพบเป้าหมายของการจัดการความรู้ร่วมกัน และค้นพบศักยภาพของตน

นการศึกษาครั้งนี้ จึงได้สร้างกรอบแนวคิดบนฐาน การจัดการความรู้ในลักษณะแนวทางที่มองการจัดการความรู้เป็นเสมือนมนุษย์หรือแบบชุมชน (Community or Cultivation Perspective) ให้ความสำคัญในแง่ของพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์ เป็นการศึกษาการจัดการความรู้ในระดับ “ภูมิปัญญา” ทั้งในกระบวนการสร้างความรู้ทั้งที่เป็นความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ที่อยู่ในตัวแต่ละบุคคล เกิดจากประสบการณ์ เรียนรู้ หรือพรสวรรค์ต่างๆ และความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) สามารถแสดงออกมาให้เห็น ซึ่งเป็นทั้งระบบวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่สำคัญในชุมชน และเป็น “ทรัพยากรวัฒนธรรม” (Culture resource) ประเภทหนึ่งที่ผู้นำ

ชุมชนสามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ทางการท่องเที่ยวและพัฒนาชุมชนได้ สรุปกรอบแนวคิดได้ดังภาพประกอบที่ 2.18 ส่วนรายละเอียดระเบียบวิธีการศึกษาจะกล่าวถึงในบทถัดไป

ภาพประกอบที่ 2.18
แผนภาพกรอบแนวคิดทางการศึกษา

ชำนาญกหอสมุด

บทที่ 3

ระเบียบวิธีศึกษา

การศึกษาเรื่อง “การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชน เพื่อการท่องเที่ยว: ชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่” นี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทางด้านวิธีวิทยาการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์ (Research Methodologies in Behavior and Social Sciences) ใช้รูปแบบการศึกษาวิจัยแบบศึกษาเฉพาะกรณี (Case study research) ประเภทการศึกษาเฉพาะกรณีทางสังคมวิทยา (Sociological case study) (องอาจ นัยพัฒน์, 2549) โดยใช้วิธีการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research) ภายใต้การส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศที่เรียนรู้ร่วมกัน มุ่งเน้นความสำคัญในการค้นหาสภาวะการณ์ และสภาพปัญหาในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ตลอดจนการมีส่วนร่วม (Participation) และการร่วมมือร่วมใจ (Collaboration) ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้ศึกษาและกลุ่มประชากรที่ศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน และนำไปสู่การส่งเสริมและพัฒนาตามความต้องการของชุมชน ซึ่งระเบียบวิธีศึกษาประกอบด้วยกลุ่มประชากรที่ศึกษา เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา วิธีดำเนินการศึกษา การเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 กลุ่มประชากรที่ศึกษา

การศึกษานี้ เน้นกระบวนการทางสังคมและกระบวนการภายใน (Socialization and Internalization) จึงเป็นการศึกษาแบบเจาะจง (Purposive Sampling) กับผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key -Informants) คือ ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 20 คน ซึ่งกลุ่มประชากรเหล่านี้ เป็นสมาชิกในชุมชนที่มีบทบาทเป็นผู้นำที่ได้รับการยอมรับจากชุมชน ทั้งนี้ เริ่มต้นการศึกษาโดยการเข้าไปพูดคุย เริ่มจากกิจกรรมในชุมชน สังเกตความสนใจ และถามความสมัครใจโดยผ่านการลงประชามติในการเข้าร่วมกิจกรรมตลอดการศึกษาทุกขั้นตอน สามารถแบ่งกลุ่มผู้นำชุมชนได้ 2 กลุ่ม ดังนี้

3.1.1 ผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ

ผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ คือ ผู้เป็นสมาชิกทั้งในและนอกชุมชนที่รู้จักคุ้นเคยกับชุมชนเป็นอย่างดี เป็นผู้มีส่วนร่วมในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีบทบาททางการเมือง และผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางประเพณี จำนวนรวม 11 คน ดังนี้

- 1) **ผู้มีบทบาททางการเมือง** จำนวน 3 คน ได้แก่
  - 1.1) นายมูแสบ ดลใจไพรวัลย์ ผู้ใหญ่บ้าน (พ่อหลวง)
  - 1.2) นายธรรมชาติ พนากำเนตสกุล ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และ อสม.
  - 1.2) นายอนุสรณ์ บรรพตศิริไพโร สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล
- 2) **ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน** จำนวน 8 คน ได้แก่
  - 2.1) นายเหนะหย่อ ดลใจไพรวัลย์ ปราชญ์ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน
  - 2.2) นายกรฤทธิ ดุจเจโต๊ะ ปราชญ์ด้านวัฒนธรรม (อดีตพ่อหลวง)
  - 2.3) นายหย่ากา ศิริพฤกษาชาติ ปราชญ์ด้านจักสาน
  - 2.4) นายพะหน่อคือ เชื้อสุจริตไพโรบลย์ ปราชญ์ด้านประเพณี
  - 2.5) นายกอแงะ ไพโรเจริญสุข ผู้นำทางประเพณี
  - 2.6) นางกัญไพ รักศรีบัวตอง ประธานแม่บ้าน
  - 2.7) นายศรีกา ดำรงไพโรพนา ผู้นำเครือข่ายเยาวชน
  - 2.8) นายชูโชค แบนสนิทธิธรรม ผู้อำนวยการโรงเรียนนิยามไพร บ้านผาหมอน

3.1.2 ผู้นำการท้องถิ่นโดยชุมชน

ผู้นำการท้องถิ่นโดยชุมชน คือ ผู้เป็นสมาชิกในชุมชนผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีบทบาทและได้รับการยอมรับจากชุมชนให้เป็นคณะกรรมการการท้องถิ่นโดยชุมชน และนักสื่อความหมายท้องถิ่น จำนวนรวม 9 คน ดังนี้

- 1) **คณะกรรมการการท้องถิ่นโดยชุมชน** จำนวน 3 คน ได้แก่
  - 1.1) นายสุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์ หัวหน้าโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และการท้องถิ่น
  - 1.2) นายสุปอย บรรพตวนา ผู้จัดการการท้องถิ่นโดยชุมชน และฝ่ายจักสาน
  - 1.3) นายบุญทา พฤกษานิพนธ์ ปราชญ์การเกษตรและสมุนไพร และ“หมอดิน”
- 2) **นักวิจัยเพื่อท้องถิ่น และนักสื่อความหมายท้องถิ่น** จำนวน 7 คน ได้แก่
  - 2.1) นายมนตรี ไพโรเจริญสุข ฝ่ายประเพณี วัฒนธรรม

- 2.2) นายสุรสิทธิ์ ไตรกระแสดล ฝ่ายปานิเวศน์ชุมชน
- 2.3) นายดอยแวง นิเวศน์เวहन ปราศญ์ด้านปานิเวศน์ชุมชน
- 2.4) นายวิฑูรย์ บรรพตวนา ฝ่ายประเพณี วัฒนธรรม
- 2.5) นางบัวผัน โหม่พอสะเด ฝ่ายทอผ้า
- 2.6) นางศิริพร ไพโรเจริญสุข ฝ่ายต้อนรับ และอบรม

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

3.2.1 การสังเกตการณ์ (Observation)

เพื่อเก็บข้อมูลเชิงสำรวจและสืบค้นให้ได้มาซึ่งสภาวะการณ์ในปัจจุบัน ซึ่งกรอบในการสังเกตการณ์ ได้แก่ ฉากและบุคคล (Setting) พฤติกรรม (Acts) ความสัมพันธ์ (Relationship) การมีส่วนร่วม (Participation) และ ความหมาย (Meaning) แบ่งการสังเกตการณ์ 3 ลักษณะ ดังนี้

1) **สังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมโดยสมบูรณ์ (Nonparticipation)** ในช่วงสำรวจสืบค้นปัญหาเบื้องต้น โดยสวมบทบาทเป็นผู้สังเกตการณ์อย่างสมบูรณ์แบบ (Complete observation) ในฐานะนักท่องเที่ยวร่วมกิจกรรมในโปรแกรมทัวร์ เช่น เดินป่า ศึกษาวิถีชีวิต ในการลงพื้นที่เป็นระยะแรกๆ นั้นได้พักแบบโฮมสเตย์ สังเกตพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้นำชุมชน และกิจกรรมต่างๆ เช่น การแข่งขันกีฬาประจำหมู่บ้าน, เข้าร่วมพิธีกรรมทางความเชื่อ เช่น พิธีเรียกขวัญ เป็นต้น

2) **สังเกตแบบมีส่วนร่วมพอประมาณ (Moderate Participation)** เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน โดยการพักแบบบ้านพักนักท่องเที่ยว เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ เช่น เข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาดั้งเดิมตามความเชื่อของผู้นำชุมชน ตามโอกาสที่เกิดขึ้นจริงเป็นระยะ เช่น พิธีฉลองกลางปี พิธีสาปแช่ง (อนุรักษพันธุปลา) เข้าร่วมการทำงานของผู้นำชุมชนในการประชุมต่างๆ ของชุมชน

3) **สังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยสมบูรณ์ (Complete participation)** โดยได้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ของคณะนักศึกษาที่มาศึกษาดูงาน กิจกรรมถ่ายทอดความรู้แก่เด็กนักเรียนโรงเรียนนิมไพร และเข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ใน “จัดเวทีเรียนรู้ชุมชน” ของผู้นำชุมชน นอกจากนี้ได้รับรองดูแลคณะนักท่องเที่ยวที่มาพัก ในการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมนี้ ได้ร่วมกิจกรรมเป็นไปอย่างธรรมชาติ สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชน ทำให้ได้ข้อมูลที่เชื่อถือได้

3.2.2 การสัมภาษณ์ (Interview)

เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างเป็นชนเผ่ากะเหรี่ยงปกากะญอ สามารถพูดภาษาไทยได้ แต่อาจไม่ชัดเจน และผู้ศึกษาไม่ใช่คนในพื้นที่ ดังนั้นการตีความของอาจผิดพลาดได้ ในการสัมภาษณ์จึงจำเป็นต้องมีผู้สื่อความหมายท้องถิ่นเข้าร่วมฟังการสัมภาษณ์และช่วยตีความเพื่อให้การสนทนาราบรื่นและเป็นกันเอง ทั้งนี้ ในระยะแรก อาสาสมัครคือ คุณสุรสิทธิ์ ดลใจไพโรวัลย์ ผู้ซึ่งมีบทบาทเป็นแกนนำในเวทีเรียนรู้ชุมชน (“คุณอำนวย”) แต่ละเวทีด้วย

การเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์นี้จะใช้การบันทึกเสียงและการจดบันทึกความรู้ประกอบในการสัมภาษณ์ ทั้งนี้ได้ใช้รูปแบบการสัมภาษณ์ของ เคอร์ลินเจอร์ และ ลี (Kerlinger & Lee, 2000; Merriam, 1998 อ้างใน องอาจ นัยพัฒน์, 2549, น.173) เพื่อสัมภาษณ์แบบจำเพาะเจาะจงผู้นำชุมชนเป็นรายบุคคล ทั้ง 20 คน แบ่งรูปแบบการสัมภาษณ์ได้ดังนี้

1) **สัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview)** เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยลักษณะเล่าเรื่อง ร่วมเรียนรู้ทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับมิติทางทรัพยากรวัฒนธรรมในอดีตเป็นอย่างไร เหตุใดจึงเกิดการท่องเที่ยวและทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และหลังจากที่มีการก่อตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนจนถึงปัจจุบัน จัดการกับทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างไร ผู้นำชุมชนมีความคิดเห็นอย่างไร รู้อะไรบ้าง โดยดำเนินการสัมภาษณ์อย่างเป็นธรรมชาติ ตามความถนัดของแต่ละคน โดยไม่รบกวนความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งการบันทึกข้อมูลจะใช้คู่กับการสังเกตการณ์ข้างต้น

2) **สัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interview)** เป็นการสัมภาษณ์ที่มีการวางแผนอย่างเป็นขั้นตอนแบบเข้มงวดพอสมควร ข้อคำถามในการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างแน่นอนตายตัวเพื่อศึกษาสภาวะการณ์โครงสร้างทางกายภาพและสิ่งแวดล้อม และโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมในมิติการท่องเที่ยวโดยชุมชนและมิติการจัดการความรู้ โดยกำหนดประเด็นสัมภาษณ์ตามกรอบแนวคำถาม (ภาพประกอบที่ 3.1– 3.4) ที่เตรียมมา และยืดหยุ่นได้โดยผู้ศึกษาสามารถตั้งคำถามขึ้นเองในขณะที่สัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความละเอียดครอบคลุมครบถ้วน

จากรูปแบบการสัมภาษณ์ข้างต้น ได้กำหนดกรอบคำถามในการศึกษาจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อการท่องเที่ยวโดยผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนในปัจจุบัน และนำมาใช้ในการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมกับเวทีเรียนรู้ชุมชน (รายละเอียดในหัวข้อวิธีการศึกษา) ให้

สอดคล้องกับแนวคิด ทฤษฎี SECI Mode เพื่อเก็บสะสมข้อมูลอย่างต่อเนื่อง และทบทวนข้อมูลเป็นระยะ โดยแบ่งกรอบแนวคำถาม ดังนี้

2.1) ข้อมูลทั่วไปของผู้นำชุมชน ได้แก่ ชื่อ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ ระยะเวลาที่อยู่ในชุมชน ความชำนาญเฉพาะด้าน บทบาทในชุมชนและการเข้าร่วมกิจกรรมในการท่องเที่ยวโดยชุมชน

2.2) สภาพการณ์ทางกายภาพและสิ่งแวดล้อม

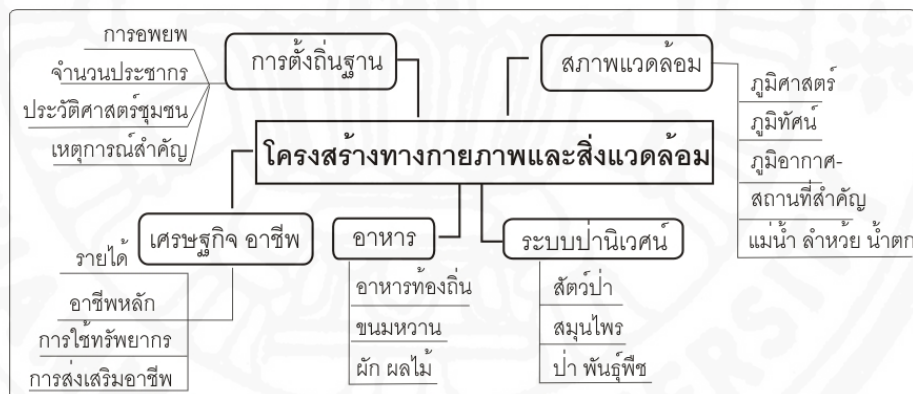
2.3) สภาพการณ์ทางประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน

2.4) สภาพการณ์การท่องเที่ยวโดยชุมชน

2.5) สภาพการณ์การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม

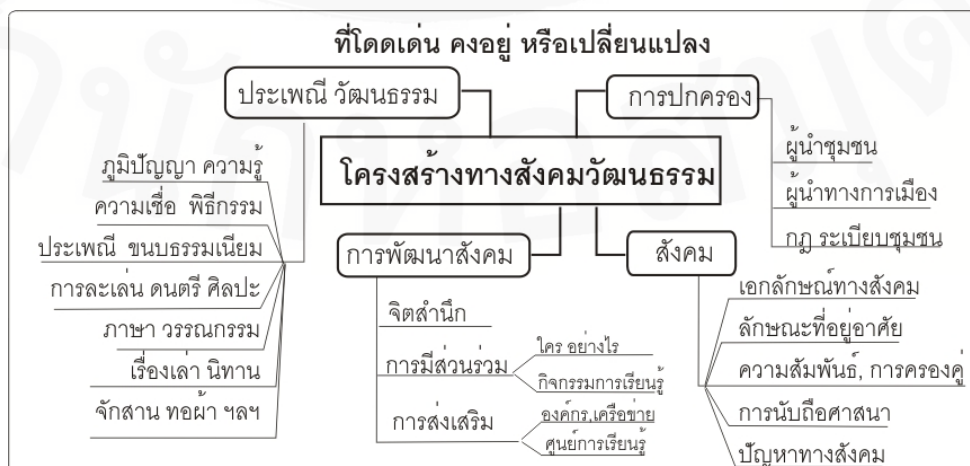
ภาพประกอบที่ 3.1

กรอบแนวคำถาม สภาพการณ์ทางกายภาพและสิ่งแวดล้อม

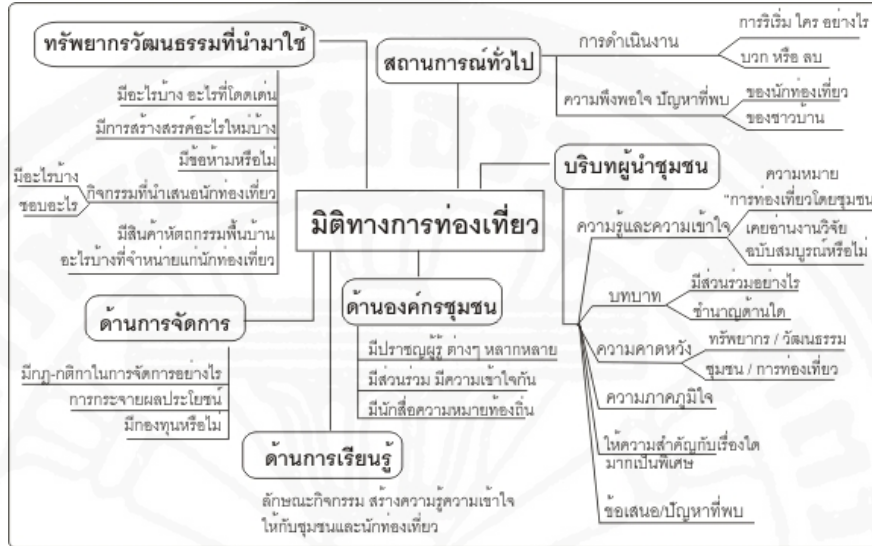
ภาพประกอบที่ 3.2

กรอบแนวคำถาม สภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม

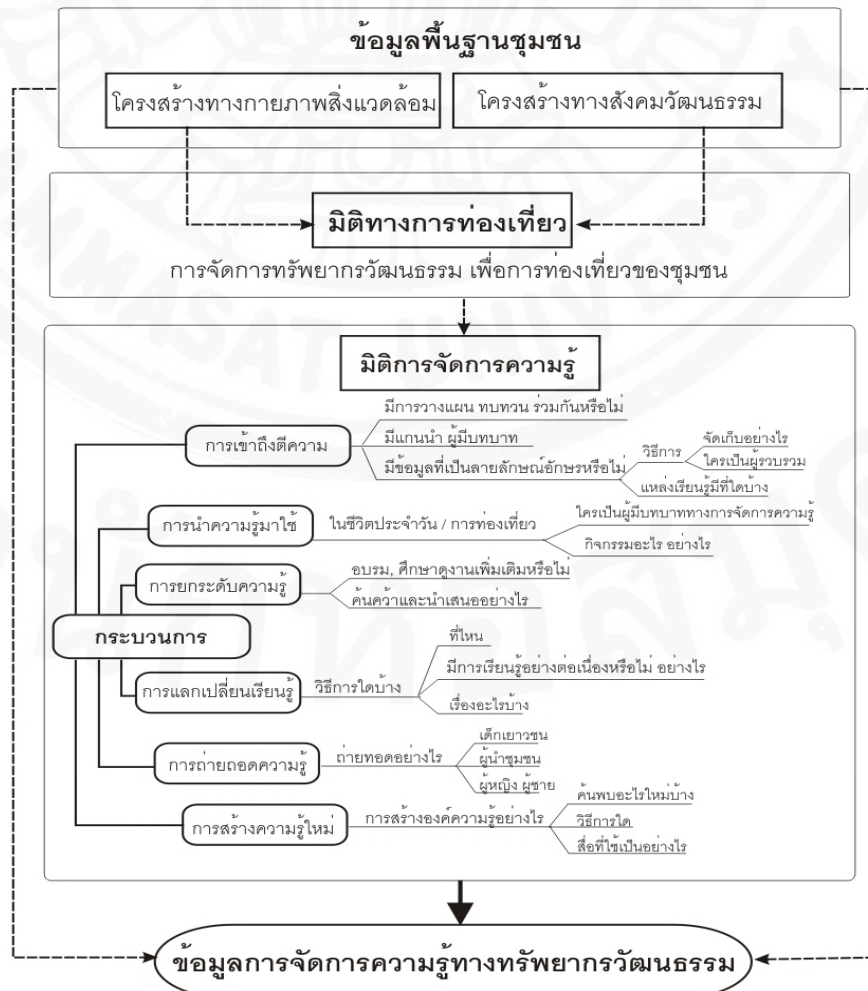
ภาพประกอบที่ 3.3

กรอบแนวคำถาม สภาวะการณ์การท่องเที่ยวโดยชุมชน

ภาพประกอบที่ 3.4

กรอบคำถาม สภาวะการณ์การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม

3.2.3 การจัดเวทีเรียนรู้ชุมชน

การศึกษาครั้งนี้ใช้ “เวทีเรียนรู้ชุมชน” เป็นเครื่องมือสำคัญในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เก็บข้อมูล โดยผู้นำชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ ทบทวน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ กำหนดประเด็นปัญหา ถอดบทเรียน ผ่านเวทีเรียนรู้แต่ละระยะ และในแต่ละระยะของเวทีเรียนรู้ ประกอบด้วยเวทีเรียนรู้ย่อย เช่น การสนทนากลุ่ม (Focus group) การประชุมเชิงสร้างสรรค์ การสัมภาษณ์ ทั้งนี้ ได้ตกลงให้กำหนดบทบาทหน้าที่ตามหลักในกระบวนการจัดการความรู้ คือ ผู้นำชุมชนมีบทบาทเป็น “คุณอำนวย” “คุณกิจ” และ “คุณลิขิต” ในการเข้าร่วมตัดสินใจมากที่สุด ผู้ดำเนินการสนทนานั้นอาจเป็นผู้นำชุมชนหรือผู้ศึกษา

โดยในแต่ละเวทีเรียนรู้ได้กำหนดวิสัยทัศน์ เป้าหมาย ของกระบวนการจัดการความรู้ ในลักษณะต่อเนื่องอย่างค่อยเป็นค่อยไปตามสภาพปัญหาและความต้องการของผู้นำชุมชน โดยที่ผู้ศึกษาไม่ได้เป็นผู้ชี้แนะ แต่มีบทบาทเป็นผู้เข้าร่วมกระบวนการ โดยยึดหลักเป็นกลางไม่เข้าไปขัดแย้ง หากแต่มีบทบาทเป็น “คุณเอื้อ” ในการร่วมปฏิบัติการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้นำชุมชน ข้อมูลที่ได้จากเวทีการเรียนรู้จะบันทึกในบันทึกความรู้ของผู้ศึกษา และจากกระดาษพลิกเป็นบันทึกความรู้ของผู้นำชุมชน

3.2.4 ผู้ศึกษาเป็นเครื่องมือ

ตัวผู้ศึกษาเองเป็นเครื่องมือสำคัญในการเก็บข้อมูล เป็นเครื่องมือที่สามารถเข้ากับสถานการณ์การศึกษาซึ่งไม่อาจคาดเดาล่วงหน้าได้ทุกอย่าง อีกทั้งสามารถใช้ความรู้แบบสามัญสำนึกแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้เท่าๆ กับใช้ความรู้ที่ได้มาจากทฤษฎี (Lincoln and Cuba 1985 อ้างถึงใน ธันยาพร วณิชฤทธา, 2550, น.108) ทั้งนี้ ผู้ศึกษาทำหน้าที่สังเกต ตั้งคำถาม จดบันทึก วิเคราะห์ข้อมูล มุ่งพิจารณาและวิเคราะห์ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากมุมมองของคนภายในชุมชนและกับผู้ให้ข้อมูลหลัก

3.2.5 การบันทึกข้อมูลความรู้

การรวบรวมข้อมูลแบ่งชุดข้อมูลออกเป็น 2 ส่วน คือ ชุดข้อมูลผู้นำชุมชน และ ในบันทึกความรู้ของผู้ศึกษา โดยรวบรวม ดีความ จัดหมวดหมู่ วิเคราะห์เชื่อมโยงให้เข้ากับกรอบแนวคิด

ทฤษฎี เรียบเรียงทำการสรุปย่อและทบทวนเป็นระยะเพื่อเก็บประเด็นที่ขาดหายหรือไม่สมบูรณ์ โดยใช้วัสดุอุปกรณ์ในการบันทึกข้อมูลดังนี้

- 1) เครื่องบันทึกเสียง เพื่อความสะดวกรวดเร็วในการเก็บข้อมูลได้ครบถ้วน ในขณะที่สัมภาษณ์หรือสนทนาซักถาม
- 2) กล้องถ่ายรูป เพื่อบันทึกภาพเหตุการณ์ บุคคล และกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นตลอดการดำเนินงาน
- 3) ชุดบันทึกความรู้ เป็นเครื่องมือที่ผู้ศึกษาใช้จดบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ สนทนากลุ่มและสังเกตการณ์ ตลอดกระบวนการศึกษา
- 4) ปากกาเมจิกและกระดาษพลิก (Flip chart) เป็นกระดาษขนาดใหญ่ ขนาดมาตรฐาน A1 : 23.4 X 33.1 นิ้ว เพื่อจดบันทึกในขณะทำการประชุม สนทนากลุ่ม หรือแผนที่ความคิด (Mind Map)
- 5) เครื่องฉายภาพ และคอมพิวเตอร์ ใช้ในเวทีเรียนรู้ เพื่อนำเสนอภาพ เล่าเรื่อง เพิ่มเติมความรู้ สรุปบทเรียน เป็นต้น

3.3 วิธีดำเนินการศึกษา

ในการสำรวจสถานการณ์ เพื่อมุ่งเน้นค้นหาสภาพปัญหาของการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม และความต้องการที่เกิดขึ้นในชุมชน บ้านผาหมอน ซึ่งเป็นชนเผ่าปกากะญอ ที่มีลักษณะพื้นฐานคือ รักสงบ เรียบง่าย ชี้แจงใจนั้น จึงต้องการดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป ดำเนินการอย่างละเอียด และต่อเนื่องอย่างเป็นระบบในการสะสมข้อมูล มิใช่ตีความแล้วสรุปอย่างรวดเร็ว เพราะต้องคำนึงถึงความรู้สึกรักของผู้คนที่ได้สัมผัส การเข้าออกพื้นที่แต่ละครั้งควรสร้างความชัดเจนถึงจุดประสงค์ของการมาเยือน โดยคำนึงถึงจรรยาบรรณผู้วิจัย (ผู้ศึกษา) เป็นสำคัญ ดังนั้นจึงได้วางแผนการศึกษาแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน (ตารางที่ 3.1) ดังนี้

ตารางที่ 3.1
แผนการดำเนินการศึกษา

ขั้นตอน	วิธีการ	ระยะเวลา
ขั้นตอนที่ 1	สืบค้นปัญหาและ ความต้องการ	กุมภาพันธ์ 2551
	กำหนดประเด็น ในการศึกษา	มีนาคม ถึง พฤษภาคม เมษายน
	ออกแบบและพัฒนา การศึกษา	มิถุนายน ถึง สิงหาคม
	(ช่วงนี้ชุมชนบ้านผาหมอนทำนา) นำข้อมูลที่ได้มาปรับวิธีการดำเนินการศึกษา	กันยายน
	ปรับปรุงวิธีการ เตรียมงานภาคสนาม ติดต่อประสานงานผู้นำชุมชน	กันยายน
ขั้นตอนที่ 2	กระบวนการระดมพลังสร้างสรรค์ชุมชน (Appreciation Influence Control: AIC)	ตุลาคม ถึง กุมภาพันธ์ 2552
ขั้นตอนที่ 3	รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ผล	มีนาคม 2552
	สรุปการศึกษา	สอบปากเปล่าขั้นสุดท้าย พฤษภาคม 2552

โดยกำหนดให้เริ่มสำรวจสภาพการณ์ทั่วไปในเดือนกุมภาพันธ์ เนื่องจากเป็นช่วงที่มีนักท่องเที่ยวพอสมควรทำให้สามารถสังเกตการณ์ ในการทำงานด้านการท่องเที่ยว และร่วมกิจกรรมกับนักท่องเที่ยวในโปรแกรมต่างๆ โดยใช้ระยะเวลาในการดำเนินการศึกษาทั้งหมด 12 เดือน คือ กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551- กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2552 ซึ่งแต่ละขั้นตอนการดำเนินงานนั้น มีความ

สอดคล้องกับปฏิทินการศึกษา วิถีชุมชน และตารางกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อให้ได้ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลมากที่สุด ทั้งนี้เริ่มเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) ลักษณะเล่าเรื่อง เป็นการสัมภาษณ์เพื่อสำรวจสภาพการณ์ทั่วไป ร่วมเรียนรู้ทำความเข้าใจในกิจกรรมต่างๆ เมื่อทราบสภาพปัญหาและความต้องการเบื้องต้นของผู้นำชุมชนแล้ว จึงได้ทบทวนเอกสาร วรรณกรรมต่างๆ แล้วส่งเสริมให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการจัดการทางทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมกัน โดยใช้การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในเวทีเรียนรู้ชุมชนเป็นเครื่องมือหลัก ทั้งนี้ได้ประยุกต์ให้เหมาะสมและมีความยืดหยุ่นและกลมกลืน ตามความต้องการของผู้นำชุมชน โดยใช้กรอบ SECI Model เป็นแนวทางในการศึกษากระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชน โดยยึดหลักจรรยาบรรณในการวิจัยเป็นสำคัญเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพได้อย่างครบถ้วน

จากแผนการดำเนินการศึกษาข้างต้น สามารถอธิบายวิธีการและเครื่องมือในการศึกษาและวิธีเก็บข้อมูลในแต่ละขั้นตอนได้ ดังนี้

3.3.1 ขั้นตอนที่ 1 สำรวจและออกแบบการศึกษา

ในขั้นตอนที่ 1 นี้ ใช้ระยะเวลา 6 เดือน ซึ่งเป็นช่วงที่ต้องใช้เวลาค่อนข้างมาก เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการเก็บรวบรวมข้อมูลสภาพการณ์ของสภาพปัญหาในการทำความเข้าใจสภาพการณ์ทั่วไป และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีเกิดความคุ้นเคยกับชุมชน ให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ตรงตามความเป็นจริงมากที่สุด เพื่อช่วยให้กำหนดกรอบในการทบทวนแนวคิด และวิธีดำเนินงานในการศึกษาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนั้นผู้ศึกษาจึงให้ความสำคัญกับขั้นตอนที่ 1 เป็นอย่างมาก สามารถอธิบายรายละเอียดได้ดังนี้

3.3.1.1 สืบค้นปัญหาและความต้องการ (Need Assessment) ศึกษาสภาพการณ์ของการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) โดยลงพื้นที่สำรวจสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนรวม (Observation) แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้นำชุมชน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทั้งนี้ได้แนะนำตัวว่ามาท่องเที่ยว ศึกษาหาความรู้ โดยที่ผู้นำชุมชนไม่ทราบว่าจะเข้ามาทำการศึกษา จากนั้นสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมพอประมาณส่วนร่วมในกิจกรรมของการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นระยะๆ เพื่อให้เข้าใจถึงสภาพปัญหาและความต้องการของผู้นำชุมชนในปัจจุบัน

3.3.1.2 กำหนดประเด็นในการศึกษา นำชุดข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่ได้จากการสืบค้นปัญหาและความต้องการข้างต้น มา

กำหนดกรอบการค้นคว้าทบทวนเอกสารงานวิจัย วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง วารสาร หนังสือพิมพ์ ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และศึกษาดูงานด้านการท่องเที่ยว เช่น เข้าร่วมฟังบรรยายสรุปด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน เข้าร่วมกิจกรรมประชุมสัมมนาเพื่อร่าง “คู่มือการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน” ของสำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ร่วมกับมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช เป็นต้น

3.3.1.3 ออกแบบและพัฒนาการศึกษา รวบรวมข้อมูลพื้นฐานชุมชนที่ได้จากการสืบค้นสภาพปัญหาข้างต้น มาปรับและประยุกต์กับแนวคิดเพื่อออกแบบระเบียบวิธีการศึกษา ทบทวนเครื่องมือในการดำเนินงาน และเตรียมงานภาคสนามให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน นอกจากนี้ เพื่อเป็นการพัฒนาตนเองจึงทบทวนความเข้าใจด้านการจัดการเรียนรู้ โดยเข้าร่วมกิจกรรมด้านการจัดการความรู้ (KM) เช่น ของสำนักพัฒนา สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง เรื่อง การพัฒนาและการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนในโครงการขยายผล โครงการหลวงห้วยเขย่ง อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี โดยมีหน้าที่เป็นผู้ช่วยวิทยากรและผู้สังเกตการณ์

3.3.2 ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research)

การเข้าพื้นที่ตลอดการดำเนินการศึกษา ได้ขอความอนุเคราะห์ให้ “ศูนย์การเรียนรู้” ของคุณนุญทา พุกษานิมพลี (ภาพประกอบที่ 3.5) และบ้านพักนักท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวโดยชุมชน (ภาพประกอบที่ 3.6) เป็นสถานที่สนทนากลุ่มและจัดเวทีเรียนรู้ชุมชน

ภาพประกอบที่ 3.5
ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ภาพประกอบที่ 3.6
บ้านพักนักท่องเที่ยว

ที่มา: ภาพถ่ายโดย ธรรมณรงค์ เมตตา, สิงหาคม 2551

สำหรับในขั้นตอนที่ 2 การศึกษาอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research) ได้แบ่งเวทีเรียนรู้ชุมชนออกเป็น 3 ระยะเวลาใหญ่ๆ ดังนี้

3.3.2.1 ระยะเวลาที่ 1 กำหนดวิสัยทัศน์ เพื่อการสร้างความเข้าใจสภาพของชุมชน เพื่อศึกษาสภาพการณ์โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม โครงสร้างทางกายภาพ และสำรวจการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชนในเบื้องต้น ซึ่งแบ่งออกได้ 2 ช่วง (ภาพประกอบที่ 3.7) คือ

1) จัดเวทีเรียนรู้ชุมชน โดยเริ่มจากการรวมตัวของผู้นำชุมชน (Socialization) เพื่อทบทวนการทำงานที่ผ่านมา เพื่อกระตุ้นให้ผู้นำชุมชนได้มองเห็นสภาพปัจจุบัน และกำหนดวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนขึ้น โดยการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข้อเท็จจริงและประสบการณ์ต่างๆ ของผู้นำชุมชน เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนแสดงข้อคิดเห็น รับฟัง และหาข้อสรุปร่วมกันอย่างเป็นประชาธิปไตย

วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในปัจจุบัน ร่วมสร้างความเข้าใจในสภาพการณ์การท่องเที่ยว และการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชนที่ผ่านมา

วิธีการเก็บข้อมูล ใช้การสนทนากลุ่ม (Focus Group) ประชุมเชิงสร้างสรรค์กับผู้นำชุมชน โดยให้แกนนำที่มีบทบาทเป็น “คุณอำนวย” เป็นผู้ชี้แจง รายงานความเป็นมา วัตถุประสงค์ของการจัดเวทีเรียนรู้ชุมชน มุ่งเน้นสถานการณ์ของการท่องเที่ยวในปัจจุบันและงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมา และขอมติกำหนดเวลาในการจัดเวทีเรียนรู้ต่อไป จากนั้น ผู้ศึกษาในฐานะมีบทบาทเป็น “คุณเอื้อ” แนะนำตัวอย่างเป็นทางการ เป็นการบอกลักษณะอย่างเปิดเผย (Over Role) และขออนุญาตสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนแบบเจาะจงรายบุคคล โดยผู้นำชุมชนแต่ละคนจะกำหนดสถานที่และเวลาตามความสะดวก

สถานที่และระยะเวลา ชั้น 2 บ้านพักนักท่องเที่ยว ระยะเวลา 1 วัน

การรวบรวมข้อมูล จากการบันทึกความรู้ การบันทึกเสียง และ ถ่ายภาพ

2) ศึกษาผู้นำชุมชน เพื่อเป็นการศึกษาการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชนในมุขลิก และนำข้อมูลที่ได้มาจัดหมวดหมู่ แยกประเด็น เพื่อสรุปร่วมกันในเวทีเรียนรู้ครั้งต่อไป

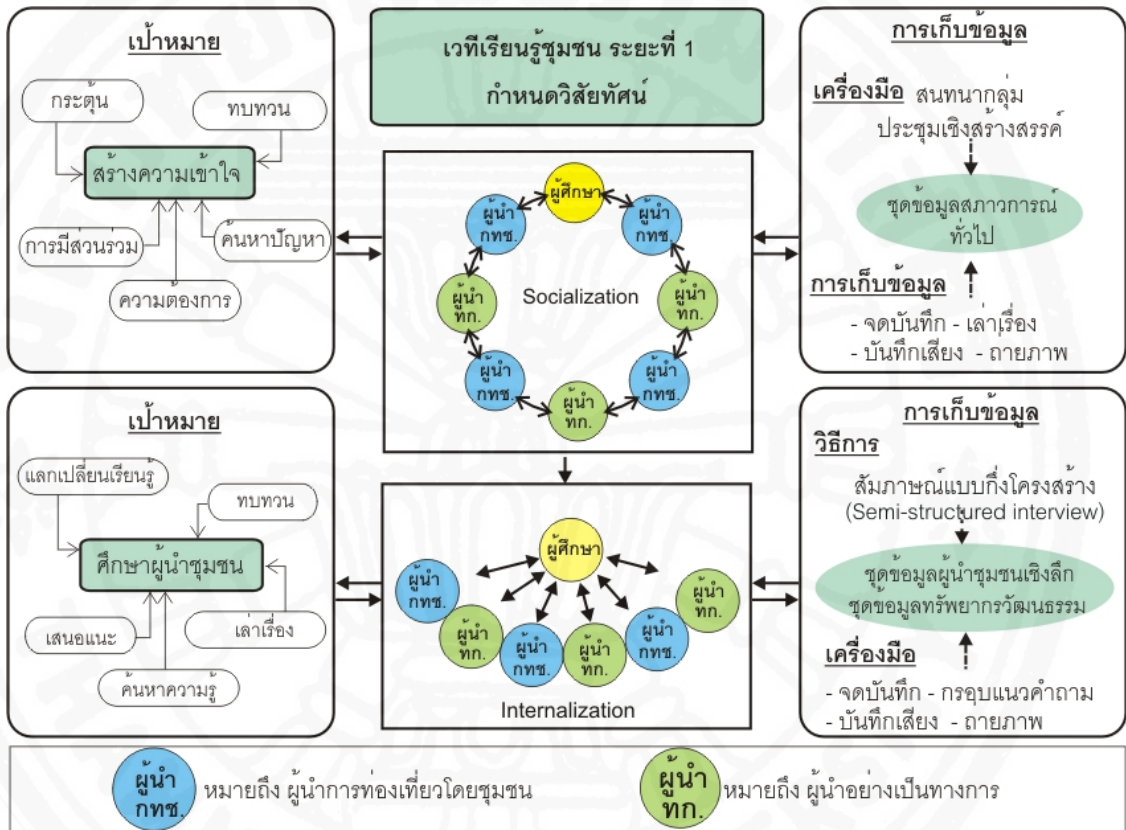
วิธีการเก็บข้อมูล สัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interview) โดยใช้กรอบแนวคำถามนำในลักษณะการเล่าเรื่องอย่างเป็นธรรมชาติ และสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมพอประมาณ (Moderate Participation) ร่วมทำกิจกรรมหรือช่วยการทำงานในชีวิตประจำวันนั้นๆ เช่น สัมภาษณ์ผู้นำด้านเกษตรหรือปานิเวศจะต้องลงพื้นที่จริงในนาข้าวหรือในพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น

ระยะเวลา ผู้นำแต่ละคนกำหนดสถานที่และเวลาตามความสะดวก โดยมีข้อตกลงเบื้องต้นใช้ระยะเวลารวม 15-20 วัน

การรวบรวมข้อมูล จากการบันทึกความรู้ การบันทึกเสียง และ ถ่ายภาพ

ภาพประกอบที่ 3.7

แผนภาพการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม เวทีเรียนรู้ชุมชน ระยะที่ 1

3.3.2.2 ระยะที่ 2 กำหนดเป้าหมาย เป็นขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการจัดเวทีเรียนรู้ ระยะที่ 1 ร่วมกันหาวิธีการที่จะแก้ไขปัญหา โดยการกำหนดเป้าหมายอย่างชัดเจน ร่วมคิดวิธีการที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์ วางแผนการดำเนินงานต่อไป โดยการตอบคำถามว่า ทำอะไร (ชื่อโครงการ) ทำแล้วจะได้อะไร (ผลที่คาดว่าจะได้รับ) ทำอย่างไร (กิจกรรมวิธีดำเนินงาน) ต้องใช้ทรัพยากร วัสดุ อุปกรณ์อะไร (งบประมาณ) ทำที่ไหน (สถานที่ดำเนินงาน) ทำเมื่อไร (วันเวลาที่จะดำเนินการ) ใครบ้างจะช่วยทำ (ผู้ให้การสนับสนุน) และใครรับผิดชอบ (ผู้ดูแลประสานงาน) (ภาพประกอบที่ 3.8)

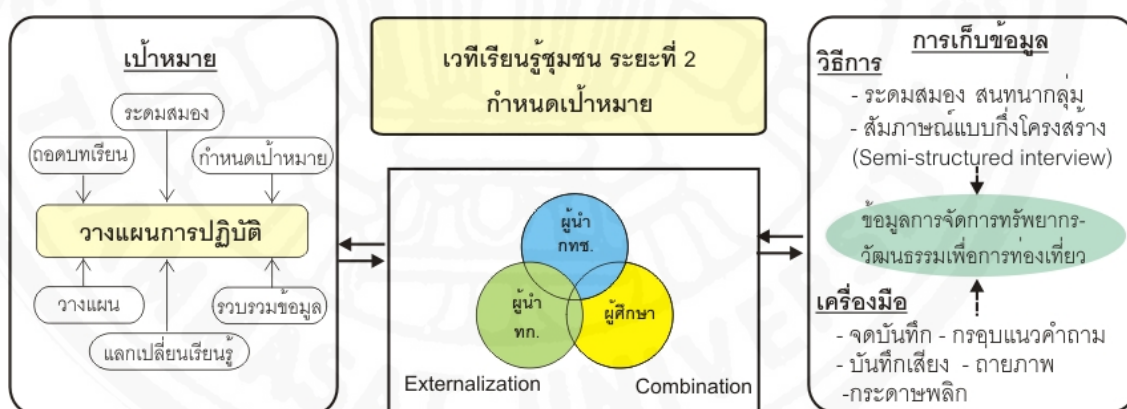
วัตถุประสงค์ วางแผนการจัดการความรู้ให้บรรลุเป้าหมาย ร่วมกันกำหนดเป้าหมายหรืออนาคตที่พึงปรารถนาของผู้นำชุมชนและวางแผน

วิธีการเก็บข้อมูล จัดเวทีเรียนรู้ชุมชน สนนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อรายงานผลจากการสัมภาษณ์รายบุคคลมานำเสนอ รวมจัดหมวดหมู่ของสถานการณ์ที่เกิดขึ้นตามกรอบแนวคำถาม จากนั้น ถอดบทเรียน ทำความเข้าใจถึงมิติการจัดการความรู้ โดยผู้ศึกษาทำหน้าที่เป็น “คุณเอื้อ” ในการระดมความคิดและผู้นำชุมชนมีบทบาทเป็น “คุณอำนวย”, “คุณลิขิต” และเป็น “คุณกิจ” ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือ เสนอข้อคิดเห็น เพื่อวางแผนการดำเนินงานครั้งต่อไป

สถานที่และระยะเวลา ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ของคุณบุญทา ระยะเวลา 2 วัน
การรวบรวมข้อมูล จากการบันทึกความรู้, การบันทึกเสียง และกระดาษพลิก

ภาพประกอบที่ 3.8

แผนภาพการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม เวทีเรียนรู้ชุมชน ระยะเวลา 2

3.3.2.3 ระยะที่ 3 การสร้างแนวปฏิบัติ เป็นขั้นตอนที่นำแผนการที่วางไว้มาสู่การปฏิบัติและสรุปผลการดำเนินงาน แบ่งออกเป็น 2 ช่วง (ภาพประกอบที่ 3.9) คือ

1) จัดเวทีเรียนรู้ชุมชน โดยจัดเวทีเรียนรู้ตามแผนการที่กำหนดมาจากระยะที่ 2 เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

วัตถุประสงค์ เพื่อสร้างองค์ความรู้ ตามวิสัยทัศน์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยการเติมความรู้จากวิทยากร เป็นการแบ่งปันความรู้ เพื่อจุดประกายความคิด สร้างจินตนาการ ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถอดบทเรียน เพิ่มทักษะและพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชน

วิธีการเก็บข้อมูล ผู้นำชุมชน “คุณอำนวย” สรุปลงและรายงานผลเวทีเรียนรู้ที่ผ่านมา โดยเชิญวิทยากรที่เป็นผู้ที่ผู้นำชุมชนร่วมกันคัดเลือกและทาบทามไว้เท่านั้น ซึ่งมีบทบาทเป็น “คุณเอื้อ” ช่วยเพิ่มเติมความรู้ แนวทางในด้านการจัดการความรู้และยกตัวอย่างในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน และการจัดการทางทรัพยากรวัฒนธรรม พร้อมทั้งร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้นำชุมชน ในการสนทนาซักถาม เล่าเรื่อง แยกแยะประเด็น ระดมความคิด ถอดบทเรียน

สถานที่และระยะเวลา ศูนย์การเรียนรู้ คุณบุญทา เตรียมงาน 30 วัน จัดเวที 1 วัน

การรวบรวมข้อมูล การบันทึกความรู้ การบันทึกเสียง กระดาษพลิก และ ถ่ายภาพ

2) จัดประชุมสร้างสรรค์ เป็นการทบทวนหลังจากการปฏิบัติ รวบรวมองค์ความรู้ที่ได้ แสดงความคิดเห็น เสนอแนะ ร่างแนวทางการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน การรองรับนักท่องเที่ยวทั้งด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งเน้นให้เกิดการยกระดับความรู้เพื่อได้องค์ความรู้ใหม่ที่เป็นแนวทางการจัดการความรู้ของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้ในระยะเวลาจัดเวทีเรียนรู้จากช่วงที่ 1 เป็นเวลา 60 วัน หรือผู้นำชุมชนเป็นคนกำหนด

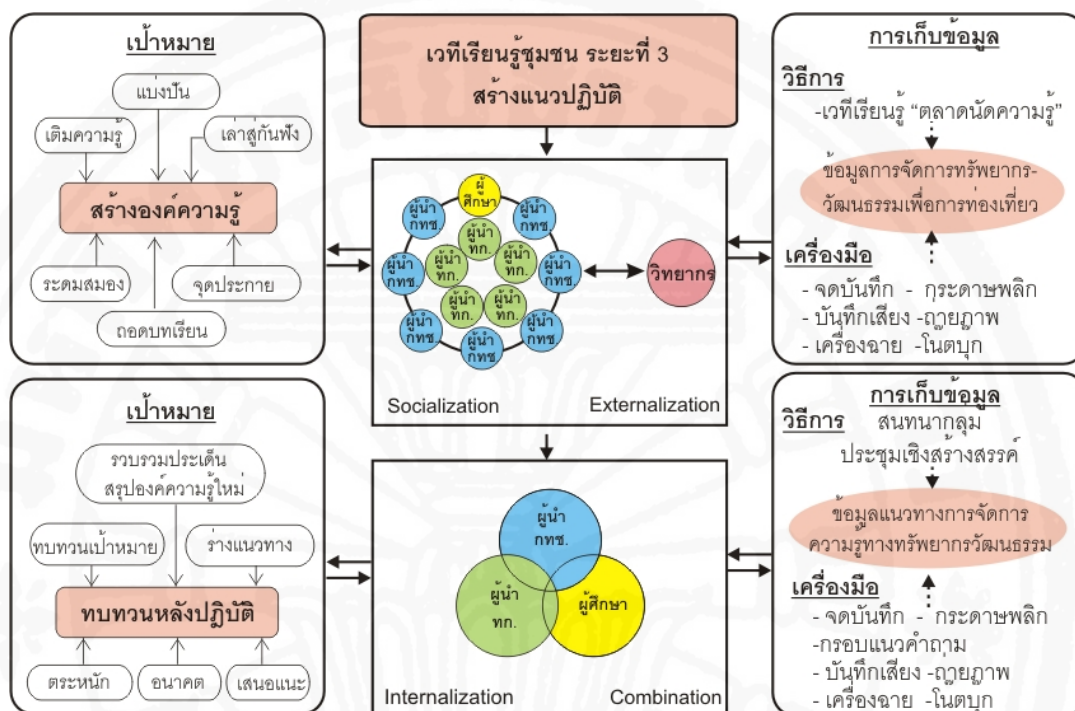
วัตถุประสงค์ เพื่อสรุปทบทวนองค์ความรู้ที่ได้ ร่างแนวทางการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมและวางแผนสู่การปฏิบัติ

วิธีการเก็บข้อมูล จัดการประชุมเชิงสร้างสรรค์ สรุปลงทบทวนผลการดำเนินงานที่ผ่านมาทั้ง 2 ระยะ นำเสนอองค์ความรู้ที่ได้จากเวทีเรียนรู้ต่างๆ มาระดมสมอง ตรวจสอบ ลงมติ เพื่อสรุปร่างแนวทางการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน ทั้งนี้ผู้ศึกษาสรุปภาพรวมเพื่อนำร่างแนวทางการจัดการความรู้ที่ได้จากผู้นำชุมชนไปพัฒนา ปรับปรุง และนำฉบับสมบูรณ์มาคืนให้ผู้นำชุมชนในโอกาสต่อไป

สถานที่และระยะเวลา ศูนย์การเรียนรู้ คุณบุญทา เตรียมงาน 2 วัน จัดเวที 1 วัน

การเก็บรวบรวมข้อมูล จากการบันทึกความรู้ การบันทึกเสียง ภาพถ่าย และ กระดาษพลิก

ภาพประกอบที่ 3.9
แผนภาพการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม เวทีเรียนรู้ชุมชน ระยะที่ 3

3.3.3 ขั้นตอนที่ 3 วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลการศึกษา

รวบรวมข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนที่ 1 และ 2 ข้างต้น มาถอดบทเรียน จากประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับผู้นำชุมชน เพื่อนำมาวิเคราะห์ สรุปอภิปรายผลการศึกษา ใช้ระยะเวลา 60 วัน

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study) เชิงคุณภาพนี้ เป็นวิธีการหรือกระบวนการที่ให้ความสำคัญกับการแสวงหาความรู้ความจริง มีลักษณะกระบวนการที่ค้นแบบตีความสร้างสรรค์นิยม ในการรวบรวมข้อมูลเพื่อบรรยายหรือพรรณนาปรากฏการณ์ที่น่าสนใจ (description) ซึ่งกระทำในรูปของการบอกเล่าเรื่องราวเฉพาะในฉากเหตุการณ์สำคัญๆ พร้อมทั้งแสดงข้อมูลหลักฐานพยานประกอบ โดยอาศัยการรับรู้และการตีความหมายของผู้ศึกษาที่มีต่อเหตุการณ์นั้นโดยตรง ทั้งนี้มีการวิเคราะห์ข้อมูลอยู่ในช่วงการดำเนินการทุกขั้นตอน ข้อมูลที่ได้จะเป็นการสรุปผลจาก

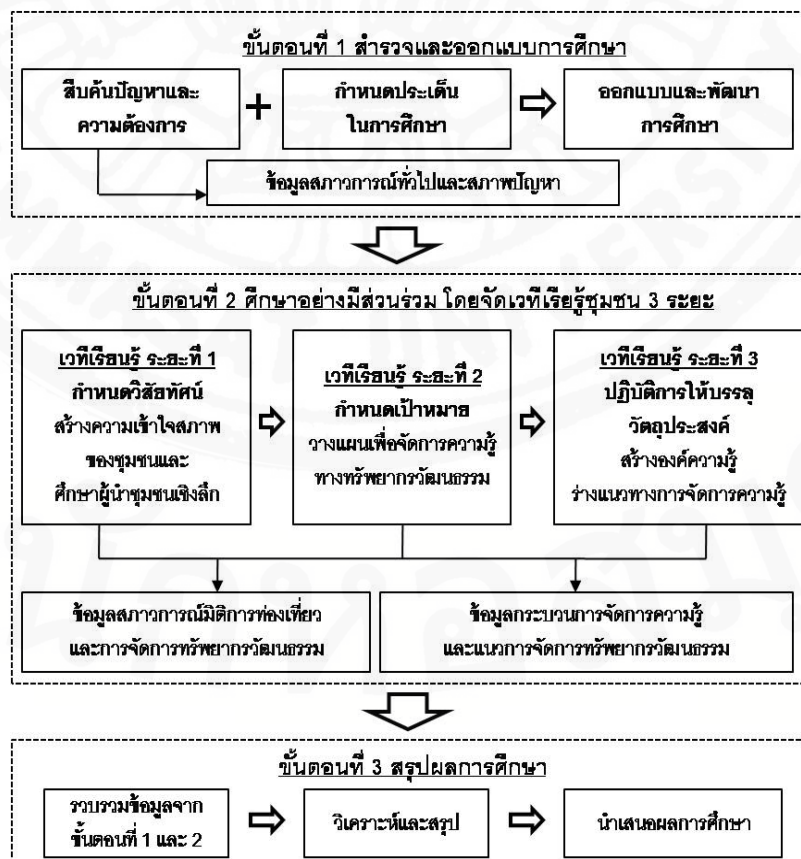
กระบวนการต่างๆ ในการดำเนินการจัดการความรู้ และนำเสนอผลการศึกษาเชิงพรรณนาตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา เนื้อหาการวิเคราะห์ข้อมูลมีดังนี้

1) วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานชุมชน เพื่ออธิบายสภาวะการณ์ทั่วไปในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และการดำเนินการท่องเที่ยวโดยชุมชนทั้งในอดีตถึงปัจจุบัน ในลักษณะการจัดการความรู้ชัดแจ้งและความรู้ฝังลึกของผู้นำชุมชนที่ปรากฏ ตามแนวคิดของ SECI Model เพื่อเป็นฐานในการศึกษาการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชน จนถึงสภาพปัญหาและความต้องการของผู้นำชุมชน

2) วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชน เพื่ออธิบายสภาวะการณ์ทางการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชน การเข้าถึงตีความ การนำไปใช้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้ การยกระดับความรู้และการสร้างความรู้ใหม่ รวมถึงการพัฒนาตนเองของผู้นำชุมชน และอธิบายผลที่ได้จากกระบวนการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชน

ภาพประกอบที่ 3.10

แผนภาพสรุปวิธีการดำเนินการศึกษา

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การศึกษา “การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชน เพื่อการท่องเที่ยว ชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่” ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรมร่วมกับสำรวจพื้นที่เพื่อรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิเบื้องต้น ก่อให้เกิดความเข้าใจใน “สภาวะการณ์” ซึ่งหมายถึง เหตุการณ์ธรรมชาติ หรือเรื่องราวที่กำลังเป็นไปด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในภาพรวม จากนั้นยังได้มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการความรู้ร่วมกับผู้นำชุมชน ทั้งนี้ผลการศึกษาที่เป็นสาระสำคัญของบทที่ 4 คือ ข้อมูลโครงสร้างทางกายภาพและสังคมวัฒนธรรมที่มีเป้าหมาย เพื่อให้เข้าใจสภาวะการณ์ของวิถีชีวิต ประวัติศาสตร์ความเป็นมา ภูมิปัญญาในลักษณะ “ปัญญาปฏิบัติ” นำองค์ความรู้มาใช้ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และความเปลี่ยนแปลงที่มาจากปัจจัยสนับสนุนภายนอกและภายใน เช่น ผลกระทบของกระแสการท่องเที่ยว ผู้นำชุมชนมีการจัดการกับสิ่งเหล่านี้อย่างไร ด้วยกระบวนการแบบใด สามารถส่งเสริมให้เกิดการจัดการความรู้ตามความต้องการได้อย่างไร เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษา สามารถถอดบทเรียน จัดหมวดหมู่ และสรุปผลการศึกษาออกเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมตามแนวประเพณี เป็นการนำเสนอภาพรวมของข้อมูลพื้นฐานชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ผ่านโครงสร้างทางกายภาพและโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมจากอดีตถึงปัจจุบัน

ตอนที่ 2 การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อตอบรับกระแสการท่องเที่ยว นำเสนอภาพรวมการจัดการท่องเที่ยวโดยผู้นำชุมชน การดำเนินงานตามองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวชุมชน ชี้ความสามารถในการรองรับ ปัญหาอุปสรรคที่พบ

ตอนที่ 3 การส่งเสริมให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม โดยนำเสนอผลจากกระบวนการจัดการความรู้ร่วมกับผู้นำชุมชน ในการหาแนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวของชุมชนบ้านผาหมอน

4.1 การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมตามแนวประเพณี

เป็นที่ทราบกันดีว่า ตามพื้นที่ป่าเขาทางภาคเหนือของประเทศไทย มีกลุ่มชาติพันธุ์หรือชนเผ่าหลากหลายกลุ่มอพยพมาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ ทั้งนี้กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีมากที่สุดคือ ชนเผ่า

“กะเหรี่ยง” (สถาบันวิจัยชาวเขา, 2537, น.12) ซึ่งมีด้วยกันหลายกลุ่มย่อย และมีชื่อเรียกต่างๆ กัน ทั้งยังมีประเพณี ความเชื่อ ความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันด้วย จากฐานข้อมูลกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2552) ได้แบ่ง กะเหรี่ยงในประเทศไทยว่ามี 4 กลุ่มใหญ่ๆ (ภาคผนวก: ข) ซึ่งชุมชนบ้านผาหมอนจัดอยู่ในกลุ่มกะเหรี่ยงสะกอ (Sgaw Karen) เรียกตัวเองว่า “ปกากะญอ” หรือ กันยอ (Kanyaw) คนไทยเรียกว่า ย่างขาว และเป็นชนเผ่าที่มีประชากรมากที่สุดในบริเวณพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์

ชนเผ่ากะเหรี่ยง มีถิ่นเดิมอยู่ในดินแดนตะวันออกของทิเบต เข้ามาตั้งอาณาจักรในประเทศไทยจีนเมื่อ 733 ปีก่อนพุทธกาล ชาวจีนเรียกว่า ชนชาติโจว ภายหลังถูกกษัตริย์จีนรุกราน เมื่อ พ.ศ. 207 จึงพากันแตกพ่ายหนีลงมาอยู่บริเวณลุ่มน้ำแยงซีเกียง ต่อมาเกิดปะทะกับชนชาติไท จึงถอยร่นลงมาอยู่ตามลุ่มน้ำโขงและแม่น้ำสาละวินในเขตพม่า และสันนิษฐานว่า ชนเผ่ากะเหรี่ยงอพยพมาจากทาง “ธิปิ - โกวปี” ภาษาถิ่น หมายถึง ธิเบตและทะเลทราย กะเหรี่ยงเริ่มตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยยุคกรุงศรีอยุธยาตอนปลายถึงต้นรัตนโกสินทร์ บางครอบครัวได้อพยพมายังดินแดนทางภาคเหนือของไทย และอยู่กระจัดกระจายไปทั่วตามแนวตะเข็บชายแดนรวมถึงพื้นที่ประเทศไทยและมีการตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรในพื้นที่หลายจังหวัดของประเทศไทย ในประเทศไทยมีชาวกะเหรี่ยง 1,993 หมู่บ้าน, 69,353 หลังคาเรือน และประชากรทั้งสิ้นประมาณ 352,295 คน คิดเป็นร้อยละ 46.80 ของจำนวนประชากรชาวเขาในประเทศไทย (สุรสิทธิ์ ดลใจไพโรวัลย์ และคณะ, 2548)

พรชัย น้อยบ้านใจ (2547, น. 31) ได้รวบรวมข้อมูลหลักแหล่งที่อยู่อาศัยของ ชนเผ่ากะเหรี่ยงในประเทศไทยว่า อาศัยอยู่ในบริเวณชายแดนตะวันตกของประเทศไทย ซึ่งติดต่อกับประเทศพม่าใน 3 บริเวณใหญ่ๆ รวม 16 จังหวัด ได้แก่ เชียงราย เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ลำพูน ลำปาง แพร่ ตาก (ภาคเหนืออยู่บริเวณเขตภูเขาสูง) สุโขทัย กาญจนบุรี สุพรรณบุรี อุทัยธานี กำแพงเพชร (ภาคกลางอาศัยอยู่ในบริเวณ เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ห้วยขาแข้ง และพื้นที่รอยต่อ) ราชบุรี เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ (ภาคตะวันตกตอนล่างในพื้นที่ภูเขาตามแนวตะเข็บชายแดนไทย-พม่า) และระนอง

4.1.1 การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านผาหมอน

4.1.1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน ในการอพยพตั้งถิ่นฐานของชนเผ่ากะเหรี่ยง โดยทั่วไปจะมีผู้นำกลุ่มที่มีความรู้เป็นที่ยอมรับและเคารพนับถือของชนเผ่า และเป็นผู้นำทางความเชื่อมีกุศโลบายที่คิดค้นด้วยภูมิปัญญา สะสมจากประสบการณ์ของแต่ละบุคคล เพื่อนำ

ชุมชนดำรงชีวิตอยู่รอดอย่างสงบสุข สำหรับองค์ความรู้ หรือภาษาถิ่นภาคเหนือเรียกว่า “พะยอมญา” ของผู้นำชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอนในอดีต ที่เป็นสิ่งสำคัญที่สุดคือการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับ ป่า และถ่ายทอดผ่านกระบวนการจัดการความรู้ตามแนวประเพณี เช่น ในการตั้งถิ่นฐาน มีความเชื่อเรื่องลักษณะภูมิประเทศในการตั้งถิ่นฐานว่า “ถ้าตั้งทำเลสูงเหนือกว่าต้นน้ำและตาน้ำ ถือว่าไม่เป็นสิริมงคลต่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะทางกิวลม ตามกฎ จารีตประเพณีห้ามการตั้งถิ่นฐาน ห้ามตัดไม้ทำการเกษตรโดยเด็ดขาด” (เหนะหย่อ ดลใจไพรวัลย์, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2551) ดังนั้นชุมชนบ้านผาหมอนจึงมีจุดสิ้นสุดเขตก่อสร้างบ้านเรือนเอาไว้รอบหมู่บ้าน ทางฝั่งตะวันออกหรือทางดอยถึงในปัจจุบัน นอกจากนี้จากการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน พบว่า การตกลงเรื่อง การขอตั้งถิ่นฐานร่วมกัน ต้องคำนึงถึงความถูกต้อง มิฉะนั้นจะขัดต่อขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมทางการปกครอง ต้องถือหลักให้ผู้ที่มาถึงก่อนเป็นแกนนำ ซึ่งสรุปลำดับเหตุการณ์อพยพจากการบอกเล่าและตามตำนานที่มีบันทึกไว้ในเอกสารงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชุมชนบ้านผาหมอน ที่กล่าวถึง การอพยพย้ายถิ่นฐานของตนว่า อพยพมาจากบ้านแม่ลาหลวง จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยมาจาก 2 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มที่ 1 นำโดยนายตาโร และกลุ่มที่ 2 นำโดย นายเปอะริและนายเดสา เริ่มอพยพเมื่อ พ.ศ.2413 ถึงปี พ.ศ. 2428 มาตั้งถิ่นฐานเป็นแคว้น “แคว้นมีกะคี” สันนิษฐานว่าเป็น ดอยหัวเสือในปัจจุบัน รวมระยะเวลาอพยพ 15 ปี สรุปลำดับเหตุการณ์สำคัญในการอพยพย้ายถิ่นฐานของชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน ดังนี้

ปี	เหตุการณ์
พ.ศ. 2413	กลุ่มที่ 1 อพยพจาก อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
พ.ศ. 2415	กลุ่มที่ 2 อพยพจาก อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
พ.ศ. 2428	กลุ่มที่ 1 มาถึงดอยหัวเสือและตั้ง “แคว้นมีกะคี” เจรจาทำสัญญาซื้อขายที่ดิน จาก เจ้าอุตรกรโกศล (เจ้าเมืองลำพูน) ด้วยการมอบช้างที่ชื่อว่า “โม้ฐหม่ม” กลุ่มที่ 2 มาถึงดอย “ต่าวะเหว” (อยู่ในเขต “แคว้นมีกะคี”) และเจรจามาขอตั้งถิ่นฐานร่วมกัน ด้วยการจักสาน “เสื่อหวาย” มามอบให้กับ กลุ่มที่ 1 แทนเงินเพื่อให้เป็นไปตามกฎจารีตของการตั้งถิ่นฐานร่วมกัน และแต่งตั้งนายตาโร เป็นผู้นำ
พ.ศ. 2433	กลุ่มที่ 2 อพยพจาก “หม่อลิวุไซ” (ดอยลิง) มา “แดลอปู”
พ.ศ. 2435	เกิดโรคภัยไข้เจ็บทำให้ชุมชนต้องอพยพโยกย้ายครั้งใหญ่

ปี	เหตุการณ์ (ต่อ)
พ.ศ. 2465	ขยายชุมชนจากบ้านหนองหล่ม ไปตั้งหมู่บ้านที่ บ้านผาหมอน
พ.ศ. 2470	อพยพจากบ้านขุนยะ เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ บ้านสบหาด
พ.ศ. 2472	ขยายชุมชนจากบ้านหนองหล่ม ไปตั้งหมู่บ้านที่ บ้านอังก้าน้อย
พ.ศ. 2477	ขยายชุมชน ไปตั้งหมู่บ้านที่ บ้านแม่กลางหลวง
พ.ศ. 2476	เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย
พ.ศ. 2507	รับเสด็จ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในการพิธี ศดอยอินทนนท์ เริ่มต้นเส้นทางที่ บ้านผาหมอน ตั้งหน่วยสาธิตแพทย์อาสาในพระองค์ตรวจรักษาประชาชน ชาวเขาที่บ้านผาหมอน เป็นแห่งแรก จัดทำสำเนาทะเบียนบ้าน และออกบัตรประชาชนฉบับแรก

จากการศึกษาประวัติศาสตร์การอพยพย้ายถิ่นฐานข้างต้น ถือได้ว่าปี พ.ศ. 2428 เป็นปีแห่งการก่อตั้งถิ่นฐานของแคว้น “มีกะคี” ซึ่งหมายถึง แคว้นแห่งสันติสุข รักสงบ อุดมสมบูรณ์ ตรงกับความหมายของชนเผ่ากะเหรี่ยงที่เรียกตัวเองว่า “ปกากะญอ” แปลว่า ผู้รักสันโดษ เมื่อได้รับอนุญาตอย่างถูกต้องสมบูรณ์จากเจ้าเมืองลำพูนจึงตั้งถิ่นฐานรกรากอย่างเป็นทางการเป็นหลักแหล่ง ดังนั้นแคว้นมีกะคี จึงเป็นจุดศูนย์กลางในการติดต่อไปมาหาสู่กัน โดยมีน้ำกลางพาดไหลผ่านระหว่างกิ่งกลางของชุมชน มีศดอยอินทนนท์เป็นแหล่งน้ำอันสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิต และเป็นเขตการค้าขายระหว่างชุมชนพื้นที่สูงและพื้นราบ รวมถึงเป็นจุดติดต่อประสานงานทางราชการในอดีต

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี พ.ศ. 2476 ชนเผ่าปกากะญอ แห่งแคว้น “มีกะคี” มีการปรับตัวให้เข้ากับคำสั่งส่วนกลาง โดยมีเจ้าหน้าที่ทางราชการเป็นพี่เลี้ยงในการให้เข้ากับระบบการปกครองแบบใหม่ ได้จัดทำสำเนาทะเบียนบ้าน และออกบัตรประชาชนฉบับแรกและเป็นฉบับประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านผาหมอน ซึ่งออกโดยสำนักงานทะเบียนกระทรวงมหาดไทย ออกเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2507 ในสมัยนั้น นายอำเภอจอมทองคือ นายสุรจิตต์ จันทร์ศัพท์ มีนายหม่อห่วย เป็นผู้ใหญ่บ้านบ้านผาหมอน

พื้นที่โดยรวมของแคว้น “มีกะคี” ประกอบด้วยทั้งหมด 7 หมู่บ้านคือ บ้านผาหมอน บ้านผาหมอนใหม่ บ้านหนองหล่ม บ้านอังก้าน้อย บ้านแม่กลางหลวง และบ้านม้งขุนกลาง ซึ่งในอดีต บ้านผาหมอน คือ จุดศูนย์กลางของทุกหมู่บ้านในเขตปกครองของทางราชการ ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันหมู่บ้านต่างๆ ได้แยกตัวออกไปเป็นอิสระจาก

การปกครองส่วนท้องถิ่นแล้ว ทุกหมู่บ้านมีคณะกรรมการบริหารส่วนท้องถิ่นเป็นของตนเอง ซึ่งหมู่บ้านทั้งหมดคือ “แคว้นมีกะคิ” ที่เรียกกันทั้งในอดีตและปัจจุบัน

ด้วยวิถีชีวิตชนมธรรมนิยมประเพณีที่ดั้งเดิม จากรุ่นสู่รุ่นที่ได้ถ่ายทอดหล่อหลอมวัฒนธรรมของชนเผ่าปกากะญอ ในชุมชนบ้านผาหมอนนี้ ยังคงปรากฏถึงความเป็นเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตน แม้ว่าการตั้งถิ่นฐานผ่านมากเกือบ 140 ปีแล้วก็ตาม ชนเผ่าปกากะญอ แคว้น “มีกะคิ” แห่งนี้ ยังคงระลึกถึงบุญคุณของ ช้าง “โม้กูเหม่” และ “เสื่อหวาย” ที่ได้จากการอธิบายข้อมูลของนักสื่อความหมายท้องถิ่นว่า ช้างโม้กูเหม่ เป็นสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่และแข็งแกร่ง เป็นช้างที่เสียสละให้กับคนแคว้นมีกะคิ เพื่อได้มีพื้นดินในการดำรงชีวิตอยู่ชั่วลูกชั่วหลาน จะเห็นได้ว่า การปลูกฝังความรู้ภูมิปัญญา จิตวิญญาณเหล่านี้ได้มาจากเหตุการณ์ การอพยพของกลุ่มที่ 2 ที่มาทีหลังที่ได้จักสาน “เสื่อหวาย” มาให้กลุ่มแรกแทนเงิน เพื่อเป็นการแก้เคล็ดในการตั้งถิ่นฐานร่วมกัน โดยไม่ได้ยึดถือเงินเป็นใหญ่ และสามารถทำให้แคว้น “มีกะคิ” มีความเป็นปึกแผ่นถึงในปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังนำช้างมาเป็นสัญลักษณ์ประจำการท่องเที่ยวโดยชุมชนอีกด้วย ส่วน “เสื่อ” เป็นสัญลักษณ์แห่งการเคารพนับถือซึ่งกันและกัน การให้เกียรติกัน ประสานร่วมกันเป็นหนึ่งเดียว (สุปอย บรรพตวนา, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2551)

4.1.1.2 สภาพที่ตั้งของบ้านผาหมอน ในปัจจุบันชุมชนบ้านผาหมอนอยู่ในเขตการปกครอง หมู่ 8 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ในเส้นทางหลวงหมายเลข 1009 (สายจอมทองอินทนนท์) ทางแยกขวามือระหว่างหลักกิโลเมตรที่ 23 – 24 ระยะทางจากทางแยกเข้าหมู่บ้านประมาณ 7 กิโลเมตร รวมระยะทางจากจอมทองถึงบ้านผาหมอน 30 กิโลเมตร และห่างจากตัวเมืองจังหวัดเชียงใหม่ 87 กิโลเมตร (ภาคผนวก: ค) สำหรับอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ แต่เดิมมีชื่อว่า "ดอยอ่างกา" หรือ "ดอยหลวง" เป็นดอยที่มีขนาดใหญ่ ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า "ดอยหลวง" (หลวง: เป็นภาษาเหนือ แปลว่า ใหญ่) ชนเผ่าปกากะญอ เรียก ดอยอินทนนท์ว่า “เกือแจ่อพะไ้ะไซ่” ความหมายคือ ดอยหลวง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่ ตามแนวเขตการปกครอง 4 อำเภอ และ 9 ตำบล (อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์, 2552) คือ 1) อำเภอจอมทอง ตำบลสองแคว ตำบลยางคราม ตำบลบ้านหลวง ตำบลสบเตี๊ยะ 2) อำเภอแม่แจ่ม ตำบลแม่ณาจร ตำบลช่างเคิ่ง ตำบลท่าผา 3) อำเภอแม่แตง ตำบลแม่วิน ตำบลทุ่งปี้ และ 4) อำเภอดอยหล่อ

พื้นที่ในชุมชนมีลักษณะเป็นแอ่ง มีภูเขาสลับซับซ้อน อยู่ในเขตทิศตะวันออกของดอยอินทนนท์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาถนนธงชัยที่ทอดตัวลงมาจากเทือกเขาหิมาลัย ประเทศ

เนปาล อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 18 องศา 24 ลิปดาเหนือ และเส้นแวงที่ 98 องศา 24 ลิปดาตะวันออก ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็นภูเขาสูง ทางด้านทิศใต้และทิศตะวันตกของหมู่บ้านเป็นที่ราบ ใช้ในการเพาะปลูก มีขนาดพื้นที่ 42 ตารางกิโลเมตร มีพื้นที่ 22,750 ไร่ แบ่งเป็นที่นา 872 ไร่ ที่สวน 232 ไร่ ที่อยู่อาศัย 300 ไร่ ที่ป่าและภูเขา 21,296 ไร่ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลเฉลี่ย 1,200 เมตร ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อดังนี้ (ภาคผนวก: ง)

ทิศเหนือ	ติดต่อกับบ้านขุนป้วย ตำบลแม่วิน กิ่งอำเภอแม่วาง
ทิศใต้	ติดต่อกับบ้านสบแอบ และบ้านแม่กลางหลวง ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับบ้านเมืองอาง ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับบ้านขุนกลาง ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง

4.1.2 โครงสร้างทางกายภาพและสิ่งแวดล้อม

4.1.2.1 สภาพภูมิทัศน์โดยรอบ จากทางหลวง บริเวณกิโลเมตรที่ 24 แยกเข้าหมู่บ้านผาหมอนเป็นเส้นทางธรรมชาติ สภาพทางส่วนใหญ่เป็นทางลูกรังผสมกับทางคอนกรีต ช่วงสั้นๆ มีความลาดชันเป็นบางช่วงสลับกัน รวมเป็นระยะทาง 7 กิโลเมตร เข้ามาประมาณ 5 กิโลเมตร จะพบหมู่บ้านหนองหล่ม และอีก 2 กิโลเมตรจะถึงหมู่บ้านผาหมอน (ภาพประกอบ 4.1)

ภาพประกอบที่ 4.1
แสดงภูมิทัศน์ หมู่บ้านผาหมอน

ที่มา: ภาพถ่ายโดย กนกวรรณ ชูชาญ, 20 กรกฎาคม 2551

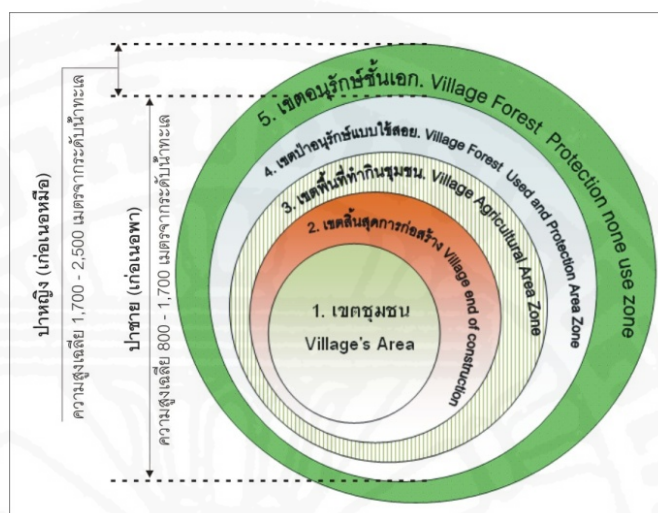
ทิวทัศน์ 2 ข้างทางสามารถมองเห็นทิวเขาสลักซับซ้อน มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ ลักษณะป่าเต็งรังผสมกับป่าดิบเขา มองเห็นลำห้วยไหลผ่าน พบพื้นที่การเกษตรและการทำนาแบบขั้นบันไดตามที่ราบลุ่ม และพบโรงปลูกดอกไม้ของโครงการหลวง ที่มีลักษณะเป็นโครงหลังคาพลาสติกสีขาวขนาดใหญ่สลักกันเป็นระยะ เมื่อเข้าถึงตัวหมู่บ้านจะพบกอดต้นไม้ขนาดใหญ่สลักกับการปลูกบ้านเรือน ซึ่งปลูกไม้ไว้สำหรับใช้ในวิถีชีวิต เช่น ทำไม้ไผ่สับฟากใช้ สร้างบ้าน ที่ใส่อาหารสัตว์ หน่อไม้ไว้รับประทาน เป็นต้น ในหมู่บ้านสามารถมองเห็นยอดดอยอินทนนท์ และมองเห็นดอยหินผาขนาดใหญ่ลักษณะคล้ายหมอนที่เคยมีคนหวน และทิ้งรอยมูมเอาไว้ตรงกลาง จึงเป็นที่มาของการตั้งชื่อ “บ้านผาหมอน” และใช้เรียกกันมาจนถึงปัจจุบัน

4.1.2.2 สภาพป่า พบว่า ชนเผ่าปกากะญอ อาศัยอยู่ในเขตป่า “เก๋อเนอพา” แปลว่า ป่าชาย ลักษณะป่าดิบแล้งชื้น (Dry evergreen forest) มีความชื้นตลอดทั้งปี เป็นป่าอนุรักษ์ใช้สอย จากหลักกิโลเมตรที่ 17- 31 บ้านม้งขุนกลาง เฉลี่ยความสูง 800 - 1,700 เมตรจากระดับน้ำทะเล ลักษณะป่ามีความหลากหลายที่เด่นชัดคือ ป่าเบญจพรรณ ป่าไผ่ ป่าสนสามใบ ป่าไม้ทะเลใต้ และป่าผสมกึ่งหรือ ป่าดิบแล้งชื้น บนดอยอินทนนท์ จากการศึกษาพบว่า ชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน ตั้งถิ่นฐานตามหลักของภูมิปัญญาของผู้นำชุมชนที่เลือกตั้งอยู่ที่ความสูง 800 - 1,250 เมตร จากระดับน้ำทะเล คือตั้งที่อาศัยอยู่ในระดับพื้นที่ป่า “เก๋อเนอพา” เป็นป่าที่มีความสำคัญต่อชุมชนอย่างมาก เป็นแหล่งทำการเกษตรควบคู่ไปกับการอนุรักษ์แบบใช้สอยผสมผสานกัน ซึ่งผู้นำชุมชนมีความภาคภูมิใจกับการดูแลรักษาป่ามาก ดังที่ สุรสิทธิ์ ไตรกระแสน (สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2551) ได้กล่าวถึงความภูมิใจในเรื่องนี้ว่า “...การแบ่งชั้นของป่า โดยภูมิปัญญาของปกากะญอเองมีความชำนาญไม่แพ้คนอื่นในโลก” และใช้ภูมิปัญญาในการแบ่งเขตป่าตามความสำคัญในการดำรงชีวิตไว้ 5 เขต (ภาพประกอบ 4.2) ดังนี้

- เขตที่ 1 เป็นเขตชุมชนที่อยู่อาศัย ปลูกสร้างบ้านเรือน
- เขตที่ 2 เป็นป่าอนุรักษ์แบบด้านทางประเพณีพิธีกรรม เช่น ป่าเดปอ, ป่าฐานบ้านไม้ และ ป่าช้า ทั้งกำหนดให้เป็นเขตกึ่งปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน เป็นต้น
- เขตที่ 3 เขตพื้นที่ทำกิน พื้นที่เพาะปลูกถาวร การเกษตร ไร่สวน นาขั้นบันได
- เขตที่ 4 เขตป่าอนุรักษ์แบบใช้สอย เป็นแหล่งหาอาหาร สมุนไพรของคนในชุมชน
- เขตที่ 5 เขตป่าอนุรักษ์ขั้นเอก ซึ่งอยู่ในบริเวณ ป่าเก๋อเนอหม้อ หรือ ป่าหญิง ป่าดงดิบ ป่าดึกดำบรรพ์ ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำระบบนิเวศที่มีความสำคัญต่อชุมชน

ภาพประกอบ 4.2

การแบ่งเขตป่าตามภูมิปัญญาชนเผ่าปกากะญอ

ที่มา: ปรับปรุงและดัดแปลงจาก สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์ และคณะ, 2549, น. 84

การแบ่งเขตป่าลักษณะข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นความสำคัญของการดำรงชีวิตร่วมกับป่าอย่างสมดุล มีกฎเกณฑ์ ความเชื่อ ว่า บริเวณใดที่ต้องอนุรักษ์ บริเวณใดที่ควรใช้สอย ดังปรากฏจากคำบอกเล่าที่เกี่ยวกับการปลูกฝังด้านอนุรักษ์ป่าของ พระตีสุบอย บรรพตวนา (พระตี: ลุง) ว่า

“...สมัยก่อนจะปลูกฝังการดูแลรักษาป่าตั้งแต่เด็ก เช่น จะทำพิธีผูกสายรกของทารกเกิดใหม่กับต้นไม้ผลใน “ป่าเดปอ” นี้ (รายละเอียดในประเพณีวัฒนธรรม) เพื่อให้ทารกเป็นเจ้าของต้นไม้ต้นนั้นต้องดูแลห้ามตัดโค่นเด็ดขาด แต่ปัจจุบันเด็กรุ่นหลังเกิดที่ โรงพยาบาล พิธีนี้จึงค่อยๆ หดไป...” (สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2552)

จากเรื่องเล่าข้างต้น แสดงให้เห็นว่าชนเผ่าปกากะญอ มีการปลูกฝังความรู้ด้านป่านิเวศ โดยแฝงความเชื่อผ่านพิธีกรรมการเกิดและการตายให้ผูกพันกับป่าทั้งชีวิต โดยเฉพาะป่าเดปอหรือป่าชั้นอนุรักษ์ที่มีพิธีกรรมตามความเชื่อ มีลักษณะของพันธุ์ไม้ที่ต้องอนุรักษ์เพื่อรักษาระบบนิเวศก่อนเข้าถึงแหล่งชุมชน ทั้งยังเป็นตัวแบ่งเขตระหว่างเขตเพาะปลูก จึงกำหนดให้สิ้นสุดการก่อสร้างที่อยู่อาศัย โดยมีเส้นแบ่งจากการประกอบพิธีกรรมอีกด้วย จากการรักษาระบบนิเวศนี้ ยังพบภูมิปัญญาที่ แฝงในความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ป่า เช่น นกพญาไฟ และชะนี โดยสังเกตว่า ถ้านกพญาไฟปรากฏตัวนั้นบอกถึงฤดูกาลเพาะปลูกและความโชคดี ส่วนชะนีเป็นสัตว์ที่บ่งชี้ถึงความอุดมสมบูรณ์ซึ่งชนเผ่าจะให้ความนับถือให้เป็นผู้ดูแลป่า และได้ความรู้จากการฟังเสียงชะนีว่า

แสดงให้เห็นถึงทำความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ดังคำสอนที่ว่า “หากสิ้นเสียงชะนี ป่าเจ็ดป่า กิวเจ็ดกิว ก็จะไม่เจียบเหงา” (เกาะโพดู ดลใจไพรวัลย์, สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2551) นั้นหมายถึง หากไม่มีชะนี ก็หมายความว่าไม่มีป่าที่อุดมสมบูรณ์อีกต่อไป เป็นต้น

4.1.2.3 สมุนไพร นอกจากภูมิปัญญาทางการแบ่งเขตป่าแล้ว ยังพบว่า จากความหลากหลายทางธรรมชาติ กอปรกับการพึ่งพาอาศัยระบบนิเวศในป่า ทำให้ชนเผ่านี้มีความรู้ความชำนาญในการหาสมุนไพร ภาษาถิ่นเรียกว่า “เกือซี่” เพื่อไว้ใช้รักษาโรคอีกด้วย จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน พระตีกองแะ ไพรเจริญสุข และ พระตีกฤทธิ ดุเจติยะ (สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2551) ผู้เชี่ยวชาญด้านสมุนไพรให้แง่คิดว่า การปรุงยาจากสมุนไพรต้องอาศัยความชำนาญของหมอยาสมุนไพร ไม่ว่าจะเป็นประเภทสมุนไพร สรรพคุณ วิธีใช้ สูตรในการปรุงยา และต้องแยกแยะให้ได้ว่ายาสมนุไพรนั้นรักษากับโรคชนิดใดจะมองข้ามไปไม่ได้โดยเด็ดขาด เพราะอาจก่อให้เกิดประโยชน์หรือให้โทษ ทำให้เกิดอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ เช่น บางชนิดเหมาะสำหรับผู้สูงอายุ แต่ไม่เหมาะสำหรับคนที่อายุต่ำกว่า 30 ปี หรือบางชนิดอาจทำให้ผู้หญิงหรือผู้ชายเป็นหมันได้โดยไม่รู้ตัว

จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ชุมชนบ้านผาหมอน และจากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม พบว่า มีสมุนไพรมากกว่า 300 ชนิด ได้แยกสมุนไพรรวมออกเป็นสองส่วน คือ สมุนไพรป่าและสมุนไพรพื้นบ้าน ปัจจุบันสำรวจเบื้องต้น (ปี พ.ศ. 2548) ได้ 57 ชนิด แบ่งเป็นสมุนไพรป่า 31 ชนิด สมุนไพรพื้นบ้าน 26 ชนิด ตัวอย่างสมุนไพรป่า (ภาพประกอบ 4.3) เช่น

“เต๋อสีก้อ” สรรพคุณ แก้ท้องเสีย ท้องอืด วิธีใช้ นำรากมาต้มดื่มได้ตลอดวัน

“ฮ้อสะพายควาย” สรรพคุณ แก้ปวดเมื่อย บำรุงกำลัง วิธีใช้ นำลำต้นมาต้มดื่ม

“เฟิร์นป่า” สรรพคุณ ป้องกันมะเร็ง วิธีใช้ นำเหง้ามากินสดๆ

นอกจากนี้การหาสมุนไพรต้องรู้จักแหล่งที่สมุนไพรขึ้น ปรากฏในภูมิปัญญาตามคำบอกเล่าถึงวิธีการเก็บสมุนไพรให้ถูกต้อง เช่น

การเก็บตามฤดูกาล คือ ฤดูร้อน เก็บรากและแก่น, ฤดูฝน เก็บใบ ลูกและดอก, ฤดูหนาว เก็บเปลือกและเนื้อไม้

เก็บตามทิศ คือ วันอาทิตย์และวันอังคาร เก็บทางทิศตะวันออก, วันพุธและวันศุกร์ เก็บทางทิศใต้, วันจันทร์และวันเสาร์ เก็บทางทิศตะวันตก, วันพฤหัสบดี เก็บทางทิศเหนือ

เก็บตามวันและเวลา คือ

วันอาทิตย์ เข้าเก็บต้น สายเก็บใบ เพียงเก็บราก เย็นเก็บเปลือก

วันจันทร์ เข้าเก็บใบ สายเก็บแก่น เพียงเก็บต้น เย็นเก็บเปลือก

วันอังคาร เข้าเก็บใบ สายเก็บเปลือก เพียงเก็บต้น เย็นเก็บราก

วันพุธ เช้าเก็บราก สายเก็บเปลือก เทียงเก็บต้น เย็นเก็บราก
 วันพฤหัสบดี เช้าเก็บแก่น สายเก็บใบ เทียงเก็บราก เย็นเก็บเปลือก
 วันศุกร์ เช้าเก็บใบ สายเก็บราก เทียงเก็บเปลือก เย็นเก็บต้น
 วันเสาร์ เช้าเก็บราก สายเก็บต้น เทียงเก็บเปลือก เย็นเก็บใบ

ภาพประกอบ 4.3

สถิติการเก็บสมุนไพรที่พบในชุมชนบ้านผาหมอน

ที่มา: ภาพถ่ายโดย กนกวรรณ ชูชาณู 12 ตุลาคม 2551

ทั้งนี้ พบว่า หมอยาหรือหมอสมุนไพรที่มีความชำนาญส่วนใหญ่จะเป็นชายผู้อาวุโส ตามปกติจะถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาเหล่านี้ในระดับสายเลือด เครือญาติ โดยเฉพาะตำแหน่ง หมอยา จะสืบทอดโดยลูกชายเท่านั้น ซึ่งมีนัยยะสำคัญ คือ ในการรักษาจะมีเรื่องความเชื่อ พิธีกรรมของหมอยา เป็นบทบาทของผู้นำทางประเพณี หรือ “ฮีโร่” ที่จะต้องเป็นเพศชาย (Gender) เท่านั้น ปัจจุบันพบว่า ความรู้ภูมิปัญญาเหล่านี้ลดลง เนื่องจากปัจจัยหลักๆ 2 ประการ คือ

1) การสืบทอดต้องอาศัยเวลาและความยากลำบากในการเรียนรู้ เพราะการเรียนรู้ นั้นจะต้องติดตามเข้าป่าไปศึกษาแหล่งและแต่ละฤดูกาลของสมุนไพรที่ขึ้นแต่ละชนิด ซึ่งพบว่า คนรุ่นใหม่ไม่ค่อยมีการติดตามเดินป่าเพื่อเข้าไปหาสมุนไพร นอกจากคนที่สนใจศึกษาอย่างจริงจัง เท่านั้น ซึ่งก็ไม่ใช่ลูกหลานของผู้รู้หรือหมอยา เป็นต้น

2) การนำไปใช้น้อยลงเพราะมีการพึ่งพาแผนปัจจุบันที่สะดวกรวดเร็วต่อการรักษา ถ้ามีกำลังซื้อส่วนใหญ่จะใช้ยาแผนปัจจุบันมากกว่าใช้สมุนไพร

4.1.2.4 สภาพภูมิอากาศ ของบ้านผาหมอน โดยทั่วไปของพื้นที่จะได้รับอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ที่พัดเอาความชุ่มชื้นและเมฆฝนเข้ามาทำให้ฝนตก และลม

ตะวันออกเหนือที่พัดมาจากประเทศจีนนำเอาความหนาวเย็นและความแห้งแล้งเข้ามา จึงทำให้เกิดฤดูกาลต่างๆ มีสภาพที่ชุ่มชื้นและหนาวเย็นตลอดปี อุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปีประมาณ 20 องศาเซลเซียส ซึ่งเมื่อเทียบกับตัวเมืองเชียงใหม่ จะมีอุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปีประมาณ 26 องศาเซลเซียส สภาพความชุ่มชื้นมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยประมาณ 2,000 - 2,100 มิลลิเมตร มีค่าความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยตลอดปีประมาณ ร้อยละ 80 ในตัวเมืองเชียงใหม่จะมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยประมาณ 1,200 มิลลิเมตรและความชื้นสัมพัทธ์ร้อยละ 70 สามารถแบ่งช่วงของฤดูดังนี้

ฤดูร้อน ระหว่างเดือน มีนาคม - พฤษภาคม อุณหภูมิเฉลี่ย 28 - 30 องศาเซลเซียส

ฤดูฝน ระหว่างเดือน มิถุนายน - พฤศจิกายน อุณหภูมิเฉลี่ย 20 - 24 องศาเซลเซียส

ฤดูหนาว ระหว่างเดือน ธันวาคม - กุมภาพันธ์ อุณหภูมิเฉลี่ย 8 - 14 องศาเซลเซียส

จากการปรับตัวเพื่ออยู่รอดของชนเผ่าปกากะญอ จำเป็นต้องมีความรู้ระบบนิเวศและเข้าใจในฤดูกาล เพราะต้องพึ่งพิงธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่สำคัญในการกำหนดวิถีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการเกษตร ที่เป็นอาชีพหลักของชุมชน ตัวอย่างความรู้ เกี่ยวกับฤดูกาลที่ปรากฏในคำสอน หรือ “ทา” เช่น

“เข้าตากผ้า บ่ายฝนตก” เป็น “เดือนผู้หญิง” คือช่วงฤดูฝน ในเดือนสิงหาคม หมายถึง ช่วงเช้า ผู้หญิงต้องทำงานบ้านแต่เช้า เช่นตากผ้าเพราะแดดจะออกดี ผู้ชายออกไปทำการเกษตร และเช้าไม่ออกไปไหนฝนตก บ่ายแดดออก” เป็น “เดือนผู้ชาย” คือ ช่วงเดือนกันยายน เป็นต้น และเป็นคำพูดที่ติดปากมาจนถึงปัจจุบัน (พระทีบุญทา, เวทีเรียนรู้ที่ 3, 2551) ดังนั้นการถ่ายทอดความรู้เหล่านี้จึงอยู่ในรูปแบบของการบอกเล่า คำสอน ร่วมเรียนรู้ในสถานที่จริง ทดลองจดจำในระดับปัจเจก (Individual) และพัฒนาจนเกิดทักษะความชำนาญ เริ่มระดับครอบครัว ถ่ายทอดสู่ระดับชุมชน จนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ หรือวัฒนธรรมของชนเผ่าในที่สุด

4.1.2.5 สภาพเศรษฐกิจและอาชีพ โดยรวมชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอนในเขตพื้นที่ราบลุ่มข้างแม่น้ำกลางนี้ เป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองเพื่อการยังชีพด้วยการปลูกข้าวทำนาแบบขั้นบันไดตามหุบเขาและปลูกพืชผักต่างๆ อาชีพหลักมีความสัมพันธ์กับป่าไม้และฤดูกาลทางธรรมชาติ นอกจากนี้ ได้รับการส่งเสริมจากโครงการหลวงในพระราชดำริด้วยการปลูกพืชเมืองหนาว ไม้ดอกไม้ประดับ ผลิตภัณฑ์หมัก เป็นต้น และมีองค์กรภายนอกที่นำเมล็ดพันธุ์มาให้เป็นทุน โดยเฉพาะบ้านที่ปลูกแกงดูแลแกงก็จะได้ทุนพันธุ์ต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ ส่วนใหญ่บริษัทที่นำพันธุ์มาให้จะเป็นผู้มารับซื้อผลผลิต การแบ่งผลประโยชน์จะได้คืนประมาณ 3 ใน 4 จากการหักราคาต้นทุน (พระทีบุญทา และพระทีบุญทา, สัมภาษณ์, 28

กรกฎาคม 2551) ตัวอย่างการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ได้แก่ พริกหวาน สุกินี ลูกพลับ และมะเขือเทศ ส่วนไม้ดอก ได้แก่ ยิบโซพิลา เยอบีล่า เป็นต้น

พระตีบุญทา พฤษชาฉิมพลี ผู้นำด้านการเกษตรชุมชนและได้รับคัดเลือกให้เป็น “หมอดิน” 1 ใน 80 คนของประเทศไทย จากโครงการ “80 พรรษา พระภูมิินทร์ 80 หมอดินนำทิศ สู่วิถีพอเพียง” จากศูนย์ปฏิบัติการพัฒนาที่ดินโครงการหลวง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นผู้หนึ่งที่เข้าร่วมโครงการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ด้านการเกษตร นำองค์ความรู้ที่มีมาประยุกต์ใช้และถ่ายทอดให้กับชุมชน พระตีบุญทา ได้กล่าวถึงเกษตรชุมชน ว่า ระบบการเกษตรบนภูเขาในเขตป่าอนุรักษ์พื้นที่ของอุทยานแห่งชาตินี้ ต้องอาศัยความรู้ทางด้านนิเวศวิทยาที่ละเอียดอ่อนซับซ้อน เช่น ความรู้เรื่องป่า ดิน แหล่งน้ำ ภูมิอากาศ พืชพันธุ์ สัตว์ป่าและสิ่งคุ้มครองธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสมดุลไม่ให้เกิดผลกระทบไปสู่พื้นที่ราบด้านล่าง ประกอบกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล จึงทำให้มีน้ำใช้อยู่ตลอดปีและไม่แห้งแล้ง แต่ถ้าในอนาคตไม่มีการวางระบบการใช้น้ำอย่างถูกต้องก็อาจทำให้น้ำแห้งได้ ทั้งนี้เกษตรชุมชนเป็นหัวใจหลักในการเลี้ยงชีพของชนเผ่าปกากะญอ ในอดีตมีการทำไร่หมุนเวียนที่เป็นแบบแผนทางการผลิตดั้งเดิมที่สืบทอดมา แต่ปัจจุบันการทำไร่หมุนเวียนนั้นหมดไป ส่วนใหญ่ทำนาแบบขั้นบันไดไว้เพื่อบริโภคเองด้วยความพอดี วิธีการผลิตแบบพอเพียง ซึ่งตรงข้ามกับระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ นำไปสู่ความละโมภไม่รู้จักพอ (สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์, 2552) จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนทั้ง 20 คนพบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่มีความเข้าใจหลักการเพาะปลูก มีแนวคิดลักษณะเดียวกับ พระตีบุญทา และยังคงสืบทอดจัดการความรู้ตามแนวประเพณีด้านการเกษตรมาถึงปัจจุบัน

ส่วนรายได้ จากการสอบถามผู้นำชุมชนจำนวน 20 คน พบว่า รายได้หลักแต่ละครอบครัวเฉลี่ยประมาณ 40,000-100,000 บาทต่อปี ขึ้นอยู่กับความขยัน อดทน และการถือครองที่ดินทำกินมากน้อย รายได้รอง ได้แก่ การรับจ้างและการท่องเที่ยวโดยชุมชน นอกจากการทำเกษตรแล้ว ยังเลี้ยงสัตว์ประเภท หมู ไก่ เพื่อใช้ในพิธีกรรมและเป็นอาหาร และ เลี้ยง วัวควาย แพะ ไร่ชายหรือใช้เป็นแรงงาน ส่วนข้างจะเลี้ยงไว้รับจ้างแสดงถึงความมีฐานะ แต่ปัจจุบันไม่พบการเลี้ยงข้างในชุมชนบ้านผาหมอน

4.1.2.6 ระบบสาธารณูปโภค นับแต่ปี พ.ศ.2546 เริ่มมีระบบไฟฟ้าโดยรับกระแสไฟจากการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคอำเภอจอมทอง ทำให้วิถีชีวิตจึงค่อยๆ เปลี่ยนไปตามกระแสคือมีสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มขึ้น เช่น มีโทรทัศน์ทำให้ได้รับข้อมูลจากสื่อต่างๆ เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ระบบไฟฟ้ายังเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาทางด้านเกษตรอีกด้วย สำหรับแหล่งน้ำ

สำหรับอุปโภคบริโภค คือ แหล่งน้ำจากประปาภูเขา จากระบบชลประทาน อ่างเก็บน้ำในหมู่บ้าน 2 แห่ง และแหล่งน้ำจากลำห้วยธรรมชาติที่มีน้ำไหลตลอดปี โดยมีแม่น้ำสายหลักคือ แม่น้ำกลาง

4.1.3 โครงสร้างทางสังคมและการจัดระเบียบทางสังคม

4.1.3.1 ประชากร ชุมชนบ้านผาหมอนเป็นชนกลุ่มน้อยชนเผ่ากะเหรี่ยงลุ่มแม่น้ำกลาง ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ชนเผ่าปกากะญอเป็นชนเผ่าที่มีประชากรมากที่สุด ประชากรของบ้านผาหมอนมีจำนวน 544 คน ชาย 279 คน หญิง 268 คน มี 134 หลังคาเรือน 151 ครอบครัว (ข้อมูลปี 2549 จากศูนย์อนามัย หมู่บ้านผาหมอน) ซึ่งในปัจจุบันการสำรวจจำนวนประชากรมีความคลาดเคลื่อน เนื่องจากส่วนใหญ่ได้สัญชาติไทยทำให้มีการอพยพเข้าไปอยู่ในเมือง รับราชการ ทำงานรับจ้าง และนิยมส่งบุตรหลานศึกษาต่อในเมืองกันมาก ในขณะเดียวกัน ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนยังเป็น ปกาเกอญอดั้งเดิม กล่าวคือ มีเอกลักษณ์ รักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีของตน (ธรรมชาติ พนากำเนิดสกุล, สัมภาษณ์ 10 ตุลาคม 2551)

จากการสำรวจกลุ่มประชากรของชุมชนบ้านผาหมอน สามารถแบ่งออกได้ 5 วัย ได้แก่ 1) กลุ่มเด็กและเด็กประถมวัย อายุ 1-14 ปี 2) เยาวชน (วัยรุ่น) อายุ 15-20 ปี 3) วัยหนุ่มสาวอายุ 21-35 ปี 4) วัยกลางคน อายุ 36-59 ปี และ 5) กลุ่มผู้สูงอายุ อายุ 60 ปีขึ้นไป นับจากการตั้งถิ่นฐานที่บ้านผาหมอน ปัจจุบันถือเป็นรุ่นที่ 5 (โดยแบ่งที่วัยหนุ่มสาวอายุ 21-35 ปี) กลุ่มเด็กเล็กจะได้รับการดูแลจากแม่ ปู่ย่าตายาย และศูนย์เด็กเล็ก เด็กประถมวัยส่วนใหญ่จะเรียนที่โรงเรียนนิคมไพรผาหมอน ส่วนเยาวชนชายส่วนใหญ่จะอยู่ในชุมชน ช่วยงานพ่อแม่ รับจ้างทั่วไป เข้าโครงการพัฒนาอาชีพจากโครงการหลวง ซึ่งจะพบเยาวชนชายมากกว่าเยาวชนหญิง เพราะพ่อแม่จะส่งเยาวชนหญิงไปเรียนระดับอุดมศึกษาในเมือง และกลับชุมชนเมื่อมีเทศกาล พิธีกรรมที่สำคัญ หรือรวมตัวกันในช่วงงานเยาวชนสัมพันธ์ที่จัดขึ้นทุกปี และเมื่อถึงวัยหนุ่มสาวโดยเฉพาะผู้หญิงที่ทำงานในเมืองถ้าแต่งงานกับคนในชนเผ่าเดียวกันก็จะกลับมาอยู่บ้านตนมากกว่าบ้านฝ่ายชาย สำหรับวัยกลางคนผู้ชาย ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร เลี้ยงวัว ควาย เพื่อขาย ในขณะที่วัยกลางคนหญิงจะดูแลบ้าน ผู้สูงอายุ และทอผ้า ส่วนวัยสูงอายุจะอยู่บ้านปกครองดูแลคนในครอบครัว เลี้ยงหลาน เลี้ยงไก่ หมู จักสาน ทำสวนปลูกพืชเพื่อเลี้ยงชีพ

วัยรุ่นหญิงและวัยหนุ่มสาวที่ทำงานแล้ว ส่วนใหญ่ไม่ได้อยู่ในชุมชนที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่คือ วัยเด็ก วัยสูงอายุ วัยกลางคน และวัยรุ่นชาย ตามลำดับ จากการพูดคุยกับวัยกลางคนหลายท่าน จะเล่าให้ฟังด้วยความภาคภูมิใจถึงความเป็นปกาเกอญอ หากแต่หวังลูกหลานรุ่นต่อไปในการปรับตัวรับกระแสสังคมสมัยใหม่ที่สวนทางกับวิถีชีวิตพอเพียงเรียบง่าย

แบบชนเผ่าปกากะญอ พระตีบุญทา (พระตีบุญทา, สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2551) กล่าวถึง สถานการณ์ทางอาชีพสมัยนี้ว่า

“...วัยรุ่น วัยหนุ่มสาวสมัยใหม่ที่ยังไม่มีครอบครัวไม่ค่อยสนใจอาชีพ เกษตรของชนเผ่า แต่จะมาช่วยงานในช่วงที่ต้องใช้แรงงานหรือเก็บเกี่ยว สมัยลุง เป็นวัยรุ่น กลุ่มของลุงเป็นนักบุกเบิก ทำทุกอย่าง ขยัน ตื่นเช้ามากเท่าไรหรือจะมี เวลาทำงานมาก เท่านั้น...รุ่นลุงถือเป็นรุ่นที่ 4 แล้วที่ตั้งถิ่นฐานที่นี่ วัยอย่างพวก ลุงจะสมณะ เรียบง่ายพอเพียง...คนที่ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาต่างๆ สืบทอด และขยันทำมาหากินยังไม่น่าเป็นห่วง ห่วงแต่ลูกหลานที่ต้องปรับตัว รับกระแส ต่อสู้กับสังคมภายนอก ในอนาคตรุ่นต่อไป น่าเป็นห่วง จะไปอยู่ในเมืองก็ ลำบาก อยู่ในชุมชนก็ลำบาก...” เป็นต้น

4.1.3.2 ภาษาถิ่น (ลิ) กะเหรี่ยงมีภาษาของตนเอง ไม่เหมือนภาษาในตระกูลมอญ-เขมร แต่เรียงถ้อยคำแบบพม่าตัวอักษรคล้ายมอญและพม่า นักภาษาศาสตร์ได้สำรวจภาษา กะเหรี่ยง พบว่า มีถึง 8 ภาษา คือ บาเว เมโก (Ghego) มอบวา (Mopwa) ปาโลจิ (Palaychi) โบว์ (Po, Pwo) สกอ (Sgaw) ตองตู (Taungthu) และ เวเวล (Wewaw) ปัจจุบันพบว่า ภาษาเขียนไม่นิยมนำมาใช้ และส่วนน้อยที่สามารถอ่านและเขียนภาษาโบราณได้ ซึ่งภาษาเขียนมีอยู่ 2 ชนิดด้วยกัน คือ

1) ลิโรเหม่ เป็นภาษาเขียนที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาคริสต์ คือ ใช้เขียนในพระคัมภีร์ มีลักษณะคล้ายภาษาอังกฤษ

2) ลิกวา เป็นภาษาเขียนโบราณ ที่มีมาแต่โบราณคล้ายอักษรของพม่าหรือภาษาพื้นเมืองของภาคเหนือของไทย

ส่วนภาษาพูด หรือภาษากะเหรี่ยง (แต่ปกากะญอ) ชาวบ้านส่วนใหญ่สื่อสารกันเอง ด้วยภาษาถิ่นของตน และจะใช้ภาษาท้องถิ่นเหนือในการสื่อสารกับคนพื้นที่ราบได้บ้างบางคน ภาษาปกากะญอนั้นไม่มีตัวสะกด จึงทำให้ออกเสียงสั้นกว่าภาษาไทย ตัวอย่างภาษาพูด ของชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน เช่น

เอะเม	=	กินข้าว	เอะที	=	กินน้ำ
โอมูเมอเปอ	=	สวัสดิ์ (ทักทาย)	ตะบี	=	ขอบคุณ
แล ชู ลอ	=	ไปไหนมา	ออรูที	=	อาบน้ำ
ปะ, ปรีอ	=	พ่อ	มะ, โมะ	=	แม่
พะไต๊ะ	=	ตา, ปู่	พะตี	=	ลุง

4.1.3.3 การนับถือศาสนา ชนเผ่าปกากะญอชนนับถือศาสนาที่แตกต่างกันไปตามความเชื่อของตนเองและผู้นำชุมชน สำหรับศาสนาที่พบมี 4 ศาสนาและสัดส่วนของการนับถือแต่ละศาสนา ดังนี้

- 1) ศาสนาดั้งเดิม (นับถือผี ความเชื่อที่เชื่อมโยงกับพลังธรรมชาติ) ร้อยละ 60
- 2) ศาสนาพุทธ ประมาณ ร้อยละ 10 ปัจจุบันไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ที่วัด
- 3) ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ ร้อยละ 10
- 4) ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ร้อยละ 20

ชนเผ่าปกากะญอของชุมชนบ้านผาหมอนจะนับถือศาสดั้งเดิมมากที่สุดเพราะมีความเชื่อดั้งเดิมในการนับถือผี โดยเชื่อว่าผีเป็นผู้ดูแล กำกับพฤติกรรมทุกอย่างตั้งแต่การเกิด การดำรงชีวิต ความเจ็บป่วย การทำมาหากิน โดยเชื่อว่าผีมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ในบ้านเรือน เตาไฟ ในไร่ในนา แม่น้ำลำห้วย ป่าเขา ซึ่งการนับถือผีของชนเผ่าจะเป็นที่มาของคุณธรรมหลายประการ อีกทั้งแฝงด้วยคำสอน เช่น การอยู่แบบผัวเดียวเมียเดียว การไม่ชิงสุกก่อนห่าม เพราะ ถือว่าผิดผี เป็นต้น

การนับถือผี ยังมีความคาบเกี่ยวในลักษณะการปกครองอยู่ด้วย กล่าวคือ การนับถือผีช่วยควบคุมความสัมพันธ์และความสามัคคีของคนในชุมชน ปรากฏให้เห็นในพิธีกรรมที่ทุกคนต้องช่วยกันทำหรือเป็นข้อตกลงร่วมกัน เช่น การเลี้ยงผีบ้าน ผีนา (เลี้ยงที่นา) ทำให้ทะเลาะกันไม่ได้ ต้องรวมกันคุยกันตลอด มีข้อตกลงในการทำสิ่งต่างๆ ร่วมกัน ถ้าทะเลาะกัน เชื่อว่า ผีจะลงโทษหรือ “ผิดผี” ดังนั้นความผิดตามบทลงโทษหรือวิธีแก้จึงมี 2 นัยด้วยกันคือ

- 1) คนทะเลาะกันเอง จะต้องเลี้ยงผีหมู่บ้านเพื่อขอขมาลาโทษกัน เพื่อไม่ให้เกิดเหตุร้ายแรงในหมู่บ้าน
- 2) คนใดคนหนึ่งทำผิดผี หรือข้อห้าม จารีต ประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น ในพิธีสาบแช่งให้นุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ แล้วยังมีผู้ละเมิด ผีจะโกรธและลงโทษคน ๆ นั้น

สรุปเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมวัฒนธรรมแบบสมัยใหม่จึงทำให้เกิดความหลากหลายทางการนับถือศาสนา หากแต่ชุมชนบ้านผาหมอนนำมาประยุกต์และปรับใช้ในพิธีกรรมดั้งเดิมที่สืบทอดกันอย่างกลมกลืน เช่น คนที่นับถือศาสนาคริสต์ ก็ยังคงมาร่วมงานพิธีกรรมของศาสนาดั้งเดิม เช่น การไหว้ผีฝ่าย ผีนา พิธีสาบแช่ง และการนับถือศาสนาพุทธของชนเผ่า นั้นจะต่างตรงที่การปฏิบัติตามหลักศาสนาแต่จะคาบเกี่ยวกับศาสดั้งเดิมจนบางครั้งแยกจากกันไม่ได้ บางครั้งจะเรียกรวมว่า นับถือ พุทธ-ผี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นอัตลักษณ์ของชนเผ่าที่เป็นหนึ่งเดียว ดังนั้น การนับถือศาสดั้งเดิมจึงเป็นการจัดระบบทางสังคมทางด้านการ

ปกครองของผู้นำชุมชน ทั้งนี้ ผู้นำชุมชนหรือฮีโร่จึงมีบทบาทร่วมกับผู้อาวุโสในการชี้ขาดตัดสินลงโทษร่วมกับกำหนดและประกอบพิธีกรรมมากที่สุด

4.1.3.4 การปกครองและบุคคลสำคัญ ในการเข้าพื้นที่ที่ต่างเชื้อชาติ ต่างวัฒนธรรมนั้น มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องทำความรู้จักกับบุคคลสำคัญ โดยเฉพาะ ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน เพราะการมาเยือนของคนแปลกหน้ามักจะมีข้อควรระวังและคำถามมากมายจากผู้นำชุมชน ดังนั้นในการหาข้อมูลจึงมีความจำเป็นที่จะต้องสร้างความเคารพ แสดงความชัดเจนจริงใจ ไว้เนื้อเชื่อใจ กับผู้นำชุมชนเป็นอันดับแรก ความสำคัญของผู้นำชุมชนของชนเผ่าปกากะญอ คือ เป็นจุดศูนย์กลางของทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ องค์ความรู้ และการพัฒนาชุมชน สามารถแบ่งบุคคลสำคัญในการปกครองของชุมชนบ้านผาหมอนในปัจจุบัน ได้ดังนี้

1) **ผู้นำตามประเพณี** หรือเรียกว่า “ฮีโร่” (ฮี คือ หมูบ้าน ไช คือ หัว) หมายถึง หัวของหมู่บ้าน หรือ หัวหน้าหมู่บ้าน (ประวิตร โทธิอาศน์, “กะเหรี่ยงกะสอ”, 2547, น.34) จะมีอยู่ 2 ฝ่าย คือ หัวหน้าหมู่บ้าน และกลุ่มผู้อาวุโส ซึ่งอาจเป็นคนเดียวกัน ทั้งนี้ “ฮีโร่” มีการสืบทอดสายเลือดทางฝ่ายชายมาทางบิดา เป็นผู้นำที่มีบทบาทและความสำคัญอย่างมากเพราะ ส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อแบบดั้งเดิมสมัยบรรพบุรุษ คือ การนับถือผี สิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่ง “ฮีโร่” จะผู้ชายเท่านั้น เป็นผู้ที่มีความรู้ภูมิปัญญาที่สืบทอดมา มีหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมรวมถึงรักษาโรค คนพื้นราบมักจะเรียก “ฮีโร่” ว่า หมอผี ซึ่งอาจไม่ถูกต้องทั้งหมด

ส่วนกลุ่มผู้อาวุโสในหมู่บ้านผาหมอนจะมีทั้งชายและหญิง ซึ่ง “หัวหน้าตามประเพณี” จะเป็นชาย ส่วนผู้หญิงจะเรียก หัวหน้าหญิงแม่เรือน” (ประวิตร โทธิอาศน์, อังแล้ว, น. 38) ในชุมชนบ้านผาหมอนจะเป็นผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว ซึ่งกลุ่มผู้อาวุโสล้วนแล้วแต่มีบทบาทหน้าที่รักษา กฎ จารีตประเพณี ตัดสินคดีความ และเป็นที่ปรึกษาให้กับหมู่บ้าน ปัจจุบันมีผู้อาวุโสที่เป็น “ฮีโร่” คือ นายกอแงะ ไพโรเจริญสุข นายเหนะหย่อ ดลใจไพโรวัลย์ นายเกาะโพดู ดลใจไพโรวัลย์ และ นายจันทร์ทิพย์ พฤษาฉิมพลี เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้ชายปกากะญอจะให้เกียรติผู้หญิงและให้ความสำคัญความเสมอภาคทางด้านการตัดสินใจหรือการมีส่วนร่วมในหมู่บ้านเป็นอย่างมากซึ่ง อาจจะมาจากการนับถือผีฝ่ายมารดาก็เป็นได้

นอกจากนี้ยังพบผู้นำประเพณีอื่นๆ เช่น ผู้นำศาสนาคริสต์ ศาสนาพุทธ ในการประกอบพิธีทางศาสนา ผู้นำเยาวชนทั้งกลุ่มธรรมชาติและกลุ่มจัดตั้ง ปัจจุบันบ้านผาหมอน มีการจัดตั้งกลุ่มผู้นำเยาวชนถ่ายทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น และพัฒนาสู่ระดับเครือข่ายเยาวชนในการทำกิจกรรมต่างๆ และคนในชุมชนจะให้ความสำคัญต่อกิจกรรมเยาวชนเป็นอย่างมาก พระทีสุบอย (สัมภาษณ์, 17 กุมภาพันธ์ 2551) ซึ่งเป็นผู้นำเยาวชนในอดีต กล่าวว่า ผู้นำเยาวชนจะเป็นต้นแบบ

ที่ดีดูแลเยาวชนให้ประพฤติดี และมีการสืบทอดผู้นำเยาวชนจากรุ่นสู่รุ่น เช่น ต่อจากพระที่สุปอย เป็น นายสุรสิทธิ์ ดลใจไพรวลัย และในปัจจุบันคือ นายศรีกา ดำรงไพรพนา และผู้นำรุ่นพี่จะต้องคอยเป็นที่ปรึกษาให้รุ่นน้องเสมอ

2) **ผู้นำอย่างเป็นทางการ** ปัจจุบัน บ้านผาหมอนให้ความสำคัญต่อการปกครองของผู้นำประเพณีผสมผสานกับการปกครองโดยผู้นำอย่างเป็นทางการแบบท้องถิ่นราชการ ซึ่งผู้นำอย่างเป็นทางการ ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน หรือเรียกว่า “พ่อหลวง” และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งมีคุณลักษณะเด่นที่ได้รับเลือก คือ สามารถฟัง พูดภาษาไทยได้ดี และเป็นที่ยอมรับนับถือ ปัจจุบันมี นายมูแส ดลใจไพรวลัย เป็นผู้ใหญ่บ้าน (ดำรงตำแหน่ง พ.ศ. 2549-ปัจจุบัน) นายธรรมชาติ พนากำเนิดสกุล เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และยังให้ความเคารพต่อ อดีตพ่อหลวง คือ นายกรฤทธิ์ ดุจะโต๊ะ (ดำรงตำแหน่งพ.ศ. 2545-2549) นอกจากนี้ยังมีสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล คือ นายเกษม ดิถิวณาลัย และนายอนุสรณ์ บรรพศิริไพร

ส่วนบุคคลสำคัญและเป็นต้นแบบในการเรียนรู้และส่งเสริมองค์ความรู้ ของหมู่บ้านผาหมอน คือ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล (ซึ่งเสียชีวิตเมื่อปี พ.ศ.2535) เป็นบุคคลสำคัญในการก่อตั้ง “นิคมไพรสมาคม” ในปี พ.ศ. 2495 เพื่อรวมกลุ่มเผยแพร่ความรู้เรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติ นกและสัตว์ป่า และในปี พ.ศ.2514 ได้ก่อสร้างสำนักสงฆ์นิคมไพรผาหมอนเพื่อให้พระธรรมจาริกเข้าอบรมและเผยแพร่พุทธศาสนา เป็นแห่งแรกของบ้านผาหมอน และถือเป็นสถานที่ศึกษาอย่างเป็นทางการแห่งแรก โดยมีพระสงฆ์จากอำเภอจอมทองขึ้นมาจากพรรษา และสอนหนังสือให้กับเด็กๆ ในชุมชน ปัจจุบันอยู่ในบริเวณทิศเหนือของโรงเรียนบ้านผาหมอน และใน พ.ศ.2515 นายแพทย์บุญส่ง ยังเป็นแกนนำการสร้างโรงเรียนนิคมไพรผาหมอน อินทนนท์ ร่วมกับหลายหน่วยงาน เช่น กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในประเทศ (กอ.รมน.) อุทยานแห่งชาติ ดอยอินทนนท์ ช่างก่อสร้างดุสิตกรุงเทพฯ และองค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่ โดยก่อสร้างเป็นอาคารไม้ถาวร หลังคาและฝาผนังใช้สังกะสี มีขนาดกว้าง 9 เมตร ยาว 30 เมตร และสูง 7 เมตร รวมทุนทรัพย์ในการก่อสร้าง 150,000 บาท (หนึ่งแสนห้าหมื่นบาทถ้วน) ปัจจุบันเปิดสอนชั้นประถมศึกษาปีที่1-6 สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ปัจจุบันผู้อำนวยการโรงเรียน คือ นายชูโชค แนบสนิทรธรรม (สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวลัย และคณะ, 2549, น. 204-205)

4.1.3.5 **ลักษณะที่อยู่อาศัย** การตั้งบ้านเรือนของชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน (ภาพประกอบ 4.4) จะสร้างบริเวณที่ราบสันเขาไม่ห่างกันมากนัก ซึ่งลักษณะบ้านแบบดั้งเดิมนี้อาจยังมิให้พบเห็นโดยทั่วไป หากแต่จะพบการผสมผสานของปลูกสร้างบ้านแบบสมัยใหม่ตามคนเมือง ส่วนใหญ่จะสร้างบริเวณที่ใกล้กัน โดยลักษณะบ้านแบบดั้งเดิมนั้นจะใช้วัสดุจากทรัพยากรใน

ท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ มีความเชื่อว่า “หากไม้ไผ่กองใดมีคนตัดไปสร้างบ้านแล้ว คนอื่นห้ามตัดเพราะถือว่าคนตัดคนแรกเป็นเจ้าของ” (สุรสิทธิ์ ไตรกระแสน, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2551) ตัวบ้านเป็นบ้านชั้นเดียวยกพื้นสูง ตัวบ้านเป็นไม้ไผ่สับฟากทั้งผนังและพื้น หลังคามุงด้วยใบตองตึงหรือหญ้าคา ภายในเป็นห้องเดียวโล่ง มีเตาไฟขนาดประมาณ 1 x 1.5 เมตร อยู่เกือบกลางบ้านสำหรับใช้หุงต้มอาหารและให้ความอบอุ่น ภายนอกจะมีชานบ้านไว้เป็นพื้นที่ใช้สอยอื่นๆ เช่น รับแขก ทอดผ้า ด้านใต้ถุนบ้านเป็นพื้นที่เลี้ยงไก่ โดยเลี้ยงในสุ่มจักสาน และ เลี้ยงหมูโดยผูกเชือกโยงไว้กับใต้ถุนบ้าน บ้านที่ยกพื้นสูงก็จะใช้ใต้ถุนบ้านเป็นพื้นที่ใช้สอยอื่นๆ คล้ายนอกชานชั้นบน เช่น เก็บพื้น ทอดผ้า เก็บวัสดุการเกษตร บางครอบครัวจะสร้างห้องแยกต่างหากเพื่อเก็บวัสดุ ผลผลิตทางการเกษตร

ภาพประกอบ 4.4

ลักษณะที่อยู่อาศัยของชนเผ่าปกากะญอ หมู่บ้านผาหมอน

ที่มา : ภาพถ่ายโดย เกรียงไกร มาลัยบุตร, ตุลาคม 2551

4.1.3.6 ลักษณะครอบครัว ของชนเผ่าปกากะญอมีความเชื่อมโยงผูกพันกันในฐานะเครือญาติอย่างเหนียวแน่น นับถือและเชื่อฟังผู้สูงอายุและตามลำดับญาติ มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันในการให้ความช่วยเหลือแบ่งปันซึ่งกันและกัน เช่นอาหารการกิน ของป่าที่หามาได้ ถึงแม้ไม่ใช่ญาติพี่น้อง หากเป็นชาวปกากะญอด้วยกันมาจากที่อื่นก็จะช่วยเหลือ และยังมีข้อห้ามเกี่ยวกับญาติ เช่น เมื่อมีความสัมพันธ์ความเกี่ยวข้องกันเป็นเครือญาติกันจะแต่งงานกันไม่ได้ เมื่อ

แต่งงานแล้วจะแยกครอบครัวไปสร้างครอบครัวของตนเองเป็นครอบครัวเดี่ยว ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเพื่อดูแลบิดามารดา

4.1.3.7 การครองคู่ ของชาวปกากะญอ บ้านผาหมอน ยึดหลักการครองเรือนแบบผัวเดียวเมียเดียว ไม่มีปัญหาการหย่าร้าง ทั้งนี้เนื่องจาก กฎ จารีต ประเพณีที่เคร่งครัด เช่น ห้ามไม่ให้หญิงชายถูกเนื้อต้องตัวกันก่อนที่จะแต่งงานเพราะถือเรื่องความบริสุทธิ์ทางเพศเป็นสิ่งสำคัญ หากมีการฝ่าฝืนจะถูกลงโทษโดยการปรับไหมหรือถ้ามีผู้ผิดลูกผิดเมียคนอื่นจะมีโทษถึงขั้นไล่ออกไปจากหมู่บ้านทันที และมีความเชื่อว่า การสูญเสียพรหมจารีของหญิงก่อนแต่งงานเป็นเรื่องผิดผี ต้องทำ “พิธีเสียผี” นอกจากนี้ ยังมีธรรมเนียมว่าเมื่อแต่งงานแล้ว ผู้ชายจะต้องมาอยู่บ้านฝ่ายหญิงก่อนเป็นเวลา 1 ฤดูกาลเกษตร คือ เริ่มจากการถางไร่ ปลูกข้าวและเก็บเกี่ยวข้าวประมาณ 7-8 เดือน หลังจากนั้นก็จะปลูกบ้านใกล้กับพ่อแม่ฝ่ายหญิง ซึ่งถือเป็นพื้นฐานขั้นแรกในการดำเนินชีวิตแบบชนเผ่าปกากะญอที่มีพื้นที่การเกษตรของตนเองในการผลิตและบริโภค ส่วนพิธีกรรมด้านการเกษตรและการรักษาพยาบาลเป็นหน้าที่ของผู้นำครอบครัว ยกเว้นพิธีทางศาสนาหรือการเลี้ยงผีตามประเพณีของผีฝ่ายมารดา

4.1.3.8 สถานที่สำคัญในบริเวณชุมชน ได้แก่ โรงเรียนนิคมไพรผาหมอน ศูนย์สงเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้าน หรือที่เรียกกันว่า ศาลาประชาคม ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ของพระตี่บุญทา พุทธศาสนิกชน วัดนิคมไพรผาหมอน โบสถ์คริสต์ บ้านพักนักท่องเที่ยว โรงเรียนประจำหมู่บ้าน ศูนย์อนามัยชุมชน ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน และศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านผาหมอน เป็นต้น สามารถสรุปลักษณะกิจกรรมและผู้ที่เกี่ยวข้องได้ดังตารางที่ 4.1

ตารางที่ 4.1

สถานที่สำคัญในบริเวณชุมชนบ้านผาหมอน

ลักษณะและที่ตั้ง	ลักษณะกิจกรรม	ผู้เกี่ยวข้อง
<p>ศาลาประชาคม</p> 	<ul style="list-style-type: none"> - ประชุมหมู่บ้านเดือนละ 1 ครั้ง - ศูนย์ร่วมจัดงานต่างๆ - จัดงานปีใหม่ งานรื่นเริง 	<ul style="list-style-type: none"> - พ่อหลวง ผู้นำชุมชน - ผู้อาวุโส - คนในชุมชน

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)
สถานที่สำคัญในบริเวณชุมชน

ลักษณะและที่ตั้ง	ลักษณะกิจกรรม	ผู้เกี่ยวข้อง
<p>ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน</p> 	<ul style="list-style-type: none"> - ศูนย์กลางข้อมูลการเกษตร - จุดสาธิต ทดลอง - ต้อนรับคณะวิจัยและนักวิชาการ - สถานที่จัดงานทางวิชาการและการอบรม 	<ul style="list-style-type: none"> - พระตูปัญญา (เจ้าของ) - คนในชุมชน - ผู้มาเรียนรู้จากนอกชุมชน - ศูนย์ปฏิบัติการพัฒนาที่ดินและโครงการหลวง
<p>ศูนย์ข้อมูล การท่องเที่ยวโดยชุมชน</p> 	<ul style="list-style-type: none"> - นำเสนองานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น - ศูนย์กลางต้อนรับนักท่องเที่ยว - อบรมบุคลากร 	<ul style="list-style-type: none"> - พระตูปัญญา (เจ้าของ) - คณะกรรมการการท่องเที่ยว - คณะนักท่องเที่ยว - นักสื่อความหมายท้องถิ่น
<p>ศูนย์อนามัยชุมชน</p> 	<ul style="list-style-type: none"> - ปฐมพยาบาล - ดูแลด้านสุขภาพชุมชน - ศูนย์ด้านสาธารณสุขชุมชน - รวบรวมข้อมูลประชากรชุมชน 	<ul style="list-style-type: none"> - นายธรรมชาติ พนากำเนิด - คนในชุมชน - หน่วยงานด้านส่งเสริมสาธารณสุข
<p>โบสถ์โรมันคาทอลิกชุมชน</p> 	<ul style="list-style-type: none"> - ประกอบพิธีทางคริสต์ศาสนา - จุดชมวิวชุมชนบ้านผาหมอน 	<ul style="list-style-type: none"> - บาทหลวง - ผู้นำถือศาสนาคริสต์

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)
สถานที่สำคัญในบริเวณชุมชน

ลักษณะและที่ตั้ง	ลักษณะกิจกรรม	ผู้เกี่ยวข้อง
	<p>- บ้านพักนักท่องเที่ยว ส่วนกลาง (Bamboo pink house)</p>	<p>- พระตี๋หยากกา (เจ้าของที่ดิน) - นักท่องเที่ยว - คนในชุมชน - คณะ กก. การท่องเที่ยว - บริษัทตัวแทน</p>

ที่มา : ภาพถ่ายโดย กนกวรรณ ชูชาญ, กุมภาพันธ์ - พฤศจิกายน 2551

จากการสำรวจสถานที่สำคัญในบริเวณชุมชนพบว่า เป็นพื้นที่ที่ผู้นำชุมชนและคนในชุมชนมารวมตัว พบปะกัน พูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลด้านองค์ความรู้ต่างๆ อธิบายความสัมพันธ์ของสถานที่ข้างต้นกับการจัดการความรู้ของชุมชน ดังนี้

1) **ศาลาประชาคม** เป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำชุมชนกับชาวบ้าน ในสถานการณ์ปัจจุบันมากที่สุด ปกติชุมชนบ้านผาหมอนมีการประชุมหมู่บ้านประจำเดือนละ 1 ครั้ง นำโดยผู้ใหญ่บ้าน เรียกตำแหน่งนี้ว่า “พ่อหลวง” ซึ่งก่อนที่จะมีการประชุมแต่ละครั้งจะประชาสัมพันธ์ผ่านเครื่องกระจายเสียงที่ตั้งอยู่ที่บ้านพ่อหลวงให้คนในชุมชนทราบข่าวล่วงหน้าและมาประชุมกันอย่างพร้อมเพียง ส่วนใหญ่คนในชุมชนจะให้ความสำคัญและร่วมมือเป็นอย่างดี

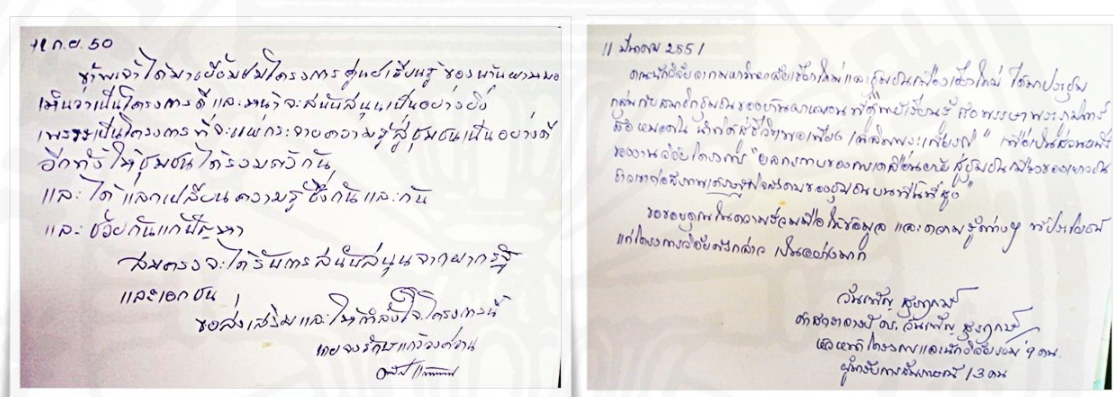
2) **ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน** ของพระตี๋บุญทา เป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลระดับองค์กรภายนอกและภายในชุมชน มีการนำความรู้ไปใช้ พัฒนาคิดค้นอย่างต่อเนื่องมากที่สุดที่เด่นชัดคือ การเป็นต้นแบบที่ปรากฏเป็นจุดเรียนรู้ แปลงสาธิตต่างๆ ของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เช่น จุดเรียนรู้สมุนไพร จุดเรียนรู้ข้าว ส่วนการลงมือปฏิบัตินั้นจะขึ้นอยู่กับความรู้ชำนาญของผู้ดำเนินการถ่ายทอดและตัวผู้ปฏิบัติ

นอกจากนี้ทางด้านศักยภาพของผู้นำด้านการเกษตรยังแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้มีจิตวิญญาณของการจัดการความรู้เป็นอย่างดี เป็นต้นแบบที่ดีของชุมชน ดังปรากฏตัวอย่าง การลง

บันทึกในสมุดเยี่ยมศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (ภาพประกอบ 4.5) จากหน่วยงาน คณะนักวิจัยต่างๆ ที่มีความชื่นชมในการดำเนินงานของศูนย์เรียนรู้ เช่น ความเห็นของ จงรัก แก้ววงศ์วาน (บันทึก, 12 กันยายน 2550) กล่าวถึง ศูนย์การเรียนรู้แห่งนี้ว่า “...ที่เป็นสถานที่กระจายความรู้ ทำให้คนในชุมชนรวมตัวกันในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และช่วยแก้ปัญหา...”

ภาพประกอบ 4.5

ตัวอย่างการบันทึกในสมุดเยี่ยมของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ที่มา : คัดลอกและตัดแปลงจาก สมุดเยี่ยมของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน, 12 ตุลาคม 2551

ในขณะเดียวกันศูนย์การเรียนรู้ชุมชนนี้ยังเป็นสถานที่อบรมพัฒนางานทางด้านการเกษตร จากหน่วยงานของรัฐบาล เช่น การติดตามงานส่งเสริมไม้ผลขนาดเล็ก (Small Fruit) ของศูนย์ส่งเสริมวิจัยไม้ผลขนาดเล็กที่ได้นำความรู้ เทคนิค ประสบการณ์มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และกล่าวถึง พระตีบุญทา ว่า “...เกษตรกรมีประสบการณ์ในการปลูกผัก ไม้ดอก ไม้ผล...ของโครงการหลวงมาตลอดเป็นระยะเวลายาวนาน มีความตั้งใจในการทำงาน...” (พรประเสริฐ ธรรมอินทร์, บันทึก 24 สิงหาคม 2551) นอกจากนี้ พระตีบุญทาและผู้นำชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ในงานวิจัยต่างๆ เช่น งานวิจัยโครงการ “ผลกระทบของการเคลื่อนย้ายผู้ชุมชนเมืองของเยาวชนชาวเขาต่อสภาพเศรษฐกิจสังคมของชุมชนบนพื้นที่สูง” นำโดย วันเพ็ญ สุรฤกษ์ คณะวิจัยจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (บันทึก 11 มีนาคม 2551) เป็นต้น

3) ศูนย์ข้อมูลการท่องเที่ยว พบว่ามีป้าย “ศูนย์ข้อมูลการท่องเที่ยวโดยชุมชน บ้านผาหมอน” อยู่บริเวณทางเข้าหมู่บ้านซึ่งเป็นที่เดียวกับศูนย์การเรียนรู้ชุมชนของพระตีบุญทา แสดงให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้พื้นที่ของชุมชนที่เอื้อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ทางการท่องเที่ยว แต่ปัจจุบันพบว่า ไม่มีการดำเนินงานและข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษรของการท่องเที่ยวอยู่ในศูนย์

การเรียนรู้ชุมชนแห่งนี้ แต่เป็นสถานที่ที่ไว้ต้อนรับการท่องเที่ยว คณะวิจัยที่มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อบรมด้านการท่องเที่ยวเป็นครั้งคราว เช่น ในการประชุม กลุ่มมัคคุเทศก์บ้านผาหมอนเพื่อเตรียมตัวในการเป็นเจ้าภาพนำเที่ยวในโครงการ CBT-SPRING ของสถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT-1) นำโดย พจนา สนวนศรี (บันทึก, 14 มกราคม 2551) ได้กล่าวถึงชุมชนบ้านผาหมอนว่า มีความร่วมมือร่วมใจกระตือรือร้น เข้มแข็งสามัคคีอย่างต่อเนื่อง

นอกจากสถานที่ดังกล่าวข้างต้นยังพบว่า การจัดการความรู้ตามแนวประเพณีจะเกิดขึ้นในสถานที่ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชน บริเวณในการทำนา บริเวณบ้านผู้นำ บ้านผู้อาวุโส เช่น ตัวอย่างของกิจกรรมในการถ่ายทอดความรู้ ในพิธีกรรมดั้งเดิม “พิธีสาปแช่ง” (ภาคผนวก: ๑) บริเวณแม่น้ำกลางในหมู่บ้าน ในพิธีกรรมนี้ทางโรงเรียนนิคมไพร่ได้นำนักเรียน มาร่วมพิธีกรรม โดยมีปราชญ์ด้านวัฒนธรรมประเพณีคือ พระตี่สุบอย ได้เล่าเรื่อง ที่มาของงานและความหมายของพิธีกรรมนี้ให้นักเรียนฟัง สะท้อนให้เห็นถึงการถ่ายทอดความรู้ในพื้นที่จริง ทั้งด้านพิธีกรรมและสิ่งแวดล้อม เช่น “ในวันนี้เราคนต้นน้ำต้องมีความรับผิดชอบดูแลพันธุ์ปลา รักษาแม่น้ำสายนี้เพื่อให้ คนปลายน้ำ ได้มีกินมีใช้” แต่ทั้งนี้ไม่ได้มีการยกตัวอย่างหรือบทลงโทษของผู้ละเมิดกฎซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญ ที่ต้องทำให้จัด “พิธีสาปแช่ง” ขึ้น

4.1.3.9 การพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมของผู้นำชุมชน เนื่องจากชุมชนบ้านผาหมอน ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จึงได้รับการส่งเสริมและจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากร ร่วมกับหน่วยงานของอุทยานแห่งชาติเป็นหลัก และเนื่องจากดอยอินทนนท์เป็นแห่งท่องเที่ยว ดังนั้นจึงได้รับส่งเสริมเรื่องการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จากมูลนิธิโครงการหลวงและฝ่ายนันทนาการ กรมป่าไม้ อีกด้วย ตัวอย่างกิจกรรมในการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน เช่น

1) **การจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรชุมชน** เช่น การจัดตั้งองค์กรเครือข่ายกลุ่มแม่บ้านแม่กลาง จากหน่วยจัดการต้นน้ำลุ่มน้ำแม่กลาง ร่วมมือในการดูแลทรัพยากรแหล่งน้ำที่ใช้ร่วมกัน นอกจากนี้มีการจัดตั้งกลุ่มอาสาป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อปพร.) กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) และคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นต้น

2) **การทำกิจกรรมทำแนวกันไฟ** ซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมในการป้องกันไฟป่าให้กับชุมชน ปัจจุบันพบว่าจะมีกิจกรรมทำแนวกันไฟช่วงเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี โดยมีงาน 1 วัน 1 คืน ช่วงกลางวันมีการช่วยกันทำแนวกันไฟรอบชุมชน ระยะทางยาวประมาณ 12 กิโลเมตร กลางคืนมีงานเลี้ยงรื่นเริงและร่วมกันจัดเวรยามเฝ้าระวังไฟป่าเพื่อสนับสนุนการดับไฟป่าของสถานีควบคุมไฟป่าดอยอินทนนท์

3) กิจกรรม “พลังมวลชนสัมพันธ์” เป็นกิจกรรมที่หน่วยควบคุมไฟฟ้า และหน่วยจัดการต้นน้ำลุ่มน้ำแม่กลางจัดขึ้นเพื่อรณรงค์เรื่องภาวะโลกร้อน การเกิดไฟฟ้า ซึ่งมีสาเหตุจาก “คน” เดิมชนเผ่าแต่ละเผ่าที่อยู่ในบริเวณอุทยานแห่งชาติอินทนนท์จะมีพิธีสาปแข่งตามพิธีกรรมในพื้นที่ของตนอยู่แล้ว ดังนั้นทั้ง 2 หน่วยงานข้างต้นจึงจัดงานร่วมกัน ประยุคนำพิธีสาปแข่งเกี่ยวกับไฟฟ้าของชนเผ่าม้งและปกากะญอ มาทำพิธีร่วมกันเพื่อสร้างความเข้มแข็งสามัคคี ร่วมสาบานในการดูแลไฟฟ้า และหน่วยควบคุมไฟฟ้า และหน่วยจัดการต้นน้ำลุ่มน้ำแม่กลางยังได้ประชาสัมพันธ์ให้คนในพื้นที่ทราบเข้าใจถึงวิถีชีวิตของกะเหรี่ยงและม้งในการให้ความสำคัญของปัญหาไฟฟ้า จึงเห็นได้ว่า กลไกในการจัดงานนี้ สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของผู้นำชุมชน และผู้นำทางศาสนาพิธี ว่ามีไม่เพียงแต่เป็นผู้นำในชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้นำทางด้านการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมให้ชาวพื้นราบเข้าใจอีกด้วย (ภาพประกอบ 4.6)

จากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในงานนี้ พบว่า ผู้ร่วมงานส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำชุมชน เด็ก ผู้ใหญ่และผู้อาวุโส จึงได้สอบถามพ่อหลวงมูเฮ (สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2552) ถึงผู้ที่มาร่วมงานในปีนี้เป็นอย่างไร ได้รับคำอธิบายว่า ปีนี้คนในชุมชนมาร่วมงานกันน้อยลง โดยเฉพาะเยาวชนปกติจะให้ความร่วมมือ อาจมีสาเหตุมาจากกลุ่มเครือข่ายเยาวชนบ้านผาหมอนมีความเข้มแข็งลดลง ขาดความสามัคคี หรืออาจจะมีปัญหาอื่นๆ ซึ่งจะต้องเรียกประชุมผู้นำเยาวชนเพื่อสอบถามต่อไป

ภาพประกอบ 4.6

กิจกรรม “พลังมวลชนสัมพันธ์” รณรงค์ป้องกันไฟฟ้า

ที่มา : ภาพถ่ายโดย กนกวรรณ ชูชาญ, 27 กุมภาพันธ์ 2552

4) การจัดตั้งเครือข่ายเยาวชน ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่อดีตเพื่อการแสดงความสามัคคี ต่อต้านยาเสพติด มีผู้นำเยาวชนเป็นต้นแบบและปัจจุบันร่วมกันเป็นเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วย เยาวชน 5 หมู่บ้าน มีกิจกรรมหลักคือ การจัดค่ายเยาวชน และงานกีฬาสัมพันธ์ ซึ่งจัดขึ้นช่วงเดือน กุมภาพันธ์ ของทุกปี และกิจกรรมพัฒนาสังคม (ภาพประกอบ 4.7)

ภาพประกอบ 4.7

กิจกรรม “งานกีฬาสัมพันธ์” ต่อต้านยาเสพติด

ที่มา : ภาพถ่ายโดย กนกวรรณ ชูชาญ, 16 กุมภาพันธ์ 2551

4.1.4 สภาวะการณ์ทางประเพณีวัฒนธรรม

สิ่งที่สำคัญในการเข้าถึงความรู้หรือองค์ความรู้เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลการจัดการ ความรู้ของชนเผ่าปกากะญอมากที่สุด คือ การทำความเข้าใจบริบทพื้นฐานชุมชนในประเด็น สังคมวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อ ล้วนเป็นเอกลักษณ์ ที่คงไว้ซึ่งวัฒนธรรม ศีลธรรม อันดีงามให้ประเพณีปฏิบัติอยู่ในครรลองวิถีชีวิต รวมถึงบทบาทของ ผู้นำชุมชนที่สืบทอดอย่างมีแบบแผนตั้งแต่ในอดีตหลอมรวมเป็นองค์ความรู้ที่โดดเด่นยังคงพบเห็น ในปัจจุบัน ดังนี้

4.1.4.1 **เอกลักษณ์ทางสังคม** ของชาวปกากะญอที่โดดเด่น คือ มีภาษาพูดและ ภาษาเขียนเป็นของตัวเอง การแต่งกายที่แบ่งสถานะด้วยสีของชุดประจำเผ่า ดำเนินชีวิตตามกฎ จารีต ประเพณี คำสอน มีความสมถะเรียบง่าย ตามความหมายที่เรียกตัวเองว่า “ปกากะญอ” เป็นสังคมที่ยึดถือระบบเครือญาติ มีน้ำใจโอบอ้อมอารี รักสงบ ช่วยเหลือกันในหมู่ญาติและชุมชน โดดเด่นในเรื่องการดำรงชีวิตที่พึ่งพาระบบนิเวศ เป็นนักร่อนูรักษทรัพยากรเพราะมีวิถีชีวิตผูกพัน

กับธรรมชาติ และมีการตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร ทั้งนี้เพราะความสามารถในการอนุรักษ์ดินที่ใช้ในการทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงชีพ และการทำนาแบบขั้นบันไดตามไหล่เขาที่สามารถทดน้ำจากลำห้วย ลำธารที่อยู่สูงกว่าเข้าไปใช้ในพื้นที่นาได้ และมีการทำไร่หมุนเวียนที่มีลักษณะเป็นการลดชะล้างหน้าดินและพักฟื้นดินให้ได้มีการปรับความอุดมสมบูรณ์ โดยอาศัยกระบวนการธรรมชาติ

การแสดงออกที่โดดเด่นอีกอย่างหนึ่งคือ การทักทายนที่แสดงออกด้วยการจับมือ (คล้ายการทักทายแบบตะวันตก) และกล่าวคำว่า “โอมูเมอเปอ” แปลว่า สวัสดี และการกล่าวลาหรือขอบคุณจะจับมือและกล่าวคำว่า “ตะบี” นอกจากนี้ มีลักษณะการกินอยู่อย่างเรียบง่าย ส่วนใหญ่จะนั่งล้อมวงโดยมีเถาใบใหญ่ใส่ข้าวไว้รอบนอก ด้านในเป็นจานใส่กับข้าว อาหารหลักคือ “มูซาโตะ” เป็นประเภทน้ำพริก ส่วนประกอบหลักคือ พริกเผา ถั่วเน่า น้ำปลา รับประทานกับผักต้ม

4.1.4.2 การทอผ้า สมัยก่อนชาวปกากะญออาศัยอยู่ในป่าลึกจึงทอผ้าใส่เองและทอให้คนในครอบครัว ถือเป็นบทบาทของฝ่ายหญิงที่จะต้องทอผ้าให้เป็น ซึ่งสืบทอดมาจากมารดามีคำกล่าวที่ว่า “หากหญิงปกากะญอคนไหนทอผ้าไม่เป็นจะไม่รับเป็นภรรยา” ชุดเจ้าสาวที่ใช้ในพิธีแต่งงานเจ้าสาวต้องเป็นคนทอ ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วจะนิยมปักเม็ดเด็ดยสลักกับด้ายที่สวยงามใส่อุปกรณ์ที่ใช้ในการทอผ้าทำมาจากไม้ไผ่ ไม้แดง ไม้ก่อ ซึ่งหาได้ง่ายในท้องถิ่น เด็กหญิงปกากะญออายุ 10 - 12 ปี จะเริ่มหัดทอผ้าโดยมีแม่เป็นครูสอนให้ การฝึกทอผ้าก็จะเริ่มจากการฝึกทอแบบง่ายๆ เช่น การทอถุงย่าม จากนั้นจึงทอเสื่อและฝึกการผูกปลายด้วยตัวเอง เสื่อผ้าทอของชาวปกากะญอจะมีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ (ภาพประกอบ 4.8)

ภาพประกอบ 4.8

การทอผ้าของชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน

ที่มา: ภาพถ่ายโดย กนกวรรณ ชูชาญ, กรกฎาคม 2551

สมัยก่อนจะผลิตฝ้ายเองนำมาย้อมสีด้วยสีธรรมชาติที่หาได้ง่ายจากรากไม้เปลือกไม้ในป่า เช่น สีแดง นำมาจากรากหรือลำต้นของ “ต้นเขอะ” แต่ในปัจจุบันพบว่า นำด้ายสังเคราะห์ที่หาซื้อจากท้องตลาดหรือร้านค้าในชุมชนมาใช้ทอผ้า เนื่องจากฝ้ายหรือวัสดุดั้งเดิมนั้นหายากใช้เวลาในกระบวนการผลิตฝ้ายค่อนข้างมาก ส่วนลวดลายดั้งเดิมค่อนข้างหายากและมีสีอื่น ๆ เพิ่มขึ้น เช่น เหลือง ฟ้า น้ำตาล ตามความต้องการของท้องตลาดหรือเพื่อขายนักท่องเที่ยว (บัวผัน โหมโพเสเด และศิริพร ไพโรเจริญสุข, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2551)

4.1.4.3 การแต่งกาย มีลักษณะเฉพาะที่เป็นเครื่องบ่งชี้ทาง “เพศสภาพ” ดังนี้ ผู้ชาย (เพาะควา) ใส่เสื้อทอมือสีแดง ด้ายที่ใช้ทอจะเป็นด้ายที่ย้อมสีจากสีธรรมชาติ ซึ่งได้มาจากรากไม้อ่อนที่มีสีแดงสดมีลวดลายที่หน้าอก แล้วแต่ว่าจะใช้ลวดลายใดก็ได้ ลายเสื้อจะเป็นลายในตัวไม่มีการปัก ส่วนกางเกงจะเป็นกางเกงสีดำ เรียกว่า “ผ้าควินิน” ใช้ขมวดเหน็บที่เอวผ้าคาดหัวสีแดง

ผู้หญิง แต่งกายตามสถานภาพ คือ เด็กและผู้หญิงที่ยังไม่ได้แต่งงาน (หมื่อเก่อนอ) ใส่ผ้าทอมือ สีขาว ที่เรียกว่า “เซกา” ซึ่งเป็นเครื่องบ่งบอกถึง ความบริสุทธิ์ มีลักษณะชุดทรงกระสอบยาวถึงข้อเท้า ทอเป็นผ้า 2 ผืนเย็บประกบทำพู่ ลวดลายประดับที่หน้าอกและชายผ้า ด้วยลวดลายต่าง ๆ โดยใช้ด้ายต่างสีตกแต่งเพื่อความสวยงาม ส่วนผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว (เพาะหมื่อปรุก่า) สวมชุด 2 ท่อนคือ เสื้อสีน้ำเงินหรือดำ ปักลายเกือบทั้งตัวด้วยเมล็ดเด็ดยหรือปักลวดลายด้วยด้ายสีอื่น ผ้าถุงสีแดง จากการย้อมสีธรรมชาติใส่ลวดลายตามใจชอบและจะคาดหัวด้วยผ้าสีขาว ปักลวดลายที่ปลายผ้า

ปัจจุบันพบว่า ความเข้มงวดเรื่องของสี ลวดลาย และการแต่งกายชุดประจำเผ่า น้อยลง (ภาพประกอบ 4.9 - 4.12) ไม่ค่อยพบเห็นการแต่งกายในชุดประจำเผ่าในวัยรุ่น วัยกลางคน ชาย จะมีแต่เด็กเล็ก ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วและผู้อาวุโส จากการสอบถามสาเหตุเนื่องมาจาก การปรับตัวในชีวิตประจำวัน คุณภาพของด้ายทำให้เนื้อผ้าค่อนข้างร้อน โดยเฉพาะผู้ชายลักษณะของรูปทรงไม่สะดวกต่อการทำการเกษตร และประกอบกับการทอผ้าแต่ละชิ้นใช้งบประมาณและเวลา ค่อนข้างมากจึงทำให้เกิดความเสียดายจะใส่ก็ต่อเมื่อโอกาสพิเศษ เช่น วันสำคัญหรือประกอบ พิธีกรรมทางศาสนาดั้งเดิมเท่านั้น

ภาพประกอบ 4.9
ชุดประจำเผ่าของผู้ชาย

ภาพประกอบ 4.10
ชุดประจำเผ่าของผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว

ภาพประกอบ 4.11
ชุดประจำเผ่าของเด็กและการอุ้มเด็กทารก

ภาพประกอบ 4.12
ชุดประจำเผ่าของผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงาน

ที่มา: ภาพถ่ายโดย ขวัญชัย แจ่มจันทร์จร และพิชชาพัทธ อัจจงษา, พฤศจิกายน 2551

4.1.4.4 การจักสาน การจักสานเป็นงานหลักของผู้ชาย บ่งบอกถึงความชำนาญในการประยุกต์ใช้วัสดุท้องถิ่นมาในชีวิตประจำวันของชนเผ่าในอดีต วัสดุที่นำมาจักสานได้แก่ ไม้และหวาย สามารถแยกการจักสาน ได้หลายประเภทตามการใช้งาน เช่น ในการเกษตร การประมง พิธีกรรมและในครัวเรือน ซึ่งส่วนมากจะนำมาใช้ในครัวเรือน เช่น ใสข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ เลี้ยงไก่ รวมทั้งการสานเป็นของเล่นต่างๆ ให้แก่เด็กเล็ก ส่วนลวดลายขึ้นอยู่กับลักษณะการใช้งาน เช่น กระด้งฝัดข้าวก็จะใช้ลาย 4 เพื่อให้มีความถี่เพื่อไม่ให้เมล็ดข้าวหลุดได้ ส่วนกระด้งย่างข้าวใช้ลาย 2 เป็นต้น ตัวอย่างเครื่องจักสานที่ยังพบในชุมชนบ้านผาหมอน (ภาพประกอบ 4.13) เช่น

ภาพประกอบ 4.13

เครื่องจักสาน ของชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน

ที่มา: ภาพถ่ายโดย สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์ และ กนกวรรณ ชูชาญ, ตุลาคม 2551

“เซ่กวีะ” คือ ที่ใส่พิน ใฝ่ผลผลิตทางการเกษตร ชาวปกากะญอนำเซ่กวีะติดตัวไปหาพิน ไปไร่ไปนา เซ่กวีะ สานโดยใช้เปลือกไม้ไผ่ โดยเหลาให้บางๆ มีลวดลายเฉพาะเรียกว่า ลายกะวอ ลักษณะรูปทรงก้นเล็กปากใหญ่ มีขนาดใหญ่ ถือเป็นอุปกรณ์ที่มีประโยชน์มากที่สุดอย่างหนึ่งที่ชนเผ่าปกากะญอในการทำงาน

“ซอซี” คือ ที่ขังไก่ สานด้วยผิวไม้ไผ่เช่นกัน มีความแข็งแรงความทนทาน มีหลายขนาดขึ้นอยู่กับขนาดตัวของไก่และจำนวนลูกไก่ ในเวลาตอนเย็นหลังจากที่ให้อาหารไก่เสร็จแล้ว จะเก็บไก่ไว้ใน ซอซี ให้ปลอดภัยจากสัตว์ป่าในเวลาากลางคืน

“ต๋ากฎา” คล้ายกระบุง เป็นอุปกรณ์จักสานขนาดเล็ก ใช้ไม้ไผ่เหลาเป็นตอกสานเป็นกระบุงเล็กไว้สำหรับเก็บเครื่องใช้ อุปกรณ์ เครื่องครัวหรือพืชผลที่ใช้ในครัว เช่น พริก เกลือ เป็นต้น

“เบอ” เป็นอุปกรณ์ในการหาปลา สานเป็นรูปสี่เหลี่ยมนำผูกสานติดกันเป็นสามเหลี่ยม

“ก้อแหล” หรือกระดิ่ง มีรูปร่างลักษณะแบนขอบกลม ขอบกระดิ่งนั้นจะใช้หวายคาดเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่างและลวดลายขึ้นอยู่กับลักษณะการใช้งานไป

สิ่งที่พบเห็นมากที่สุดเป็นภาพติดตา คือ มี “เซ่กวีะ” อยู่ที่ด้านหลังชนเผ่าที่กำลังจะไปทำการเกษตรเสมอ ซึ่งเปรียบเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชนเผ่าปกากะญอ ปัจจุบันพบว่าเครื่องจักสานที่เป็นเครื่องเล่นของเด็กเล็กและที่ใช้ในครัวเรือนลดลง อีกทั้งไม่มีการส่งเสริมหรืออนุรักษ์ฟื้นฟูการจักสานให้แก่เด็กผู้ชาย เพราะมีการทดแทนจากวัสดุสำเร็จรูป เช่น พลาสติก

4.1.4.5 ประเพณีและพิธีกรรม ของชนเผ่า ควบคุมเกี่ยวกับความเชื่อและการนับถือผีอย่างเด่นชัด เนื่องจากชนเผ่าปกากะญอ นับถือในเรื่องผีวิญญาณและสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเชื่อว่าผีเป็นผู้ดูแล กำกับพฤติกรรมทุกอย่างตั้งแต่เกิด เช่น ผีบ้านผีเรือน เป็นผีประจำบ้านเรือน คือวิญญาณของปู่ย่าตายายที่วนเวียนอยู่ภายในบ้านเรือนคอยป้องกันรักษาบุตรหลานให้อยู่อย่างสงบสุข ส่วนผีบ้านเป็นผีหรือเทพารักษ์รักษาหมู่บ้าน บางที่เรียกว่า ผีเจ้าเมือง หรือผีเจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าเขา ผีฝ่าย ผีนา ซึ่งมีความสำคัญมาก โดยเฉพาะในพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตร การดำรงชีพ และพิธีกรรมเกี่ยวกับความอยู่ดีมีสุขของคนในหมู่บ้าน เป็นต้น จากการสำรวจองค์ความรู้ที่แฝงอยู่ในประเพณีและพิธีกรรมที่มีความโดดเด่น (ภาคผนวก: ฉ) และสัมพันธ์กับผู้นำชุมชน ในปัจจุบันดังนี้

1) ความเชื่อการเกิด (ดีตาเบล หรือ โฉ๊ะแผละ) พบว่า มีการสืบทอดความเชื่อเรื่องขวัญและการปลุกฝังในการดูแลป่าไม้ของชนเผ่าปกากะญอตั้งแต่เกิด โดยการนำกระบอกไม้ไผ่ ที่บรรจุสายรกของเด็กแรกเกิดมาแขวนฝากไว้ที่ต้นไม้ ที่เรียกว่า “เดปอหู” ซึ่งแปลว่า “ต้นสายรก” ต้องดูแลรักษาห้ามตัดต้นไม้ต้นนี้เด็ดขาด อยู่ในเขตป่า “ป่าเดปอ” ซึ่งตรงกับแบ่งเขตของป่าของ ชนเผ่าปกากะญอข้างต้นเพราะป่าเดปออยู่ในเขตอนุรักษ์ แต่ปัจจุบันไม่มีการแขวนสายรกที่ “เดปอหู” นี้ เนื่องจากส่วนใหญ่จะไปคลอดลูกที่โรงพยาบาลและไม่มีใครกล้านำสายรกกลับมา

2) ประเพณีการแต่งงาน (อ่อ มุ) เป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์และสำคัญเพราะชนเผ่าปกากะญอ มีความเชื่อเรื่องผีเดียวเมียเดียวดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ตามความเชื่อ นิยมแต่งงานในเดือนกุมภาพันธ์และห้ามแต่งงานในเดือนเมษายน “...ในอดีตฝ่ายหญิงต้องไปขอฝ่ายชาย โดยจะมีพ่อสื่อไปสู่ขอด้วยเงินสินสอด 1 บาท 50 สตางค์ ผู้ชายจะเตรียมผ้าเช็ดหน้า 1 ผืนและของขวัญเป็นการตอบแทน...” (พระทีสุปอย บรรพตวนา, เวทีเรียนรู้ 30 พฤศจิกายน 2551) ปัจจุบันรายละเอียดและขั้นตอนในพิธีแต่งงานจะมีความแตกต่างกันไป จากปัจจัยหลายอย่าง เช่น ฐานะ พื้นเพของคู่บ่าวสาว ส่วนปกากะญอที่นับถือศาสนาคริสต์นั้น จะประยุกต์ใช้โดยในการเตรียมการเหมือนกับพิธีดั้งเดิมแต่จะใช้สถานที่ประกอบพิธีในโบสถ์ตามหลักศาสนา เมื่อเสร็จพิธีก็จะปฏิบัติตามพิธีดั้งเดิม

3) ประเพณีมัดมือปีใหม่ (แฮะลอหนโซไซ) เป็นประเพณีที่ยึดถือสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะทำพิธีนี้ก่อนการถางไร่รอบปีใหม่ ประมาณต้นเดือนกุมภาพันธ์เพื่อเรียกขวัญเตรียมถางไร่ขออนุญาตใช้แผ่นดินจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุด และทำพร้อมกันทั้งหมู่บ้าน หลังจากทำพิธีผูกมือของแต่ละครอบครัวแล้วทุกคนจะร่วมกันรดน้ำดำหัว “ฮีไซ” คือ ผู้นำหมู่บ้านและผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ดังนั้นพิธีผูกมือปีใหม่นี้แสดงให้เห็นถึงความเคารพต่อแผ่นดินที่อยู่อาศัย การสร้างความสามัคคีขวัญกำลังใจในการประกอบอาชีพ และการแสดงความเคารพต่อผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสของชนเผ่าอีกด้วย (ภาพประกอบที่ 4.14)

ภาพประกอบที่ 4.14
พิธีมัดมือปีใหม่ ชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน

ที่มา: ภาพถ่ายโดย สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวลัย, กุมภาพันธ์ 2549

5) ประเพณีและพิธีกรรมในการทำนา การทำนาแบบขั้นบันไดของชนเผ่าปกากะญอ มีลักษณะ “ดำนาแบบเดินหน้า” โดยเริ่มต้นฤดูกาลประมาณเดือนพฤษภาคม เป็นประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติในการทำนา และจะควบคู่กับพิธีกรรมในแต่ละช่วงของการทำนา (ภาพประกอบที่ 4.15) ซึ่งในปัจจุบันยังคงปรากฏให้เห็นเด่นชัด สะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ ความเชื่อ การสร้างขวัญกำลังใจ ความกตัญญู ความสามัคคีของชุมชน สรุปพิธีกรรมในการทำนาสรุปได้ดังตารางประกอบที่ 4.2

ภาพประกอบที่ 4.15
การเลี้ยงผีฝ่าย ผีนา ของชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน

ที่มา: ภาพถ่ายโดย สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวลัย, มิถุนายน - กรกฎาคม 2550

ตารางที่ 4.2

พิธีกรรมและความหมายในการทำนา

ช่วงเวลา	พิธีกรรม	เหตุผล
พฤษภาคม-มิถุนายน	พิธีเลี้ยงผีฝ่าย ผีน้ำ	เพื่อขอฟ้าขอฝนเพื่อความสมบูรณ์ด้านการเกษตร
กรกฎาคม-สิงหาคม	พิธีผูกข้อมือเรียกขวัญกลางปี	ผูกข้อมือทุกคนในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข เป็นการบอกว่าการปลูกหรือดำนาเสร็จเรียบร้อยด้วยดี
	พิธีดำหัวควาย	แสดงความรู้คุณควายที่ช่วยไถนา
	พิธีเลี้ยงผีนา	ขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้ใช้ไฟเผาได้ใช้น้ำ ขอขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงสุดที่เรียกว่า “ตาแฮะ” ที่ช่วยคุ้มครองให้ผลผลิตเป็นไปด้วยดีและขับไล่สิ่งชั่วร้ายออกจากนา
พฤศจิกายน-ธันวาคม	พิธีเรียกขวัญข้าวกินข้าวใหม่	เพื่อเรียกขวัญข้าวในนามาอยู่ในโรงนวดข้าวเป็นการชั่วคราว
	พิธีขับไล่สิ่งชั่วร้ายออกจากข้าว” เรียก“แฮะพอ”	ด้วยเครื่อง 1 สำรับ เพื่อเซ่น นกขวัญข้าว “ไถ่บี่ขุร่า” ที่ช่วยในการทำนาที่ผ่านมา
	พิธี“ตาอะเกอะว่า”	พิธีสุดท้ายก่อนนำข้าวกลับไปใส่ยุ้งในหมู่บ้าน เป็นการขอบคุณสิ่งสูงสุด

6) **พิธีเรียกขวัญ** เรียกว่า “เกาะเกอลา” ชนเผ่าปกาเกอญอมีความเชื่อในเรื่อง “ขวัญ” ซึ่งมีประจำตัวของแต่ละคน โดยเชื่อว่าในร่างกายของคนเรามีอยู่ทั้งหมด 37 ขวัญ อยู่ใน ส่วนสำคัญๆ ของร่างกาย เช่น ขวัญอยู่ที่ศีรษะ ขวัญสองขวัญที่โหนกทั้งสองข้าง ขวัญจะละทิ้งหรือ หายไปก็ต่อเมื่อคนๆ นั้นได้ตายไป และเชื่อว่าถ้าคนในครอบครัวเจ็บป่วยจะต้องทำพิธีเรียกขวัญ โดยการล่อและเรียกขวัญให้กลับมาสู่บุคคลที่เจ็บป่วย พร้อมกับทำพิธีผูกข้อมือรับขวัญด้วย สำหรับพิธีเรียกขวัญนี้ทำตามความต้องการของบุคคลที่เชื่อว่าตนเองขวัญหนีหาย สามารถทำได้ ทุกเวลา (ภาพประกอบ 4.16)

ภาพประกอบ 4.16

พิธีเรียกขวัญ ชนเผ่าปกาเกอญอ บ้านผาหมอน

ที่มา: ภาพโดย กนกวรรณ ชูชาญ, 13 กุมภาพันธ์ 2551

พิธีกรรมนี้แสดงให้เห็นถึง บทบาทของ “ฮีโซ” ในการใช้ภูมิปัญญาทางด้านการรักษา โดยการทำพิธีกรรมแล้วยังใช้สมุนไพรที่มีสรรพคุณทางยารักษาโรค บนฐานของความเชื่อเพื่อเสริมสภาพทางจิตใจ รวมถึงเป็นพิธีที่ลูกหลานญาติพี่น้องจะให้ความสำคัญอยู่ร่วมพิธี ร่วมมัดมืออวยพร และทานอาหารร่วมกัน

7) **พิธีสาปแช่ง** เรียกว่า “ลือแม่ะ” ปกติแล้วชนเผ่าปกาเกอญอจะมีความเชื่อถือ เคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่ดูแลและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้แคล้วคลาดจากภัย ธรรมชาติหรือฝีมือมนุษย์ เช่น “นาที” เจ้าของแม่น้ำลำธารที่คนในชุมชนเคารพนับถือเพราะมีความเชื่อว่าจะตัดต้นไม้บริเวณป่าต้นน้ำใกล้แม่น้ำหรือทำสกปรกจะโดน “นาที” ลงโทษ ถ้าชุมชน เคารพเชื่อถือก็จะเป็นสุข

จากการสำรวจพบว่า ปัจจุบันความเชื่อ ความเคารพเหล่านี้ลดลง แม้ว่าผู้นำจะมีการว่ากล่าวตักเตือนแต่ก็คงจะไม่ได้ผล จึงเป็นที่มาของ “พิธีสาปแช่ง” ทำโดยผู้นำทางศาสนาพิธีร่วมกับชุมชนในการขอให้สิ่งเหนือธรรมชาติลงโทษผู้ที่ไม่เคารพกฎของชุมชน เป็นการปลุกจิตสำนึกให้ชุมชน อนุรักษ์หวงแหนทรัพยากรของตน ตัวอย่างเช่น “พิธีสาปแช่งเพื่ออนุรักษ์พันธุ์ปลา” (ภาคผนวก: จ) ซึ่งจะทำต่อเมื่อมีการละเมิดกฎหรือมติของหมู่บ้านในการฝ่าฝืนจับปลาในเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่ชุมชนกำหนด พ่อหลวงมุสแอ (สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2551) ชี้แจงว่า “แต่เดิมบริเวณป่าแม่น้ำกลางหลังโรงเรียนนิคมไพรผาหมอนนี้ ชุมชนได้กำหนดเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา ระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร เพราะบริเวณนี้เป็นแหล่งที่ปลามาวางไข่จำนวนมาก มีการปักป้าย “เขตอนุรักษ์สัตว์น้ำทุกชนิด ฝ่าฝืนปรับไม่เกิน 3,000 บาท” แต่ก็ยังมีคนละเมิดกฎ จึงมีมติให้ทำ “พิธีสาปแช่งขึ้น”

จากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมใน “พิธีสาปแช่งเพื่ออนุรักษ์พันธุ์ปลา” ในวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2551 พบว่า ได้มีการร่วมมือจากคนในชุมชนหลายฝ่าย ทั้งนี้ทางโรงเรียนนิคมไพรผาหมอน ได้นำนักเรียนจำนวนประมาณ 50 คน มาเข้าร่วมพิธี เพื่อให้ผู้นำชุมชนได้เล่าความเป็นมา ถ่ายทอดความหมายของการทำพิธีและปลุกจิตสำนึกเรื่องการใช้น้ำให้กับนักเรียนในสถานที่จริง แสดงให้เห็นว่า องค์ความรู้ภูมิปัญญา ความเชื่อนั้น มีปรากฏอยู่ในพิธีกรรมและความเชื่อนั้น นอกจากนี้องค์ความรู้ที่สามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นอกเหนือจากสถานที่สำคัญของชุมชนข้างต้นยังอยู่ในสถานที่ประกอบพิธีกรรมอีกด้วย เมื่อทำพิธีเสร็จผู้มาร่วมงานก็จะเข้าไปกราบไหว้ขอพร “ศาล” ที่สร้างขึ้นในการประกอบพิธีและรับประทานอาหารที่กลุ่มแม่บ้าน เยาวชนได้ร่วมกันในบริเวณนั้น ดังนั้นพิธีกรรมและกิจกรรมเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงการเป็นนักอนุรักษ์ทรัพยากร ความเชื่อ ความเคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ และความสามัคคีกันในชุมชน แต่ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่ามีคนฝ่าฝืนคำเตือน ขัดห้ามด้วยวาจา ของผู้นำชุมชน จึงได้เกิด พิธีสาปแช่งขึ้น ซึ่งถือเป็นการลงโทษโดยให้สิ่งเหนือธรรมชาติหรือผีป่าเขาลงโทษนั่นเอง

8) **คติชน ภาษิต คำพังเพย** ของชนเผ่าปกากะญอ พบว่า มีความเชื่อมโยงกับความเชื่อ คำสอนในการดำรงชีวิต และองค์ความรู้ต่างๆ ที่ปรากฏออกมาในลักษณะที่เรียกว่า “คำติคำโต” บทกลอน บทเพลง และ “ทา” คือ ท่วงทำนองที่กล่าวเป็นภาษิตคำสอนของชนเผ่าปกากะญอ การ “โตทา” คือ การท่องตามบท “ทา” ที่มี โดยยังไม่ได้ใส่ท่วงทำนอง ถือเป็นประเพณีที่สืบทอดมายาวนาน นิยม “อ้อทา” (การร้องเพลง, ท่องบทเพลง) ในพิธีสำคัญๆ เช่น งานปีใหม่ มีเนื้อหาบ่งบอกว่าถึงฤดูการทำนา เรื่องราวการทำนา ประโยชน์หรือคุณของข้าว ส่วนในงานศพ เป็นการขับในลักษณะของการบอกทางให้คนที่ตายเดินทางไปสู่สวรรค์ และในงานแต่งงาน บอก

ถึงเรื่องราวของหนุ่มสาวที่จะครองเรือน รวมถึงการ “โตทา” เพื่อเป็นการเกี้ยวสาวอีกด้วย (เวที
เรียนรัฐชุมชนที่ 4, 28 กุมภาพันธ์ 2552)

ตัวอย่าง “ทา” และ “ต่าติต่าโต” ที่เกี่ยวกับความรัก เช่น

“บี เบ เฮอ กวาเหล่อ เก๊ะ นา เก๊ะ นา บะ ลอ ลู ลอ ซะ” แปลไทยว่า “นกพญาไฟ
นกเปล้า ร้องเรียกหาเธอ เรียกเธอแต่เธอไม่ยอใจ” เป็น “ทา” ที่ใช้ร้องถามหาคนรักที่ไม่ได้เจอกันนาน
มีนัยยะบ่งบอกว่า ฉันรักเธอ ฝ่ายผู้ร้องเรียกหาเธอแต่เธอทำเป็นไม่ได้ยินไม่มีใจให้เลย

“โท จี แกว แจ้ แคะ โก นี เตื่อะเบะ บะ ทื่อ อะ พู ซี้” แปลไทยว่า “นกแซงแซว ระวัง
ระวังทุกวัน ตัวเดียวถูกกับดักสิบครึ่ง” ซึ่งเป็น “ต่าติต่าโต” ที่ใช้เตือนหนุ่มสาวเรื่องความรัก ต่าหนี
ชายหญิงที่เจ้าชู้หลายใจ

ตัวอย่าง “ทา” และ “ต่าติต่าโต” ที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น

“โทหลุย เปก ลอ เสอะ กือ กรือ เจ๊ะ แปก กือ บือ เตอะ แปก กือ” แปลไทยว่า “นกเขา
ขันดัง กรือ กรือ เงินเต็มกะชู ข้าวไม่เต็มกะชู” ความหมายเพื่อเตือนลูกหลานว่า นกเขาร้องขัน
บอกว่าสมัยก่อนมีข้าวมาก ไม่มีใครซื้อเพราะเงินมีไม่มาก สมัยนี้เงินมีมากขึ้น แต่ข้าวมีไม่มาก
คนต้องใช้เงินซื้อข้าวกิน ทั้งนี้เพราะคนสมัยก่อนให้ความสำคัญต่อการปลูกข้าวมากกว่าเงิน
แต่สมัยนี้ที่ทำงานน้อย การปลูกข้าวลดลงไม่พอเลี้ยงชีพต้องหาเงินมาซื้อข้าว”

“ท้อ เส่ ท้อ ตื่อ เออะ บะ อะ ส่า” แปลไทยว่า “ขึ้นต้นไม้ ต้องขึ้นให้ได้กินผล” หมายถึง
ถ้าจะทำอะไรแล้ว ต้องตั้งใจทำให้ดีที่สุด

ตัวอย่าง “ทา” และ “ต่าติต่าโต” ที่เกี่ยวกับการเคารพผู้อาวุโส เช่น

“หวาเบาะ ท่อชะหว่าปรั่า” แปลไทยว่า “ไม้ไผ่แก่ ย่อมพยุ่งไม้ไผ่อ่อน” หมายถึง
เปรียบผู้ใหญ่เป็นไม้ไผ่แก่ เด็กเยาวชนเป็นไม้ไผ่อ่อน ในการดำรงชีวิตผู้ใหญ่ย่อมดูแลเด็ก อนาคตเด็กก็
ต้องเป็นผู้ใหญ่และดูแลเด็กรุ่นต่อไป

พระทีสุปอย บรรพตวนา (เวทีเรียนรัฐชุมชนที่ 3, 30 พฤศจิกายน 2551) ได้กล่าวถึง
“ทา” ว่า “...สมัยลูกเด็กๆ ก็ได้ยินเพราะพ่อแม่จะร้องเพื่อสอนเรา พอมาหนุ่มๆ ก็ใช้จีบสาว เป็น
คติชน สำนวน สอนแต่สิ่งดีๆ ใครร้องเก่ง สาวๆ จะชอบ...” “ทา” จึงเป็นชีวิตของชาวปกากะญอ
เราเติบโต เรียนรู้จาก “ทา” อันเป็นเสมือนคัมภีร์การดำเนินชีวิตของชนเผ่าปกากะญอ ต้องมี “ทา”
ถ้าไม่มี “ทา” ก็ถือว่าความเป็น ปกากะญอ ได้สูญหายไป”

นอกจากนี้ ผู้นำชุมชน บ้านผาหมอน ยังเป็นนักเล่าเรื่องออกมาในรูปแบบ นิทาน
ตำนาน การอธิบาย ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชนเผ่าตนเอง และมักจะแฝงด้วยคำสอนหรือ
วัฒนธรรมที่มีเนื้อหาให้เคารพต่อธรรมชาติ คติสอนใจ หรือเห็นคุณค่าในเพศสตรี ตลอดจนการทำ

มาหากิน ความเป็นจริงในชีวิตของตนมากมาย ซึ่งเรื่องเล่าเหล่านี้แม้ไม่ใช่หลักฐานทางวิชาการแต่สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสและผู้ใหญ่ที่จะถ่ายทอดบอกกล่าว ตักเตือน ลูกหลาน จากปากต่อปากผ่านกาลเวลา จะมีการขาดหายตกหล่นหรือแต่งเติมเสริมใหม่บ้าง แต่ก็ยังคงไว้ซึ่งหลักคำสอน กลายเป็น คติชน ไปในที่สุด

สรุปจากการสืบค้นข้อมูลพื้นฐาน สํารวจโครงสร้างทางกายภาพและโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมของชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน ช้างต้น พบว่า มี “ทุนทางกายภาพ” ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทรัพยากรวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่อย่างเด่นชัด คือ ระบบป่านิเวศ วิถีชีวิต การเกษตร ซึ่งถือเป็นหัวใจของการดำรงชีวิต และมี “ทุนทางสังคม” ที่เข้มแข็งโดดเด่นเช่น ประวัติศาสตร์ชุมชน และวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดความรู้ ภูมิปัญญามาจากบรรพบุรุษ มีขนบธรรมเนียม ประเพณีและความเชื่อ ที่เป็นเสมือนแม่บท กฎ กติกา โดยผู้นำประเพณีและผู้นำอย่างเป็นทางการเป็นผู้ควบคุมความประพฤติของชนเผ่าให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข แม้ว่าจะมีการผสมผสานทางศาสนาที่ก่อให้เกิดความหลากหลายทางประเพณีและวัฒนธรรมในชนเผ่า เช่น ประเพณีปีใหม่สากล ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีแต่งงาน และประเพณีงานศพ แสดงให้เห็นว่า ประเพณีปฏิบัติเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ต้องมีพิธีกรรมทั้งสิ้น แต่สามารถปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมในการดำรงชีวิตร่วมกัน แสดงให้เห็นถึงความสามัคคีกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียว

ตำนานหอสมุด

4.2 การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อตอบรับกระแสการท่องเที่ยว

ในทัศนะของคนพื้นราบ อาจเข้าใจว่าการที่ชุมชนบ้านผาหมอนตั้งอยู่ในป่าเขา อาจดูเหมือนตัดขาดจากโลกภายนอก แต่ในความเป็นจริงแล้วมีลักษณะการติดต่อทางเศรษฐกิจและชุมชนยังเป็นระบบเศรษฐกิจแบบชาวนาชาวไร่ (Peasant Social) บ้านผาหมอนจึงไม่ถูกตัดขาดและโดดเดี่ยว แต่มีการพึ่งพากับสังคมภายนอกอยู่พอสมควร ในอดีตเป็นเขตการค้าขายระหว่างชุมชนพื้นที่สูงและพื้นราบ เป็นจุดติดต่อประสานงานทางราชการ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่มาจากภายนอก เช่น การปกครองการรับระบบการปกครอง ของทางราชการ ใน พ.ศ.2476 สาธารณูปโภค การเข้ามาของศาสนา และที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อตอบรับการท่องเที่ยวอย่างเห็นได้ชัด คือ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นยอดดอยอินทนนท์ โดยเส้นทางเริ่มจากบ้านผาหมอนซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มีเส้นทางหลวงในการขึ้นดอยอินทนนท์ ซึ่งถือว่าเป็นประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญของประเทศและของบ้านผาหมอนที่ได้รับเสด็จฯ ทำให้บ้านผาหมอนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักมากขึ้น นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างและได้นำเหตุการณ์นี้มาปรับใช้เพื่อการท่องเที่ยวอีกด้วย

4.2.1 เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของบ้านผาหมอน

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นยอดดอยอินทนนท์ ทรงสามารถพิชิตดอยอินทนนท์ที่มีความสูงถึง 2,595 เมตร ด้วยพระองค์เองได้เมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ.2507 (ภาพประกอบ 4.17) ในขณะที่ทรงมีพระชนมายุถึง 64 พรรษา (พิพิธภัณฑท์กีฬาแห่งชาติ, 2552) โดยเส้นทางเริ่มจากบ้านผาหมอน ผู้ถวายอารักขาในการเสด็จพิชิตดอยอินทนนท์ เล่าว่า สมเด็จพระย่าท่านทรงโปรดที่จะเสวยอาหารเช่นเดียวกับ ต.ช.ด. เช่น บริเวณบ้านผาหมอนมีต้นสะระแหน่มาก สมเด็จพระย่าท่านก็เก็บมาเสวยกับน้ำพริก ท่านใช้คำว่า “กินอยู่อย่างผาหมอน” และทรงเก็บใบสะระแหน่ใส่ถุงกลับวัง (สถาบันไทยศึกษา: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552) ประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้จัดงาน “ผาหมอนรำลึก” ขึ้นในวันที่ 30 เมษายน พ.ศ.2507 บริเวณเนินดินข้างพระตำหนัก และถือโอกาสพระราชทานเลี้ยงแก่ผู้ถวายงานฉลองการพิชิตดอยสำเร็จ โดยมี ต.ช.ด. ทำหน้าที่ตกแต่งสถานที่จำลองสภาพความเป็นจริงถวายให้ทอดพระเนตร

จากเหตุการณ์พิชิตยอดดอยอินทนนท์นี้นำไปสู่หลายเหตุการณ์สำคัญ เช่น ทรงได้ใกล้ชิดกับชาวเขาที่มีวิถีชีวิตเรียบง่าย จึงทรงพระเมตตาเริ่มตั้ง “หน่วยสาธิตแพทย์อาสาในพระองค์” มีการตรวจรักษาประชาชนชาวเขาที่ **บ้านผาหมอนเป็นแห่งแรก** และพัฒนาไปสู่การเป็นหน่วยแพทย์อาสา สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) ในปัจจุบัน (ไทยรัฐออนไลน์ 21 ตุลาคม 2549, 2552)

ภาพประกอบ 4.17

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จพระราชดำเนินขึ้นยอดดอยอินทนนท์

ที่มา: ภาพถ่ายจาก พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (2552) และ ไทยรัฐออนไลน์, (2552)

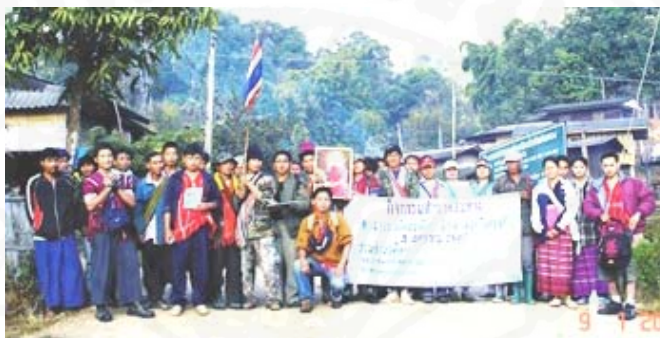
แม้ว่าประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญนี้จะผ่านมา 45 ปีแล้ว แต่ชนเผ่าปกากะญอ แห่งบ้านผาหมอนยังไม่มีวันลืม ดังปรากฏในบทเพลงภาษาปกากะญอ “จอปาใหม่อะตาอะต่าก๊วย” หรือ “พระเมตตาจากแม่ของพระเจ้าแผ่นดิน” ที่ยังคงเล่าขานถ่ายทอดให้ลูกหลานฟัง นอกจากนี้แม่เฒ่าดูโพ แห่งบ้านผาหมอนได้เล่าผ่านล่ามว่า “วันนั้น มีเครื่องบินมาลงจอดที่ลานในหุบเขาใกล้หมู่บ้าน ตอนแรกรู้แต่ว่าแม่ของพระเจ้าแผ่นดินจะมา ชาวบ้านไปรอรับกันเยอะมาก ฉันก็ไปด้วย พอท่านลงจากเครื่องบินก็เดินทักทายชาวบ้านเข้ามาหาฉัน ถามว่าชื่ออะไร บ้านอยู่ไหน ท่านชวนให้ไปเดินเล่นรอบหมู่บ้าน ฉันก็ไป ท่านถามว่ากินอยู่กันยังไงฉันก็ตอบไปตามตรง พอถึงตอนกินข้าวท่านก็เรียกให้ไปนั่งร่วมวงด้วย แต่ฉันไม่กล้า ทุกวันนี้ก็ยังคิดถึงท่านอยู่” (ไทยรัฐออนไลน์, 21 ตุลาคม 2549, 2552)

จากประวัติศาสตร์สำคัญนี้ ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนจึงได้สำรวจศึกษาเส้นทางเสด็จพิชิตดอยอินทนนท์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเพื่อนำความรู้ เกียรติประวัติ ความภาคภูมิใจนำเสนอต่อชนเผ่าปกากะญอ และสร้างจุดขายนำเสนอนักท่องเที่ยว โดยเริ่มต้นจากโครงการศึกษาปานิเวศ และได้จัดทดลองทัวร์เส้นทางศึกษาธรรมชาติ “ตามรอยเสด็จ พิชิตดอย

อินทนนท์” ในวันที่ 9 มกราคม พ.ศ.2549 ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ชุมชนให้ความสนใจมากที่สุดมีชาวบ้านและหน่วยงานต่างๆ เข้าร่วมกิจกรรมจำนวน 38 คน (ภาพประกอบ 4.18)

ภาพประกอบ 4.18

ทดลองทัวร์เส้นทางศึกษาธรรมชาติ “ตามรอยเสด็จฯ พิชิตดอยอินทนนท์”

ที่มา : สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์ และคณะ, 2549, น. 10

ผลที่ได้จากการกิจกรรมครั้งนี้ทำให้ผู้นำชุมชนและคณะวิจัยท้องถิ่นพบองค์ความรู้ทั้งด้านป่านิเวศ สมุนไพร ตำนานสถานที่ต่างๆ ของชุมชน และนำมาเป็นข้อมูลเพื่อนำความรู้เกียรติประวัติ ความภาคภูมิใจนำเสนอต่อชนเผ่าปกากะญอและสร้างจุดขาย นำเสนอเพื่อบอกกล่าวให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้ และได้นำเส้นทางนี้มาประยุกต์จัดเป็นโปรแกรมท่องเที่ยว การเดินป่าศึกษาธรรมชาติหลายเส้นทาง ตัวอย่างเช่น “เส้นทางตามรอยเสด็จฯ พิชิตดอยอินทนนท์” ดังนี้

- 1) จากหมู่บ้าน ผ่านจุดชมวิวทุ่งนาชั้นบันไดชุมชน โรงเรียนนิยมไพรผาหมอน ผ่านแม่น้ำกลางและมาถึงจุดที่ประทับแรมที่ 1 ครั้งสมเด็จพระยา เสด็จเยี่ยมราษฎรบ้านผาหมอน
- 2) ที่พักแรม “ตำนานป่าแกะแระ” เป็นตำนานเกี่ยวกับชาวอังกฤษที่มาทำการศึกษาพฤกษศาสตร์บริเวณนี้นานหลายปี และเดินทะเลถึง “น้ำตกหว่าไป” จากนั้นเดินขึ้นถึง “ตำนานกอลาวอเคล่อ” ก็เป็นอีกตำนานหนึ่งที่เกี่ยวกับฝรั่งที่ใช้คนถึง 10 คน โอบในการวัดรอบต้นโพธิ์
- 3) เข้าสู่ป่าลึกป่าต้นน้ำบ้านผาหมอนชุมชนแคว้น”มีกะคี” ผ่าน “ลานจอดเครื่องบินเฮลิคอปเตอร์” ครั้งกรมป่าไม้มาทำการสำรวจป่าดอยอินทนนท์ก่อนประกาศเป็นอุทยาน เดินข้ามถนนถึงที่ประทับที่ 2 “ปางสมเด็จพระเจ้า”
- 4) จากนั้นขึ้นดอยสู่การพิชิตดอยอินทนนท์ ผ่านดงป่าดึกดำบรรพ์และรอยสัตว์ ในระหว่างทางสามารถชื่นชมพืชพรรณไม้นานาชนิด จนถึง “ยอดดอยอินทนนท์” ที่ระดับ 2,565 เมตรจากระดับน้ำทะเล สักการะเจ้าอินทนนท์ เดินลงเส้นทาง”อ่างกา”และกลับบ้านผาหมอนโดยรถยนต์

4.2.2 การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนบ้านผาหมอน

แม้ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคม ผู้นำชุมชนก็สามารถนำชุมชนให้ปรับตัวอยู่รอดได้อย่างสมดุลและต่อเนื่องมาเกือบ 140 ปี สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการจัดการความรู้ตามธรรมชาติของชนเผ่าและมีผู้นำชุมชนที่เป็นต้นแบบในการสืบทอดและถ่ายทอดความรู้ เช่น การกลับมายังถิ่นฐานของเยาวชน (Generation) บ้านผาหมอนเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการพัฒนาบ้านเกิด และยังเป็น “ผู้ริเริ่มนำเปลี่ยน” (Agents of Change) เพื่อจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตน และตั้งรับกับสถานการณ์การท่องเที่ยวที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งปกป้องตนเองจากความพยายามตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว ทั้งนี้ เพราะการมาเยือนของนักท่องเที่ยวส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน เช่น นักท่องเที่ยวส่งเสียงดังรบกวนโดยไม่เกรงใจต่อคนในชุมชน การเพิ่มขึ้นของขยะมูลฝอย เป็นต้น ทำให้ชุมชนได้รับผลกระทบอย่างมาก และมีแนวโน้มว่าจะมากขึ้นหากชุมชนไม่มีแนวทางด้านรับสิ่งเหล่านี้

จากข้อมูลพื้นฐานชุมชนและจากการศึกษาอย่างมีส่วนร่วมในเวทีเรียนรู้ชุมชนทั้ง 3 ระยะเวลาพบว่า ในปัจจุบันผู้นำชุมชนยังคงพบการสืบทอดภูมิปัญญา องค์ความรู้ ทางกายภาพและสังคมข้างต้นไว้ได้อย่างดี แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงหรือสูญหายไปบ้างก็ตาม ซึ่งมีปัจจัยจากกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การปกครอง สังคม ทรัพยากร การถือครองพื้นที่ทำกิน สิทธิของชนกลุ่มน้อย การพัฒนาจากหน่วยงานราชการ มูลนิธิต่างๆ อิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอกที่แพร่เข้าไปในตัวหมู่บ้านทั้งทางตรงโดยผ่านตัวคน และทางอ้อมโดยผ่านสื่อต่างๆ ระบบสาธารณูปโภค เช่น การเข้ามาของกระแสไฟฟ้าในปี พ.ศ. 2546 นั้น มีผลกระทบทั้งบวกและลบอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางความคิด ความเชื่อ และค่านิยมของชาวบ้าน รวมถึงการป้องกันตัวเองจากกระแสการท่องเที่ยวต่างๆ ที่ผ่านมา

สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์ (สัมภาษณ์, 17 กุมภาพันธ์ 2551) นักวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ปรึกษาผู้นำเครือข่ายเยาวชน และกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน ได้กล่าวถึงการดำเนินงานวิจัยต่างๆ ที่ผ่านมาว่า “ตลอดระยะเวลากว่า 20 ปี บ้านผาหมอนและชุมชนใกล้เคียงถูกกระแสสังคมภายนอกเข้ามาใช้พื้นที่บ้านผาหมอนในการศึกษาพัฒนาตลอด ชุมชนจึงเป็นทั้งครูและนักเรียนในเวลาเดียวกัน ชุมชนเป็นผู้ถูกกระทำด้วยความต้องการของผู้อยากทำ ด้วยแนวคิดตามแบบตนเองที่สนใจอยากจะทำ แต่ไม่ได้คืนความรู้ให้กับชุมชนอย่างแท้จริง” จากสภาพการณ์สภาพปัญหาต่างๆ ประกอบกับช่วงเวลา พ.ศ. 2546 รัฐบาลมีการส่งเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทางด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สุรสิทธิ์ และคณะนักวิจัยหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า นักวิจัยท้องถิ่น

จึงร่วมกับผู้นำชุมชนทำโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานส่งเสริม กองทุนงานวิจัย (สกว.ภาค) ในโครงการ “การท่องเที่ยวเชิงศึกษานิเวศ และวัฒนธรรมแบบยั่งยืน โดยชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่” เพื่อค้นหาศักยภาพของชุมชนในการ จัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และศึกษาแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อการจัดการ ท่องเที่ยวให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน ผลที่ได้ คือ ชุมชนพบศักยภาพและความชำนาญเฉพาะ การเรียนรู้ร่วมกันที่เอื้อต่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

โครงการวิจัยดังกล่าวมีระยะเวลาดำเนินงานรวม 1 ปี 6 เดือน (พ.ศ.2547- 2548) ต่อมาจึงจัดตั้ง โครงการ “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศบ้านผาหมอน” โดยใช้ “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” เป็นเครื่องมือ และได้ดำเนินกิจกรรมจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2551) แต่จากการศึกษาพบว่า มีแนวโน้ม ของปัญหาในการถ่ายทอด และสืบทอดองค์ความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมภายในชุมชนอย่าง ต่อเนื่อง เนื่องจากบริบททางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นและการ ท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นกระบวนการหนึ่งที่สามารถส่งเสริมให้ผู้นำชุมชนและชุมชนบ้านผาหมอน ได้ตระหนักถึงสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร โดยเน้น “คน” เป็นศูนย์กลางในการพัฒนา สามารถ รวบรวมองค์ความรู้และฟื้นฟูภูมิปัญญาของชุมชน ค้นพบความชำนาญเฉพาะของท้องถิ่น วางแผน และลงมือปฏิบัติ ก่อตั้งการท่องเที่ยว มุ่งที่จะแก้ปัญหาในการปกป้องทุนทางทรัพยากรวัฒนธรรม ของตน และสามารถนำทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่มาใช้เป็นต้นทุนในการจัดการท่องเที่ยว นำเสนอสิ่งแวดล้อมและสภาพสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนให้นักท่องเที่ยวได้แล้วก็ ตาม แต่การพัฒนาศักยภาพในการเปิดรับการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่สมบูรณ์นั้น จำเป็นต้องตั้งอยู่ บนองค์ประกอบหลักของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งมี 4 ด้าน คือ ด้านทรัพยากรและ วัฒนธรรม ด้านองค์กรชุมชน ด้านการจัดการ และด้านการเรียนรู้ รวมถึงขีดความสามารถในการ รองรับได้ (Carrying Capacity) สามารถสรุปผลการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดย ผู้นำชุมชนได้ ดังนี้

4.2.2.1 องค์ประกอบด้านทรัพยากรและวัฒนธรรม ชุมชนบ้านผาหมอน มีฐาน ทรัพยากรวัฒนธรรมที่ค่อนข้างสมบูรณ์ เนื่องจากอยู่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ มี วิถีชีวิตแบบอนุรักษ์ใช้ทรัพยากรอย่างสมดุลตามภูมิปัญญาของชนเผ่า มีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ เฉพาะถิ่น ซึ่งผู้นำชุมชนได้เลือกนำความชำนาญเฉพาะหรือองค์ความรู้ที่โดดเด่นของชนเผ่ามา นำเสนอในกิจกรรม และปรับใช้ในการท่องเที่ยว แบ่งได้ดังนี้

1) **ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม** เช่น มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ การรักษาสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ และนำเสนอสมุนไพรรักษาโรคของชุมชน

2) **ด้านสังคมวัฒนธรรม** ที่งดงาม เช่น ประวัติศาสตร์ชุมชนที่สำคัญ การเกษตร ชุมชน ประเพณีการทำนาขั้นบันไดที่สวยงามละเอียดอ่อน วิถีชีวิตด้านความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ภาษาถิ่น การจักสานของชุมชน และการทอผ้ารวมถึงลักษณะการแต่งกาย

4.2.2.2 **องค์ประกอบด้านองค์กรชุมชน** สามารถจัดตั้งองค์กรชุมชนด้านการท่องเที่ยว และมีความพร้อมทางผู้นำชุมชนหลายด้าน เช่น

1) **ผู้นำชุมชนมีศักยภาพ** ในการก่อตั้งการท่องเที่ยว พบว่า การกลับมายังถิ่นฐานเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของเยาวชนรวมถึงผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และหน่วยงานต่างๆ ในการฝึกกระบวนการเรียนรู้ทางการท่องเที่ยว เช่น ร่วมงานวิจัยกับกลุ่มเบิร์ตเฟรนด์ ศูนย์สื่อความหมายธรรมชาติ และจากประสบการณ์การท่องเที่ยวที่มีอยู่เดิม ส่งผลให้ผู้นำชุมชนตัดสินใจทำการวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้วยตัวเองในปี พ.ศ. 2547 ได้พยายามที่จะสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชนต่อกระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวในเขตพื้นที่โดยอินทนนท์ ผู้นำชุมชนสามารถทำให้ชุมชนมีความเข้าใจต่อการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ เปิดรับการท่องเที่ยวซึ่งต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมชุมชน และคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวของตนเอง นอกจากนี้ยังพบว่า มีผู้นำที่พูดภาษาอังกฤษได้ สามารถสื่อสารกับนักท่องเที่ยวต่างชาติ ผู้นำชุมชนข้างต้นจึงเป็นต้นแบบของกลุ่มเครือข่ายเยาวชนในการทำกิจกรรมทางด้านพัฒนาชุมชนอีกด้วย

2) **ความหลากหลายของปราชญ์ ผู้รู้** ทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่สามารถเป็นนักสื่อความหมายท้องถิ่นได้ ทั้งสามารถให้ความรู้ต่างๆ กับคนในชุมชนเอง โดยส่วนใหญ่ผู้นำชุมชนจะเป็นผู้ที่มีความรู้หรือปราชญ์ชุมชนอยู่แล้ว เมื่อมีกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงศึกษานิเวศหรือศึกษาวิถีชีวิต ปราชญ์เหล่านี้พร้อมให้ความร่วมมือ โดยสังเกตจากการร่วมกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชนที่ผ่านมา

3) **ผู้นำชุมชนมีจุดยืน** พบว่า มีข้อตกลงในชุมชนก่อนจัดการท่องเที่ยวอย่างชัดเจน ตามมติของคณะกรรมการและคณะบริหารการท่องเที่ยว (ข้อมูลจากเวทีเรียนรู้ระยะที่ 1, 13 ตุลาคม 2551) เช่น

3.1) การท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ สมบัติของคนในชุมชนบ้านผาหมอนทุกคน และเป็นสมบัติของชาติ การท่องเที่ยวเป็นเพียงรายได้เสริม ไม่ใช่เป็นรายได้หลักของชุมชน

3.2) รูปแบบของการท่องเที่ยวต้องเป็น “การท่องเที่ยวเชิงศึกษานิเวศและวัฒนธรรม” เท่านั้น เพื่อเกิดประโยชน์ต่อสังคมด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

3.3) นักท่องเที่ยวท่องเที่ยวต้องเคารพกฎการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างเคร่งครัด

3.4) ไม่ยึดติดกับการท่องเที่ยวหรือนักท่องเที่ยว ไม่ว่าจะมือนักท่องเที่ยวหรือไม่

3.5) ยึดหลักความพอเพียงที่บรรพบุรุษเคยปฏิบัติมาทั้งในอดีตถึงปัจจุบัน

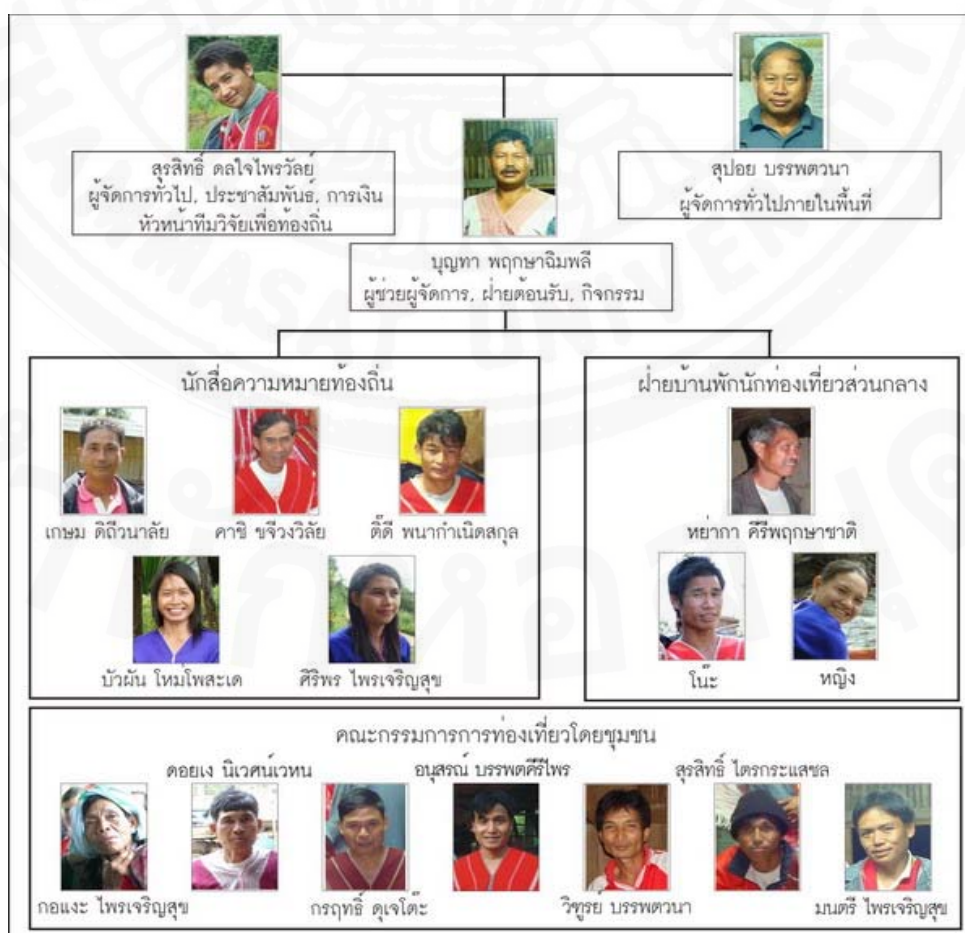
3.6) โครงการที่จะเข้ามา ชุมชนมีสิทธิ์ที่จะรับและปฏิเสธได้ตามมติของชุมชน

4.2.2.3 องค์ประกอบด้านการจัดการ ผู้นำชุมชนสามารถนำทุนทางกายภาพและทุนทางสังคม มาสร้างระบบการจัดการท่องเที่ยวได้อย่างเป็นรูปธรรม เช่น จัดตั้งคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชน กำหนดกฎระเบียบต่างๆ สร้างบ้านพักนักท่องเที่ยว สร้างระบบการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ยกตัวอย่างดังนี้

1) **การจัดตั้งคณะกรรมการและคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชน** โดยส่วนใหญ่เป็นผู้นำชุมชนและผู้ร่วมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เชี่ยวชาญแต่ละด้าน และสามารถเป็นนักสื่อความหมายท้องถิ่นได้ ซึ่งประกอบด้วยฝ่ายบริหารและคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชน จากการสำรวจการทำงานของคณะกรรมการและคณะกรรมการท่องเที่ยวปัจจุบัน พ.ศ. 2551 แสดงภาพโครงสร้างองค์กรได้ดังนี้ (ภาพประกอบที่ 4.19)

ภาพประกอบที่ 4.19

แผนภาพโครงสร้างองค์กรด้านการท่องเที่ยว พ.ศ. 2551

2) การสร้างกฎระเบียบการท่องเที่ยวโดยชุมชน จากประสบการณ์ที่ล้มเหลวของชุมชนใกล้เคียงที่จัดการท่องเที่ยว และจากการทดลองโปรแกรมการท่องเที่ยว พบว่า ผู้นำชุมชนได้จัดการประชุมเพื่อร่วมกันระดมกฎเกณฑ์ เพื่อเป็นระเบียบข้อปฏิบัติสำหรับคนในชุมชนและนักท่องเที่ยว ทั้งนี้ ได้ออกกฎระเบียบและบทลงโทษไว้อย่างชัดเจนให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน สิ่งแวดล้อม ความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว และการคัดกรองนักท่องเที่ยวให้เหมาะสมกับความสามารถในการรองรับเป็นสำคัญ ซึ่งมี 2 กฎหลักที่ปรากฏให้เห็นในงานวิจัยและจากการประชาสัมพันธ์ผ่าน เว็บไซต์ต่างๆ ของฝ่ายประชาสัมพันธ์ คือ กฎระเบียบการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน (ภาคผนวก:ข) และกฎระเบียบผู้ประกอบการภายในชุมชน

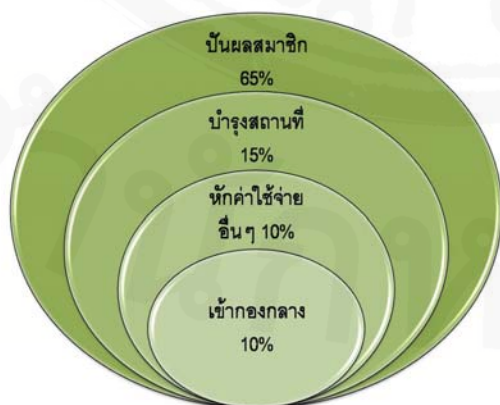
3) การสร้างระบบการจัดการ โดยแบ่งที่มาของรายได้เป็น 2 ส่วน และหักรายได้คืนกำไรส่วนหนึ่งเข้า “กองกลางเพื่อพัฒนาชุมชน” ดังนี้ (ภาพประกอบที่ 4.20 - 4.21)

3.1) รายได้จากศูนย์บริการและบ้านพักนักท่องเที่ยวโดยชุมชนส่วนกลาง คือ หักเข้ากองกลางร้อยละ 10 หักเพื่อการบำรุงและปรับปรุงสถานที่ส่วนกลางร้อยละ 15 หักค่าใช้จ่ายอื่นๆ ร้อยละ 10 และ นำรายได้ส่วนที่เหลือ คือ ร้อยละ 65 ปันผลให้สมาชิก

3.2) รายได้จากบริการส่วนอื่น เข้ากองกลางพัฒนาชุมชน คือ การบริการบ้านพักประเภทโฮมสเตย์และกางเต้นท์ ร้อยละ 10 นักสื่อความหมายท้องถิ่นร้อยละ 10 ร้านอาหาร เครื่องดื่ม และขายของที่ระลึก ร้อยละ 5

ภาพประกอบที่ 4.20

แผนภูมิแสดงการจัดสรรรายได้จากศูนย์บริการและบ้านพักนักท่องเที่ยวชุมชน

ภาพประกอบที่ 4.21

แผนภูมิแสดงที่มาของรายได้กองกลาง

4.2.2.4 องค์ประกอบด้านการเรียนรู้ กิจกรรมการท่องเที่ยวทั้งหมดของการท่องเที่ยวโดยชุมชน ผู้นำชุมชนออกแบบให้มีลักษณะเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างความรู้และความเข้าใจในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่แตกต่างระหว่างชาวบ้านกับนักท่องเที่ยว ตามแต่โอกาสช่วงเวลาปฏิทินท่องเที่ยวต่างๆ โดยมีนักสื่อความหมายท้องถิ่นนำทาง ซึ่งวิถีชีวิตเหล่านี้เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ตามความเป็นจริงโดยไม่ได้แต่งเติมว่าจะต้องทำในเวลาที่มีนักท่องเที่ยวมาเท่านั้น นอกจากนี้ ยังคำนึงถึงข้อห้ามของประเพณีอย่างเคร่งครัด เช่น ห้ามขายชุด “เซกา” และ ห้ามนักท่องเที่ยวชายหญิงนอนรวมกัน เป็นต้น ซึ่งการควบคุมนักท่องเที่ยวขึ้นอยู่กับความรู้ ความเคร่งครัดต่อประเพณีวัฒนธรรมของนักสื่อความหมายท้องถิ่นแต่ละคนอีกด้วย ตัวอย่างกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ดังนี้

1) กิจกรรมสัมผัสวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชนเผ่าปกากะญอเป็นกิจกรรมที่เดินท่องเที่ยวในชุมชนศึกษาวิถีชีวิตชุมชน การเกษตร ประเพณี วัฒนธรรม

2) กิจกรรมเดินป่าเส้นทางศึกษาธรรมชาติ 3 เส้นทาง คือ

2.1) เส้นทาง “ตามรอยเสด็จฯ สมเด็จพระเจ้า พิฆิตตอดยอินทนนท์” ศึกษาประวัติศาสตร์ ระยะทาง 12 กม.

2.2) “เส้นทางเชียงใหม่ – แม่วาง – ปางสมเด็จ – บ้านผาหมอน” เหมาะสำหรับท่องเที่ยวที่ชอบผจญภัย ระยะทางไกล

2.3) “ตามรอยเสด็จฯ โครงการพระราชดำริ เชียงใหม่ – น้ำตก – บ้านผาหมอน” เหมาะสำหรับท่องเที่ยวแบบครอบครัว ระยะทางใกล้ เป็นต้น

ส่วนกิจกรรมเรียนรู้ในชุมชนพบเห็นอยู่ในกิจกรรมการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมถึงอยู่ในประเพณีพิธีกรรมประจำชนเผ่า โดยมีกระบวนการที่มาจากความร่วมมือกัน ทำกิจกรรมเหล่านั้นร่วมกัน และกิจกรรมส่วนใหญ่จะสัมพันธ์กับองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือโครงสร้างทางกายภาพ ที่สอดแทรกการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางด้านสังคมวัฒนธรรม แต่ไม่มีพื้นที่ในการจัดกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ทางสังคมวัฒนธรรมโดยตรง

จากการร่วมกิจกรรมทัศนศึกษาของนักท่องเที่ยวได้ตั้งประเด็นคำถามร่วมกับผู้นำชุมชนว่า ในเมื่อมีการบอกเล่าแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องทรัพยากรวัฒนธรรมที่เด่นให้กับชุมชนแล้ว ได้นำมาจัดกิจกรรมเหล่านี้ให้คนในชุมชนหรือไม่ ผลคือ น้อยมาก นอกจากค่ายเยาวชนแล้วไม่ค่อยมีโอกาส ผู้นำชุมชนเกิดการตั้งคำถามกลับว่า “จะเริ่มอย่างไร” และเกิดความตระหนักใน “การสืบทอด” จากคำพูดที่ว่า “ถ้าหมดรุ่นพี่ไปแล้ว จะเป็นอย่างไร” จากคำพูดนี้ทำให้ผู้นำหลายคนมีความต้องการจะหาทางในการจัดการถ่ายทอด จึงเป็นที่มาของการจัดเวทีเรียนรู้ชุมชน

4.4.2.5 **ขีดความสามารถในการรองรับได้ (Carrying Capacity)** จากจุดยืนของ คณะกรรมการการท่องเที่ยวและผู้นำชุมชน ต่อการจัดการการท่องเที่ยวที่มีวัตถุประสงค์หลัก เปิดรับการท่องเที่ยวที่เน้นการปกป้องทรัพยากรวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาเรียนรู้ หลีกเลี่ยงกิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนและทรัพยากร พบว่า ผู้นำชุมชนมีการจัดการ ทรัพยากรวัฒนธรรมในลักษณะที่คำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับ ดังนี้

1) **ขีดความสามารถในการรองรับได้ ด้านพื้นที่และทรัพยากรวัฒนธรรม**

1.1) การเข้าถึงชุมชน แม้ว่าระยะ 7 กิโลเมตรจากถนนใหญ่ และเป็น เส้นทางธรรมชาติไม่สะดวกต่อการเดินทางก็ตาม ถือเป็นผลดีต่อการจัดการเปิดรับจำนวน นักท่องเที่ยวที่อาจจะเข้ามามากเกินไป หากเส้นทางมีความสะดวกสบาย

1.2) การเลือกที่ตั้งของบ้านพักนักท่องเที่ยวส่วนกลาง ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นที่ที่สวยงาม ที่สุดของหมู่บ้าน เป็นจุดที่จะเห็นทุ่งนาชั้นบันได วิถีชีวิตการเลี้ยงสัตว์ ทิวทัศน์เปิดโล่งที่สามารถ มองเห็นดอยหัวเสือ และเวลากลางคืนสามารถมองดาวได้โดยกว้าง

1.3) การสร้างบ้านพักนักท่องเที่ยวมีความสวยงามเพียง 1 หลังเท่านั้น ทั้งนี้ คำนึงถึงความรู้สึกนักท่องเที่ยว มีสิ่งอำนวยความสะดวกเช่น เครื่องทำน้ำอุ่น ตู้เย็น ห้องครัว เดินที่ รองรับนักท่องเที่ยวที่มาเป็นคณะได้ 10-20 คน มีผู้ดูแลบ้านพักนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นคนใน ครอบครัวของเจ้าของพื้นที่ และคำนึงถึงคุณภาพมากกว่าปริมาณ

1.4) การตั้งรับนักท่องเที่ยวในแต่ละฤดูกาลพบว่า ฤดูกาลซึ่งเป็นตัวกำหนดวิถี ชีวิตชุมชนนี้ เอื้อต่อการเปิดรับนักท่องเที่ยว เช่น ฤดูหนาวช่วง มกราคม-มีนาคม จะมีนักท่องเที่ยว เป็นจำนวนมาก สอดคล้องกับเป็นช่วงที่คนในชุมชนว่างจากการทำการเกษตร สามารถรองรับ นักท่องเที่ยวได้อย่างเต็มที่ ในทางกลับกัน ช่วงฤดูฝน พฤษภาคม-สิงหาคม สภาพการเดินทาง ไม่เอื้ออำนวยต่อการเปิดรับนักท่องเที่ยว ทำให้มีนักท่องเที่ยวจำนวนน้อย สอดคล้องกับ ความ ต้องการของชุมชน เนื่องจากเป็นช่วงที่ทำนา ทำการเกษตร ความสามารถในการรองรับจึงน้อยลง แต่ยังคงสามารถเปิดรับได้เพราะการขึ้นชมธรรมชาติและความสวยงามของนาชั้นบันไดนี้เป็นที่ ชื่นชอบของนักท่องเที่ยวอย่างมาก

2) **ขีดความสามารถในการรองรับได้ ด้านนักท่องเที่ยว** จากการสัมภาษณ์

คณะบริหารการท่องเที่ยวโดยชุมชนพบว่า มีการควบคุมจำนวนนักท่องเที่ยวที่ชัดเจน คือ ไม่เกิน 150 คนต่อปี โดยคำนวณจากสถิติที่ทำการทดลอง 1 ปี (ภาคผนวก: ข) และจากวิถีชีวิตชุมชนที่ สัมพันธ์กับฤดูกาล และความสามารถในการให้บริการนักท่องเที่ยว แม้ว่าจะมีการกำหนดจำนวน

นักท่องเที่ยวในปริมาณน้อย แต่การตั้งเงื่อนไขราคาบ้านพัก การให้บริการทางกิจกรรมด้านต่างๆ สามารถทำให้ชุมชนมีรายได้พอสมควร (สุรสิทธิ์ ดลใจไพร, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2551)

นอกจากนี้ ผู้ศึกษาได้เปรียบเทียบรายได้และสัดส่วนจำนวนนักท่องเที่ยวโดยการสำรวจใช้บริการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ บ้านแม่กลางหลวง ซึ่งเป็นเครือข่ายการท่องเที่ยวบริเวณใกล้เคียง ห่างจากบ้านผาหมอน เพียง 9 กิโลเมตร และขอสัมภาษณ์ สมศักดิ์ ศรีภูมิ ผู้จัดการการท่องเที่ยวบ้านแม่กลาง (สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2551) แต่ไม่สามารถเปิดเผยรายได้จากการประกอบการได้ และพบว่า บ้านแม่กลางหลวงมีจำนวนนักท่องเที่ยวค่อนข้างมาก ซึ่งมีปัจจัยหลายด้าน เช่น สถานที่ตั้งที่ติดถนนสามารถเข้าถึงได้ง่าย และราคาค่าที่พักถูกกว่าคือ 600-1,500 บาท ในขณะที่ที่พักนักท่องเที่ยวส่วนกลางของบ้านผาหมอน ราคา 2,500 บาท สถิติทดลองทัวร์ 3 เดือนแรก มีรายได้ 124,296 บาท วันบริการเพียง 28 วัน นักท่องเที่ยว 38 คน เท่านั้น อาจกล่าวได้ว่าปริมาณนักท่องเที่ยวไม่ใช่ตัวกำหนดรายได้เสมอไป

สรุปว่า ผู้นำชุมชนมีความเข้าใจเรื่องขีดความสามารถในการรองรับได้ ทั้งนี้เป็นผลมาจากลักษณะทางวัฒนธรรมของชนเผ่าที่รักความสงบ ต้องการให้การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งที่จะมาช่วยปกป้องกระแสการท่องเที่ยวลักษณะนั้นหนาแน่น และการชุมชนมีอาชีพหลักคือการเกษตร ดังนั้น การแบ่งเวลามาเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยวนั้นทำได้ในลักษณะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาดูแลตามแต่กิจกรรมของนักท่องเที่ยว ซึ่งการเข้ามาของนักท่องเที่ยวแต่ละครั้ง ผู้นำชุมชนจะให้ความสำคัญในเรื่องจำนวน ช่วงเวลา ประเภทนักท่องเที่ยว มากเป็นพิเศษ และผู้นำชุมชนยังมีการจัดการคัดกรองนักท่องเที่ยวและกิจกรรมให้สอดคล้องกับขีดความสามารถในการรองรับได้ของชุมชนในส่วนต่างๆ ดังนี้

1) การควบคุมปริมาณของนักท่องเที่ยวด้วยระบบการจอง เช่น นักท่องเที่ยวต่างชาติใช้ระบบการจองโดยผ่านบริษัทตัวแทนเพียงรายเดียวเท่านั้น ส่วนนักท่องเที่ยวในประเทศใช้ระบบการจองผ่านคณะบริหารการท่องเที่ยวเท่านั้น จึงเป็นเครื่องมือในการคัดกรองและควบคุมปริมาณของนักท่องเที่ยว (ภาคผนวก: ฉ)

2) การกำหนดลักษณะของการท่องเที่ยวอย่างชัดเจน เช่น การระบุความต้องการหรือความสนใจมาในใบจอง การกำหนดเพศ อายุ เพื่อความพร้อมของการต้อนรับและรวมถึงความปลอดภัย

3) แจกกฎระเบียบให้นักท่องเที่ยวเข้าใจก่อนตัดสินใจใช้บริการ ถ้ามีนักท่องเที่ยวมากเกินไปจะมีการกระจายนักท่องเที่ยวสู่ชุมชนใกล้เคียงที่เปิดรับการท่องเที่ยว เช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แม่กลางหลวง ที่พักนักท่องเที่ยวของกรมป่าไม้ เป็นต้น

4) มีลักษณะกิจกรรมของการท่องเที่ยวที่ไม่รบกวนวิถีชีวิตของชนเผ่า ผ่านกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด คำนึงถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรเป็นสำคัญ รวมถึงการเคารพต่อ พ.ร.บ. พื้นที่อุทยานแห่งชาติอินทนนท์ เป็นต้น

4.2.3 ภาพรวมของการดำเนินงานของการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวของผู้นำชุมชนที่ผ่านมาจากอดีตผ่านประสบการณ์จนถึงกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นและการดำเนินงานในปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความสามารถของผู้นำชุมชนในแก้ปัญหาด้านผลกระทบที่เกิดจากการท่องเที่ยวได้ เป็นการปลุกจิตสำนึกของคนในชุมชนให้คนในชุมชนรู้จักตนเองและเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนได้เรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้ทำงานเป็นขั้นตอนทำให้ชุมชนค้นพบความชำนาญเฉพาะของตน รวบรวมองค์ความรู้และฟื้นฟูภูมิปัญญาของชุมชนซึ่งถือเป็น “ทุนทางกายภาพ” และ “ทุนทางสังคม” และวางแผน ลงมือปฏิบัติตามองค์ประกอบหลักและความหมายในเชิงปฏิบัติของการท่องเที่ยวโดยชุมชน มีจุดยืนในการมุ่งที่จะแก้ปัญหาในการปกป้องทุนทางทรัพยากรวัฒนธรรมของตน โดยใช้รูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นเครื่องมือ ซึ่งกระบวนการทั้งหมดเกิดขึ้นจากคนในชุมชนเพื่อชุมชน อย่างแท้จริง สรุปภาพรวมของการดำเนินงานของการท่องเที่ยวโดยชุมชน ดังนี้

1) **สภาวะการณ์ปีที่ 1** (พ.ศ. 2549) เป็นช่วงที่ผ่านการทดลองโปรแกรมการท่องเที่ยวมาแล้ว 3 เดือน จึงเริ่มเปิดการท่องเที่ยวอย่างเป็นทางการพบว่ามี การทบทวนการทำงานและประเมินเพื่อปรับปรุง การจัดการ กฎระเบียบต่างๆ ซึ่งผู้นำชุมชนสามารถสร้างระบบการจัดการที่ไม่ซับซ้อนเหมาะสมต่อความสามารถของแต่ละบุคคล สร้างฐานการพัฒนาบุคลากรจัดตั้งศูนย์การท่องเที่ยว จัดระบบเก็บข้อมูลและสถิตินักท่องเที่ยวเป็นลายลักษณ์อักษร โดยแกนนำหลัก คือ สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์ และข้อมูลจากบริษัทตัวแทน มีการพัฒนาศักยภาพโดยเข้ากลุ่มเครือข่ายการท่องเที่ยวและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวโดยชุมชนผ่านระบบอินเทอร์เน็ต (www.mugakee.com) มีการประสานงานกับบริษัทตัวแทนอย่างต่อเนื่อง ทำให้บรรลุดูวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชน ส่วนการกระจายรายได้พบว่า มีการคืนกำไรส่วนหนึ่งเข้า “กองกลางเพื่อพัฒนาชุมชน” เป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่ตั้งไว้

2) **สภาวะการณ์ปีที่ 2** (พ.ศ. 2550) พบว่า มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงศึกษาวิถีชีวิตชุมชนเพิ่มมากขึ้น จำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ ยังคงจัดเก็บข้อมูลและสถิตินักท่องเที่ยวเป็นลายลักษณ์อักษร โดยได้ข้อมูลมาจากบริษัทตัวแทน แต่เนื่องมาจากบทเรียน

ต่างๆ จากความหลากหลายของนักท่องเที่ยว ทำให้คัดเลือกบริษัทตัวแทนเพียงเจ้าเดียวที่มีความเข้าใจในกฎระเบียบ วัตถุประสงค์ของการเปิดรับนักท่องเที่ยวของชุมชนเท่านั้น จึงดำเนินการท่องเที่ยวร่วมกัน โดยผู้ติดต่อประสานงานหลักจากในตัวเมือง จังหวัดเชียงใหม่ คือ สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวลัย และผู้ติดต่อประสานงานหลักในพื้นที่บ้านผาหมอน คือ พระตีสุปอย บรรพตวนา และมีการประชาสัมพันธ์รวมตัวกันในระดับเครือข่ายมากขึ้น ส่วนนักสื่อความหมายท้องถิ่นที่เป็นคนนอกชุมชน มีความเข้าใจวิถีชีวิตของชนเผ่ามากขึ้น ส่วนการกระจายรายได้พบว่า มีคืบกำไรเข้า “กองกลางเพื่อพัฒนาชุมชน” เป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่ตั้งไว้อย่างต่อเนื่องและเป็นธรรม นำไปใช้ในกิจกรรมพัฒนาชุมชนต่างๆ เช่น กิจกรรมทำแนวกันไฟ กิจกรรมวันพ้อ ร่วมใจเก็บขยะทำความสะอาดพื้นที่สาธารณะ แต่ยังไม่มีการปันผลรายได้จากบ้านพักนักท่องเที่ยวส่วนกลางให้สมาชิก

3) สภาวการณ์ปีที่ 3 (พ.ศ. 2551) ซึ่งเป็นช่วงที่ลงพื้นที่ศึกษา พบว่า การบันทึกข้อมูลและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนขาดความต่อเนื่อง เนื่องจากไม่มีการพัฒนาบุคลากรด้านนี้อย่างเป็นทางการ แต่แม้ว่าจะไม่มีการบันทึกข้อมูลและประชาสัมพันธ์ ผู้นำชุมชนก็มีความพึงพอใจต่อผลของการเปิดรับนักท่องเที่ยวที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เพราะบริษัทตัวแทนสามารถจัดนักท่องเที่ยวที่ตรงกับความต้องการของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง ในลักษณะของการบริการบ้านพักส่วนกลาง หากแต่กิจกรรมด้านการเดินพาน้อยลงมีผลทำให้ขาดการพัฒนาบุคลากรที่เป็นนักสื่อความหมายท้องถิ่นด้านนี้ ส่วนการกระจายรายได้พบว่า มีการคืบกำไรส่วนหนึ่งเข้า “กองกลางเพื่อพัฒนาชุมชน” แต่ขาดความต่อเนื่องและแต่ยังไม่มีการปันผลรายได้จากบ้านพักนักท่องเที่ยวส่วนกลางให้สมาชิก

จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกิจกรรมการท่องเที่ยวในช่วงกลางปีที่ 3 กับผู้นำการท่องเที่ยวโดยชุมชนพบว่า ได้ตั้งประเด็นที่น่าสนใจ คือ “เราสามารถถ่ายทอดความรู้ต่างๆ ให้กับนักท่องเที่ยวได้ แต่ในขณะเดียวกันจะมีวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่ค้นพบเหล่านี้กับคนในชุมชนอย่างไร” แสดงให้เห็นว่า ผู้นำเกิดความตระหนักถึงความสำคัญของการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่ผ่านมาและมีความต้องการที่จะหาแนวทางในการถ่ายทอด และจัดการความรู้เหล่านี้ ให้กับคนรุ่นต่อไป

4.3 กระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม ในเวทีเรียนรู้ชุมชน

จากการดำเนินการศึกษาเก็บข้อมูลในขั้นตอนที่ 2 โดยการจัดเวทีเรียนรู้ชุมชนทั้ง 3 ระยะ รวม 4 เวทีเรียนรู้ เพื่อเก็บรวบรวมข้อพื้นฐานชุมชน และศึกษากระบวนการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชนนั้นใช้ระยะเวลาในการศึกษา 5 เดือน สามารถนำเสนอผลได้ 3 มิติ คือ มิติด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม มิติการจัดการท่องเที่ยว และมิติการจัดการความรู้ รวมถึงสรุปภาพรวมของกระบวนการจัดการความรู้ทั้ง 3 ระยะ ได้ ดังนี้

4.3.1 ผลการทบทวนมิติการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน

4.3.1.1 ทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนที่โดดเด่น และสภาวะการณ์ของปัญหา

1) **ประวัติศาสตร์ชุมชน** เป็นความภูมิใจและมีความสำคัญ ควรมีการรวบรวมสถานต่อจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจัดทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ “วันสำคัญทางประวัติศาสตร์ของชุมชน”

2) **การเกษตรชุมชน** การทำนาขั้นบันได เป็นสิ่งสำคัญและจุดแข็งที่สุดเพราะอยู่ในวิถีชีวิตตลอด 8 เดือน จุดเด่นในการท่องเที่ยวคือมีเอกลักษณ์ “ดำนาเดินหน้า” มีทิวทัศน์สวยงามไม่แพ้สถานที่ท่องเที่ยวแหล่งอื่นๆ เป็นศูนย์รวมของประเพณีพิธีกรรมดั้งเดิมที่ยังคงปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และมีผู้นำชุมชนที่ได้รับคัดเลือกเป็น “หมอดินอาสา” คือ พระตีบุญทา พงษาฉิมพลี ในโครงการ “80 พรรษา พระภูมินทร์ 80 หมอดินนำทิศ ผู้ชีวิตพอเพียง” ของศูนย์ปฏิบัติการพัฒนาที่ดินโครงการหลวง สำนักพัฒนาที่ดิน 6 กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

3) **ป่านิเวศศึกษา** จากอดีตถึงปัจจุบันมีกิจกรรม “ทำแนวกันไฟ” ที่ยังเข้มแข็งสามัคคี รวมถึงในช่วงเดือนเมษายน มีกิจกรรมปลูกป่า เดินป่า สิ่งควรเพิ่มเติมเรียนรู้ เช่น การดูนก การฟังเสียงชะนี เพราะนกแต่ละชนิดและเสียงชะนีจะบอกถึงฤดูกาลความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ ควรรื้อฟื้น พิธีผูกสายสะตือที่ “ป่าดิบ” เพื่อทำให้เกิดการปลูกฝังในเรื่องการอนุรักษ์ป่า

4) **สมุนไพร และหมอยา** สิ่งที่ต้องทำอย่างแรกคือ รวบรวมสมุนไพรแต่ละชนิด สืบทอดจากผู้รู้ แบ่งแยกสมุนไพรให้ชัดเจนเพราะมีทั้งที่ใช้ในชีวิตประจำวัน และเป็นยา หรือหายาก ควรบันทึกแทนที่จะค้นพบโดยใช้กิจกรรมเดินป่าเพื่อสำรวจ ควรจัดปลูกแหล่งเพาะพันธุ์ ส่วนหมอยาที่ชำนาญและผู้นำทางประเพณี คือ นายกองแจะ ไพรเจริญสุข, นายเกาะโพตุ ดลใจไพรวัลย์ และนายเหนะหย่อ ดลใจไพรวัลย์ และ หมอตำแย (ทำคลอด) คือ นางสุนารี ซึ่งเหลือเพียงคนเดียว

5) **ประเพณีวัฒนธรรม** เป็นส่วนที่ต้องการให้รื้อฟื้นและสืบทอดมากที่สุด เช่น

5.1) **การแต่งกาย** แม้ว่าจะมีความเข้าใจเรื่องการแบ่งสีของชุดประจำเผ่า แต่ปัจจุบัน ผู้ใหญ่ วัยรุ่น เยาวชนใส่น้อยลง ยังคงมีให้เห็นเด่นในวัยเด็กเล็กและผู้อาวุโส ต้องการรณรงค์ว่าถ้าอยู่ในหมู่บ้านควรแต่งกายในชุดประจำเผ่า โดยเฉพาะวันสำคัญหรือวันที่มีพิธีกรรม สำคัญ

5.2) **การทอผ้า** ผู้หญิงเป็นผู้ทอผ้าสืบทอดจากแม่สู่ลูกผู้หญิง ซึ่งพบว่า ช่วงปิดเทอมเด็กที่ไปเรียนในเมืองจะกลับมาหัดทอผ้า ปัจจุบันเก่งหมดทุกคนและผู้หญิงต้องทอชุดเจ้าสาวของตัวเองจึงไม่น่าเป็นห่วงในด้านการสืบทอด แต่ความส่งเสริมให้เกิดการพัฒนารูปแบบของผลิตภัณฑ์เพื่อขายเป็นของที่ระลึก นำมาซึ่งการกระจายรายได้ให้กับชุมชนอีกทางหนึ่ง

5.3) **การจักสาน** น่าเป็นห่วงที่สุดเพราะปัจจุบันไม่ค่อยนิยมใช้จักสานจะใช้วัสดุอื่น เช่น พลาสติกแทนมากกว่าเพราะหาซื้อง่าย (ถ้าไม่ใช้ก็ไม่ผลิต) ผู้ชำนาญงานด้านจักสานในชุมชน มีหลายท่านเช่น พระตีสุปอย นายเหนะหย่อ นายคาชิ และนายตะโพ ควรมีการจัดกิจกรรมส่งเสริมด้านจักสานให้มีการปฏิบัติจริง เช่น ในกิจกรรมค่ายเยาวชน จัดพื้นที่ในการสืบสานเรียนรู้ เช่น โรงเรียน ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และควรวางแหล่งงบประมาณที่จะนำมาส่งเสริม

5.4) **การละเล่น ดนตรีเพลงดั้งเดิม** ในปัจจุบันลดน้อยลงมาก เช่น การเล่นเครื่องดนตรีประเภทเครื่องสายที่ชื่อว่า “เตหน่า” รวมถึง การละเล่นรำดาบ เป็นต้น นอกจากนี้พบประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งที่เพิ่มขึ้น คือ ควรมีการรื้อฟื้น “ทา” เป็นต้น

4.3.1.2 **ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน** พบว่า ชุมชนมีส่วนร่วมต่อจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านปานิเวศน์ชุมชนมากที่สุด โดยมีส่วนร่วมทั้งชายและหญิง ผู้ที่มีส่วนร่วมมากที่สุดคือ เด็ก รองลงมาเยาวชน ผู้นำชุมชน และ ผู้ใหญ่ ตามลำดับ ทั้งนี้เนื่องมาจากการที่มีกิจกรรมด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง

4.3.1.3 **ด้านการส่งเสริมความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม** แบ่งเป็นองค์กรภายนอกและภายใน คือ องค์กรภายนอกได้แก่ สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัย (สกว. ภาค) โครงการหลวง มูลนิธิไทยรักษ์ป่า หน่วยจัดการต้นน้ำ เป็นต้น ส่วนองค์กรภายใน ได้แก่ จากการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน โรงเรียนนิคมไพรผาหมอน ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เป็นต้น ซึ่งองค์กรเหล่านี้ล้วนเป็นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเป็นสถานที่ที่ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ รวมถึงผลักดันสู่การนำไปใช้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องการเกษตรมากที่สุด รองลงมาคือ ด้านปานิเวศน์ ซึ่งเน้นเรื่องการอนุรักษ์น้ำ ป่า ความสามัคคีต่อการอยู่ร่วมกันในพื้นที่อุทยานแห่งชาติอินทนนท์

4.3.1.4 ด้านความรู้ความเข้าใจของผู้นำชุมชน ต่อทรัพยากรวัฒนธรรมในงานวิจัย เพื่อท้องถิ่น ส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจ แต่มีความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น ผู้ชายชำนาญการเกษตร ป่าไม้ และสมุนไพร ส่วนผู้หญิงชำนาญด้านการทอผ้าและวัฒนธรรมประเพณี ในภาพรวมของผู้นำชุมชนเห็นว่า บ้านผาหมอนมีความชำนาญมีความรู้มากที่สุด คือ ด้านเกษตร อยู่น้อยที่สุดคือ จักสาน และรู้เพิ่มขึ้นจากเดิมคือ ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชน

4.3.1.5 ด้านบทบาทหน้าที่ พบว่า ผู้นำชุมชนทุกคนรวมถึงคนในชุมชน มีความปรารถนาดีต่อชุมชน ต้องการให้ชุมชนเข้าใจ มีความภาคภูมิใจ และเห็นความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านี้ ปัจจุบัน ผู้นำด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีบทบาทสำคัญและมีหน้าที่เป็นนักสื่อความหมายท้องถิ่นตามความชำนาญเฉพาะทางของตนอีกด้วย

4.3.1.6 ด้านความคาดหวัง ผู้นำชุมชนทุกคนมีความคาดหวังทางทรัพยากรวัฒนธรรมของตน ไปในทิศทางเดียวกัน คือ

- 1) มีความหวังให้ชุมชนเข้มแข็งและมีความร่วมมือสามัคคี
- 2) มีความต้องการฟื้นฟูวัฒนธรรมด้านจักสาน
- 3) ต้องการพัฒนาสิ่งที่ดีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น เช่น การเกษตรและป่าไม้
- 4) ต้องการพื้นที่และสถานที่ในการจัดกิจกรรม เก็บรวบรวมองค์ความรู้
- 5) ต้องการให้เยาวชนได้รับการส่งเสริม เรียนรู้ เพื่อนำไปใช้ได้ถูกต้อง
- 6) ต้องการให้มีการปรับตัว โดยนำหลักทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้
- 7) ขยายบ้านพักนักท่องเที่ยวบริเวณ บ้านผาหมอนใหม่ เพิ่มอีก 1 หลัง

4.3.1.7 ด้านความเข้าใจในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ปัจจุบันคนในหมู่บ้านมีความรู้ความเข้าใจถึงความหมายของการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพิ่มมากขึ้น ร้อยละ 80 มีความเข้าใจถึงหลักของการบริหารจัดการ ร้อยละ 70 จึงทำให้การต้อนรับนักท่องเที่ยวได้รับความร่วมมือเพิ่มขึ้นร้อยละ 90 ทั้งนี้ส่วนน้อยที่ไม่ให้ความร่วมมือมีสาเหตุจากการแบ่งพรรคแบ่งพวก นอกจากนี้ คนในชุมชนพอใจในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวที่เป็นอยู่ เพราะมีนักท่องเที่ยวต่างประเทศเข้ามาใช้บริการเป็นจำนวนมาก และไม่เคยก่อความเดือดร้อนให้กับชุมชน เนื่องจากยึดกฎระเบียบในการรับนักท่องเที่ยวอย่างเคร่งครัด โดยมอบหมายให้บริษัทตัวแทนเพียงบริษัทเดียว เป็นผู้ดูแลคัดเลือกนักท่องเที่ยวต่างชาติ จะมีก็แต่ “ผู้นำเที่ยว” (มัคคุเทศก์) ที่เป็นบุคคลภายนอก ซึ่งอาจไม่เข้าใจวัฒนธรรมของชนเผ่าปกากะญออย่างแท้จริง ส่งผลให้มีการสื่อความหมายที่ผิดจากความเป็นจริง จำเป็นต้องหาแนวทางในการจัดการสิ่งเหล่านี้

ส่วนกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวชอบมากอันดับหนึ่ง คือ ศึกษาวิถีชีวิตชนเผ่าปกากะญอ รองลงมา คือ เดินป่า ทั้งนี้ นักท่องเที่ยวมีความประทับใจ บ้านพักนักท่องเที่ยวส่วนกลางและการบริการพื้นฐานเป็นอย่างมาก (ภาคผนวก: ญ)

4.3.2 ผลการทบทวนมิติการจัดการความรู้โดยผู้นำชุมชน

4.3.2 1 การเข้าถึงและการตีความขององค์ความรู้ พบว่า ผู้นำชุมชนมีการทบทวนเรื่องทรัพยากรวัฒนธรรม จากการการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านหรือตามแต่สภาพปัญหา ผู้นำชุมชนที่เข้าถึงและตีความส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำทางประเพณีและผู้นำทางการท่องเที่ยว เช่น สุรสิทธิ์ ดลใจไพโรวัลย์ พระดีสุบอย บรรพตวนา พระดีบุญทา พฤษาฉิมพลี ซึ่งข้อมูลที่ได้ส่วนใหญ่จะมาจากการบอกเล่า ถ้าอยากเรียนรู้ก็จะสอน แต่ก็มีการสอนแต่บางคนไม่ยอมเรียนรู้ และข้อมูลส่วนใหญ่ไม่มีเป็นลายลักษณ์อักษร จดบันทึก หรือถ้ามีก็กระจัดกระจาย ส่วนสถานที่ที่รวบรวมข้อมูลเช่น บ้านพ่อหลวงมุสแอ มีด้านประวัติศาสตร์ชุมชน วัฒนธรรมชาติ (อสม.) มีข้อมูลด้านประชากร และ ศูนย์การเรียนรู้ของพระดีบุญทา มีการจุดทดลองส่งเสริมด้านการเกษตรชุมชน

4.3.2 2 การนำองค์ความรู้มาใช้ องค์ความรู้ส่วนใหญ่อยู่ในประเพณีวัฒนธรรม พิธีกรรม ซึ่งเป็นวิถีชีวิต วัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (Living Cultures) องค์ความรู้ที่นำมาใช้มากที่สุด คือ การเกษตร รองลงมา คือ ปานิเวศ แต่ที่กำลังสูญหายหรือลดลง คือ การทอผ้า จักสาน สมุนไพร การแต่งกาย การละเล่น ดนตรีท้องถิ่น เนื่องจากไม่มีกิจกรรมส่งเสริมที่เป็นรูปธรรม เป็นที่น่าสังเกตว่า กิจกรรมที่นำองค์ความรู้มาใช้เป็นรูปธรรมหรือในลักษณะความรู้ชัดแจ้ง คือ องค์ความรู้ทางด้านกายภาพมากกว่าองค์ความรู้ทางสังคม และที่เห็นเด่นชัด คือ การนำองค์ความรู้ที่พบจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาพัฒนาจัดตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้สำเร็จ

4.3.2.3 การยกระดับความรู้ พบกิจกรรมที่จัดขึ้นในชุมชน เช่น การอบรมทางการเกษตร ของศูนย์เรียนรู้ชุมชน ดำเนินงานโดย พระดีบุญทา พฤษาฉิมพลี การจัดค่ายเยาวชน การทำแนวกันไฟ การทำกิจกรรมร่วมกับโรงเรียนในการผลักดัน หลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งดำเนินงานโดยผู้นำทางอย่างเป็นทางการและผู้นำทางประเพณี ส่วนการอบรมจากภายนอกเรื่องการเกษตร ซึ่งสามารถพัฒนายกระดับในรูปแบบการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนได้ แต่ในการศึกษาดูงานด้านการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมด้านอื่นมีน้อยมาก หรือถ้ามีก็ไม่สามารถนำกลับมาคืนให้ชุมชนอย่างชัดเจน และผู้นำชุมชนต้องการให้มีการศึกษาดูงานภายนอกชุมชนมากที่สุด แต่มีปัญหาด้านงบประมาณ การเดินทาง ความพร้อมด้านเวลาของผู้นำชุมชน เป็นต้น

4.3.2 4 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตามธรรมชาติในวิถีชีวิตระหว่างกันด้วยการพูดคุย บอกเล่า ผ่านทางกิจกรรม งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น การทดลองทางการเกษตร ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ตามความชำนาญของแต่ละบุคคล ส่วนการทดลองปฏิบัตินั้น พบด้านการเกษตร และในพิธีกรรมต่างๆ มากที่สุด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงเกิดขึ้นจาก การพบปะกันของคนในครอบครัว ผู้นำอย่างเป็นทางการกับผู้นำทางประเพณี ระหว่างพ่อหลวงกับชุมชนในการประชุมหมู่บ้าน และจากบุคคลภายนอก เช่น หน่วยงานราชการ นักวิจัย และนักท่องเที่ยว เป็นต้น

4.3.2 5 การถ่ายทอดและการสืบทอด ใกล้เคียงกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพราะไม่มีพื้นที่หรือกิจกรรมที่ระบุปรอมอย่างชัดเจน จึงเป็นการถ่ายทอดในลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น (Homegrown Knowledge) จากผู้นำสู่ผู้นำชุมชน จากผู้รู้สู่ผู้อยากรู้ และภายในครอบครัวเอง ปัจจุบันพบว่า การถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านี้มีเนื้อหาความถูกต้องหายไปบ้าง และบางครั้งผู้สืบทอดรับได้ไม่หมด เช่น ด้านสมุนไพร ด้านประเพณีพิธีกรรม ประวัติศาสตร์ชุมชน รวมถึงปัญหา คือ “ศักยภาพของคน” หรือทักษะ ความชำนาญเฉพาะของแต่ละบุคคล

4.3.2 6 การสร้างองค์ความรู้ใหม่ ผู้นำชุมชนมีการสร้างความรู้ใหม่เกิดขึ้นตลอดเวลาจากการปรับตัวให้เข้ากับผลกระทบ สถานการณ์ต่างๆ ในการดำรงชีวิตของชนเผ่า ปกาเกอญอถือเป็นการสร้างความรู้ใหม่อย่างต่อเนื่องในระดับของ “ปัญญาปฏิบัติ” ปัจจุบันมีการสร้างองค์ความรู้ใหม่จากการอบรมทดลองทางด้านเกษตร มากที่สุด ซึ่งเห็นได้จากจุดการเรียนรู้ทางการเกษตรของศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน รวมถึงจากประสบการณ์ในการดำเนินการท่องเที่ยวและจากกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

4.3.3 ผลการส่งเสริมให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม

ผลจากการร่วมกิจกรรมในเวทีเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้ได้ข้อมูลต่างๆ ดังที่รายงานผลมาแล้วข้างต้น ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการตัดสินใจของผู้นำชุมชน โดยที่ผู้ศึกษาไม่ได้ใช้เกณฑ์หรือสมมติฐานเป็นตัวตัดสินใจปรากฏการณ์ ผลที่ได้ คือ ผู้นำชุมชนต้องการหาแนวทางในการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางด้านทรัพยากรวัฒนธรรมให้แก่คนในชุมชน เพราะหวังว่าจะไม่มีผู้สานต่อในสิ่งเหล่านี้ ด้วยเหตุนี้ “การจัดการความรู้” จึงเป็นสิ่งที่สำคัญ ซึ่งถือเป็นการจัดการความรู้ ธรรมชาติหรือความรู้ดั้งเดิมของชนเผ่า ทั้งนี้ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยจัดเวทีเรียนรู้ชุมชน มุ่งเน้นการสร้างกระบวนการจัดการความรู้ เพื่อก่อให้เกิดการพบปะการนำไปใช้ การรวบรวมองค์ความรู้ และสร้างแนวทางการสร้างความรู้ใหม่ สามารถสรุปผลกระบวนการจัดการความรู้โดยผู้นำชุมชน ได้ 3 ระยะ รวม 4 เวทีเรียนรู้ ดังนี้

4.3.3.1 **เวทีเรียนรู้ชุมชน ระยะที่ 1** (ภาคผนวก: ฎ) พบว่า ผู้นำชุมชนได้ทบทวนจัดการทางทรัพยากรวัฒนธรรมของการท่องเที่ยวโดยชุมชนในปัจจุบัน ซึ่งไม่ได้ทบทวนมาเป็นระยะเวลา 1 ปีแล้ว ในเวทีเรียนรู้ครั้งนี้ ทำให้เกิดการกระตุ้น เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน สร้างความเข้าใจในความสำคัญของการสืบค้นปัญหา และกำหนดทิศทางในการแก้ไขปัญหาอย่างชัดเจน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้เคยเกิดขึ้นในกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมาแล้ว

กระบวนการจัดการความรู้ แบ่งออกเป็น จัดเวทีเรียนรู้ที่ 1 เพื่อกำหนดวิสัยทัศน์และ ผู้ศึกษาได้รับการตอบรับสัมภาษณ์รายบุคคลจำนวน 17 คน จากจำนวน 20 คน ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี สรุปกระบวนการในเวทีเรียนรู้ระยะที่ 1 ในตารางที่ 4.3 ดังนี้

ตารางที่ 4.3

สรุปกระบวนการจัดการความรู้ เวทีเรียนรู้ชุมชน ระยะที่ 1

วิธีการเก็บข้อมูล	วัตถุประสงค์ / เป้าหมาย	ผล
<p>เวทีเรียนรู้ที่ 1 สนทนากลุ่ม วันที่ 8 ตุลาคม 2551 เวลา 19.30 - 21.30 น. สถานที่ ชั้น 2 บ้านพัก นักท่องเที่ยว ผู้เข้าร่วมประชุม 20 คน</p>	<ul style="list-style-type: none"> - เพื่อชี้แจงผลการดำเนินงานการท่องเที่ยวโดยชุมชน - แลกเปลี่ยนข่าวสารเรื่องการท่องเที่ยวและกิจกรรมต่างๆ - หาความต้องการในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น - แนะนำนักศึกษาอย่างเป็นทางการ เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ 	<ul style="list-style-type: none"> - ก่อให้เกิดการพบปะกัน มีการพูดคุยในเรื่องเดียวกัน - ยอมรับและยินดีที่จะร่วมมือเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ - ผู้นำชุมชน จำนวน 17 คน ได้รับนัดเวลาสัมภาษณ์ - ได้ข้อมูลสภาวะการณ์ทั่วไป
<p>2. ศึกษาผู้นำชุมชน สัมภาษณ์รายบุคคล วันที่ 9-13 ตุลาคม 2551 - สัมภาษณ์ผู้นำ 17 คน เวลา 9.00 - หลัง 16.00 น. สถานที่ เป็นที่บ้านและที่ทำงาน ของผู้นำ</p>	<ul style="list-style-type: none"> - เก็บข้อมูลตามกรอบคำถามนำ - ผลักดันให้ตระหนักถึงความสำคัญกับสิ่งที่ค้นพบทั้ง 7 อย่าง จากงานวิจัย - ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ นำมาถอดบทเรียน เพื่อนำเสนอในเวทีเรียนรู้ที่ 1 	<ul style="list-style-type: none"> - ผู้นำชุมชนทั้ง 17 คน มีช่องว่างความรู้แตกต่างกัน - ผู้นำทั้ง 17 คน ตื่นตัวในมิติการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม - ผู้นำจำนวน 9 คน รู้ว่าตนเองมีการพัฒนาศักยภาพจากกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน พบว่า ช่องว่างของความรู้ของผู้นำชุมชนทั้ง 17 คน มีความแตกต่างกันทั้งด้านความชำนาญเฉพาะตนในลักษณะความรู้ฝังลึกและด้านการจัดการความรู้จากกระบวนการในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยแบ่งได้ 2 กลุ่ม ตามหลักทฤษฎีช่องว่างความรู้ของ สรินิวาส (Srinivas อ้างถึงใน พรธิดา วิเชียรปัญญา, 2547, น. 20)

กลุ่มที่ 1 รู้ว่าตนเองรู้ พบว่า ผู้นำชุมชนจำนวน 7 คน รู้ว่าตัวเองรู้ว่ามีความรู้ เนื่องจากมีการเข้าร่วมงานวิจัยท้องถิ่นที่ผ่านมาทั้งกระบวนการจึงรู้ว่าทรัพยากรวัฒนธรรมทั้ง 7 อย่างมีอะไรบ้าง และทราบว่าปัญหาที่เกิดขึ้นในขณะนี้คือปัญหาทางด้านการถ่ายทอดความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการท่องเที่ยว

กลุ่มที่ 2 รู้ว่าตนเองไม่มีความรู้ พบว่า ผู้นำจำนวน 10 คน รู้เฉพาะบางเรื่องในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ตามความชำนาญของตนและการดำเนินการท่องเที่ยวโดยชุมชน เนื่องจากไม่ได้เข้าร่วมกระบวนการทางการวิจัยท้องถิ่นของชุมชนทุกขั้นตอน แต่มีความสนใจกับปัญหาที่เกิดขึ้นแต่ไม่รู้ว่าจะจัดการอย่างไร

จากข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงภาวะผู้นำชุมชนในการดำเนินการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีการริเริ่มนำเปลี่ยน (Agents of Change) ในการจัดการความรู้ที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานความรู้เดิมของผู้นำชุมชนที่มีร่องรอยขององค์ความรู้ให้สืบค้น ถ่ายทอด และการจัดการอย่างเป็นระบบมากน้อยต่างกัน

4.3.3.1 เวทีเรียนรู้ชุมชน ระยะที่ 2 (ภาคผนวก: ฎ) ผู้นำชุมชนได้จัดเวทีเรียนรู้ที่ 2 โดยเริ่มมีการกำหนดเป้าหมาย วางแผนการดำเนินงานกระบวนการจัดการความรู้อย่างเป็นรูปธรรม พบว่า จากเวทีเรียนรู้ชุมชนทำให้ผู้นำชุมชนได้มีโอกาสได้พบปะ ทบทวน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างความเข้าใจทางด้านมิติการจัดการความรู้ และมิติการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น และพอใจกับสถานการณ์ของการท่องเที่ยวโดยชุมชน มีความภาคภูมิใจในทรัพยากรวัฒนธรรมของตน แต่มีความกังวลใจในเรื่องของการร่วมมือการดูแลรักษาทรัพยากรวัฒนธรรมดั้งเดิม ต้องการให้สิ่งเหล่านี้ยังคงอยู่อย่างถูกต้อง และตั้งคำถามว่า “จะจัดการองค์ความรู้เหล่านี้อย่างไร” รวมถึงการพัฒนาบุคลากรที่เป็นต้นแบบที่ถ่ายทอด และใครจะเป็นผู้สานต่อจากรุ่นสู่รุ่น สะท้อนให้เห็นว่า ผู้นำชุมชนเกิดการตื่นตัวด้านทรัพยากรวัฒนธรรม ให้ความสำคัญกับการค้นหาวิธีการหรือแนวทางที่เป็นรูปธรรมเพิ่มขึ้น และเห็นความสำคัญต่อการถ่ายทอดองค์ความรู้อย่างมีแบบแผน ส่งผลให้ลงมติจัดเวทีเรียนรู้ โดยใช้ ชื่อว่า “ตลาดนัดองค์ความรู้ ชนเผ่าปกากะญอ” เพื่อเป็นต้นแบบในการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม เพิ่มเติมความรู้ เกิดการพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชน ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้หาแนวทางในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยให้มีความสอดคล้องกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และ

ทรัพยากรวัฒนธรรมของตน ทั้งนี้ ได้มีการลงมติให้จัดเวทีเรียนรู้ที่ 3 และวางแผน กำหนดบทบาทหน้าที่ในการดำเนินงานร่วมกันในเวทีเรียนรู้ครั้งต่อไป ซึ่งสามารถสรุปผลเวทีเรียนรู้ที่ 2 ได้ ดังนี้

ตารางที่ 4.4

สรุปกระบวนการจัดการความรู้ เวทีเรียนรู้ชุมชนที่ 2

เครื่องมือ/วิธีการเก็บข้อมูล	วัตถุประสงค์ / เป้าหมาย	ผล
จัดเวทีเรียนรู้ที่ 2 โดยการ สนทนากลุ่ม วันที่ 13 ตุลาคม 2551 เวลา 20.00 – 22.00 น. สถานที่ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ผู้เข้าร่วมจำนวน 9 คน	<ul style="list-style-type: none"> - นำเสนอ ผลจากการสัมภาษณ์ - รวบรวมประเด็นด้านการจัดการความรู้ - กระตุ้นเกิด “วางแผนปฏิบัติ” และมีเป้าหมายที่ชัดเจน ว่า ทำอะไร อย่างไร ใครทำอะไรบ้าง เพื่ออะไร - ค้นหา “คุณอำนวย” และ “คุณกิจ” ตัวจริง 	<ul style="list-style-type: none"> - ผู้นำทุกคนร่วมแสดงความคิดเห็นสรุปข้อมูลจากการสัมภาษณ์และเห็นความสำคัญของปัญหาที่เกิดขึ้นไปในทิศทางเดียวกัน - ต้องการพัฒนาศักยภาพของผู้นำโดยการสร้างเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต้นแบบ - ร่วมกันวางแผนการจัดเวทีเรียนรู้ที่ 2 ชื่อว่า “ตลาดนัดองค์ความรู้” - ผู้นำแบ่งบทบาทหน้าที่ในการดำเนินงานอย่างชัดเจน

4.3.3.1 เวทีเรียนรู้ชุมชน ระยะที่ 3 เป็นกระบวนการในการสร้างแนวทางปฏิบัติ ซึ่งแบ่งเป็นเวทีเรียนรู้ที่ 3 และ 4 คือ เวทีการสร้างองค์ความรู้ และ เวทีทบทวนการปฏิบัติงาน สรุปดังนี้

1) เวทีเรียนรู้ที่ 3 การสร้างองค์ความรู้ (ภาคผนวก:ฐ) ได้จัดเวทีเรียนรู้ชุมชนแบบเปิด ภายใต้ชื่อ “ตลาดนัดองค์ความรู้ชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน” ซึ่งเกิดขึ้นจากการวางแผนและความร่วมมือของผู้นำชุมชนทุกคนในเวทีเรียนรู้ที่ผ่านมา ใช้เวลาในการเตรียมงาน 30 วัน และจัดงานขึ้นในวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2551 ณ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน มีผู้เข้าร่วมงานจำนวน 50 คน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพิ่มเติมความรู้ ทั้งนี้ จากมติในที่ประชุมได้กำหนดให้เกิดบทบาทในการจัดการเวทีเรียนรู้ครั้งนี้อย่างชัดเจน แต่เมื่อถึง

เวลาจัดงาน ผู้นำชุมชนที่มีบทบาทเป็น “คุณอำนวย” ไม่สามารถมาดำเนินการได้ ผู้ศึกษาจึงได้รับหน้าที่ “คุณอำนวย” แทน ตามมติของผู้นำชุมชน นอกจากนี้ได้กำหนดให้มีวิทยากรในการเพิ่มเติมความรู้และมีผู้รู้จากภายนอกมาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ดังนี้

วิทยากร เป็นผู้รู้ข้อมูลในชุมชน มีประสบการณ์ด้านการท่องเที่ยวและการจัดการความรู้ โดยได้รับการรับเชิญจากผู้นำชุมชนให้เข้าร่วมเวทีเรียนรู้ชุมชน จำนวน 2 คน คือ

นายจตุพร วิศิษฎ์โชติอังกูร ผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน นักวิจัยสถาบันพระปกเกล้า ซึ่งเป็นผู้ที่มีความคุ้นเคยกับผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน และนางธัญพร วณิชฤทธา นักวิชาการอิสระด้านการจัดการความรู้

อาสาสมัคร ซึ่งมีบทบาทต่างกัน เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สังเกตการณ์ในมุมมองของบุคคลภายนอก จำนวน 4 คน ดังนี้

1) นายบุญสืบ ขลิบเพ็ง นักวิชาการวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ทำหน้าที่พิธีกร และร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม

2) นายอลงกรณ์ จุฑาเกตุ นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยศิลปากร ทำหน้าที่เป็น “คุณลิขิต” แทนผู้นำชุมชนที่ได้รับมอบหมายและไม่สามารถมาร่วมงานได้

3) นายขวัญชัย แจ่มจันทร์จร พนักงาน บริษัทวิทยุการบินแห่งประเทศไทย จำกัด ทำหน้าที่บันทึกภาพและประสานงานในเวทีเรียนรู้

4) นายพิชชาพัทธ์ อัจพงษ์ พนักงาน บริษัท เนชั่น มัลติมีเดีย กรุ๊ป จำกัด (มหาชน) ทำหน้าที่บันทึกภาพ

สามารถสรุปเนื้อหาสาระสำคัญในเวทีเรียนรู้ที่ 3 ได้ดังตารางที่ 4.5 ดังนี้

ชำนาญการหอสมุด

ตารางที่ 4.5

สรุปเนื้อหาในกระบวนการการจัดการจัดการความรู้ เวทีเรียนรู้ที่ 3

ลำดับ	วิธีการ/ เป้าหมาย	ผู้ดำเนินการ
1. กล่าวรายงาน/ คนในชุมชน	รายงานวัตถุประสงค์และความเป็นมา	พ่อหลวงมูแฮ ดลใจไพรวัลย์
2. เปิดงาน/คนนอกชุมชน	แลกเปลี่ยนข้อมูลจากคนนอกชุมชน	ผอ.ชูโชค แนบสนิทธิธรรม
3. กระตุ้น ทบทวน ยกตัวอย่างภาพจริง	เข้าใจสถานการณ์ปัจจุบันและเห็นความสำคัญการถ่ายทอดเรียนรู้	กนกวรรณ ชูชาฎ
4. สร้างความหวัง และความภูมิใจ	หัวข้อ “จากวันนี้สู่ความหวังชาวผามอน” “เล่าเรื่อง”	บุญสืบ ขลิบเพ็ง
5. สร้างแรงบันดาลใจ ให้เกิดแนวทางการจัดการความรู้	“เรื่องเล่าสู่แรงบันดาลใจจากแม่ฮ่องสอน” “เล่าเรื่อง”	จตุพร วิชาญโชติอังกูร
6. สร้างจินตนาการ ให้เกิดแนวทางการจัดการความรู้	“เรื่องเล่าสู่จินตนาการ ประสบการณ์ที่อัมพวา” และ “เล่าเรื่อง”	ธัญพร วณิชฤทธา
7. ค้นหาแนวทางและทิศทาง	หัวข้อ “จากความจริงสู่แผนการปฏิบัติ” การระดมสมองเรื่อง “ปฏิทินวิถีชีวิตชุมชน”	วิทยากรและผู้นำชุมชน
8. ต่อยอดองค์ความรู้ ค้นหาสิ่งที่โดดเด่นและหายไปของทรัพยากรวัฒนธรรม	ทบทวน ถอดบทเรียน เรื่อง “ทรัพยากรวัฒนธรรม” จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น	วิทยากรและผู้นำชุมชน
9. เพิ่มพลัง สรุปบทเรียน	สรุปบทเรียน เพิ่มเติมความรู้และช่องทางการนำไปใช้	วิทยากรและคณะ

ในช่วงการค้นหาแนวทางในการปฏิบัติ ผู้นำชุมชนได้ระดมสมองเรื่อง “ปฏิทินวิถีชีวิตชุมชน” ซึ่งวิทยากรได้ทำแผนที่ทางความคิด (Mind Map) เป็นรูปวงกลม แบ่ง 12 ส่วน คือ เดือนมกราคม – ธันวาคม ให้ผู้นำชุมชนร่วมกันเติมกิจกรรม พิธีกรรม วิถีชีวิตของชนเผ่าปกากะญอ ในลักษณะการเล่าเรื่อง แลกเปลี่ยน เสนอแนะ เพิ่มเติมในส่วนที่มีความโดดเด่น จากกระบวนการระดมสมองข้างต้น พบว่า ผู้นำชุมชนทุกคนต่างกระตือรือร้นและร่วมกันช่วยเติมกิจกรรม พิธีกรรมต่างๆ จนครบ 12 เดือน ทั้งนี้ ทำให้เกิดการเรียนรู้เรื่องพิธีกรรมดั้งเดิมที่สูญหายไปและไม่เคย

กล่าวถึง รวมถึงความคิดเห็นที่แตกต่างบางประการหรือความรู้ที่มีอยู่ไม่ตรงกัน เนื้อหาขององค์ความรู้ที่น่าสังเกตคือ ความรู้ทางเนื้อหาภูมิปัญญาที่แตกต่างกันจะมาจากการถกเถียงระหว่างคนต่างวัยทำให้ได้มีการถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน สามารถสรุปหาคำตอบนั้นได้ด้วยวิธีการ “สร้างแนวคิดใหม่” โดยประยุกต์ให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบันได้

เมื่อได้ปฏิทินวิถีชีวิตชุมชนแล้ว จึงร่วมกันค้นหาแนวทางในการจัดการความรู้ วิทยากรร่วมกันตั้งคำถามด้านทรัพยากรวัฒนธรรมโดยได้กำหนดกรอบจากความชำนาญ 7 อย่างที่พบจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อต่อยอดองค์ความรู้ที่ผ่านมามีสิ่งไหนที่ “โดดเด่นหรือกำลังหายไป” และได้ใช้ข้อมูลจาก ปฏิทินวิถีชีวิตชุมชน 12 เดือน เป็นตัวกำหนดทิศทางเพื่อหาคำตอบว่า ควรจัดการอย่างไร เพื่อเป็นการถ่ายทอดการระดมสมองเชิงแจกกระดาชขนาด เอ 4 ที่เขียนหัวข้อ 7 หัวข้อตามสิ่งที่ค้นพบจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของตนเป็นเครื่องมือในการร่างแนวทาง โดยมีแกนนำในการเขียน หรือ “คุณลิขิต” 2 ท่านที่รับอาสาคือ ธรรมชาติ พนากำเนิด และ กำพลพฤษชา ฉิมพลี (หัวหน้ากลุ่มแม่บ้าน) และพบว่า ผู้นำชุมชนสามารถค้นหาแนวทางในการจัดการแก้ไข ปัญหาได้ออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรด้วยตนเอง

สรุป ผู้นำชุมชนและผู้เข้าร่วมได้แลกเปลี่ยนข่าวสาร สร้างความรู้ความเข้าใจ ค้นพบปัญหาด้วยตัวเอง ได้รับความรู้เพิ่มเติมจากตัวอย่างภาพจริง ทำให้เกิดจินตนาการ ได้แรงบันดาลใจในการค้นหาจุดดีและจุดด้อยของต้นที่เกิดขึ้นออกมาได้ใน “เรื่องเล่า” จากประสบการณ์ที่ได้มาจากการปฏิบัติจริงและกำลังเกิดขึ้นในชุมชนบ้านผาหมอน ทำให้ค้นพบองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งในภาคเข้าไม่พบว่ามีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแนวทางในการจัดการความรู้หรือวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางด้านทรัพยากรวัฒนธรรมที่กำลังเป็นปัญหาอยู่ สังเกตได้จากในระหว่างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สามารถค้นพบปัญหาเห็นพ้องร่วมกันว่า “การถ่ายทอดและสืบทอดเป็นสิ่งสำคัญ” และควรจัดการสิ่งเหล่านี้ ส่งผลให้วิทยากรต้องออกแบบเนื้อหาในภาคบ่ายเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการดำเนินงาน โดยการ ระดมสมอง ถอดบทเรียน เรื่อง “แนวทางจัดการความรู้” ทำให้ได้ผลผลิตจากเวทีเรียนรู้ที่ 3 คือ “ปฏิทินวิถีชีวิต ชนเผ่าปกากะญอ” และ लेकरื้อพื้นภูมิปัญญาโดยใช้ “ทา” เป็นเครื่องมือ

นอกจากนี้ เวทีเรียนรู้ยังทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ระหว่างระดับชุมชนกับโรงเรียน เช่น จากคำกล่าวในเวทีเรียนรู้ของ ผู้อำนวยการโรงเรียน ว่า “ไม่ทราบว่ามีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ทำให้ผู้นำชุมชนได้ผ่านกระบวนการวิจัยตนเองมาแล้ว เป็นโอกาสที่ดีที่จะได้รับข้อมูลข่าวสารและร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในโอกาสต่อไป” (ชูโชค แนบสนิทธิธรรม, เวทีเรียนรู้ที่ 3) สะท้อนให้เห็นว่า เวทีนี้สามารถทำให้ชุมชนได้เปิดโอกาสให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อันจะส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนด้านอื่นๆ และช่วยลดความขัดแย้งได้

2) เวทีเรียนรู้ที่ 4 การทบทวนหลังปฏิบัติการ (ภาคผนวก: ท) จัดขึ้นในวันที่

ตารางการเข้าร่วมกิจกรรม เวทีเรียนรู้ที่ 1
 8 ตุลาคม 2551 ณ บ้านพักนักท่องเที่ยวน้ำพุร้อน

ลำดับ	ผู้นำชุมชน (ชื่อ)	ตำแหน่ง
1	นายอนันต์ มรรตพริ้ว	ศร. อบจ.
2	นาย ชัยยศ มรรตพริ้ว	ผู้อำนวยการท่าอากาศยาน
3	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	ผู้อำนวยการโรงเรียน
4	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
5	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
6	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ ม. 22
7	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ ม. 22
8	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
9	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
10	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
11	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
12	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
13	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
14	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
15	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
16	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
17	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
18	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
19	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ
20	นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	กรมการ

ตารางการเข้าร่วมกิจกรรม เวทีเรียนรู้ที่ 2
 13 ตุลาคม 2551 ณ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ลำดับ	วัน เดือน ปี	ผู้นำชุมชน ผู้ให้สัมภาษณ์	รายละเอียด
1		นาย อนันต์ มรรตพริ้ว	
2		นาย ชัยยศ มรรตพริ้ว	
3		นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	
4		นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	
5		นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	
6		นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	
7		นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	
8		นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	
9		นาย วิเศษ มรรตพริ้ว	

โดยมีผู้นำชุมชนเข้าร่วมเวทีเรียนรู้จำนวน 7 คน ช่วงเวลาของการจัดงานเวทีสุดท้ายนี้เกิดขึ้นจากผู้นำชุมชนแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้าทางด้านเวลาที่ไม่ตรงกันของผู้นำชุมชน มีการปรับเปลี่ยน

เวลาอย่างกระชั้นชิด ทำให้รวบรวม “คุณกิจ” ได้น้อยกว่าที่คาดคิดไว้ และการติดต่อสื่อสารกันในชุมชนมีความไม่สะดวก เนื่องจากเป็นเวลาที่ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่ออกไปทำการเกษตรนอกหมู่บ้าน จากกระบวนการจัดการความรู้ในเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่างๆ ทำให้ผู้นำชุมชนตระหนักถึงความสำคัญต่อการจัดการความรู้ทางด้านทรัพยากรวัฒนธรรมและเข้าใจถึงการจัดการ “ทุนทางกายภาพ” และ “ทุนทางสังคม” ที่ชุมชนมี เมื่อสามารถจัดการ “ทุน” ที่มีอยู่ได้ก็เท่ากับการรักษาการอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรมไว้ได้ เกิดผลดีต่อการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้เช่นกัน และจากกระบวนการดังกล่าวข้างต้น ผู้นำชุมชน สามารถ คิด วิเคราะห์ ถอดบทเรียน ได้ด้วยตัวเอง ทำให้ได้ฝึกกระบวนการทางความคิดบนพื้นฐานองค์ความรู้ของท้องถิ่น, กระบวนการในการจัดการความรู้, พัฒนาศักยภาพตนเอง และสามารถสรุปผลผลิตที่ได้จากเวทีเรียนรู้ที่ 4 ดังนี้

1) “**ปฏิทินวิถีชีวิต ชนเผ่าปกากะญอ**” (ภาคผนวก: ฉ) เป็นผลจากการจัดเวทีเรียนรู้ “ตลาดนัดองค์ความรู้ ชนเผ่าปกากะญอ” แม้เวลาในการจัดกิจกรรมมีจำกัด แต่ด้วยประเด็นการถอดองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่เป็น “จุดแข็ง” และ “จุดขาย” ของชุมชน ทำให้ได้แนวทางการปฏิบัติ โดยใช้ “ปฏิทินวิถีชีวิต ชนเผ่าปกากะญอ” เป็นเข็มทิศนำไปสู่การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตนออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร ผู้นำต่างทบทวนรูปแบบเนื้อหาในปฏิทินชุมชน และมีมติให้หาช่องทางในการนำไปใช้ โดยเริ่มจากผลิตเป็นโปสเตอร์ขนาดใหญ่ ติดไว้ที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

2) **มีมติให้ รื้อฟื้น “ทา”** เพื่อเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดสิ่งต่างๆ สะท้อนให้เห็นว่าผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมนำเสนอแนวทางการจัดการความรู้ที่เหมาะสมต่อสถานการณ์และภูมิปัญญาของตน โดยเลือก “ทา” เป็นเครื่องมือหนึ่งในการเริ่มต้น ซึ่งถือเป็นการรื้อฟื้นภูมิปัญญาที่มีอยู่และพัฒนาให้เกิดแนวทางการจัดการความรู้ได้ด้วยตนเอง โดยมีแนวทางเบื้องต้น ดังนี้

- 2.1) รื้อฟื้นและค้นหาข้อมูลที่ได้จากงานวิจัยที่เคยทำในอดีต
- 2.2) ผลักดันให้เป็นหลักสูตรท้องถิ่นเข้าสู่โรงเรียน
- 2.3) การเล่าเป็นนิทานในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก
- 2.4) จัดรวบรวมข้อมูลด้าน “ทา” และจัดอบรม สอน เนื้อหา วิธีการร้อง
- 2.5) หาแหล่งงบประมาณเพื่อใช้ในการจ้างผู้รู้มาสอน เป็นกิจกรรมที่ผลักดันก่อให้เกิดรายได้ในอนาคต
- 2.6) รณรงค์ให้มีการใช้ “ทา” โดยร่วมมือกันนำกลับมาใช้ในกิจกรรม พิธีกรรม ประจำเผ่า เช่น ในงานแต่งงาน งานปีใหม่ งานศพ เป็นต้น

3) **สร้างองค์กรหรือชมรมในชุมชน** ซึ่งเป็นแนวทางเบื้องต้นในการนำไปจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ครั้งต่อไป ดังนี้

3.1) จัดตั้งชมรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน ใช้พื้นที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเป็นที่ตั้งชมรม โดยทำหน้าที่ประสานงานต่อกับคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชนเดิมที่มีอยู่ โดยเสนอชื่อให้ สุปอย บรรพตวนา และ ธรรมชาติ พนากำเนิดสกุล เป็นผู้ดำเนินงานและนำผลกำไรจากการท่องเที่ยวมาเป็นแหล่งงบประมาณ แผนงานหลักของชมรม คือ รวบรวมข้อมูลทางด้านการท่องเที่ยว พัฒนาให้เกิดกิจกรรมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชุมชน และกระตุ้นให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนรวม เช่น

3.1.1) ฟื้นฟูเส้นทางจารีตประเพณีของสมเด็จพระเจ้า โดยการทำแผนที่เส้นทางเรียนรู้ และเกร็ดประวัติ เพื่อถ่ายทอดให้แก่ชุมชนและนักท่องเที่ยว

3.1.2) ฟื้นฟู รวบรวม ความชำนาญ ทักษะการวัดนธรรมที่ค้นพบจากงานวิจัย รวมถึงติดตามและตรวจสอบการดำเนินงานด้านการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างมีส่วนร่วม และนำเสนอ ประชุมชี้แจงการดำเนินงานแก่ชุมชน เช่น ด้านผลการดำเนินงานรายได้ รายจ่าย การปันและผลกระทบอย่างสม่ำเสมอ โดยมีการประชุมสามัญเดือนละ 1 ครั้ง

3.1.3) ใฝ่ระวังผลกระทบจากการท่องเที่ยว

3.1.4) สืบทอดการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อฝึกการจัดการท่องเที่ยวในระดับชุมชน เช่น จัดอบรม “มัดคุเทศก์น้อย” หรือ “นักสื่อความหมายรุ่นเยาว์”

3.2) จัดตั้งชมรมวิถีชีวิตชาวปกาสัย 5 วัย โดยใช้ศาลาประชาคมเป็นพื้นที่ตั้งชมรมโดยทำหน้าที่แทนชมรมศิษย์เก่าที่คิดไว้ โดยเสนอให้ บุญทา พุกษาฉิมพลี, สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลและผู้นำเครือข่ายเยาวชนเป็นผู้ดำเนินงาน หาแหล่งงบประมาณมาจากองค์กรภายนอกชุมชน หน่วยงานรัฐหรือเอกชน แผนงานหลัก คือ ประสานงานทางด้านกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ทักษะการวัดนธรรม สิ่งแวดล้อม พัฒนาชุมชน เป็นพื้นที่ที่รวมคนทุกเพศ ทุกวัย ให้ร่วมกันดำเนินงานเพื่อก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เอื้ออาทร ผูกพัน ตัวอย่างกิจกรรม เช่น

3.2.1) สืบทอดประเพณี เดินหน้าดำเนินา ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม เช่น “ทา” ส่งเสริมด้านการทอผ้า การจักสาน ผลักดันให้มีการส่งเสริมในชั่วโมงเรียน วิชาการงานอาชีพ หรืออื่นๆ ส่งเสริมและผลักดันให้เกิด “หลักสูตรท้องถิ่น”

3.2.2) ประยุกต์รูปแบบการทอผ้า เช่น ทรงของเส้นผู้ชาย ด้ายที่ใช้ทอ รูปทรง เพื่อให้สะดวกแก่การดำเนินวิถีชีวิต (ส่วนใหญ่ไม่ใส่เพราะบอกว่าร้อน และเสียดาย) แต่ยังคงไว้ซึ่งลวดลายและความหมายของสี

3.2.3) รณรงค์ในครอบครัวการปลูกฝังจิตสำนึก “รักบ้านเกิด”

3.2.4) ส่งเสริมกิจกรรมและให้รางวัลแก่เยาวชนตัวอย่างประจำปีและ “บุคคลต้นแบบ” ในการสืบสานประเพณี และวัฒนธรรม การทำความดีเพื่อชุมชนในช่วงปีใหม่

3.2.5) จัดกิจกรรม “ตลาดนัดองค์ความรู้” อย่างสม่ำเสมอ อย่างเป็นทางการ และไม่เป็นทางการ (ทุกที่ทุกเวลา) เช่น ใน “วันสำคัญทางประวัติศาสตร์ของชุมชน”

3.2.6) รวบรวมองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ คติชน พิธีกรรม เช่น จัดทำและรวบรวม เครื่องจักสาน และถวายเป็นการทอดผ้าตั้งเดิมไว้ในชมรม เป็นต้น

3.3.2 สรุปภาวะผู้นำชุมชนในการจัดเวทีเรียนรู้ชุมชน

จากเวทีเรียนรู้ที่ 4 ในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2552 ซึ่งเป็นเวทีสุดท้าย ผู้ศึกษาจึงได้สอบถามความคิดเห็นต่างๆ ของผู้นำชุมชนต่อการจัดเวทีเรียนรู้ที่ผ่านมา ทั้งนี้ ผู้นำชุมชน ทั้ง 7 คน สามารถเป็นตัวแทนในการให้ข้อมูลได้เนื่องจากได้ผ่านกระบวนการจัดการความรู้ทุกเวทีเรียนรู้ สรุปความคิดเห็นและลงมติ พร้อมข้อเสนอแนะ ดังนี้

1) ความเข้าใจด้านการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม พบว่า ผู้นำชุมชนทุกคนตอบไปในทิศทางเดียวกันว่า มีความเข้าใจเพิ่มขึ้นและเห็นแนวทางในการจัดการสิ่งต่างๆ เหล่านี้ชัดเจนเป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่น "...เมื่อก่อนถึงแม้จะมีนักวิจัยเข้ามาแต่ไม่เหมือนคราวนี้ได้ คืบความรู้ให้กับชุมชน มีความตั้งใจร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นำสรุปถอดบทเรียนกลับมาให้ ทำให้พวกเราต้องหันกลับมามองตัวเอง ถ้าพวกเราไม่ทำก็ไม่รู้จะว่าอย่างไรแล้ว...เมื่อมีปฏิทินชุมชนและแนวทางที่นักศึกษาคืนกลับมาเปรียบเสมือนเข็มทิศให้พวกเราได้เริ่มต้นจัดการองค์ความรู้ได้ อย่างเป็นรูปธรรมต่อไป..." (อนุสรณ์ บรรพตคีรีไพร)

2) มีเหตุการณ์ด้านการจัดเวทีเรียนรู้หลังจากจัดเวทีการเรียนรู้เวทีที่ 3 หรือไม่ สรุปได้ว่า ไม่มีอะไรเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม หากแต่มีการบอกเล่าประเด็นต่างๆ ที่ได้จากเวทีเรียนรู้ตามโอกาสต่างๆ เช่น การประชุมหมู่บ้าน เหตุผลที่ไม่เกิดกิจกรรมขึ้นเลยเพราะการถ่ายทอดความรู้ปกติจะมีอยู่ในวิถีชีวิตอยู่แล้ว อยู่ที่ว่าผู้ถ่ายทอดสามารถถ่ายทอดได้อย่างไร และผู้รับมีความสนใจหรือไม่ และพบว่า ปัจจุบันเยาวชนรุ่นใหม่ไม่ค่อยสนใจ ไม่ได้ตาม ไปไร่ ไปนา หรือร่วมสืบสานสิ่งเหล่านี้ ประกอบกับผู้สอนไม่ค่อยมีเพราะต้องทำงานเลี้ยงชีพตัวเอง เวลาส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่การเกษตร ดังนั้นจึงต้องหาผู้ที่สนใจจริงๆ ในการสืบทอด

3) ช่องทางที่จะนำแนวทางการจัดการความรู้เหล่านี้ไปใช้ สรุปได้ว่า ปัจจุบันนอกจาก สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์ แล้ว ยังไม่มีใครสานต่ออย่างเป็นทางการ เมื่อ สุรสิทธิ์ ซึ่งถือได้ว่า

เป็นผู้นำทางด้านการเรียนรู้ไม่ได้ทำหน้าที่ในชุมชนแล้วก็ต้องหาผู้นำรุ่นใหม่ที่มีความรู้ความสามารถมาเป็นผู้ดูแล โดยที่ผู้นำชุมชนที่อยู่ ณ ที่นี้ต้องเป็นผู้ผลักดัน เสียสละเพื่อส่วนรวม เมื่อผู้ศึกษาตั้งคำถาม เรื่องการนำเข้าสู่โรงเรียน ผู้นำทุกคนมีความเห็นตรงกันว่า เป็นช่องทางที่น่าจะใช้เริ่มต้นได้ดี ปกติตั้งแต่เด็ก ๆ แต่พบปัญหา คือ โรงเรียนเป็นสถานที่สอนทางวิชาการและครูทุกคนในโรงเรียนไม่ใช่คนปกากะกอก คงยากที่จะเข้าใจองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่ ดังนั้นควรตั้ง “ชมรมวิถีชีวิตชนเผ่า คน 5 วัย” แทน “ชมรมศิษย์เก่า” ที่กำลังจะตั้งขึ้นในโรงเรียนนิยมไพร ผาหมอน โดยใช้พื้นที่ศาลาประชาคมแทน แต่ปัญหาอยู่ที่ว่า คนส่วนใหญ่คิดว่าทำแล้วได้อะไร (เงิน) ทุกคนก็มีหน้าที่งานประจำอยู่แล้ว ดังนั้นผู้นำชุมชนต้องเป็นผู้เสียสละ (สุรสิทธิ์ ไตรกระแสน)

4) ความคิดเห็นต่อเวทีการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม โดยผู้ศึกษาได้ให้ผู้นำชุมชนให้คะแนนจากคะแนนเต็ม 10 เพื่อเป็นการง่ายต่อการสื่อสารด้านความคิดเห็น สรุปดังนี้

4.1) การจัดเวทีเรียนรู้ คะแนนเฉลี่ย คือ 8 เหตุผลคือ การจัดเวทีเรียนรู้ทำให้มีการตื่นตัว เกิดความภูมิใจที่ได้พัฒนาตัวเองได้ร่วมคิดและทำด้วยตัวเอง และดีใจที่มีข้อมูลกลับมาอย่างเป็นรูปธรรม ส่วนที่ขาด 2 คะแนน หมายถึง ความร่วมมือในการเข้าร่วมกิจกรรม ในการเข้าร่วมเวทีที่มีน้อยกว่าที่ควร พบว่าปัญหา คือ การสื่อสาร การประชาสัมพันธ์ไม่ทั่วถึง

4.2) การมีส่วนร่วมของตนเอง โดยผู้ศึกษาได้ให้ผู้ที่นั่งติดกันให้คะแนนแทนกันวนจนครบ 7 คน คะแนนเฉลี่ย คือ 9 เหตุผล คือ ผู้นำทุกคนในที่นี่มีความตั้งใจ ร่วมมือในการเข้าร่วมกิจกรรมทุกเวที ถึงแม้ช่วงแรกจะอุปสรรคก็ตาม ทุกคนได้ร่วมมือกันอย่างเต็มที่ ส่วนที่ขาด 1 คะแนน คิดว่าต้องมองกลับมาที่ตนเอง ต้องค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอและไม่ประมาท

จากการเก็บสถิติบันทึกการเข้าร่วมเวทีเรียนรู้ (ภาคผนวก: ธ) พบว่า ผู้นำชุมชนทั้ง 7 คนในเวทีนี้ได้เข้าร่วมกิจกรรมร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้สร้างกระบวนการทุกขั้นตอน แม้ว่าจะประสบปัญหาที่ “คน” เช่น “คุณอำนวย” ไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง ส่งผลทำให้เกิดความแตกแยก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า “คุณอำนวย” หรือแกนนำในการจัดการความรู้มีบทบาทมากที่สุดในการริเริ่มนำเปลี่ยน แต่จากเหตุการณ์นี้ ผู้นำชุมชนสามารถแก้ไขสถานการณ์ผ่านมาได้เป็นอย่างดี แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชนในการพัฒนาสู่ “คุณกิจ” ตัวจริง

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผลและเสนอแนะ

การศึกษา “การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชน เพื่อการท่องเที่ยว ชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่” เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีทางสังคมวิทยา (Sociological case study) และใช้วิธีการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมชุมชนบ้านผาหมอน และศึกษาการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชน รวมถึงส่งเสริมให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว กลุ่มประชากรในการศึกษา คือ ผู้นำชุมชนจำนวน 20 คน โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) ผู้นำชุมชนเหล่านี้เป็นสมาชิกในชุมชนที่ได้รับการยอมรับให้เป็นผู้นำทางประเพณีและผู้นำอย่างเป็นทางการ

ประเด็นคำถามนำเบื้องต้น คือ การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนบ้านผาหมอนและผู้นำชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นอย่างไร มีกระบวนการจัดการความรู้ในการนำทุนทางกายภาพและทุนทางสังคมมาใช้ในการท่องเที่ยวอย่างไร และรูปแบบการเสนอแนวทางการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนควรจะมีรูปแบบอย่างไร ซึ่งใช้กรอบคำถามนำ 4 มิติ คือ มิติทางโครงสร้างกายภาพและสิ่งแวดล้อม มิติโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม มิติการท่องเที่ยว และมิติการจัดการความรู้ เป็นกรอบในการสำรวจ สัมภาษณ์ และสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม

ทั้งนี้ใช้เวลาศึกษารวมทั้งสิ้น 12 เดือน ตามแผนการดำเนินงานหรือรอบปฏิบัติการชีวิตของชุมชน ขั้นตอนในการดำเนินการศึกษามี 3 ขั้นตอน คือ 1) สำรวจและออกแบบการศึกษา 2) การศึกษาอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Research) ในเวทีเรียนรู้ชุมชน และ 3) วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผลการศึกษา ซึ่งการรวบรวมข้อมูลนั้นมีการวิเคราะห์ข้อมูลอยู่ในช่วงดำเนินการศึกษาทุกขั้นตอน โดยวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานชุมชนเพื่ออธิบายสภาพการณ์ทั่วไปของโครงสร้างทางทรัพยากรและโครงสร้างทางสังคม และวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากเวทีเรียนรู้ชุมชน เพื่อให้ได้องค์ความรู้ในรูปของกระบวนการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชน

5.1 สรุป

การรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล จากการสำรวจและสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม นั้น สามารถสรุปผลการศึกษา ได้ 3 ส่วนคือ สภาวะการณ์ทางกายภาพและสังคม การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชน และผลจากกระบวนการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชนในเวทีเรียนรู้ชุมชน สรุปได้ดังนี้

5.1.1 สภาวะการณ์ทางกายภาพและสังคม

ชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน เป็นชนเผ่าที่มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญาที่สัมพันธ์กับโครงสร้างทางกายภาพอย่างเด่นชัด คือ การดำรงชีวิตให้อยู่กับป่าอย่างหนึ่งเดียว การจัดการความรู้จากอดีตจนถึงปัจจุบันนั้นมีความเชื่อที่เปรียบเสมือนปรัชญา มีจารีตประเพณีที่เปรียบเสมือนแผนแม่บทในการปกครอง และผู้นำชุมชนแต่ละรุ่นปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในการจัดการความรู้ให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ผ่านความเชื่อที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิตของชนเผ่า ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย รวมทั้งอาชีพหลักมีการถ่ายทอดและที่สืบทอดอย่างยาวนานกลายเป็นวัฒนธรรมบนฐานของปัจจัย 4 คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ที่ล้วนแล้วแต่ใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมได้มาจากหรือระบบนิเวศทั้งสิ้น ทั้งนี้ ยังมีความสัมพันธ์โดยตรงกับโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม (ภาพประกอบที่ 5.1) เป็นที่น่าสังเกตว่า องค์ความรู้ ภูมิปัญญาทางกายภาพข้างต้น อาจจัดได้ว่าเป็นการควบคุมทางสังคมตามแนวประเพณี โดยผู้นำชุมชนมีบทบาทที่สามารถอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรมให้ผู้คนในพื้นที่ได้สืบทอดมาถึงปัจจุบัน

ภาพประกอบที่ 5.1

ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ความรู้ทางกายภาพกับทางสังคม ของผู้นำชุมชน บ้านผาหมอน

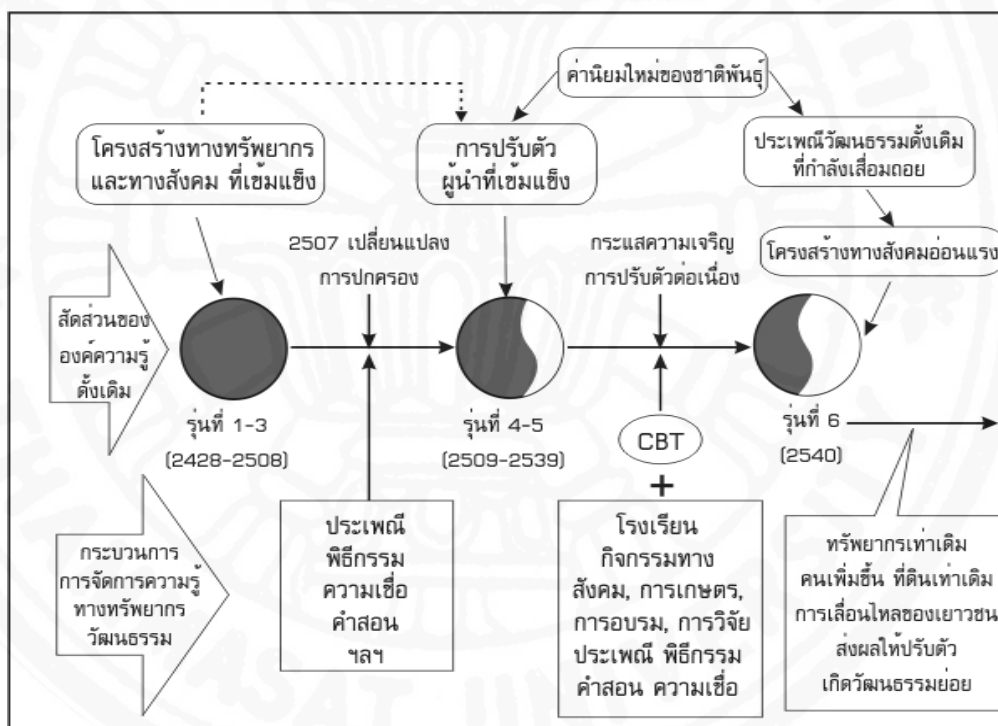

5.1.2 การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของกลุ่มผู้นำชุมชน

จากการศึกษาสภาวะการณ์จัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชน สามารถวิเคราะห์ได้ดังภาพประกอบที่ 5.2 และสรุปอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

ภาพประกอบที่ 5.2

สภาวะการณ์จัดการความรู้ของชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน

จากประวัติศาสตร์ของชนเผ่าปกากะญอ แห่งแคว้น “มีกะคี” บ้านผาหมอน พบว่ามีโครงสร้างกายภาพและสังคมวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง ก่อให้เกิดการคงไว้ซึ่งทรัพยากรวัฒนธรรม (Cultural Resource) ที่เป็นมรดก (Heritages) ตกทอด โดยผู้นำชุมชนในรุ่นที่ 1- 4 (พ.ศ.2428 – 2548) สามารถสืบทอดความรู้ภูมิปัญญาที่นำพาชุมชนให้ดำรงชีวิตอยู่ในระบบนิเวศ ผ่านมาถึง 140 ปี ด้วยการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมตามแนวประเพณี จึงทำให้กระบวนการจัดการความรู้แทรกอยู่ในวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Homegrown Knowledge) เป็นความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) อยู่ในตัวแต่ละบุคคล เกิดจากความซับซ้อนของประสบการณ์ที่แตกต่าง

หลากหลาย ถ่ายทอดความรู้จากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่งมีลักษณะเป็นพลวัตแฝงอยู่ในตัวคน จนเกิดการถ่ายทอดและนำไปใช้ เกิดกระบวนการจัดการความรู้โดยการสังเกต การทดลอง และเลียนแบบผ่านวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (Living Cultures) เช่น คำสอน คติชน “ทา” ความเชื่อ หรือ วัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive Cultures) เช่น ประเพณี พิธีกรรม การทำการเกษตร การทำนาแบบขั้นบันได และการดำรงชีพในระบบป่าในเขต ซึ่งเป็นความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) กลับไปแฝงอยู่ในตัวบุคคล เป็นปัญญา (Wisdom) ที่ถือเป็นระดับสูงสุดของความเข้าใจและแฝงอยู่ในตัวคนหมุนวนผ่านกาลเวลา และเรียนรู้เพื่อปรับตัวในสังคม กระบวนการจัดการความรู้ลักษณะนี้จึงถูกหล่อหลอมกลายเป็น “วัฒนธรรมในการจัดการความรู้” ซึ่งเป็นการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบัน

ในทางกลับกันความรู้ที่ชัดแจ้ง ในทางทฤษฎีมีข้อแตกต่างกับความรู้ชัดแจ้งในกระบวนการจัดการความรู้ตามแนวประเพณี เพราะสิ่งที่ค้นพบในกระบวนการจัดการความรู้ตามแนวประเพณีของชนเผ่าปกากะญอนั้น มีความรู้ชัดแจ้งที่เป็นการแสดงออกทาง “ปัญญาปฏิบัติ” อยู่ในวิถีปฏิบัติ วิธีคิด และการแสดงออกทางพฤติกรรมในสังคมมากกว่าที่การถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษรได้ทั้งหมด เป็นการรวบรวมหมวดหมู่ขององค์ความรู้ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อตอบสนองความต้องการของชนเผ่าในด้านการปรับตัวและดำรงชีวิตที่เหมาะสม เช่น

ประเพณีมัดมือ แสดงให้เห็นถึง ความกตัญญู การสร้างขวัญกำลังใจ ความสามัคคี
พิธีกรรมสาปแช่ง แสดงให้เห็นถึง การปกครองการเตือนสติ การลงโทษ การอนุรักษ์
พิธีดำหัวควาย แสดงให้เห็นถึง การทำกิน ความกตัญญู

ความเชื่อ เช่น เรื่องผิดผี แสดงให้เห็นถึง จริยธรรม การควบคุมทางเพศในการครองเรือน รวมถึงการสืบทอดความเชื่อเรื่องขวัญ โดยการนำกระบอกไม้ไผ่ที่บรรจุสายรกของเด็กแรกเกิดมาแขวนฝากไว้ที่ต้นไม้ ที่เรียกว่า “เดปอหู” ซึ่งแปลว่า “ต้นสายรก” เพื่อการปลุกฝังให้ดูแลรักษา ห้ามตัดต้นไม้ต้นนี้ เพราะต้นสายรกนี้อยู่ในเขต “ป่าเดปอ” ซึ่งตรงกับการแบ่งเขตป่าในเขตอนุรักษ์ตามภูมิปัญญาของชนเผ่า

คติชน คำสอน เช่น อยู่กับป่าต้องรักษาป่า “หากชะนีตายหนึ่งตัว ป่าเจ็ดป่า ก็ล้มเจ็ดกิว จะเจียบเหงา” แสดงให้เห็นถึงการอนุรักษ์ป่าที่เป็นที่พึ่งพิงอาศัยของสัตว์ป่า การเตือนสติให้มีความเมตตา ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ตัดไม้ทำลายระบบนิเวศ เป็นต้น

นับจาก พ.ศ. 2507 เป็นต้นมา พบว่า กระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมทำให้ชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดี ผู้นำชุมชนรุ่นที่ 3-4 มีความเข้มแข็ง แม้ว่าเกิดการ

เปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง ชุมชนบ้านผาหมอนสามารถปรับตัวอย่างต่อเนื่อง ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย รวมถึงการจัดสรรที่ดินทำกินที่อยู่ภายใต้เขตอุทยานแห่งชาติ ดอยอินทนนท์ ผู้นำชุมชนจึงต้องเพิ่มบทบาทหน้าที่จากผู้นำทางประเพณี ควบคู่ไปกับผู้นำทางการเมือง มีพ่อหลวง ทำหน้าที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีผู้รู้ที่เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และมีผู้อาวุโส ดำรงตำแหน่ง “ฮีโร่” โดยผู้นำชุมชนทั้งหมดร่วมกันดูแลควบคุมกฎระเบียบต่างๆ เพื่อให้คนในชุมชนอยู่ดีมีสุข เมื่อมีการปฏิสัมพันธ์กับคนพื้นราบ(คนในเมือง)มากขึ้น และได้ร่วมมือกับหน่วยงานราชการในการผลักดันให้คนในชุมชนรวมตัวทำกิจกรรมด้านพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม เช่น กิจกรรมรวมพลังมวลชน กิจกรรมทำแนวกันไฟ กีฬาสัมพันธ์ เครือข่ายเยาวชน แม้ว่ากิจกรรมทั้งหมดนี้จะเป็นวิถีชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาอยู่แล้ว แต่ก็สามารถนำมาประยุกต์ปรับวิธีการให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้สังเกตได้ว่า กิจกรรมต่างๆ ข้างต้นเป็นการพัฒนาและการให้ความรู้ทางด้านกายภาพเป็นหลัก

ส่วนการจัดการความรู้ทางด้านอาชีพการเกษตรนั้นมีความสัมพันธ์กับทรัพยากร วัฒนธรรมอย่างแนบแน่น เพราะการทำนาขั้นบันไดนั้นเกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ความเป็นองค์รวม เช่น ด้านภูมิศาสตร์ ระบบนิเวศ ฤดูกาล ประเพณี พิธีกรรมความเชื่อ การร่วมมือสามัคคีในชุมชน ความกตัญญู ฯลฯ ซึ่งหมุนวนอยู่ในปฏิทินวิถีชีวิต 12 เดือน ทั้งนี้เมื่อมีการจัดสรรที่ดินทำกิน ประกอบกับจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงต้องมีการเรียนรู้ปรับตัวรับการพัฒนาด้านอาชีพการเกษตรจากหน่วยงานราชการต่างๆ เช่น โครงการหลวง กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และที่เป็นผลผลิตของความรู้ชัดแจ้งอย่างเป็นรูปธรรม คือ การจัดตั้ง “ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน” ของ พระตีบุญทา (ผู้นำชุมชน รุ่นที่ 4) สนับสนุนโดย กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งศูนย์การเรียนรู้นี้ถือเป็นต้นแบบที่ดีของชุมชน แต่ก็เป็นไปได้ยากที่จะถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ให้รุ่นลูกหลานสืบทอดได้อย่างครบถ้วน รวมถึงต้องมีการเรียนรู้คิดค้นวิธีการใหม่ๆ ตลอดเวลา นอกจากนี้การปรับตัวเรื่องทำมาหากินนี้ทำให้เยาวชนบางส่วนออกนอกพื้นที่ไปศึกษาหรือทำงาน หรือแม้แต่ปัจจุบันที่ต้องใช้เวลาอยู่ในพื้นที่เพาะปลูกมากกว่าเดิม ทำให้ไม่มีเวลาพอที่จะได้พูดคุยถ่ายทอดเรื่องเหล่านี้อย่างเป็นทางการและเห็นรูปธรรม ด้วยวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปทำให้การจัดการองค์ความรู้ทางด้านสังคมวัฒนธรรม ประเพณีถูกลดทอนลง

นอกจากนี้สิ่งที่มีผลกระทบต่อบทบาทของผู้นำชุมชนมากที่สุดคือ การปรับตัวเพื่อตอบสนองความเจริญ หรือการเปิดตัวเองไปสู่โลกภายนอก เกิดค่านิยมใหม่ของชาติพันธุ์ เช่น การแจ้งเกิด จากเดิมเคยทำคลอดที่บ้าน เมื่อคลอดแล้วก็จะมาแจ้งเกิดที่ พ่อหลวง และมีความเชื่อผ่านพิธีกรรม เรื่อง “ต้นสายรก” แต่ปัจจุบันไปเกิดที่ โรงพยาบาล การแจ้งเกิดจึงแจ้งที่อำเภอ ทำให้

บทบาทของผู้นำชุมชนถูกลดเลือนลงไป มีผลต่อสภาพจิตใจความรู้สึกและสัมพันธภาพทางสังคม นอกจากนี้ยังส่งผลให้การปลูกฝังให้อนุรักษ์ป่าตั้งแต่เกิดขาดหายไป เป็นต้น

ดังนั้นปัจจุบันปัญหาของผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน รุ่นที่ 4 ไม่ได้อยู่ที่กระบวนการจัดการ “ความรู้ชัดแจ้ง” (Explicit Knowledge) ปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ที่การจัดการความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของคน และกระบวนการใน “การสืบทอด” ความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่ส่งผ่านไปยังรุ่นที่ 5 ที่ผู้นำชุมชนเป็นกังวล เช่น

ด้านการรักษาคงไว้ซึ่งทรัพยากรวัฒนธรรม ว่า “ถ้าหมดรุ่นพระตีแล้ว สิ่งเหล่านี้จะเป็นอย่างไร จะมีวิธีการใดที่จะทำให้ทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านี้ยังคงอยู่” (พระตีสุบอย บรรพตวนา, สัมภาษณ์, 28 กรกฎาคม 2551)

ด้านภูมิปัญญาด้านปานิเวศ ว่า “การแบ่งชั้นของป่าโดยภูมิปัญญาของปกากะญอเอง มีความชำนาญไม่แพ้คนอื่นในโลก เพียงแต่ว่า ต่อไปคนรุ่นหลังจะคิดต่อเติมภูมิปัญญาของบรรพบุรุษของตัวเองให้ดีขึ้นหรือไม่” (สุรสิทธิ์ ไตรกระแสน, เวทีเรียนรู้ที่ 2, 13 ตุลาคม 2551)

ด้านการเกษตรและอาชีพ ว่า “ห้วงก็แต่ลูกหลานที่ไม่ค่อยสนใจอาชีพหรือการเกษตร ท่องถิ่นแล้ว ทำไม่ค่อยเป็น จะอยู่ในชุมชนก็ลำบาก จะอยู่ข้างนอกก็ลำบาก” (พระตีบุญทา พฤษชา ฉิมพลี, สัมภาษณ์, 11 ตุลาคม 2551) หรือ “ความรู้เรื่องสมุนไพรป่าของปกากะญอมีอยู่มาก แต่ไม่ค่อยเรียนรู้กัน เพราะต้องอาศัยเวลาความอดทนในการเรียนรู้ บางครั้งผู้ที่รู้ก็ไม่อยากถ่ายทอด อีกร้อยอย่างปัจจุบันนี้มียาแผนปัจจุบัน ก็ไม่ค่อยพึ่งสมุนไพรแล้ว...” (พระตีกรฤทธิ์ดุเจโต๊ะ, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2551) เป็นต้น

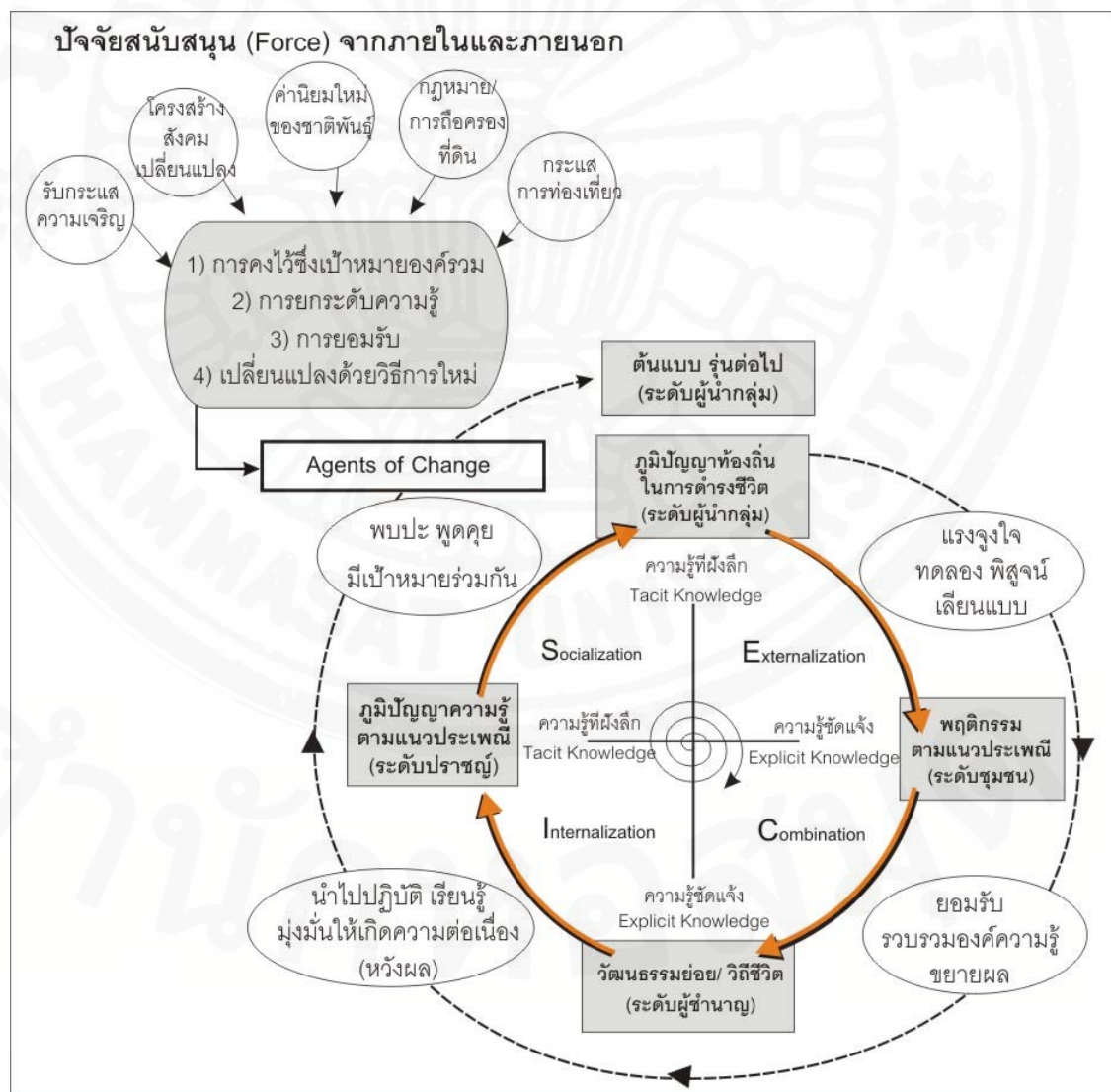
ดังนั้น กระบวนการจัดการความรู้ของชนเผ่าปกากะญอจึงมีหัวใจหลัก อยู่ที่พื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (“Ba”) ตามแนวประเพณีที่มีกระบวนการจัดการความรู้จากองค์ความรู้ภูมิปัญญาผ่านความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม การปฏิบัติจนเกิดประสบการณ์ ความชำนาญที่มีความหมายไปในทิศทางเดียวกับกรอบแนวคิดของ สโนว์เดน (Dave Snowden, 2547 อ้างถึงใน พัชรินทร์ สิริสุนทร 2550, น.44-45) ในการจัดการความรู้โดยหลักทางธรรมชาติที่เรียกว่า “ASHEN” ว่า ความรู้จำนวนมากอยู่ในรูปแบบของรูปธรรม ไม่ได้ถูกบันทึกไว้เป็นระบบไม่มีลายลักษณ์อักษร ดังนั้น ความรู้จึงเป็นผลจากการบูรณาการระหว่างสิ่งที่เป็นรูปธรรม ทักษะ การเรียนรู้ การรับรู้ ประสบการณ์เฉพาะของบุคคล

เมื่อมีสิ่งที่มากระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง อันเนื่องมาจากแรงกดดัน (Force) จากปัจจัยสนับสนุนทั้งภายนอกและภายใน ทำให้ผู้นำชุมชนเกิดการริเริ่มนำไปเปลี่ยน (Agents of Change) ดังตัวอย่าง การกลับมาয়ั้งถิ่นฐานเพื่อพัฒนาบ้านเกิด ของผู้นำชุมชนรุ่นที่ 5 ในปี พ.ศ.

2547 เพื่อปกป้องทุนทางทรัพยากรวัฒนธรรมของคนที่เกิดจากผลกระทบของการท่องเที่ยวด้วยการนำวิธีการใหม่ๆ เช่น เลือกใช้ “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” (CBT) เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว ผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เข้ามาใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ หาทางทดลอง ปฏิบัติ เพื่อการควบคุมแรงกดดันดังกล่าว แต่ยังคงไว้ซึ่งเป้าหมายหลัก คือ หาทางออกให้เกิดการอนุรักษ์ รักษาวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของตน (ภาพประกอบที่ 5.3)

ภาพประกอบที่ 5.3

ความสัมพันธ์ของกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม
โดยผู้นำชุมชน บ้านผาหมอน กับ SECI Model

ดังนั้นการหมุนวนของกระบวนการจัดการความรู้ ตามรูปแบบ SECI Model ของผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนจึงอยู่บนฐานของการปรับตัวจากการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อหาแนวทาง ยกกระดับความรู้ และการยอมรับว่าควรเปลี่ยนด้วยวิธีการให้เหมาะสมอย่างไร เกลียวความรู้จึงหมุนวนโดยการรวมตัวมาพบกัน และมีเป้าหมายในเรื่องเดียวกันในระดับผู้นำชุมชนและปราชญ์ มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันจนเกิดเป็น ความรู้ชัดแจ้งในการดำเนินชีวิตระดับปัจเจก เมื่อเกิดพฤติกรรมตามแนวประเพณี มีการยอมรับกฎ กติกา หรือพัฒนาให้เกิดวิธีการ ก็จะเป็นความรู้ชัดแจ้งขึ้นอีกครั้ง และเมื่อมีแรงจูงใจระดับหวังผลก็จะเกิดการปฏิบัติซ้ำ นำไปใช้ พัฒนาเป็นทักษะความชำนาญ ก็จะนำกลับไปสู่ความรู้ฝังลึก ในระดับผู้รู้และปราชญ์ หมุนวนเช่นนี้ตามสถานการณ์ แรงกดดัน ปัจจัยสนับสนุน (Force) ทั้งภายนอกและภายใน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงก็จะเกิดการริเริ่มนำเปลี่ยน (Agents of Change) ที่อาจจะเป็นผู้ตามแนวประเพณี ผู้นำชุมชน คนในชุมชน ซึ่งเป็นคนเดิมหรือคนใหม่ก็ย่อมได้ ในการจัดการสถานการณ์ต่างๆ ตามการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายเพื่อรักษาองค์ประกอบทางกายภาพและสังคมวัฒนธรรมของตน

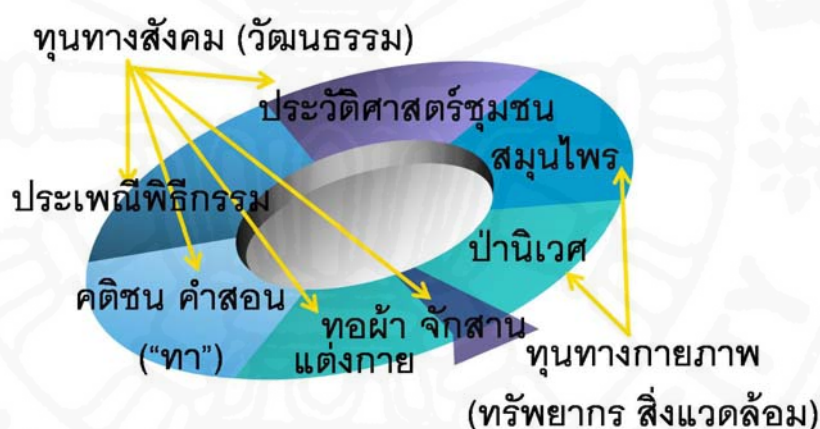
นอกจากนี้ จากกระแสการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงเป็นทางเลือกหนึ่งในการพัฒนาตามนโยบายรัฐบาล ในปี พ.ศ.2546 ซึ่งถือเป็นปัจจัยสนับสนุนการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชน เพราะขณะนั้นชุมชนบ้านผาหมอนกำลังประสบปัญหาผลกระทบจากการกระแสการท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง ผู้นำชุมชนสามารถที่จะเลือกรับวิธีการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมด้วยจุดยืนที่จะปกป้องทุนทางทรัพยากรวัฒนธรรมของตนอย่างเข้มแข็ง ประกอบกับการได้รับการส่งเสริมจาก หน่วยงานราชการเช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และเห็นได้ชัดจากการกลับมาพัฒนาบ้านเกิดของเยาวชนซึ่งเป็นรุ่นที่ 5 (Generation) และได้เป็นผู้ริเริ่มนำเปลี่ยน (Agents of Change) ทั้งนี้ได้ร่วมกับผู้นำชุมชนเลือกใช้ “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” (Community Based Tourism: CBT) เป็นเครื่องมือกำหนดทิศทางของการท่องเที่ยว ผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งทางด้านแนวคิดได้นำกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมตามแนวประเพณีมาปรับประยุกต์ใช้ตามองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยว โดยไม่ละเลยองค์ประกอบทางสังคมวัฒนธรรมของตน สามารถค้นหาองค์ความรู้ และนำทุนทางกายภาพ (Physical Capital) และทุนทางสังคม (Social Capital) ที่โดดเด่น (ภาพประกอบที่ 5.4) มาปรับใช้เป็นต้นทุนในการจัดการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม รวมทั้งมีการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความรู้ความสามารถและบทบาทที่สำคัญในการดำเนินงาน ตั้งแต่การตัดสินใจ การวางแผนการดำเนินงาน การสรุปบทเรียน และมุ่งเน้นให้เกิดความยั่งยืนสู่คนรุ่นลูกหลานและเกิดประโยชน์ต่อ

ท้องถิ่น เป็นการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม รักษาภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่ถือเป็นมรดกทางทรัพยากร วัฒนธรรมของชุมชน โดยคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับได้เป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับ ดวงใจ หล่ออนวณิชย์ (2550) ที่ทำการศึกษาเรื่อง “รัฐ ทูม ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างไทยกับญี่ปุ่น” ได้กล่าวถึงเงื่อนไขสำคัญในการกำหนดความสำเร็จของการท่องเที่ยวในชุมชน ว่าจะต้องมีระบบความคิดและวัฒนธรรมท้องถิ่นรวมถึงกลไกทางสังคม วัฒนธรรม แสดงให้เห็นแล้วว่าสิ่งเหล่านี้ผู้นำชุมชนย่อมต้องอาศัยการจัดการความรู้ทางทรัพยากร วัฒนธรรมทั้งสิ้น

ภาพประกอบ 5.4

แผนภาพแสดงทุนทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่โดดเด่น

กล่าวได้ว่า การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวโดยผู้นำชุมชน บ้านผาหมอนที่ผ่านมา สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดและวิสัยทัศน์ในการดำเนินงานของผู้นำการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่สามารถดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ภายใต้ความหมายการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงปฏิบัติ เมื่อชุมชนได้ผ่านกระบวนการวิจัยของตนและพัฒนาสู่การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งมีองค์ประกอบ 4 ด้าน คือ ด้านทรัพยากรและวัฒนธรรม ด้านองค์กรชุมชน ด้านการจัดการ ด้านการเรียนรู้ และคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับได้ ซึ่งถือเป็นการเริ่มต้นที่ดีในระดับหนึ่ง แต่ปัจจุบันกลับพบว่า ยังไม่มีแนวทางในการจัดการทรัพยากร และวัฒนธรรม โดยเฉพาะองค์ประกอบด้านการเรียนรู้ให้เกิดเป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจนและต่อเนื่อง เพราะการพัฒนาศักยภาพในการเปิดรับการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่สมบูรณ์นั้น จำเป็นต้องตั้งอยู่บนองค์ประกอบหลักทั้ง 4 ของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน ยังมีแนวโน้มของปัญหาในองค์ประกอบทางด้านการจัดการ โดยเฉพาะการจัดการรายได้ ดังที่ ยศ สันตสมบัติ (2544, น. i) ให้ข้อคิดเห็นว่า นอกจากระบบการบริหารจัดการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพ แล้วต้องคำนึงถึงเรื่องการกระจายรายได้ การได้รับผลประโยชน์อย่างทั่วถึงและเป็นธรรมจะส่งผลสำคัญในการสร้างแรงจูงใจเพื่อให้ชุมชนหันมาอนุรักษ์และพัฒนาธรรมชาติแวดล้อมอย่างยั่งยืนด้วย ซึ่งการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนกำลังประสบปัญหาในการจัดการรายได้ในส่วนของการบินผลร้อยละ 65 คืนให้กับสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้ เนื่องจากผู้รับผิดชอบเรื่องการเงินไม่สามารถชี้แจงเหตุผลของการบินผลได้ ทำให้มีผลกระทบทางสังคมในระดับผู้นำชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในอนาคต

นอกจากนี้สภาพปัญหาองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวด้านการเรียนรู้ เริ่มเกิดขึ้นชัดเจนขึ้นเมื่อดำเนินการท่องเที่ยวมาเป็นระยะเวลา 3 ปี พบว่าปัจจัยสนับสนุนต่างๆ ข้างต้นส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคมมากที่สุด คือ เรื่องของการทำให้ชุมชนหันกลับมามองตนเองจากภายใน แม้ว่าจะมีการจัดการเพื่อปกป้องทุนจากแรงกดดันภายนอกได้สำเร็จ แต่แรงกดดันภายในก็เป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดแนวโน้มถึงสภาพปัญหาได้เช่นกัน แสดงให้เห็นว่าการจัดการความรู้ในชุมชนท่องเที่ยวนั้นจะสอดคล้องและสัมพันธ์ไปกับการพัฒนาชุมชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว ซึ่งเป็นสิ่งบ่งชี้ที่สำคัญของ “ต้นทุนอันแข็งแกร่งของทรัพยากรวัฒนธรรม” และ “กระบวนการจัดการความรู้ตามแนวประเพณี” ของชุมชนและผู้นำชุมชน ผลการศึกษานี้จึงใกล้เคียงกับแนวคิดของ พจนา สนวนศรี (2546, น.10-14) ที่กล่าวถึงลักษณะของการรู้จักตัวตนของตนเองก่อนที่จะเปิดตัวสู่ภายนอก ได้ตั้งคำถามว่า ชุมชนจะดึงความสนใจ ให้คนหันมาเยี่ยมชมอย่างไร และคนในชุมชนรู้จักสิ่งเหล่านั้นหรือไม่หรือวิธีการใดบ้างที่จะฟื้นฟู สืบทอดของดีของชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน

ดังนั้น การส่งเสริมให้ผู้นำชุมชนจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมหันกลับมาสนใจในเรื่องความเป็นมาของตน ประวัติศาสตร์ชุมชน ให้ความสำคัญต่อการจัดการสืบทอดและรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม และความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ถือเป็นจุดสำคัญในการเริ่มต้นที่ทำให้ชุมชนหันกลับมามองตนเองจากภายใน หากคนในชุมชนรู้สึกภูมิใจในตนเอง มีทรัพยากรที่สามารถสร้างการพึ่งตนเองทางการผลิต มีกลุ่มองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ก็จะเป็นพื้นฐานที่ดีและมีแนวโน้มที่จะทำให้การพัฒนาเรื่องการท่องเที่ยวเกิดขึ้นภายใต้ขอบเขตที่ควบคุมได้ และเมื่อผู้นำชุมชนมีความตระหนักถึงปัญหาสิ่งเหล่านี้ และกำลังหาทางแก้ไขปัญหาเพื่อฟื้นฟู สืบทอด ทรัพยากรวัฒนธรรมของตน จึงเป็นที่มาของการจัดเวทีเรียนรู้ชุมชนขึ้น

5.1.3 กระบวนการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชนในเวทีเรียนรู้ชุมชน

กระบวนการจัดการทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชนนั้น เชื่อมโยงองค์ประกอบทั้งหลายอย่างเป็นองค์รวม โดยผู้ศึกษาคำนึงถึงแนวคิดในงานพัฒนาชนบท (เสรี พงศ์พิศ และคณะ 2545) ที่กล่าวว่า

- (1) ชุมชนมีศักยภาพยังไม่ได้พัฒนา ยังมีภูมิปัญญาอีกมาก
- (2) การค้นหาต้องเริ่มต้นที่ตนเอง รากเหง้า และศักยภาพของตนเอง
- (3) เมื่อค้นพบศักยภาพและเห็นภาพที่แท้จริงแล้ว นำมาวิเคราะห์ข้อมูล เชื่อมโยง

ข้อมูล ศักยภาพและแนวทางออกมาเป็นแผนพัฒนาตนเอง โดยที่ชาวบ้านเป็นผู้ลงมือทำเอง

ดังนั้นจึงได้นำแนวคิดข้างต้นมาปรับใช้ในการสำรวจและสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องทำให้ได้สัมผัสวิถีชีวิตทางกายภาพและสังคม ซึ่งเป็นผลผลิตของวิถีชีวิตที่เอื้ออาทรต่อธรรมชาติ โดยเฉพาะวิถีชีวิตของชนเผ่าปกากะญอ เกิดความเข้าใจในสภาพปัญหาทั้งยังสร้างความคุ้นเคย และร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างธรรมชาติ ส่งผลให้เกิดข้อมูลจากการตัดสินใจของผู้นำชุมชน โดยที่ผู้ศึกษาไม่ได้ใช้เกณฑ์หรือสมมติฐานเป็นตัวตัดสินปรากฏการณ์ ผลที่ได้คือ ผู้นำชุมชนต้องการหาวิธีการที่จะจัดการความรู้ทางด้านทรัพยากรวัฒนธรรมให้แก่คนในชุมชน เพราะกังวลว่าจะไม่มีผู้สานต่อในสิ่งเหล่านี้ ด้วยเหตุนี้ “การจัดการความรู้” จึงเป็นสิ่งที่สำคัญ ซึ่งถือเป็นการจัดการความรู้ตามธรรมชาติหรือความรู้ตามแนวประเพณีของชนเผ่า โดยเลือกใช้เวทีเรียนรู้ชุมชนเป็นเครื่องมือในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้น โดยแบ่งบทบาทหน้าที่ตามแนวคิดจาก สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) (วิจารณ์ พานิช, 2548, น. 21-48) คือ 1) ผู้นำชุมชนมีบทบาทเป็น “คุณกิจ” “คุณอำนวย” และ “คุณลิขิต” และ 2) ผู้ศึกษาและวิทยากรมีบทบาทเป็น “คุณเอื้อ” และ “คุณลิขิต”

ทั้งนี้ ผู้ศึกษามีบทบาทในการส่งเสริมให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเป็นธรรมชาติตามความต้องการของชุมชน โดยผู้นำชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนองค์ความรู้ที่มีอยู่ในลักษณะ “ปัญญาปฏิบัติ” ในขณะที่เดียวกันผู้ศึกษายังเป็น “ผู้เรียนรู้” เป็นคนกลางสะท้อนให้เห็นถึงสภาพการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชนในอดีตและปัจจุบัน จึงเป็นกระบวนการจัดการความรู้ เพื่อชุมชนและเพื่อผู้ศึกษา ผ่านเวทีเรียนรู้ชุมชนที่เป็นเครื่องมือส่งเสริมให้ค้นหาความรู้ความจริง ภายใต้บรรยากาศเรียนรู้ร่วมกัน สามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากประสบการณ์ ค้นหาต้นเหตุของปัญหาเกิดการพัฒนาเป็นแนวทางการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมโดยผู้นำชุมชน

โดยสรุป กระบวนการจัดการความรู้ในเวทีเรียนรู้ชุมชน เริ่มจาก สุรสิทธิ์ ดลใจไพโรวัลย์ ผู้เป็นหัวหน้านักวิจัยเพื่อท้องถิ่น ผู้นำเครือข่ายเยาวชน และเป็นต้นแบบที่ดีในการกลับพัฒนาบ้าน

เกิด ได้อาสาเป็น “คุณอำนวย” และ “คุณกิจ” ผลักดันให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เริ่มต้นโดยใช้การประชุมของชุมชนที่มีอยู่แล้ว ปรึกษากับผู้นำชุมชนในว่า “ต้องการจัดการปัญหาเหล่านี้หรือไม่” ผู้นำชุมชนต่างให้ความสนใจและยินดีร่วมมือแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สามารถสรุปกระบวนการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชนทั้ง 3 ระยะ รวม 4 เวทีเรียนรู้ โดยใช้เวลารวม 5 เดือน ดังนี้

เวทีเรียนรู้ที่ 1 เกิดการรวมตัวพบทบทวนสถานการณ์ต่างๆ ของการท่องเที่ยวในระดับผู้นำชุมชน และตระหนักถึงความสำคัญของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่กำลังจะแปรเปลี่ยนไป ผู้นำชุมชนเกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารหลังจากที่ไม่ได้รวมตัวอย่างเป็นทางการมานาน เกิดการตื่นตัวและความกังวลกับสภาพปัญหาในปัจจุบัน

เวทีเรียนรู้ที่ 2 เกิดการรวมตัวในระดับผู้นำชุมชน ร่วมค้นหาเป้าหมาย โดยทบทวนมิติทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่โดดเด่น คือ ประวัติศาสตร์ชุมชน การเกษตร สมุนไพร ป่านิเวศ ประเพณีวัฒนธรรม สามารถสังเคราะห์สภาพปัญหาของทรัพยากรวัฒนธรรมของตนได้ นอกจากนี้ได้สร้างความเข้าใจในมิติด้านการจัดการความรู้ เกิดการยอมรับความสำคัญของการจัดการความรู้ และมีมติให้จัดเวทีเรียนรู้ชุมชน ภายใต้ชื่อ “ตลาดนัดองค์ความรู้ ชนเผ่าปกากะญอ”

เวทีเรียนรู้ที่ 3 สร้างองค์ความรู้ โดยดำเนินงานตามแผนการที่วางไว้จากเวทีที่ 2 ทั้งนี้ก่อนการจัดเวที 15 วัน “คุณอำนวย” ไม่สามารถร่วมกิจกรรม ตามที่กำหนดบทบาทของ “คุณอำนวย” ได้ ทำให้เกิดความสับสนและขาดความเข้าใจกันในชุมชน แต่ผู้นำชุมชนสามารถแก้ไขสถานการณ์โดยปรับแผนงานทุกอย่างให้เหมาะสมกับเวลาและความสามารถแต่ละบุคคล และร่วมจัดเวทีเรียนรู้ครั้งนี้ได้สำเร็จ เกิดการรวมตัวในระดับชุมชนในวงกว้าง แลกเปลี่ยนเรียนรู้เพิ่มเติมความรู้จากวิทยากร เกิดความหวังและแรงบันดาลใจในการหาแนวทางจัดการความรู้ ทั้งนี้ได้ร่วมกันสังเคราะห์วิถีชีวิต ผ่าน “เรื่องเล่า” ประสบการณ์ชีวิตของผู้นำชุมชนแต่ละคนออกมาในรูปแบบปฏิทินวิถีชีวิต และค้นหาทรัพยากรวัฒนธรรมทั้งที่โดดเด่นและที่กำลังหายไป สามารถระดมสมอง ถอดบทเรียน และนำเสนอแนวทางการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตนผ่านแผนที่ทางความคิด (Mind map) ได้ รวมถึงเกิดการสร้างความเข้าใจและลดความขัดแย้งอีกด้วย

เวทีเรียนรู้ที่ 4 ทบทวนหลังปฏิบัติการ ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประเมินสถานการณ์ หลังจากจัดเวทีเรียนรู้ต่างๆ หาสาเหตุของปัญหาและอุปสรรค นำองค์ความรู้ที่ได้จากเวทีเรียนรู้ชุมชนมาวิเคราะห์สรุปเป็นผลผลิต เพื่อนำไปพัฒนาศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวชุมชนต่อไปในอนาคต ดังนี้

- (1) จัดทำ “ปฏิทินวิถีชีวิตชนเผ่าปกากะญอ” เพื่อเป็นเข็มทิศในการจัดการความรู้
- (2) การรื้อฟื้น “ทา” และหาช่องทางในการนำไปให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมของตน

(3) ผลักดันให้เกิด “หลักสูตรท้องถิ่น” ในโรงเรียนนิคมไพรผาหมอน

(4) วางแนวทางการสร้างพื้นที่ในการจัดการความรู้ เช่น “ชมรมวิถีชีวิตชนเผ่าปกากะญอ คน 5 วิถี” และ “ชมรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน” เป็นต้น

5.2 อภิปรายผล

จากข้างต้นอาจดูผิวเผินว่า ทรัพยากรวัฒนธรรมของชนเผ่าปกากะญอบ้านผาหมอนนี้ อาจจะไม่กระทบกระเทือนกับวิถีชีวิตไปเสียทั้งหมด หากแต่กำลังเผชิญหน้ากับการปรับตัวครั้งใหญ่ ดังเห็นได้จากปัจจัยสนับสนุนทั้งภายในและภายนอก แม้ว่าการก่อตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนจะประสบความสำเร็จและมีความพึงพอใจในระดับหนึ่ง แต่เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และเกิดแนวโน้มของสภาพปัญหาภายในชุมชนเอง ทำให้ต้องตั้งรับกับสิ่งที่จะมากระทบต่อทรัพยากรวัฒนธรรมของตนอย่างต่อเนื่อง สามารถอภิปรายผลการศึกษาได้ 5 ส่วน คือ กระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชนในปัจจุบัน ปัจจัยสนับสนุนที่ส่งผลให้ชุมชนควรการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมในปัจจุบัน แนวโน้มของสภาพปัญหาในการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว และเวทีเรียนรู้ชุมชนกับการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนด้านการจัดการความรู้ รวมถึงนำเสนอเป้าหมายในการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมสำหรับผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน อภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

5.2.1 กระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของผู้นำชุมชนในปัจจุบัน

1) **ผู้นำชุมชนมีการจัดการความรู้ตามแนวประเพณี** ด้วยความรู้ภูมิปัญญาของชนเผ่า สามารถนำมาปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ เช่น การปรับตัวเพื่อตั้งรับสถานการณ์การท่องเที่ยว เมื่อมีคนนอกจะเข้ามาทำการท่องเที่ยวภายในชุมชน ผู้นำชุมชนเข้าใจถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ในเมื่อชุมชนหลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงต้องจัดการตั้งการท่องเที่ยวด้วยตัวเอง ด้วยการทำการวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยคาดหวังว่าชุมชนมีศักยภาพที่จะเปิด “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” และน่าจะเป็นเครื่องมือหนึ่งในการจัดการกับปัญหาเหล่านี้ได้อย่างยั่งยืน จากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นถึงวิสัยทัศน์ (Knowledge Vision) ของผู้นำชุมชนในการนำความรู้ตามแนวประเพณีมาแก้ไขปัญหาต่างๆ

2) **กลไกในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน** จากการปรับตัวทางด้านพื้นที่อยู่อาศัยและทางการเกษตร ซึ่งได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานราชการ คือ กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้คัดเลือก พระติบุญทา พฤษาฉิมพลี ให้เป็น “หมอดินอาสา” เข้าร่วม

โครงการและช่วยเหลืองบประมาณในการก่อตั้ง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ทำให้เป็นเสมือนจุดศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการศึกษา ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นขั้นตอน ทั้งแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทดลอง นำไปใช้ และกลับมาถ่ายทอด ในกลุ่มผู้นำชุมชนและผู้สนใจ

3) กระบวนการจากวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ภาคเหนือ ทำให้ผู้นำชุมชนเกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing) และทำงานตามขั้นตอนตามองค์ประกอบหลักของการจัดตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการทบทวนพื้นฐานของชุมชน ค้นหาศักยภาพของชุมชน เพื่อกำหนดทิศทางการท่องเที่ยวของตน และจัดตั้งการท่องเที่ยวตามองค์ประกอบหลัก ซึ่งขั้นตอนต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งสิ้น เพราะทุกขั้นตอนที่เกิดขึ้นจะต้องปฏิบัติด้วยตัวเอง มีการลงมิต่วมกัน และเน้นพัฒนาคนในชุมชนเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งสามารถอธิบายได้ผลการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและนักวิจัยท้องถิ่น เช่น

“... ก่อนหน้า สกว.เข้ามา เราก็พยายามที่จะปรับตัว เรียนรู้กับสิ่งที่เกิดขึ้น จากทุนเดิมที่มีประกอบกับกับผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทำให้ได้พัฒนาตัวเอง มีความภูมิใจ ค้นพบองค์ความรู้หลายด้านในชุมชนและส่งผลให้กลายเป็นการท่องเที่ยวโดยชุมชน...” (พระดีกรฤทธิ ดุเจโต๊ะ, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2551)

“เมื่อก่อนพี่ไม่กล้าพูดเลยนะ อายมาก ไม่ว่าจะไปกับนักท่องเที่ยวหรือในการเข้าร่วมประชุมต่างๆ...แต่เดี๋ยวนี้เหวอ สบายมาก ชอบที่จะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ไม่อายแล้ว” (บัวผัน โหม่โพเสเด, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2551) เป็นต้น

4) ผู้นำชุมชนสามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ โดยการรวบรวมองค์ความรู้ (Knowledge Assets) ที่ได้จากกระบวนการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นและจัดเก็บเป็นรายงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น รวมถึงผลผลิตที่ได้จากเวทีเรียนรู้ชุมชนที่จัดขึ้น เช่น การรวบรวม “ทา” การจัดระบบ “ปฏิทินวิถีชีวิต” เพื่อเป็นเข็มทิศในการถ่ายทอดองค์ความรู้ รวมถึงการวางแผนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งถือว่าการรวบรวมองค์ความรู้ที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่เกิดขึ้นจากคนในท้องถิ่น และจากเวทีเรียนรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่จัดขึ้นเป็นครั้งแรกในชุมชน ถือเป็นนวัตกรรม (Innovation) ของชุมชนที่เกิดขึ้น โดยผู้นำชุมชน เพื่อชุมชนอย่างแท้จริง

5) ผู้นำชุมชนนำความรู้มาใช้อย่างมีจุดยืน จากผลการศึกษาค้นคว้าองค์ประกอบหลักของการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทั้ง 4 ด้าน รวมถึงขีดความสามารถในการรองรับ แสดงให้เห็นถึงจุดยืนทางการเปิดรับการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งได้เป็นเครื่องพิสูจน์ถึงความสำเร็จในการจัดตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนตามวัตถุประสงค์หลัก คือ การปกป้องทรัพยากรวัฒนธรรมของตน

สอดคล้องกับ จุดมุ่งหมายหลักของการท่องเที่ยวโดยชุมชนในบริบทของพื้นที่ที่เป็นแหล่งทรัพยากรอันหลากหลายของชุมชนที่เป็นการผสมผสานจุดมุ่งหมายของการอนุรักษ์ เน้นการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในพื้นที่ ซึ่งแตกต่างจาก อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่เป็นกรณีตัวอย่างของความล้มเหลวในเรื่องการบูรณาการชุมชนและสร้างจิตสำนึกท้องถิ่นระหว่างชุมชน และการสร้างสำนึกท้องถิ่นระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายทำให้ อำเภอปาย อ่อนแอ โดยการเชิญชวนนักลงทุนต่างถิ่นเข้ามาทำลายทรัพยากรท่องเที่ยว ในขณะที่ใน รัฐโยมิติตัน ของประเทศญี่ปุ่นสร้างความเข้มแข็งให้กับคนท้องถิ่นและบูรณาการภายในชุมชนได้สำเร็จ (ดวงใจ หล่อธนาวิชย์, 2550) ซึ่งตรงกับจุดยืนของผู้นำชุมชนในการก่อตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน สามารถจัดการท่องเที่ยวได้ แต่อาจจะมีแนวโน้มไม่ยั่งยืนถ้าไม่มีการจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมของตน การท่องเที่ยวอาจจะเปลี่ยนรูปแบบเป็นอย่างกรณีของ อำเภอปาย ก็เป็นไปได้

6) มีผู้นำชุมชนที่ริเริ่มนำเปลี่ยน (Agents of Change) จากการกลับมาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของเยาวชนรุ่นที่ 5 และจากการแสดงความต้องการในการการจัดเวทีเรียนรู้ โดยผู้นำชุมชนได้พยายามหาช่องทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ส่งผลให้เกิด “คุณกิจ” ที่พร้อมจะเป็นผู้ริเริ่มนำเปลี่ยน แสดงให้เห็นถึง ความมีใจ หรือ “จิตปฏิบัติ” ซึ่งสามารถเป็นต้นแบบที่ดีให้กับเยาวชนในชุมชนได้ ถ้านำผลผลิตที่ได้จากเวทีเรียนรู้ไปปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

5.2.2 ปัจจัยสนับสนุนที่ส่งผลให้ชุมชนควรจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมในปัจจุบัน

1) โครงสร้างของสังคมที่เปลี่ยนแปลง เมื่อสภาพการณ์ทางสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งผู้นำชุมชนและปราชญ์ที่ต่างเป็นในรุ่นที่ 3-4 สามารถเก็บเกี่ยวความรู้ภูมิปัญญาในลักษณะความรู้ฝังลึกที่มีอยู่ไว้ได้ จากการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ต่างๆ ของผู้นำชุมชนทำให้เกิดการจัดการความรู้ เช่น จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จากการตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน แต่ก็ไม่อาจต้านกระแสของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องมาจากไปช่องว่างระหว่าง “รุ่น” ส่งผลให้สภาพ “สังคมอ่อนแรง” ดังนั้นปัญหาจึงอยู่ที่ “โอกาส” ในการสร้างพื้นที่เรียนรู้ เพื่อรวมตัวกันระหว่างรุ่นต่อรุ่นได้พบปะ พูดคุย เกิดความรัก ความเข้าใจถึงศักดิ์ศรีทางชาติพันธุ์ของตน

2) การต่อต้านวัฒนธรรมของตนเอง (Reaction of Culture) เมื่อวิถีชีวิตเปลี่ยนไป สืบเนื่องมาจากภาวะที่ครอบงำ (Dominancy) ของความเจริญ ระบบสาธารณูปโภคก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้วัฒนธรรมของชุมชนเปลี่ยนไป เช่น จากตกเย็นคนนั่งล้อมวงคุยกันก็

เปลี่ยนเป็นดูโทรทัศน์ ชาว ละคร เมื่อสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันเริ่มเปลี่ยนไป ซึ่งมีทั้งผลดีและผลเสีย ผลดี เช่น ทำให้มีหอกระจายข่าว และมีแสงไฟที่ใช้ในงานเกษตร เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนต้องอาศัยการจัดการความรู้ทั้งสิ้น นอกจากนี้การยอมรับระบบการศึกษาสมัยใหม่ รวมถึงค่านิยมใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์เช่น ไม่ชอบการเกษตร ชักชวนออกไปทำงานที่อื่น หรือการส่งลูกเรียนในเมือง สิ่งเหล่านี้ย่อมมีผลต่อการปฏิบัติตามคำสอน ความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ส่งผลให้ “วัฒนธรรมเกิดความเสื่อมถอย” และ “ระดับจิตสำนึก” ในการทำความเข้าใจและเห็นความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรมของตนลดลง เมื่อไม่รู้ความหมายไม่เข้าใจคุณค่าของวัฒนธรรมของตน จึงไม่ใส่ใจและการร่วมมือกันเพื่อเสียสละต่อส่วนรวมในแต่ละครั้งก็ลดลง แม้แต่ในเวทีเรียนรู้ชุมชนก็ทำให้ทราบว่า “ระดับจิตสำนึกสาธารณะ” มีความแตกต่าง ทั้งนี้อาจไม่ใช่ทุกคนที่ไม่เข้าใจ ยังคงพบผู้นำชุมชนที่เข้าใจ “มีใจ” พร้อมที่จะร่วมมือ มุ่งมั่นในการกู้วิกฤตเหล่านี้ โดยการนำผลผลิตที่ได้จากเวทีเรียนรู้ไปปรับใช้กับชุมชนอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

3) กระบวนการถ่ายทอดและสืบทอดความรู้ที่อ่อนพลัง เมื่อการถ่ายทอดองค์ความรู้เป็นหน้าที่ของคนรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่น คนรุ่นที่ 5 สืบทอดจากรุ่นที่ 4 ที่เป็นต้นแบบ ในขณะที่เดียวกันคนรุ่นที่ 5 ที่กำลังจะกลายเป็นผู้นำทางประเพณี หรือผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการนี้ไม่สามารถสานต่อองค์ความรู้ และจัดการความรู้เหล่านี้ได้อย่างต่อเนื่องด้วยจากหลากหลายปัจจัยสนับสนุน เช่น “ไม่มีใจ” หรือ “ไม่มีเวลา” ทั้งนี้เป็นเพราะการปรับตัวในการดำเนินชีวิต ของรุ่นที่ 5 และรุ่นที่ 6 มีความยากลำบากมากขึ้น จึงต้องดิ้นรนออกจากพื้นที่ไปทำกินยังพื้นที่ราบ แต่ในขณะที่เดียวกันยังมีคนรุ่นที่ 5 ที่พยายามกลับมาพัฒนาบ้านเกิด มีจิตสำนึกสาธารณะซึ่งเป็นต้นทุนที่ดีสำหรับการเริ่มต้นเพื่อสืบทอดความรู้

ดังนั้นในกระบวนการจัดการความรู้ จึงควรให้ความสำคัญต่อการสร้างพื้นที่ก่อให้เกิดกิจกรรมในชุมชน เปรียบเสมือนการสร้างสะพานเชื่อม ของ “รุ่นต่อรุ่น” ในการค้นหาความรู้ฝังลึก ไปสู่หัวใจคือ การพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เป็นอยู่แบบธรรมชาติ ไม่ใช่การจับบันทึกความรู้เพียงอย่างเดียว ซึ่งผู้นำชุมชนต้องหา “ช่องทาง” ในที่นี้ หมายถึง พื้นที่ ช่วงเวลา วาระโอกาส (กาญจนา แก้วเทพและคณะ, 2549, น.12) ให้เกิดพื้นที่ในกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง ซึ่งสอดคล้องกับ แนวคิด “Ba” (โนนากะ (Nonaka) อ้างถึงใน ยุวนุช ทินนะลักษณ, 2549 น. 225 – 229) คือ การสร้างพื้นที่แห่งการก่อกำเนิด (Originating Ba) เป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนได้มาพบกันและแสดงตนว่าเป็นผู้หนึ่งที่มีเป้าหมายร่วมกับกลุ่ม (Socialization) และพื้นที่แห่งการมีสุนทรียสนทนา (Dialoguing Ba) เป็นพื้นที่แห่งการพูด สนทนา นำความคิดที่แต่ละคนมีอยู่ในตัวออกมาทำให้ผู้อื่นได้รับรู้ เป็นต้น

สิ่งที่สำคัญกว่านั้น คือ การเรียนรู้ด้วย “ใจ” ที่ไปปฏิบัติของผู้นำชุมชน ทั้งต่อการท่องเที่ยวและต่อการรักษาคงไว้ซึ่งทรัพยากรวัฒนธรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญต่อการเปิดรับการท่องเที่ยวโดยชุมชน จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงผู้ที่สืบทอดที่ยังคงสามารถเรียนรู้ได้ดี สิ่งที่ได้ขณะนี้คือ ผู้นำชุมชนรุ่นที่ 4 เป็นต้นแบบและเป็นผู้ผลักดัน โดยการถ่ายทอดปลูกฝังความรู้ภูมิปัญญา รุ่นที่ 7 ขึ้นไป ให้เป็นผู้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ใน ขณะเดียวกันมีหน้าที่ สรรหาคนรุ่นที่ 5 และ 6 โดยเฉพาะผู้นำเยาวชนที่พร้อมจะเป็น “คุณกิจ” ตัวจริง มารับช่วงต่อ โดยเริ่มจากการนำแนวทางการจัดการความรู้และกระบวนการที่ค้นพบจากเวทีเรียนรู้ต่างๆ ไปใช้ให้เหมาะสมกับบริบทชุมชน

5.2.3 แนวโน้มของสภาพปัญหาที่ควรจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม

จากการปรับตัวในวิถีชีวิตชาวป่าภูเขา ส่งผลให้องค์ความรู้ ภูมิปัญญาของชนเผ่า นั้นเปรียบเสมือน “เสื้อผ้าที่กองกระจัดกระจาย” ไม่ได้ถูกจำแนก จัดเก็บ เพื่อหยิบใช้ได้ง่าย บางตัวก็ถูกละเลย บางตัวก็หยิบใช้ด้วยความเคยชิน บางตัวก็ไม่เหมาะสมกับการใช้งาน เปรียบดังองค์ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมต่างๆ ที่ไม่ได้ถูกจัดการให้เกิดกระบวนการหมุนเวียนของเกลียวความรู้ ทำให้ผู้นำชุมชนรุ่นที่ 3-4 เกิดความกังวลใจว่าองค์ความรู้บางอย่างเริ่มจะสูญหาย วัฒนธรรมประเพณีบางอย่างเริ่มผิดเพี้ยน และเมื่อดำเนินการท่องเที่ยวมาระยะหนึ่งหรือเข้าสู่ปีที่ 3 คือ พ.ศ. 2551 เริ่มพบสิ่งบ่งชี้ของสภาพปัญหาภายในชุมชน อภิปรายได้ดังนี้

1) การหมุนเวียนความรู้ และการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม แม้ว่าองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและการดำเนินการท่องเที่ยวโดยชุมชนนี้จะเป็นเครื่องมือที่มาจากกระบวนการจัดการความรู้บนพื้นฐานภูมิปัญญาทรัพยากรและวัฒนธรรม สามารถนำมาพัฒนาประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนก็ตาม แต่ปัจจุบันในขณะที่ชุมชนกำลังประสบปัญหาโครงสร้างทางสังคมที่อ่อนแอ ทั้งยังขาดผู้ที่สานต่อเผยแพร่องค์ความรู้ (Knowledge Assets) ที่ได้รวบรวมจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น รวมถึงองค์ความรู้ที่ได้จากกิจกรรมทางด้านพัฒนาสิ่งแวดล้อมและสังคมให้กับคนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง จึงไม่มีการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เช่น เมื่อมีการทดลอง ถ่ายทอดความรู้ทางด้านการเกษตรเรื่องดินและน้ำ แต่ไม่มีใครนำไปใช้หรือพัฒนาให้เกิดความรู้ ก็จะไม่เกิดผลผลิตในการรักษาคุณภาพดินและน้ำ หรือเรื่องการสืบทอดผู้นำทางประเพณี หรือ “ฮีโร่” ซึ่งเป็นผู้สูงอายุเหลือเพียงไม่กี่คนกำลังจะขาดผู้สานต่ออนาคตเมื่อไม่มีการสืบทอดก็จะไม่มีการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ในที่สุดพิธีกรรมก็จะเริ่มลดเลือนไป

2) **ความหลากหลายและความแตกต่างของสภาพปัญหา** คือ ปัญหาที่เกิดขึ้นในขณะนี้แตกต่างจากแก้ไขเรื่องการปกป้องตัวเองจากกระแสการท่องเที่ยวจากภายนอกที่ผ่านมา เพราะเกิดจากสภาพปัญหาภายในชุมชนเอง ผู้นำชุมชนบางกลุ่มตระหนักถึงสภาพปัญหาที่กำลังเกิดขึ้น ซึ่งความกังวลใจเหล่านี้ส่งสัญญาณที่ดีต่อการแก้ไขและพัฒนา เพราะรู้ว่ากำลังเกิดปัญหาอะไรและพยายามหาหนทางแก้ไข ดังนั้นผู้นำชุมชนต้องจัดการความรู้ทางประเพณี บนฐานกระบวนการจัดการความรู้ที่รองรับสภาพปัญหาใหม่ๆ ตลอดเวลา

3) **การเปลี่ยนแปลงของบทบาทของผู้นำ** ผู้ศึกษาได้เข้าพื้นที่ศึกษาช่วงปีที่ 2 ที่เปิดการท่องเที่ยวทำให้สัมพันธ์กับการดำเนินงานของการท่องเที่ยวในช่วง ปีที่ 2 ถึง ปีที่ 3 พบว่าปัญหาการขาดผู้นำอย่างเป็นทางการ ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกและทัศนคติของชุมชนมากที่สุด โดยเฉพาะ แกนนำหลักทางด้านการท่องเที่ยวไม่สามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากมีภาระกิจหลักนอกพื้นที่ นอกจากนี้ยังไม่มีมีการแลกเปลี่ยนหรือทบทวนการทำงานด้านการท่องเที่ยวระหว่างผู้นำชุมชน และไม่ได้สร้างบุคลากรเพื่อทดแทน ทั้งนี้ตั้งข้อสังเกตได้จากขั้นตอนของการบริหารงานการท่องเที่ยวโดยชุมชนขาดหายไป เช่น ขั้นตอนการประชุมชี้แจงสรุปผลการดำเนินงาน ขั้นตอนในการพัฒนาบุคลากร ขาดการจดบันทึกข้อมูลการทำสถิติการท่องเที่ยว การบริหารการเงิน ทบทวนความก้าวหน้า วิเคราะห์ และสรุปบทเรียนของตนเองด้วยตนเอง ดังนั้นภาระหน้าที่จึงตกอยู่ที่ผู้นำการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพียง 2 คน คือ พระตีสุบอย บรรพพตวนา และพระตีบุญทา พุทธศาสนิกชนเท่านั้น

4) **การดำเนินงานเกิดขึ้นกับกลุ่มคนเพียงกลุ่มเดียว** แม้ว่าปัจจุบันมอบหมายให้บริษัทตัวแทนจำหน่ายที่เป็นผู้จัดการรับนักท่องเที่ยวเพียงบริษัทเดียว ซึ่งเป็นตัวแทนที่ผู้นำชุมชนเชื่อถือไว้วางใจและให้สิทธิผูกขาดในการดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน เก็บข้อมูลสถิติประชาสัมพันธ์ ด้วยจุดยืนที่เข้มแข็งของตนก็ตาม ในระยะเริ่มแรกนั้นจะเป็นผลดีสำหรับการบริหารงาน แต่ในอนาคตถ้าไม่มีแกนนำและบริษัทตัวแทนจำหน่ายที่เข้าใจจุดยืนของการเปิดรับการท่องเที่ยวโดยชุมชนดังเช่นที่มีอยู่ก็มีแนวโน้มว่า บ้านผาหมอนอาจจะต้องประสบปัญหา ซึ่งในผลการศึกษาข้อมูลด้านการจัดการท่องเที่ยว พบว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนจะเน้นการท่องเที่ยวแบบศึกษาเรียนรู้ แต่นักท่องเที่ยวที่ปรากฏในปีที่ 3 จะเป็นนักท่องเที่ยวเพียงกลุ่มเดียว คือชาวต่างประเทศ และส่วนใหญ่เป็นชาวฝรั่งเศสเท่านั้น

ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่า บริษัทตัวแทนเพียงบริษัทเดียวนี้อาจมีความคุ้นเคยกับผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนเป็นอย่างดี ผ่านการประสานงานจากผู้นำการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่สามารถสื่อสารภาษาต่างประเทศได้ ประกอบกับช่วงพัฒนารูปแบบบ้านพักนักท่องเที่ยว บริษัทตัวแทนนี้ได้ให้

ความร่วมมือและนำนักท่องเที่ยวที่มีคุณภาพให้กับชุมชน โดยยอมรับเงื่อนไข กฎระเบียบของการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อชุมชน และผู้นำชุมชนให้ความนับถือไว้วางใจเป็นอย่างมาก จากการสอบถามข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับการจัดการรายได้ที่ได้จากบริษัทตัวแทนนี้พบว่า ผู้นำการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นผู้จัดการทั้งหมด ทั้งนี้กำลังจะเกิดแนวโน้มของสภาพปัญหาการเงินอีกด้วย

ดังนั้น บทบาทหน้าที่ของผู้นำชุมชนควรต้องเร่งสร้างความเข้มแข็งทางด้านการบริหารจัดการพัฒนาบุคลากร เพื่อทดแทนพร้อมกับจัดการองค์ความรู้ทางทรัพยากรและวัฒนธรรมภายในชุมชนในเวลาเดียวกัน และเห็นถึงความจำเป็นที่จะทำการแก้ไขในทันทีทันใด (Unfelt Needs) อย่างต่อเนื่อง เพราะสิ่งที่กำลังเป็นปัญหานี้เป็นองค์ประกอบสำคัญของโครงสร้างทางสังคมที่จะส่งผลต่อโครงสร้างทางกายภาพ และการเปิดรับการท่องเที่ยว แม้ว่าปัจจุบันจะพอใจกับผลของการท่องเที่ยวที่เป็นอยู่ แต่จะต้องเร่งให้ความรู้แนะนำให้เห็นคุณโทษของสิ่งเหล่านั้น เพื่อให้คนในชุมชนยอมรับว่าเป็นความต้องการที่จำเป็นที่สุด หรือให้เกิดความต้องการอย่างแท้จริง (Felt Need) จึงจะได้รับความร่วมมือ ร่วมแรงร่วมใจในการแก้ปัญหา ทั้งนี้การแก้ไขปัญหาเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยมีการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อนเรื่องจิตวิญญาณของชุมชนในการสัมพันธ์กันภายในชุมชนต่อการดูแลทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งเป็นมรดกของรุ่นลูกหลาน

ทั้งนี้ รวมถึงการคงไว้ซึ่งช่วงชั้นโอกาสด้านนันทนาการ (Recreation Opportunity Spectrum: ROS) อย่างต่อเนื่องและควรรักษารูปแบบจุดยืนตามขีดความสามารถในการรองรับได้ที่มีอยู่ ตามลักษณะของการกำหนดช่วงชั้นโอกาสด้านนันทนาการ ซึ่งสภาวะการณ์ของโครงสร้างทางกายภาพและสังคมวัฒนธรรมในการเปิดรับการท่องเที่ยวของบ้านผาหมอน ตรงกับลักษณะพื้นที่ธรรมชาติสันโดษ (Primitive areas) (ส่วนศึกษาและวิจัย อุทยานแห่งชาติ, 2552, บทที่ 4 น.5) หมายถึง บ้านผาหมอนเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ตั้งอยู่ห่างไกลที่ยังคงสภาพความเป็นธรรมชาติหรือภูมิทัศน์ดั้งเดิมอย่างสมบูรณ์ มีปริมาณการท่องเที่ยวเบาบาง เนื่องจากการเข้าถึงกระทำได้ยากลำบาก ปრაการร่องรอยของผลกระทบจากกิจกรรมการใช้ประโยชน์น้อย และการควบคุม การจัดการนักท่องเที่ยว ตลอดจนการพัฒนาต่างๆ เหมาะสำหรับกิจกรรมนันทนาการที่เน้นการสัมผัสและศึกษาเรียนรู้จากธรรมชาติอย่างแท้จริง เช่น การเดินป่า (Hiking) การศึกษาธรรมชาติ (Nature study) รวมถึงกิจกรรมดูนก (Bird watching) และส่องสัตว์ (Wildlife viewing) การพักผ่อนแบบ Wilderness camping และการพักผ่อนในบรรยากาศที่สงบ (Relaxing) ประสบการณ์นันทนาการที่ผู้มาเยือนจะได้รับจากแหล่งท่องเที่ยวประเภทนี้ ได้แก่ ความสงบวิเวกที่มีเพียงเสียงจาก

ธรรมชาติ การได้หลีกเลี่ยงจากความวุ่นวายในสังคม การได้สัมผัสเรียนรู้พฤติกรรมของธรรมชาติ อย่างใกล้ชิด การได้ใช้พลังกำลังกายและการพึ่งพาตนเองในการประกอบกิจกรรม ตลอดจนการได้ แสดงออกซึ่งความเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งทั้งหมดนี้เหมาะสมและตรงกับจุดยืนของวัตถุประสงค์ และ ซืดความสามารถในการรองรับได้ต่อการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอนในปัจจุบันมากที่สุด

5.2.4 เวทีเรียนรู้ชุมชนกับการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนด้านการจัดการความรู้

เพื่อหาความชัดเจนของปัญหาและร่วมหาแนวทางการจัดการความรู้ ผู้นำชุมชนจึง ได้กำหนดให้มี “เวทีเรียนรู้ชุมชน” ขึ้น เป็นการร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งเป็นหัวใจในกระบวนการ จัดการความรู้ ทั้งนี้ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ในการตัดสินใจ วางแผนการดำเนินงานใน ลักษณะ ค่อยเป็นค่อยไป ร่วมกันสังเคราะห์ข้อมูลไปในเชิงการวิพากษ์ (Dialectic) และด้วยวิถี การศึกษาลักษณะข้างต้นเช่นนี้ ข้อมูลที่ได้จึงมีความชัดเจน สะท้อนความคิดอ่านตลอดจนนิสัยใจ คอของผู้นำชุมชน สะท้อนความต้องการและแบบแผนในการดำเนินชีวิต โดยมีเป้าหมายหลัก สำคัญคือ ผู้นำชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนกระบวนการเหล่านี้ด้วยตัวเอง มีบทบาทหน้าที่เป็น “คุณกิจ” และ “คุณอำนวย” อภิปรายข้อมูลที่ได้จากกระบวนการจัดการความรู้ของผู้นำชุมชนในเวทีเรียนรู้ชุมชน ดังนี้

1) ผู้นำชุมชนค้นพบ “เป้าหมาย” ที่ชัดเจน เกิดความรู้ ความเข้าใจในการจัดการ ความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของตนเพิ่มมากขึ้น รวมถึงได้ผลผลิตจากกระบวนการ นำไปสู่การ วางแนวทางจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมได้

2) เกิดการพัฒนาทักษะให้แก่ผู้นำชุมชน ได้เรียนรู้เห็นสิ่งแปลกใหม่ ซึ่งจะนำไปสู่การ เปลี่ยนแปลงเจตคติ มีวิสัยทัศน์ที่กว้างขึ้น และเกิด “คุณกิจ” ตัวจริงที่จะเป็นผู้ริเริ่มนำแนวทาง จัดการความรู้และองค์ความรู้ใหม่ไปใช้ด้วย “ปัญญาปฏิบัติ” เกิด “จิตปฏิบัติ” และมีความ รับผิดชอบต่อส่วนร่วมเพิ่มขึ้น

3) เกิดแรงจูงใจ สร้างสรรค์ผลงาน เกิดความกระตือรือร้นในการนำผลผลิตที่ได้จาก เวทีเรียนรู้ชุมชนไปใช้ให้เกิดพื้นที่ในการจัดการความรู้ เช่น “การตั้งชมรม” หรือ “รื้อฟื้นศูนย์การ เรียนรู้ของชุมชน” ให้เป็นสถานที่รวบรวม พบปะแลกเปลี่ยนความรู้ รวมถึงสร้างช่องทางนำ “ปฏิทิน วิถีชีวิต” และ “ทา” ไปใช้เพื่อพัฒนาชุมชนต่อไป

4) สามารถแสวงหาความรู้ (Knowledge Creation and Acquisition) เห็นความสำคัญ และมีความต้องการรวบรวมองค์ความรู้ต่างๆ เช่น งานวิจัยเกี่ยวกับ “ทา” ที่ได้แลกเปลี่ยนไว้

เอกสารงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น รวมถึงเอกสารด้านการท่องเที่ยว ใบบลิวประชาสัมพันธ์ของการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่เคยผลิตไว้ ทั้งนี้ได้วางแผนติดตามกลับมาไว้ในชุมชน

5) การจัดเวทีเรียนรู้ชุมชน โดยเปิดโอกาสให้มาพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในวงกว้าง ก่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างผู้นำชุมชน สร้างความเข้าใจ และลดความขัดแย้งเกิดความสามัคคีเพิ่มมากขึ้น และสามารถนำผลที่ได้ไปใช้ขยายผลสู่ระดับชุมชน

6) สามารถจัดทัศนคติที่ไม่พึงประสงค์เกี่ยวกับคนภายนอก ผู้วิจัยอื่นๆ ที่ผ่านมาให้กลายเป็นบวกได้ เช่น จากการศึกษาได้รวบรวมนำความรู้ที่ได้จากเวทีเรียนรู้พร้อมแนวทางในการปฏิบัติส่งคืนให้ชุมชน และการประพุดิตนในระหว่างดำเนินงานในภาคสนามตามหลักจรรยาบรรณ ด้วยความมุ่งมั่น อดทน และตั้งใจ ทำให้ผู้นำชุมชนทุกคนยอมรับ ส่งผลให้เกิดทัศนคติด้านบวกได้

7) “เวทีเรียนรู้” สามารถประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือหนึ่ง ในการกระตุ้นให้ผู้นำชุมชนเกิดกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมด้วยตนเอง และสำรวจสภาพปัญหา รวมถึงส่งเสริมให้ผู้นำชุมชนเกิดการทบทวนการจัดการความรู้ที่มีอยู่ เข้าถึงปัญหา ค้นพบเป้าหมายของการจัดการความรู้อย่างชัดเจน และค้นพบศักยภาพของตน เพื่อกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาแบบองค์รวม จนถึงการพัฒนาให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ได้เป็นอย่างดี

จากเวทีเรียนรู้ต่างๆ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างผู้นำอย่างเป็นทางการ และผู้นำการท่องเที่ยวโดยชุมชน รวมถึงตัวแทนจากสถานศึกษา ซึ่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้นี้เป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการจัดการความรู้ หากแต่ยังมีได้นำผลหรือแนวทางการจัดการที่ได้ไปใช้อย่างเป็นทางการ แต่สามารถพัฒนาศักยภาพของผู้นำสู่ “องค์กรการเรียนรู้” ผู้นำชุมชนได้เรียนรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของตน สามารถวิพากษ์ แยกเหตุผลของปัญหาต่างๆ ซึ่งพัฒนาขึ้นจากฐานความเข้าใจธรรมชาติของตนเอง รวมทั้งสามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้และเรียนรู้แนวทางการปฏิบัติ มาใช้แสวงหาความรู้ (Knowledge Creation and Acquisition) จากข้อมูลที่มีอยู่ในอดีต เช่น งานวิจัยที่เคยรวบรวม “ทา” ไว้ หรือจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเล่มสมบูรณ์ ทราบความสำคัญการรวมข้อมูลองค์ความรู้สารสนเทศมาใช้ รวมถึงค้นหา “พื้นที่เรียนรู้เสมือน” ในการดำเนินกิจกรรมรวมถึงเป็นที่จัดเก็บได้

จากผลการศึกษาจะเห็นได้ว่า คน กระบวนการ และทรัพยากรวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์ที่คนจะต้องเคลื่อนกระบวนการด้วยใจที่ใฝ่รู้ และมีความเป็นเจ้าของร่วมกัน ก่อให้เกิดความสำเร็จในการจัดการความรู้ได้ บทบาทหน้าที่ผู้นำชุมชนในเวทีเรียนรู้ต่างๆ จึงเป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นความสำเร็จของ “คุณกิจ” แม้ “กระบวนการ” การจัดการความรู้ในเวที

เรียนรู้ต่างๆจะได้ “ผลลัพธ์” ที่อาจไม่ใช่ข้อสรุปจากเวทีเรียนรู้ที่ว่าไปตามกัน แต่จากกระบวนการ ผู้นำชุมชนสามารถสร้างพลังในการเป็น “คุณกิจ” ให้มีความรู้สึกเป็นเจ้าของมีส่วนร่วม และเมื่อผ่านเวที “ตลาดนัดองค์ความรู้” จนถึงเวทีสุดท้ายทำให้ “คุณกิจ” รู้สึกว่าแนวทางที่ได้นี้เป็นแผนของตนจากความต้องการของตน สรุปได้ว่า แม้ผลลัพธ์ที่เป็นตัวแนวทางที่เป็นรูปธรรมอาจจะเหมือนกับที่อื่นซึ่งที่ไหนก็ทำได้ แต่กระบวนการหรือเครื่องมือในการศึกษาที่แตกต่างกันนี้ทำให้ได้ผลลัพธ์ของความรู้สึก ความเป็นเจ้าของ อารมณ์ความรู้สึกร่วมที่อาจจับต้องไม่ได้

ทั้งนี้ ผู้นำชุมชนให้ความร่วมมือเห็นความสำคัญ “จัดเวทีเรียนรู้” อย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งมีฐานมาจากความมีน้ำใจ มีเมตตา เอื้ออาทร ส่งผลให้สามารถตั้งรับกับสิ่งต่างๆ ได้ดี เช่น ในช่วงที่การดำเนินการศึกษาต้องหยุดชะงัก เนื่องจากการปรับเปลี่ยนตัว “คุณอำนวย” แต่ผู้นำที่เป็น “คุณกิจ” สามารถระคับประคองให้ชุมชนร่วมมือในการจัดเวที “ตลาดนัดองค์ความรู้” และ “เวทีสรุปทบทวน” ขึ้น เมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการจัดการความรู้ในเวทีสุดท้าย จึงพบ “คุณกิจ” ตัวจริงที่เป็นนักปฏิบัติ เป็นผู้ที่มีความสามารถ แม้มีความรู้ที่แตกต่างกันแต่มีเป้าหมายไปในทิศทางเดียวกันพร้อมที่จะเรียนรู้ได้ตลอดเวลา ที่สำคัญสามารถเป็นต้นแบบที่ดีและเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อน แนวทางการจัดการความรู้ที่ได้ไปสู่การปฏิบัติ ดังนั้นทุกเวทีเรียนรู้ จะเป็นตัวคัดกรอง “คุณกิจ” ตัวจริงที่มีความตั้งใจใฝ่รู้และปฏิบัติ สามารถอภิปรายผลเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาดังนี้

1) เวทีเรียนรู้เป็นต้นแบบของกระบวนการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม สามารถดึงข้อมูลที่กระจัดกระจายที่มีอยู่ในทักษะความชำนาญของแต่ละบุคคลที่เป็นความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ออกมารวบรวมเรียบเรียงได้อย่างเป็นระบบ (Collective Knowledge)

2) บรรยากาศในเวทีเรียนรู้ ที่มีความกระชับสั้นๆ เรียบง่าย โดยใช้ภาษาที่เป็นกันเอง ในเวทีเรียนรู้นี้ ทำให้ผู้นำชุมชนและผู้ร่วมงานต่างมีความสนใจเป็นอย่างมาก โดยสังเกตจากสีหน้า และแววตา ท่าทางที่มีความกระตือรือร้น ตอบสนอง “เรื่องเล่า” และจากการดูภาพจากเครื่องฉาย นอกจากนี้ วิธีการในการกระตุ้น ด้วยการใช้สื่อ เช่น การฉายภาพจริงเพื่อจุดประกายการพูดคุย และเพื่อให้เกิดจินตนาการ ความคาดหวัง นำไปสู่การนำไปใช้ โดยการจัดหาสื่อที่เหมาะสมมาเป็นแบบอย่าง ผู้นำชุมชนต้องการต้องการ เช่น ในเวทีสุดท้าย ได้นำตัวอย่างใบปลิวด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ที่เน้นกิจกรรมการเรียนรู้ ตัวอย่างใบปลิวด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่มีทรัพยากรวัฒนธรรมโดดเด่น และ สรุปรูปแบบ “ปฏิทินวิถีชีวิต” และรวบรวมองค์ความรู้จากเวทีเรียนรู้ที่ผ่านมา ร่างเป็นแนวทางการจัดการความรู้ เป็นต้น

3) การ “เล่าเรื่อง” ของผู้นำชุมชน หรือ “เรื่องเล่า” ของวิทยากรในเวทีเรียนรู้และจากการสัมภาษณ์ ทำให้พบว่า วิธีการเล่าเรื่อง สามารถช่วยให้ผู้นำชุมชนถ่ายทอดองค์ความรู้ต่างๆ ตามความชำนาญของตนออกมาได้อย่างมีชีวิตชีวา และมีการโต้ตอบแสดงความคิดเห็นระหว่างผู้นำชุมชนด้วยกันอย่างเป็นธรรมชาติ ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ขึ้น รวมถึงเกิดทักษะในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเป็นการเปิดโอกาสให้คนที่ไม่เคยพูดได้พูดบ้าง การชวนคุยนี้ทำให้มีจุดสนใจร่วมกันและเผยแพร่เรื่องเล่าออกมา ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันภายในกลุ่มจนถึงคนนอกกลุ่ม และเกิดบรรยากาศที่ดีในวงสนทนา

4) ความแตกต่างกันในระดับความรู้ของผู้นำชุมชน ไม่ใช่ปัญหาที่จะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำกันเอง แต่ตรงกันข้ามบางประเด็นที่ขัดแย้งจะนำมาซึ่งข้อเท็จจริงได้สังเกตได้จากเวทีเรียนรู้ที่ 1 เมื่อทราบว่าผลการสัมภาษณ์มีความแตกต่างจากความคิดของตน จึงมีการวิพากษ์ วิจารณ์ เพื่อทบทวนค้นหาความจริงและสรุปให้เกิดประเด็นที่ชัดเจนขึ้น

5) เวทีเรียนรู้ชุมชน สามารถปรับผู้นำชุมชนจากกระบวนการธรรมชาติ หรือตามแนวประเพณี (Traditional Knowledge) โดยเพิ่มการจัดการความรู้ (Knowledge Management) เข้าไป ก่อให้เกิดพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชน การยกระดับความรู้ เวทีเรียนรู้เหล่านี้จึงเป็นต้นแบบกิจกรรมการจัดการความรู้ เกิดเป็นกระบวนการสร้างสรรค์ เพื่อถ่ายทอดความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม เกิดการพัฒนาค้นหาเครื่องมือในการจัดการความรู้ เช่น “ทา” ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำทางวาทกรรม และการทำปฏิทินวิถีชีวิต ชนเผ่าปกากะญอ ซึ่งไม่เคยปรากฏในชุมชน จึงจัดได้ว่า กระบวนการเหล่านี้ เป็น “นวัตกรรม” (Innovation) ทางด้านการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน

5.2.5 เป้าหมายในการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมสำหรับผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน

เมื่อผู้นำชุมชนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการจัดการความรู้ ดังนั้นลักษณะบุคลิกภาพและความรู้ของผู้นำชุมชนจึงมีผลต่อการจัดการความรู้นั้นๆ ที่ทำให้เปลี่ยนแปลงในระดับก้าวหน้าได้ เพราะการจัดการความรู้หรือทำกิจกรรมใดๆ ของผู้นำในชุมชนย่อมมีผลต่อการถ่ายทอดและสืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญาต่างๆ ที่เป็นทั้งผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สำคัญและเป็นทรัพยากรวัฒนธรรม (Culture Resource) ประเภทหนึ่งที่ผู้นำชุมชนสามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ทางการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนได้

เครื่องมือที่จะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมอีกทางหนึ่ง คือ การจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม โดยการจัดพื้นที่เสมือนในการเรียนรู้ ที่เป็นกลไกในการจัด

ระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งเหนือธรรมชาติ ในระดับ ปัจเจก ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน ในอยู่ในสภาวะปกติเป็นธรรมชาติและสมดุลอยู่เสมอ สามารถนำเสนอเป้าหมายในการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม ได้ดังนี้

1) เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชน ในการนำชุมชนไปสู่การดูแลรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรวัฒนธรรม โดยให้มีความสมดุลกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และสอดคล้องกับทุนทางทรัพยากรวัฒนธรรมในการท่องเที่ยวโดยชุมชนของตนในปัจจุบัน

2) เพื่อก่อให้เกิดพื้นที่ในการรวมตัวกันของคนในชุมชน ที่นอกเหนือจาก ประเพณีและพิธีกรรม พื้นที่และกิจกรรมจะเป็นตัวกระตุ้นส่งเสริมให้ชุมชนเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยเฉพาะเยาวชนและหนุ่มสาวได้เข้าใจ เห็นคุณค่า ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน ให้กลับฟื้นคืนสภาพได้ในระยะยาว

3) เพื่อเป็นเครื่องมือการเผยแพร่ให้ข้อมูลองค์ความรู้ทางด้านทรัพยากรวัฒนธรรมที่ถูกต้อง ส่งผลดีต่อการสื่อสารทั้งในชุมชนและนักท่องเที่ยว

4) เพื่อเป็นต้นแบบในกระบวนการจัดการความรู้ สามารถส่งเสริมและพัฒนาไปสู่การสร้างบุคลากรที่จะสืบทอดเป็นผู้นำชุมชนรุ่นต่อไปได้ในอนาคต

5.3 ปัญหาและอุปสรรค

เนื่องจากผู้ศึกษาไม่ใช่ “คนใน” พื้นที่ศึกษา และมีความแตกต่างทางด้านภาษาจึงทำให้ใช้เวลาในการศึกษาข้อมูลพื้นฐานชุมชนเพื่อทำความเข้าใจสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นค่อนข้างมาก ต้องอาศัยความถ่อมลึกและความร่วมมือของผู้นำชุมชน รวมถึงทำให้เกิดการยอมรับในขณะที่ชุมชนมีปัญหาภายในที่ไม่ทราบมาก่อน เช่น ไม่ชอบนักวิจัย ซึ่งเป็นผลมาจากการเข้ามาในพื้นที่ของนักวิจัยรุ่นก่อนๆ ดังนั้นการสำรวจโดยการแฝงตัวแบบธรรมชาติไม่เปิดเผยฐานะที่ชัดเจนจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง อุปสรรคที่พบมีดังนี้

1) ตัวแปรที่ควบคุมไม่ได้ เช่น ผู้มีบทบาทเป็น “คุณอำนวย” ไม่สามารถร่วมกระบวนการจัดการความรู้ได้ต่อเนื่อง สิ่งนี้ทำให้มีผลความรู้สึกต่อคนในชุมชนและผู้นำชุมชนเป็นอย่างมาก ดังนั้นการแก้ไขปัญหาต่างๆ ต้องใช้ความพยายามและอดทนเริ่มต้นใหม่ เพื่อให้การศึกษาสำเร็จลุล่วงไปได้

2) ระยะทางและความห่างไกลในพื้นที่ศึกษาที่ต้องใช้ระยะเวลาในการเดินทางและมีความสมบุกสมบัน จึงต้องมีการเตรียมตัวและวางแผนการเดินทาง รวมถึงจัดสรรงบประมาณอย่างดี

3) การเก็บข้อมูลจากการสังเกตการณ์ สัมภาษณ์ บทสนทนา ข้อมูลที่แลกเปลี่ยนจากเวทีเรียนรู้เหล่านี้ มีรายละเอียดค่อนข้างมากและใช้เวลานาน ต้องหมั่นบันทึกและวิเคราะห์รวบรวม จัดหมวดหมู่ข้อมูลให้เป็นระบบอย่างสม่ำเสมอ เพราะหากสะสมข้อมูลไว้มากและทิ้งเวลานานอาจทำให้ข้อมูลไม่ชัดเจน หรือสูญหาย

4) การบันทึกข้อมูลด้วยระบบบันทึกเสียง ควรมีการตรวจสอบเครื่องบันทึกเสียงก่อนการสัมภาษณ์และหลังการสัมภาษณ์ ที่ต้องใช้เวลาพอสมควร หรือควรมีเครื่องบันทึกเสียงสำรองไว้เสมอ ในกรณีที่ต้องเดินทางไปสัมภาษณ์ทั้งวัน ซึ่งการสัมภาษณ์ในชุมชนบ้านผาหมอน ต้องขึ้นเขาด้วยการเดินเท้าไปตามบ้านของผู้นำชุมชน เมื่อเครื่องบันทึกเสียงมีปัญหาก็สามารถใช้เครื่องบันทึกสำรองได้

5.4 ข้อเสนอแนะ

5.4.1 ข้อเสนอแนะทั่วไป

1) การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนทุกชุมชน ต้องทำบนพื้นฐานองค์ความรู้ตามแนวประเพณี คือ ใช้วัฒนธรรมบริหารวัฒนธรรม และให้มีความสมดุลระหว่างการพัฒนาในด้านอื่นๆ

2) ชุมชนบ้านผาหมอน มีจุดแข็งทางด้านทรัพยากรและวัฒนธรรม ควรมีการพัฒนาด้านนักสื่อความหมายท้องถิ่นที่เป็นชนเผ่าปกากะญอ อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งจะช่วยยกระดับคุณค่าทางภูมิปัญญาชุมชนได้

3) ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีพี่เลี้ยงหรือองค์กรที่สามารถแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างสิ่งที่ชุมชนสมควรที่จะเรียนรู้ และนำมาพัฒนาชุมชนได้ เพราะการเปลี่ยนแปลงนั้นไม่มีอันสิ้นสุด ดังนั้นการพัฒนานั้นต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

4) การปรับปรุงคุณภาพของการนำเที่ยวควรอาศัยความร่วมมือจาก ชุมชน เครือข่ายการท่องเที่ยว และนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ และองค์กรด้านการท่องเที่ยว บริษัทตัวแทนจำหน่ายด้วยจุดยืนซึ่งเป็นจุดแข็งที่ตั้งไว้อย่างสมดุล

5) ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน ควรเร่งจัดทำข้อมูลพื้นฐานของชนเผ่าปกากะญอ เพื่อประชาสัมพันธ์ สร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง จัดทำข้อมูลพื้นฐานด้านการท่องเที่ยว สร้างความเข้าใจด้าน โปรแกรมการท่องเที่ยวที่ไม่ทำลายทรัพยากรวัฒนธรรม และจัดทำข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับ ทรัพยากรวัฒนธรรมของคนที่ได้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ไว้สำหรับนักท่องเที่ยวเชิงศึกษาเรียนรู้ และกำหนดราคาที่เป็นมาตรฐานและยุติธรรม ทั้งแก่ชุมชน นักท่องเที่ยว และบริษัทตัวแทน อย่างมีแบบแผนและโปร่งใส

6) ผู้นำชุมชนควรเริ่มแผนงานตามผลผลิตจากเวทีเรียนรู้ รวมถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จากหน่วยงานในระดับชุมชน เช่น โรงเรียนนิคมไพรผาหมอน ที่มีความตั้งใจที่จะผลักดันให้เกิด “หลักสูตรท้องถิ่น” ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมในระดับชุมชน และควรส่งเสริมสินค้า หัตถกรรม ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ให้แก่กลุ่มแม่บ้าน

7) ผู้นำชุมชนควรจัดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส และปราชญ์ ชุมชนด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อรื้อฟื้นกำหนดรูปแบบวัฒนธรรม ประเพณีให้ถูกต้องตามแบบแผน รวมทั้งมีการสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแก่นแท้ของวัฒนธรรม ประเพณีของตนแก่คนในท้องถิ่นอย่างสม่ำเสมอ

8) ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอนควรกำหนดพันธกิจในการจัดการความรู้ทางทรัพยากร วัฒนธรรมให้มุ่งเน้นภายในชุมชน โดยเฝ้าระวังปัญหาจากภายนอก ทบทวนตัวเองอยู่เสมอ เน้น การฟื้นฟูและนำมาใช้อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดการพัฒนาชุมชนพร้อมไปกับการพัฒนาการท่องเที่ยวได้อย่างยั่งยืน

9) ชุมชนบ้านผาหมอน ควรเตรียมตัวตั้งรับปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยมีการ รวมตัวกันอย่างเข้มแข็งเพื่อให้มีการต่อรองป้องกันอำนาจอื่น ๆ จากภายนอก ควบคุมดูแลสมาชิก ในชุมชนให้อยู่ภายใต้ การเคารพ กฎระเบียบ นอกจากนี้สิ่งที่ควรพึงระวัง เช่น การแลกเปลี่ยน วัฒนธรรมกับบุคคลภายนอก การล่อลวง การเลือนไหลของทรัพยากรมนุษย์โดยเฉพาะเยาวชน ปัญหายาเสพติด การควบคุมปริมาณและคุณภาพของนักท่องเที่ยว การเปลี่ยนแปลงทาง วัฒนธรรมของครอบครัว ในเรื่องบทบาทของผู้ปกครอง การยอมรับเชื้อเพลิงเพื่อลดความขัดแย้ง และแตกแยก (Conflict) และการต่อต้านวัฒนธรรมของตนเอง (Reaction of Culture)

10) ผู้นำชุมชนบ้านผาหมอน จำเป็นต้องมีบทบาทในการจัดการความรู้เพื่อพัฒนา ตนเองให้เกิดทักษะในการวางแผนพัฒนา มีความสามารถในการจัดการความรู้ ก่อประโยชน์ให้ เกิดต่อตนเองและชุมชน สามารถเป็นบุคคลเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อใช้การตัดสินใจจัดการทุนทาง ทรัพยากรวัฒนธรรม

4.2 ข้อเสนอแนะทางวิชาการ

1) "กระบวนการ" ของการจัดการความรู้ที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Asset) เป็นสิ่งที่สำคัญ ดังนั้นการสร้างบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ ควรเรียนรู้ร่วมกับชุมชนอย่างเป็น "ธรรมชาติ" สิ่งนักวิจัยควรตระหนักถึงคือการเข้าใจบริบทชุมชนอย่างถ่องแท้

2) ในการศึกษาวิจัยแต่ละครั้ง เมื่อมีการสร้างความคาดหวังให้กับชุมชนถึงผลที่จะได้รับ ควรระวังและรับผิดชอบต่อการสร้างความหวังนั้นๆ ด้วยการสร้างความเข้าใจให้ชัดเจนก่อนออกจากพื้นที่

3) การศึกษาครั้งนี้สามารถสร้างความตระหนักให้แก่ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรมป่าไม้ และโครงการหลวง ในการส่งเสริมจัดการความรู้ที่คาบเกี่ยวกับทรัพยากรและวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของชนเผ่าปกากะญอ ว่ามีความแตกต่างจากข้อมูลเดิมหรือวิธีการศึกษาแบบเดิมที่เคยทำมาหรือไม่ มีโอกาสพัฒนากระบวนการจัดการความรู้เหล่านี้ได้ในรูปแบบใด อย่างไร

5) ผลของการศึกษาครั้งนี้เป็นเพียงผลเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่ง ดังนั้นผู้ที่จะมาทำการศึกษาวิจัยต่อ จำเป็นต้องเข้าใจหัวใจของการจัดการความรู้ในชุมชน เมื่อเกิดการหมุนของความรู้ในชุมชน การเปลี่ยนแปลงบุคคล หรือ นโยบายท้องถิ่น ด้วยวิธีการใดก็ตาม นั่นคือกระบวนการที่มีบรรยากาศสอดคล้องกับบริบทพื้นที่ ปัจจัยเหล่านี้สามารถนำมาวิเคราะห์สังเคราะห์ เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์นั้นต่อไป

6) องค์กร หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการกำหนดนโยบายหรือวิธีการศึกษา จำเป็นต้องมีความเข้าใจ บริบททางทรัพยากรวัฒนธรรมของชนเผ่าปกากะญอ อย่างลึกซึ้ง เข้าถึงปัญหาต่างๆ อย่างชัดเจน เพื่อนำไปสู่การวางนโยบายด้านต่างๆ ให้เหมาะสม สมดุลต่อวิถีชีวิตด้านสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ จึงเป็นการพัฒนายั่งยืนอย่างแท้จริง

7) การศึกษาวิจัยครั้งต่อไปในชุมชนผาหมอน ควรมีการศึกษาความสนใจในทรัพยากรวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน (Daily life Cultural Resource) ของรุ่น 6 หรือ เยาวชน เพื่อหาข้อมูลเชิงลึกว่า เกิดกระบวนการจัดการความรู้อย่างไร สามารถรับและสืบทอดได้หรือไม่เพราะเหตุใด และมีวิธีการหรือเครื่องมืออะไรที่สามารถส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของเยาวชนบ้านผาหมอนได้

รายการอ้างอิง

หนังสือและบทความในหนังสือ

กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2544). *แผนการปฏิบัติการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แห่งชาติ*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อัสซา จำกัด.

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. (2549). *ปฐมบทแห่งองค์ความรู้ เรื่องสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข*. กรุงเทพมหานคร: โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข.

กีรติ ยศยิ่งยง. (2549). *การจัดการความรู้ในองค์การ และกรณีศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: มิสเตอร์ก๊อปปี้.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2551). *วัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพมหานคร: นวสาส์นการพิมพ์.

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา. (2528). *คู่มือการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: รุ่งทิพย์การพิมพ์ (1977).

จำนง ทองประเสริฐ. (2527). *วัฒนธรรมไทยภาษาไทย*. กรุงเทพมหานคร: ดวงแก้ว.

ชัญญะ วงษ์วิภาค (2548). *การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

_____. (2551). *การท่องเที่ยววัฒนธรรม*. กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ชัญญะ วงษ์วิภาค และคณะ. (2547). *การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ทิพวรรณ หล่อสุวรรณรัตน์. (2548). *องค์การแห่งการเรียนรู้: จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ*. กรุงเทพมหานคร: แซทไฟร์ ปรินต์ติ้ง.

บดินทร์ วิจารณ์. (2547). *การจัดการความรู้สู่ปัญญาปฏิบัติ*. กรุงเทพมหานคร: เอ็กสปอร์เน็ท.

ประทุม แป้นสุวรรณ. (2522). *จิตวิทยาสังคม (ก.ศ. 322)*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

ประพนธ์ ผาสุขยัต. (2550). *การจัดการความรู้ ฉบับขับเคลื่อน*. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร: ไยใหม่.

- พจนานุกรม (2550). การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน. ใน *คู่มือเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน*. สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. กรุงเทพมหานคร: ศรีเมืองการพิมพ์.
- พรธิดา วิเชียรปัญญา. (2547). *การจัดการความรู้: พื้นฐานและการประยุกต์ใช้*. กรุงเทพมหานคร: เอ็กสปอร์เน็ต.
- พวงผกา คุโรวาท. (2539). *ศิลปะและวัฒนธรรมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์.
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2550). *ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้: แนวคิด เทคนิค และกระบวนการ*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: วี.พี. (1991).
- พัฒน บุนยรัตน์พันธุ์. (2517). *การสร้างพลังชุมชนโดยขบวนการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- มันทนา บัณฑิต และคณะ. (2550). *คู่มือวิทยากร การจัดการความรู้*. นครปฐม: เฟิร์สอาร์ต 7.
- ยงยุทธ์ ตริณูการ. (2545). *ประชาพิจัยและพัฒนาแผนแม่บทสุขภาพชุมชน*. ใน *แผนแม่บทชุมชน: ประชาพิจัยและพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทยการพิมพ์.
- ยศ สันติสมบัติ และคณะ. (2544). *การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ: ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร*. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- ยุวฑูช ทินนะลักษณ์. (2549). *ปริศนาแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่น*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- รัตนา ไตสกุล และคณะ. (2548). *เดินที่ละก้าว กินข้าวที่ละคำ: ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.
- วิจารณ์ พานิช. (2548). *การจัดการความรู้ ฉบับนักปฏิบัติ*. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.
- _____ (2549). *KM วันละคำ*. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ.
- สงวนศรี วิรัชชัย. (2527). *จิตวิทยาสังคมเพื่อการศึกษ*. กรุงเทพมหานคร: ศึกษาพร.
- สถาบันบัณฑิตบริหารศินทร์. (2549). *คู่มือนักการตลาดท่องเที่ยวสำหรับผู้บริหารระดับสูง*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยและให้คำปรึกษาสถาบันบัณฑิต การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- สนธยา พลศรี. (2547). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- สนิท สมัครการ. (2525). *การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม กับ พัฒนาการของสังคม*. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. ปรีนทีดิง เอ้าท์.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2539). *ทฤษฎีทางสังคมวิทยา: การสร้าง การประเมินค่า การใช้ประโยชน์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สายันต์ ไพเราะญจิตรี. (2547). *การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน*.

กรุงเทพมหานคร: โครงการโบราณคดี ภาควิชาการพัฒนารัฐบาล

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สินธุ์ สโรบล. (2546). *การท่องเที่ยวโดยชุมชน*. ใน *แนวคิดและประสบการณ์ พื้นที่ภาคเหนือ*.

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

เสรี พงศ์พิศ และวิจิต นันทสุวรรณ. (2545). *แผนแม่บทชุมชน: ประชาพิสัยและพัฒนา*.

กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์.

องอาจ นัยพัฒน์. (2549). *วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพทางพฤติกรรมศาสตร์*.

กรุงเทพมหานคร: สามลดา.

อานนท์ อภาภิรม. (2519). *สังคมวัฒนธรรมและประเพณีไทย*. กรุงเทพมหานคร: แพรววิทยา.

เอกสารอื่นๆ

กนกวรรณ ดุจศรีแก้ว. (2549). *การจัดการการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน ศึกษาเฉพาะกรณี :*

บ้านวังน้ำออก อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมสงเคราะห์, สาขาสังคม
สงเคราะห์ศาสตร์.

กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร. (2548). *กระบวนการการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนา*

*ทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้าน
แหลม จังหวัดเพชรบุรี*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
วิทยาลัยสหวิทยาการ, สาขาสหวิทยาการ.

กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2545). *เอกสารการประชุมเชิงวิชาการปฏิบัติการด้าน*

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายใต้โครงการส่งเสริม และพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ.

โคมศิริ ทิมสุทิน. (2547). *ความพร้อมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อการ*

*ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ: กรณีศึกษาหมู่บ้านป่าสักงาม ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด
จังหวัดเชียงใหม่*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. เชียงใหม่.

ณรงค์เดช นวลมีชื่อ. (2540). *Ecotourism ทางออกฤาเพียงกระแส*. *จุลสารการท่องเที่ยว*, ปีที่ 16,

เล่ม 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2540), 59-60.

- ดวงใจ หล่อธนวนดิษฐ์. (2550). รัฐ ทูม ชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างไทยกับญี่ปุ่น. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยาลัยสหวิทยาการ, สาขาสหวิทยาการ.
- ธเนศ ต่วนชะเอม และคณะ. (2546). การวิจัยและพัฒนาโดยชาววีเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ.
- ธัญพร วณิชฤทธา. (2550). การจัดการความรู้ในชุมชน: กรณีศึกษาด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชนมีส่วนร่วม จังหวัดสมุทรสงคราม. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาเทคโนโลยีการศึกษา.
- นำชัย ทนุผล และคณะ. (2543). รายงานผลการวิจัย เรื่อง การพัฒนาธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนบ้านโป่ง ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประวิตร โพธิาศน์. (2547). กระเหรี่ยงกะสอ, ชาวเขา: ความเข้าใจกับชนเผ่าต่างวัฒนธรรม, เอกสารวิชาการลำดับที่ สวช. 00-41-08 สถาบันวิจัยชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม, เชียงใหม่: นันทกานต์ กราฟฟิค การพิมพ์.
- ปิ่นเพชร จำปา. (2545). วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ. 2394-2544. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะศิลปศาสตร์, สาขาวิชาประวัติศาสตร์.
- พจนา สนวนศรี. (2546). การจัดการนันทนาการและการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ. เอกสารการสอนชุดวิชาหน่วยที่ 8-15 นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พรชัย น้อยบ้านไธสง. (2547). คนบนดอย: เรื่องเล่าที่ยอดดอย จากประสบการณ์การใช้ชีวิตกับชาวปกากะญอบ้านแม่หลองใต้. สารนิพนธ์หลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
- มนัส สุวรรณ และคณะ. (2541). โครงการศึกษาแนวทางการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และสภาตำบล (สต.). กรุงเทพมหานคร: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- มณีรัตน์ ประกัน. (2550). กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, สาขาชนบทศึกษาและการพัฒนา.

- ยูวดี นิรัตน์ตระกูล. (2538). Eco-Tourism: การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์. *จตุสารการท่องเที่ยว*, ปีที่ 14, เล่ม 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2538), 51-58.
- จำไพพรรณ แก้วสุริยะ. (2544) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นหน้าที่ของชุมชน. *อนุสร อ.ส.ท.* 42, 5 (ธันวาคม 2544).
- วิไลลักษณ์ รัตนเพียรธัมมะ และคณะ. (2547). *โครงการศึกษาจัดทำแผนแม่บทเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวในพื้นที่โครงการหลวง*. รายงานฉบับสมบูรณ์. มหาวิทยาลัยเกริก. กรุงเทพมหานคร: สาขานโยบายและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม.
- วีระพล ทองมา. (ม.ป.ม.). *การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Based Tourism :CBT) สำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนในเขตที่ดินป่าไม้*. คณะพัฒนาการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยแม่โจ้.(อัดสำเนา).
- ศรัณย์ เลิศรักษ์มงคล. (2540). การท่องเที่ยวที่ยั่งยืน สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน. *จตุสารการท่องเที่ยว*, ปีที่ 16, เล่ม 1 (มกราคม-มีนาคม 2540), 12-15.
- สถาบันวิจัยชาวเขา. (2537). *ข้อมูลประชากรชาวเขาในประเทศไทย*. เชียงใหม่: ผู้เขียน.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. (2540). *รายงานโครงการการดำเนินการเพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย.
- สมชัย เบญจชัย. (2549). *การบริหารจัดการป่าชุมชนและการพัฒนาอาชีพด้านป่าไม้*. เอกสารประกอบการบรรยาย. พฤศจิกายน 2549 กลุ่มงานวิชาการ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 16 (เชียงใหม่) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช, หน้า 1-9 (อัดสำเนา).
- สายันต์ ไพเราะญจิตรี และคณะ. (2549). *กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น*. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สิริวัฒนา ไจมา และคณะ. (2546). *โครงการการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศชุมชนบ้านแม่กลางหลวง ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่*. รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุนิสา ฉันทรัตนโยธิน. (2546). *ผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อชุมชน: กรณีศึกษาหมู่บ้านดอยปู่ ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, สาขามานุษยวิทยา.

สุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัดย์ และคณะ. (2549). *การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมแบบยั่งยืน*
 โดยชุมชนบ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่. รายงานวิจัยเพื่อ
 ท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. เชียงใหม่.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. *กรอบนโยบายการท่องเที่ยวระหว่างปี พ.ศ. 2550 – 2554*. สืบค้น
 เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2551, จาก <http://www.tat.or.th>

เชษฐา เศรษฐมาต. (2551). *ศูนย์ข้อมูลเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ*. คณะวนศาสตร์ และ การ
 ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, สืบค้นเมื่อวันที่ 11 เมษายน 2551, จาก
<http://conservation.forest.ku.ac.th/ecotourdb/Cgi-bin/questionweek/q06.asp>

ไทยรัฐออนไลน์. (2552). *สฎีปหน้า 1*. 21 ตุลาคม 2549. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 มกราคม 2552. จาก
<http://www.thairath.co.th/news.php?section=hotnews02&content=23694>

พิพิธภัณฑ์กีฬาแห่งชาติ. (2552). *ประวัตินักกีฬาที่สร้างชื่อเสียง*. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 มกราคม
 2552, จาก http://www.sat.or.th/museum/index.php?option=com_sportperson&id=12&task=view

ยุวดี นีรัตน์ตระกูล และ ไศรยา หอมชื่น. (2551). *สรุปสาระสำคัญจากการประชุม 2nd*
International Conference on Climate Change and Tourism. สืบค้นเมื่อวันที่ 20
 มิถุนายน 2551, จาก <http://www.etatjournal>.

วิกิซอร์ซ. เอกสารราชการ. *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย*. สืบค้นเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2551,
 จาก <http://www.th.wikisource.org/wiki>

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2552). *กะเหรี่ยง. ฐานข้อมูลกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย*
Ethnic Groups in Thailand. สืบค้นเมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2551,
 จาก <http://www3.sac.or.th/ethnic/Content/Information/karen.html>

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2552). *สมเด็จพระปิยะติอินทนนท์*. สืบค้นเมื่อวันที่
 16 มีนาคม 2552, จาก <http://www.thaistudy.chula.ac.th/m8/radio/027.html>

ส่วนศึกษาและวิจัยอุทยานแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากร
 ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2552). *การศึกษาเกณฑ์กำหนดมาตรฐานการพัฒนา
 แหล่งท่องเที่ยวในอุทยานแห่งชาติ*. รายงานฉบับสุดท้าย. สืบค้นเมื่อวันที่ 25
 เมษายน 2552, จาก http://www.dnp.go.th/NPRD/detailproject/t_criterai.php

เสรี พงศ์พิศ. (2545). *ประชาธิปไตยคืออะไร*. มติชนรายวัน 24 ก.ย 2545. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2551, จาก <http://www.geocities.com/th6th/learn/prd.html>

สำนักอุทยานแห่งชาติ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2552). *โครงการศึกษาขีดความสามารถในการรองรับได้ของ พื้นที่อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย จังหวัดเชียงใหม่*. รายงานฉบับสุดท้าย. สืบค้นเมื่อวันที่ 25 เมษายน 2552, จาก

<http://www.dnp.go.th/nprd/detailproject/data/doisuthep/ccsuthep1.pdf>

อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์. (2552). [แผนที่]. สืบค้นเมื่อวันที่ 3 พ.ย. 2551, จาก <http://www.doiinthanon.com>

Peter M. Senge. (1990). *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization*. Retrieved from <http://www.rtis.com/nat/user/jfullerton/review/learning.htm>

Articles

Alavi, M. and Leidner, D. E. (2001). *Knowledge management and knowledge management system: conceptual foundations and research issues*. *Mis Quarterly*, 25.

Thomas H. Davenport, and Prusak, Laurence. (1998). *Working Knowledge*. Harvard Business School Press Boston: Massachusetts.

Ward Hunt Goodenough. (1966). *Cooperation in Change; An anthropological approach to community development*. United States of America: Russell Sage Foundation.

ภาคผนวก

สำนักหอสมุด

ภาคผนวก ก

รายชื่อคณะกรรมการวิจัย

โครงการวิจัยการท่องเที่ยวเชิงศึกษานิเวศและวัฒนธรรมแบบยั่งยืน
โดยชุมชนบ้านผาหมอน ดอนอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่

ที่ทำการการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน

29/1 หมู่ 8 ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ 50160

คณะกรรมการวิจัย

1. นายสุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์	หัวหน้าโครงการวิจัย
2. นายบุญทา พงษาฉิมพลี	ฝ่ายเกษตร
3. นายมนตรี ไพโรเจริญสุข	ฝ่ายวัฒนธรรม
4. นายดอยแวง นิเวศน์เวहन	ฝ่ายป่านิเวศศึกษา
5. นายสุปอย บรรพตวนา	ฝ่ายการจักสาน
6. นายกอแวง ไพโรเจริญสุข	ฝ่ายสมุนไพร
7. นางศิริพร ไพโรเจริญสุข	ฝ่ายการท่องเที่ยว
8. นายโยธิน ปรัชญาพนาไพร	ฝ่ายบัญชี

ผู้อำนวยการหอสมุด

ภาคผนวก ข

กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในประเทศไทย

จากฐานข้อมูลกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2552) ได้แบ่งกะเหรี่ยงในประเทศไทยว่ามี 4 กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

1. กะเหรี่ยงสะกอ (Sgaw Karen) พวกนี้เรียกตัวเองว่า กันยอ (Kanyaw) คนไทยเรียกว่า ยางขาว กะเหรี่ยงสะกอในแถบตะวันตกของ เชียงใหม่ เรียกตัวเองว่า บุกุนโย (Bu Kun Yo) (หรือ ปกาเกอญอ) กะเหรี่ยงสะกอ ผู้ชายนิยมใส่ เสื้อสีแดง รัดเอวด้วยเชือก มีพู่ และโพกผ้าสีต่างๆ ผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงานนุ่งกระโปรงทรงกระสอบ สีขาวยาวมีปัก บ้างเล็กน้อย ส่วนที่แต่งงานแล้วนิยมใส่เสื้อแขนสั้นสีน้ำเงินเข้ม ส่วนล่างประดับด้วยลูกปัดสีแดงและขาว สวม กระโปรงสีแดงลายตัด โพกผ้าสีแดง

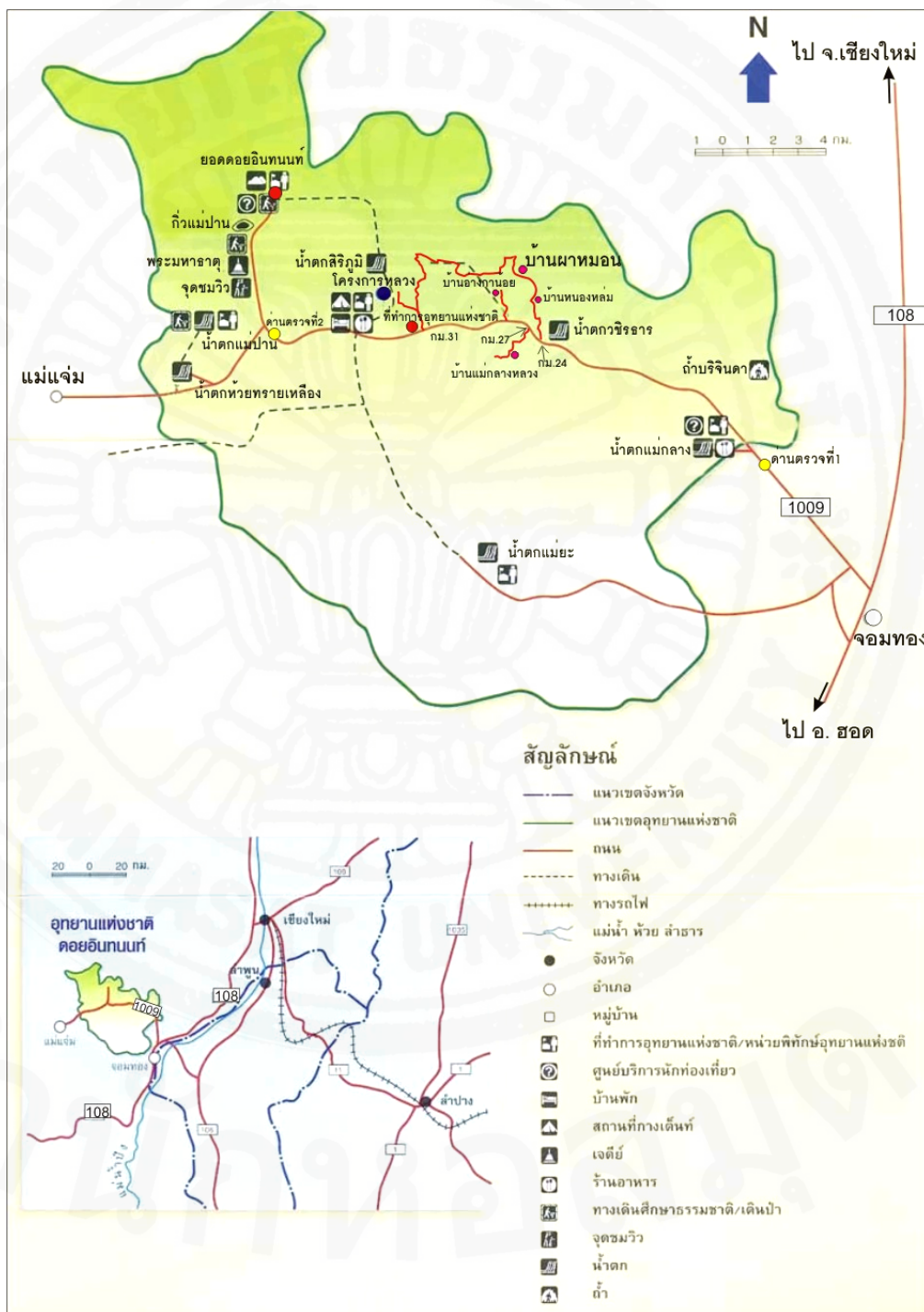
2. กะเหรี่ยงโปว์ (Pwo Karen) คนไทยเรียกว่า ยางโปว์ พม่าเรียกว่า ตะเลียงกะยีน (Taliang Kayin) ผู้ชาย กะเหรี่ยงโปว์ แต่งตัวเหมือนชาวไทยพื้นราบทั่วไป ผู้หญิงแต่งงาน แล้วใส่เสื้อทรงกระสอบเหมือนพวกสะกอ แต่ยาวกว่าและสีแดงกว่า ท่อนบนปักลวดลาย ประดับลูกปัดเกล้าผมมีปิ่นเงินปักผม กระโปรงยาวคลุม ข้อเท้า มีปัก และพู่ ห้อย ใส่กำไลมือและแขน ผู้หญิงสักหมึกเป็นเครื่องหมายสวัสดิกะที่ข้อมือ ส่วนน้องสักเป็นรูปกระดุกูเชื่อว่า สามารถ ป้องกันเวทย์มนต์คาถาและภูตผีปีศาจ

3. กะเหรี่ยง บเว (B'ghwe Karen) หรือ แบริ (Bre) หรือกะเหรี่ยงแดง กะเหรี่ยงพวกนี้เรียกตัวเองว่า กะยา (Ka-ya) คนไทยเรียกว่ายางแดง พม่าเรียกว่า คะยีนี (Kayin-ni) แต่สมัยใหม่เรียกเป็น คะยา (Kayah) ชาวอังกฤษ เรียกคาระเนนี (Karen-ni) ซึ่งเอาแบบชื่อที่ชาวพม่าเรียก กะเหรี่ยงบเว ผู้ชายนุ่งกางเกงขาสั้นสีแดง โพกศีรษะ นิยมสักข้างหลัง ผู้หญิงนุ่งกระโปรงสั้น และสวมกำไลไม้ไผ่ที่ข้อเท้า กะเหรี่ยงแดงถือว่าตนเป็นชาติใหญ่ และไม่ยอมรับพวกสะกอและโปว์ว่าเป็นพวกที่มีเลือดกะเหรี่ยงอย่างแท้จริง

4. กะเหรี่ยงตองสุ หรือปะโอ (Pa-O) คนไทยและพม่าเรียก ตองสุ (Thaung thu) พวกไทยใหญ่เรียก ตองซุ (Tong-Su) กะเหรี่ยงเผ่าสะกอเรียกพวกตองสุว่า กะเหรี่ยงดำ พวกตองสุ แต่เดิมอาศัยอยู่บริเวณ เมืองต่างๆ ไกล ทะเลสาบอินเด แห่งมะเยลัด ในรัฐฉานตอนใต้ ประเทศพม่า เมืองที่ตองสุอยู่มากที่สุด คือเมืองหลอยโหลง และเมือง สะท่ง ผู้หญิงตองสู่นิยมแต่งชุดสีดำ โพกผ้าสีขาวหรือดำ ผู้ชายนุ่งกางเกงขาวาวสีดำ และ สีขาว เสื้อแขนยาว ผ่าอกกลางใช้กระดุมผ้า

ภาคผนวก ค

แผนที่เส้นทางหมู่บ้านผาหมอน ดอยอินทนนท์ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : คัดลอกและดัดแปลงจาก อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์. สถานที่ตั้งและแผนที่, สืบค้นเมื่อ

30 ตุลาคม 2551, จาก <http://www.dnp.go.th/parkreserve/asp/style1/location.asp>

ภาคผนวก ง

เส้นทางสถานที่ตั้งหมู่บ้านผามอน ดอยอินทนนท์ ตำบลบ้านหลวง
อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา: คัดลอกและดัดแปลงจาก สุรสิทธิ์ ดลใจไพโรจน์ และคณะ (2549, น. 116 – 120)

ภาคผนวก จ

พิธีสาปแช่ง เพื่ออนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน

พิธีสาปแช่ง เรียกว่า “ลือแม่ะ” ปกติแล้วชนเผ่าปกากะญอจะมีความเชื่อถือ เคารพ ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ เจ้าป่าเจ้าเขา เจ้าที่เจ้าทางที่ดูแลและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ให้แคล้วคลาดจากภัยธรรมชาติหรือฝีมือมนุษย์ เช่น “นาที” เจ้าของแม่น้ำลำธารที่คนในชุมชน เคารพนับถือ เพราะมีความเชื่อว่าถ้าตัดต้นไม้บริเวณป่าต้นน้ำใกล้แม่น้ำหรือทำสกปรก จะโดน “นาที” ลงโทษ ถ้าชุมชนเคารพเชื่อถือนักจะเป็นสุข แต่ในปัจจุบันความเชื่อเหล่านี้เลือนลาง แม้ว่าผู้นำ จะมีการว่ากล่าวตักเตือนมักจะไม่ได้อะไร จึงเป็นที่มาของพิธีสาปแช่ง ทำโดยผู้นำทางประเพณี หรือ “ฮือโฮ” ร่วมกับคนในชุมชน ทำพิธีขอให้สิ่งเหนือธรรมชาติลงโทษผู้ที่ไม่เคารพกฎของชุมชน เป็นการ ปลุกจิตสำนึกให้ชุมชน อนุรักษ์ห่วงแหนทรัพยากรของตน ตัวอย่างเช่น “พิธีสาปแช่ง เพื่ออนุรักษ์ พันธุ์ปลา” ซึ่งจะทำต่อเมื่อมีการละเมิดกฎหรือมติของหมู่บ้านในการจับปลาในเขตอนุรักษ์พันธุ์ ปลาที่ชุมชนกำหนดไว้

ผู้ศึกษาได้เข้าร่วม “พิธีสาปแช่งเพื่ออนุรักษ์พันธุ์ปลา” ซึ่งพอหลวงมูแฮ ฮือแจงให้ฟังว่า แต่เดิมบริเวณป่าแม่น้ำกลาง หลังโรงเรียนนิคมไพรผาหมอน ชุมชนได้กำหนดเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์ ปลาระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร เพราะบริเวณนี้เป็นแหล่งที่ปลามาวางไข่จำนวนมาก มีการปัก ป้าย ”เขตอนุรักษ์สัตว์น้ำทุกชนิด ฝ่าฝืนปรับไม่เกิน 3,000 บาท” แต่ก็ยังมีคนละเมิดกฎ จึงมีมติให้ ทำพิธีสาปแช่งขึ้น ในวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ.2551

โดยมีผู้นำทางประเพณี ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน เยาวชน ร่วมงานอย่างคึกคัก ในที่นี้กลุ่ม แม่บ้าน ผู้อาวุโส พระตีสุบอย พระตีบุญทา รวมถึง พี่อนุสรณ์ (ส.อบต.), พี่ธรรมชาติ (ผช. ผู้ใหญ่บ้าน) ซึ่งเป็นผู้ประสานงานหลักในพิธีกรรมวันนี้ ได้ต้อนรับดูแลบอกเล่าเรื่องราวให้กับผู้ ศึกษาซึ่งเป็นคนนอกพื้นที่เป็นอย่างดี ทำให้ผู้ศึกษาและคณะมีความประทับใจอย่างมาก พิธีการ จัดขึ้นอย่างเรียบง่าย โดยผู้นำทางประเพณีช่วยกันสร้าง “ศาล” จากไม้ไผ่ เพื่อเชิญเจ้าป่าเจ้าเขา มาสถิต เครื่องเช่นไหว้ได้แก่ ธูป เทียน เหล้า ข้าวตอก ไก่ที่ยังมีชีวิตเพื่อเชือดขณะทำพิธีนำเลือดมา ลาดบริเวณศาล เมื่อทำพิธีเสร็จชาวบ้านก็จะเข้าไปกราบไหว้ขอพร และรับประทานอาหารใน บริเวณนั้นร่วมกัน อาหารที่ได้นั้นมาจากกลุ่มแม่บ้าน เยาวชน แสดงให้เห็นถึงความเชื่อ ความ สามีคึกกันชุมชน

ภาพบรรยากาศใน “พิธีสถาปนา” อนุรักษ์พันธุ์ปลา
ชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน

ที่มา: ภาพโดย เกียรติกร มาลัยบุตร และ กนกวรรณ ชูชาณู, 9 ตุลาคม 2551

จากการสังเกตการณ์ร่วมในพิธีกรรมนี้เห็นว่าเป็นความละเอียดอ่อนเป็นในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่หายาก รวมถึงคำพูดที่กินใจว่า “ในวันนี้เราคนต้นน้ำต้องมีความรับผิดชอบดูแลพันธุ์ปลา รักษาแม่น้ำสายนี้ เพื่อให้ คนปลายน้ำ ได้มีกินมีใช้” ในกิจกรรมนี้ ได้มีโอกาสสอบถาม นักเรียนประมาณ 10 คนในระหว่างที่รอการประกอบพิธีว่ารู้จักพิธีนี้ไหม แล้วรู้ไหมว่าวันนี้ มาทำอะไรกัน 8 ใน 10 คน ตอบว่าไม่รู้ครูให้มา แล้วหลังจากประกอบพิธีสอบถามเด็กว่า เคยเห็นพิธีนี้ไหม เด็กบอกว่าไม่เคย แต่วันนี้เข้าใจและได้เห็นจริงว่าคืออะไร จากกิจกรรมนี้ได้สอบถาม

ผู้นำ ถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาในลักษณะนี้บ้างไหมอย่างไร พระติญญา เล่าว่า “...วิธีถ่ายทอด คือ เคยเข้าไปร่วมกิจกรรมในโรงเรียน สอนโดยปราชญ์ชาวบ้าน สอนในโรงเรียนซึ่งกินานมาแล้ว ปัจจุบันไม่มี นอกจากจะสอดแทรกในชีวิตประจำวัน จากการร่วมพิธีกรรม เด็กๆ สมาชิกในครัวรั้ว ที่ร่วมงานด้วยเสมอ จะถูกปลูกฝังให้อยู่ในวิถีชีวิต ขาดแต่เด็กโตหรือเยาวชนที่อยู่นอกหมู่บ้าน ไม่ค่อยได้มาร่วมพิธีหรือกิจกรรมเหล่านี้...”

ภาพบรรยากาศใน การบรรยายให้ความรู้แก่นักเรียนโรงเรียนนิคมไพรผาหมอน
ใน“พิธีสถาปนา” อนุรักษ์พันธุ์ปลา

ที่มา: ภาพโดย เกรียงไกร มาลัยบุตร, 9 ตุลาคม 2551

ภาคผนวก จ

รายละเอียดประเพณีและพิธีกรรมที่โดดเด่น

1. ประเพณีการแต่งงานดั้งเดิมของกะเหรี่ยง

จากการสืบค้นประเพณีดั้งเดิมของกะเหรี่ยง พบว่า การแต่งงานเริ่มโดยหญิงจะต้องเป็นคนไปขอฝ่ายชาย แม้ว่าหนุ่มสาวทั้งคู่อาจจะเคยชอบพอกัน หรืออาจจะไม่เคยรู้จักกันมาก่อนก็ตาม “จอตอไหลใหม่” คือแม่แก่ของฝ่ายหญิงพร้อมเพื่อนอีกคนหนึ่งเป็นคนเดินทางไปสู่ขอโดยพูดว่า “เรามาตั้งไกลตั้งใจมาขอเชื้อเผือกเชื้อมันเอาไปปลูกไว้ที่หมู่บ้านจะได้ใหม่หนอ” ผู้ปกครองฝ่ายหญิงพูดว่า “เชื้อเผือก เชื้อมันของข้ามีเยอะแยะ แต่หัวเล็กบ้าง หัวใหญ่บ้าง ท่านจะเอาหรือ” ทั้งสองฝ่ายจะพูดคุยโต้ตอบกันแบบขบขันนำพื้นบ้าน จอตอไหลไหล อาจต้องไปหลายรอบ เมื่อพ่อแม่ตกลง ลูกไม่ตกลง หากหนุ่มสาวคู่ใดได้ชอบพอกันมาก่อนขอเตอไหลใหม่ก็ไม่ต้องเหนื่อยไปหลายรอบ

เมื่อยินยอมตกลงกันแล้ว ทั้งสองฝ่ายก็หาฤกษ์กำหนดวันพิธีแต่งงานโดยทั้งสองฝ่ายจะเลือกวันดีคืนดีหลีกเลี่ยงเดือนที่มีคนตายในหมู่บ้านเดือนดับ และเดือนที่เกิดจันทรุปราคา ประเพณีกะเหรี่ยงหากมีหนุ่มสาวคู่ใดแต่งงานก็จะมีมารมาขอเสื้อขอผ้าและของใช้ต่างๆ ของคู่แต่งงาน ประเพณีนี้เรียกว่า “เฮปว่า” บ่าวสาวคู่นี้จะต้องให้ก่อนถึงวันกำหนดแต่งงาน 1 วัน เจ้าบ่าวจะต้องเป็นฝ่ายเดินทางไปยังหมู่บ้านเจ้าสาวพร้อมญาติพี่น้องและเพื่อน คนที่ไปร่วมพิธีแต่งงานเรียกว่า “เสโชพอวา” ก่อนจะออกบ้าน เจ้าบ่าวจะต้องแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าเก่าๆ และมียามฟูๆ ชาติๆ หนึ่งใบพร้อมมีด 1 เล่ม และเงินสิบบาท ติดไว้ในกระเป๋า เมื่อขบวนถึงหน้าบ้านเจ้าสาวก็จะมีผู้อาวุโสและเพื่อนบ้านของเจ้าสาวก็มาปลดยามให้เจ้าบ่าว แล้วชักชวนให้นั่งแล้วจะมีการรินหัวเกล้า “ซีโซ” และหางเกล้า “ซีคิ” หรือ ซิคะ จะเก็บไว้ให้เจ้าสาวและเจ้าบ่าวดื่มพร้อมกับคำอธิษฐานของผู้อาวุโส ระหว่างมีการดื่มเหล้าก็มีการขบขันนำโต้ตอบกันอย่างสนุกสนาน โดยฝ่ายเจ้าบ่าวจะเริ่มก่อน แยกผู้มาเยือนจะเป็นผู้รับ ถึงเวลากินข้าวเย็นเจ้าสาวและเจ้าบ่าวจะต้องกินข้าวจานเดียวกัน คินนี้เจ้าบ่าวจะต้องไปนอนบ้านอื่นก่อนที่ไม่ใช่บ้านเจ้าสาว เช้าวันแต่งงานเจ้าสาวจะต้องแต่งตัวรอเจ้าบ่าวที่บ้านโดยมี ผู้อาวุโสที่นับถือเป็นผู้แต่งตัวให้ด้วยชุดเสื้อสีดี “เซชู” และซิ่นสีแดง “หนึ่กอ” เมื่อเจ้าบ่าวมาถึงบ้านเจ้าสาวจะต้องเอาเสื้อแดงหรือ “เซกอ” ยืนให้ชายใส่ เมื่อทั้งคู่แต่งตัวด้วยชุดใหม่เสร็จเรียบร้อย ทั้งคู่ก็จะไปนั่งให้ผู้อาวุโสคนหนึ่งในหมู่บ้านนำเส้นด้ายผูกข้อมือให้ทั้งคู่พร้อมทั้งอธิษฐานให้ทั้งคู่รักกันนานๆ จากนั้นแม่เจ้าสาวก็จะรินหัวเกล้า หัวเกล้าให้เจ้าบ่าวดื่มหางเกล้าให้เจ้าสาวดื่มเป็นอันเสร็จพิธี

แขกที่มาร่วมงานทุกคนไม่ว่าเจ้าสาวหรือ “เสีชีพาวา” หลังรับประทานอาหารเสร็จต่างก็จะแยกย้ายกันเดินทางกลับบ้าน ทุกบ้านจะเตรียมหัวเกล้าไว้ให้เจ้าบ่าวตี๋มเจ้าบ่าวจะต้องไปตี๋มทุกบ้านพร้อมทั้งได้รับคำอวยพรจากแต่ละบ้าน จนกว่าเจ้าสาวจะมาตามกลับค่าคืนนี้จะมีผู้อาวุโส 2-3 คน ส่งตัวเจ้าบ่าวเจ้าสาวเข้าเรือนหอ หลังจากนั้นเจ้าบ่าวจะต้องค้างที่บ้านเจ้าสาว 3 วัน 2 คืน แล้วเจ้าสาวจะต้องตามเจ้าบ่าวไปบ้านเจ้าบ่าวอีก 7 วัน ประเพณีกะเหรี่ยงเมื่อแต่งงานแล้วชายจะต้องไปอยู่กับฝ่ายหญิง พิธีสุดท้ายหลังจากกลับมาบ้านเจ้าสาวอีกครั้ง คือ “ซื่อเออะซู่ตา” หรือหาของกินมารวมกัน พิธีนี้คู่บ่าวสาวจะไปกันเองตามลำพังไม่ได้ ต้องมีคู่สามีภรรยาที่แต่งงานแล้วไปเป็นพี่เลี้ยงคู่หนึ่ง และมีหนุ่มสาวที่ยังไม่แต่งงานไปร่วมหากินในครั้งนี้ด้วย เมื่อหาของกินเสร็จเรียบริ้วหญิงแต่งงานที่ไปเป็นพี่เลี้ยงจะเป็นคนทำกับข้าว ระหว่างทำกับข้าวจะใส่ก้อนหินลงไป 2 ก้อน เพื่อให้คู่บ่าวสาวเลือกกินกันคนละก้อน แล้วต้องเก็บก้อนหินคู่นี้ไว้ห้ามทิ้งต้องปล่อยให้มันหายเอง พิธีนี้เชื่อว่าเป็นการอวยพรให้คู่บ่าวสาวมีอายุยืนขวัญเย็น

2. ประเพณีและความเชื่อเกี่ยวกับการเกิด เรียกว่า “ดีตาเบล หรือ โฉะแผละ”

เมื่อถึงกำหนดที่ภรรยาจะคลอดลูก สามีจะไปตามหมอตำแยประจำหมู่บ้าน (สมัยก่อน) มาช่วยทำคลอดให้กับภรรยา และมีข้อห้ามไม่ให้เด็กหรือผู้ชายเข้าไปดู เมื่อคลอดแล้วผู้เป็นพ่อจะเป็นคนทำความสะอาดให้ลูก แล้วพ่อจะตัดสายรกด้วยเปลือกไม้ไผ่แหลม ใส่ในกระบอกไม้ไผ่ที่เตรียมไว้ ปิดฝาด้วยเศษผ้าและนำไป “ปาเดปอ” เลือกต้นไม้ที่มีลักษณะสมบูรณ์แข็งแรง เพื่อนำกระบอกไม้ไผ่ที่บรรจุสายรกของลูกแขวนฝากไว้ที่ต้นไม้ ต้นไม้นั้นเราเรียกว่า “เดปอทุ” ซึ่งแปลว่า “ต้นสายรก” เดปอทุ เปรียบเสมือนต้นไม้ประจำของแต่ละคน คนเผ่าปกากะญอเชื่อว่า คนเราทุกคนมี “เกอลา” คือ ขวัญ ขวัญต้องมีที่พักอาศัยที่มั่นคงถาวร นั่นคือให้อยู่กับต้นไม้ประจำตัวตลอดไป ต้องดูแลรักษาห้ามตัดเด็ดขาด ซึ่งตรงกับแบ่งเขตของป่าของชนเผ่าปกากะญอข้างต้น เพราะปาเดปอ อยู่ในเขตอนุรักษ์

3. ประเพณีและความเชื่อเกี่ยวกับการตาย เรียกว่า “ตาซีตาปวา”

หากมีหญิงหรือชายโสดเสียชีวิต บิดามารดาจะแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าพอบ้านแม่บ้านและนำไม้ที่แกะสลักเป็นอวัยวะเพศชายหรือหญิง ให้ศพหญิงหรือชายโสดตามลำดับ เพื่อนำไปเผาไม่เช่นนั้นวิญญาณของผู้ตายจะไม่ไปสู่สุคติ เพราะถือว่าผู้ตายทำหน้าที่ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ตอนมีชีวิตอยู่ ยมบาลจะไม่ให้ผ่านด่านหรืออีกความหมายหนึ่งคือเพื่อป้องกันผีเลวทรามและผีชุกชนทั้งหลายไม่ให้มาดูดคร่ำพาหญิงสาวและชายโสดไปจากสุคติ ศพแต่ละศพจะเก็บไว้ 3 วัน 3 คืน หัวค่ำวันแรกจะมีเฉพาะกลุ่มพอบ้านและหนุ่มๆ ขึ้นมาเดินรอบศพ และขับลำน่านำสำหรับศพ โดยจะมีเนื้อหาความหมาย อวยพรวิญญาณให้ไปสู่สุคติให้ไปอยู่ดีมีสุขในโลกหน้า หลังจากนั้นเสร็จสิ้นการ

ขับสำเนาต่อ 3 วัน 3 คืน จะไม่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศพเลย แต่จะเกี่ยวกับการเกี่ยวพาราฮีและพุดจา หยอกล้อระหว่างหนุ่มสาวเป็นสารสร้างบรรยากาศไม่ให้ญาติผู้เสียชีวิตโศกเศร้าใจ และนี่คือโอกาสที่หนุ่มสาวไปมาเจอจะเจอกันและเคลียดลอหยอกล้อกัน บางครั้งก็อาจจะได้จับตาทามายมันกันเป็นคู่ๆ เมื่อครบ 3 วัน 3 คืน เพื่อนบ้านและญาติก็จะนำศพไปเผาที่ป่าช้า ส่วนเสื้อผ้าเครื่องใช้ของผู้ตายจะไม่มีให้นำไปเผา แต่จะนำไปกองไว้ที่โคนต้นไม้ ระหว่างทางเดินป่าช้าการนำเสื้อผ้าไปกองไว้ เรียกว่า “เสอะเล” เพื่อป้องกันมิให้วิญญาณกลับมาทวงถามหาเสื้อผ้าของใช้ หากกลับก็ขอให้กลับมาถึง “เสอะเล” ก็พอ

4. ประเพณีผูกข้อมือปีใหม่

ผู้นำศาสนพิธีจะเป็นผู้กำหนดวัน เลือกเอาวันที่ดีที่สุดและก่อนจะทำพิธีจะบอกให้คนในหมู่บ้านเตรียมต้มเหล้าเพื่อใช้ในพิธี พ่อบ้านจะไปหาใบไม้ห่อข้าวเหนียวและปล้องไม้ไผ่เพื่อทำข้าวหลามนอกจากนี้จะมีข้าวปุก ซึ่งเป็นขนมประจำเผ่า (นำข้าวเหนียวมาตำพร้อมกับงา) ตอนเช้าของวันใหม่แต่ละครอบครัวจะทำพิธีผูกข้อมือ ซึ่งจะทำกันเองภายในครอบครัว ตอนสายๆ หลังจากทำพิธีผูกข้อมือของแต่ละครอบครัวแล้วทุกคนจะร่วมกันรดน้ำดำหัว “ฮีโซ” คือ ผู้นำหมู่บ้านและผู้อาวุโสในหมู่บ้าน จากนั้นจะไปรวมกันที่บ้านผู้นำหมู่บ้าน เพื่อไปร่วมพิธี “แควะซี” หรือตีหม้อเหล้า เพราะท่านจะต้องทำพิธีนี้ก่อนลูกหลานทั้งหลาย เมื่อถึงเวลาผู้นำหมู่บ้านจะรินเหล้าลงไปที่โคนต้นเสานิดหนึ่ง พร้อมอธิษฐานว่า “ซอจา.....เจ้าแห่งตะวันตก เจ้าแห่งตะวันออก เจ้าแห่งทิศเหนือ เจ้าแห่งทิศใต้ เจ้าแห่งทิศทั้งเจ็ด แผ่นดินเจ็ดแถวดูแลปกป้องให้ทั่ว ดูแลกลางวันจนถึงกลางคืน ดูแลกลางคืนจนถึงกลางวัน กลางคืนอย่าเผลอลหลับ กลางวันอย่าเผลอสัปหงก หูข้าตึงไม่ได้ยิน ข้าตาบอดมองไม่เห็น จมมือเรา โปรดดูแลลูกหลานให้ทุกผู้ทุกคนเทอญ”

5. ประเพณีและพิธีกรรมในการทำนา

พันธุ์ข้าวท้องถิ่นของชนเผ่าปกากะญอสืบทอดมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งแบ่งได้ 2 สายพันธุ์ คือ 1) พันธุ์ปือพะทอ มีลักษณะเป็นเมล็ดยาว มีความทนทานต่อดินฟ้าอากาศบนพื้นที่แห่งนี้สูง ผลผลิตคงที่ตลอดทุกปี หรือบางปีเพิ่มขึ้นทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพอากาศที่เป็นแปรสำคัญ และ 2) พันธุ์ปือโปะโหละ มีลักษณะเป็นเมล็ดสั้นกลม ปลายเมล็ดจะดำ ถึงแม้จะมีการนำข้าวมาทดลองปลูกหลายสายพันธุ์ แต่ไม่ได้ผลดีเท่ากับพันธุ์ข้าวท้องถิ่น

ช่วงเตรียมพื้นที่ดำนา (พฤษภาคม-มิถุนายน) จะมีทำเนียบการลงแขกช่วยกันทำนา จะมีพิธี “แรกนาดำ” โดยเจ้าของที่จะต้องเป็นผู้ลงมือไถและดำนาก่อน การทำนาขั้นบันไดของชนเผ่าปกากะญอจะมีลักษณะ “ดำนาแบบเดินหน้า” ต่อจากนั้นจะมี “พิธีเลี้ยงผีฝ่าย ผีน้ำ” เลี้ยงเจ้าที่ แม่น้ำขุนเขา เพื่อขอฟ้าขอฝนเพื่อความสมบูรณ์ด้านการเกษตร จากนั้นก็จะช่วยกันดำนาให้เสร็จเป็นที่ๆ ไป

ช่วงดำนาศรีจ (กรกฎาคม-สิงหาคม) จะมี **พิธีผูกข้อมือเรียกขวัญกลางปี** เรียกว่า “กั๊จ้อลาคุปู” มีลักษณะเหมือนพิธีมัดมือทั่วไป ผูกข้อมือทุกคนในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข เป็นการบอกว่าการปลูกหรือดำนาศรีจเรียบร้อยด้วยดี และมี **“พิธีดำหัวควาย”** เป็นการขอบคุณหรือแสดงความรู้คุณควายที่ช่วยไถนาและเมื่อข้าวเริ่มโต จึงมี **“พิธีเลี้ยงผีนา”** เรียกว่า “ต่อมอซี” และกำจัดวัชพืช ขัปลั้แมลง ขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้ใช้ไฟเผาได้ใช้น้ำ “บรูอซี” เป็นการขอบคุณ “ต่อที่ดำเต้าอะอะเกอะล่า” ในพิธีขอขมาจะใช้ไก่ตัวผู้สีแดงเป็นเครื่องเซ่นไหว้ และขอบคุณสิ่งสูงสุดที่เรียกว่า “ตาแฮะ” ที่ช่วยคุ้มครองให้การดำเนินการผลิตเป็นไปด้วยดี ขัปลั้สิ่งชั่วร้ายออกจากไร่นา ในพิธีกรรมจะใช้ไก่ตัวผู้ 1 ตัว เป็นเครื่องเซ่นไหว้

ช่วงเก็บเกี่ยวและหลังเก็บเกี่ยว (ปลายเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม) เป็นช่วงอากาศหนาวเย็น เริ่มเก็บเกี่ยวโดยการลงแขกแลกเปลี่ยนแรงงานกันช่วยให้การเก็บเกี่ยวเสร็จเร็วขึ้น หลังการเก็บเกี่ยวจะมี **“พิธีเรียกขวัญข้าวกินข้าวใหม่”** ก่อนเอาข้าวเข้าโรงนวดข้าว เพื่อเรียกขวัญข้าวในนามาอยู่ในโรงนวดข้าวเป็นการชั่วคราว พร้อมกับทำพิธี **“พิธีขัปลั้สิ่งชั่วร้ายออกจากข้าว”** เรียก “แฮะพอ” ด้วยเครื่องเซ่น 1 สำหรับ เพื่อนำไปให้ นกขวัญข้าว “ไถ่ปีขุรา” ชนเผ่าปกากะญอเชื่อว่า นกขวัญข้าว เป็นผู้เพิ่มผลผลิตให้หรือเรียกว่านกวิเศษ ที่ช่วยในการทำนาที่ผ่านมา และพิธีสุดท้ายก่อนนำข้าวกลับไปใส่ยุ้งในหมู่บ้าน เรียกว่า “ตาอะเกอะล่า” เป็นการขอบคุณสิ่งสูงสุด

6. **พิธีเรียกขวัญ** เรียกว่า “เกาะเกอลา”

ทำเมื่อคนในครอบครัวเจ็บป่วย หรือตามต้องการของบุคคลนั้นที่เชื่อว่าตนเองขวัญหนี สามารถทำได้ทุกเวลา ในการทำพิธีกรรมจะมีผู้นำที่เรียกว่า “สล่า” เป็นผู้เรียกขวัญให้ โดยพิธีกรรมช่วงเช้าจะฆ่าหมู นำมาเป็นเครื่องไหว้ ใส่ในถาดขนาดใหญ่ มีข้าว อาหาร เหล้า ด้านหน้าของ สล่า มีกระบุงใส่อุปกรณ์ในการประกอบพิธี เช่น ดาย(คล้ายสายสิญจน์) ถ้วยใส่ข้าวสารที่นำไข่ตั้งไว้ตรงกลาง ขณะทำพิธี ผู้ป่วยจะนั่งตรงข้ามกับ สล่า และจุดเทียน ทำการสวดและนำกระบอกไม้ไผ่ที่มีก้านสำหรับถือขนาดเล็กเคาะในถาดเครื่องไหว้เป็นจังหวะสั้นๆ ช่วงสุดท้ายจะให้ญาติผู้ใหญ่เคาะกระบอกไม้ไผ่แทน จากนั้น สล่า จะนำหอยคล้ายเบี้ย มาวางบนไข่ (คล้ายการเสียดาย) ถ้าหอยตั้งตรงอยู่ได้แสดงว่าขวัญกลับมาสู่ตัวแล้ว สล่า จะนำดายมารับขวัญที่ศีรษะและมัดมือ (ผูกข้อมือ) ด้วยดายสีขาวเด็ดให้ได้ยาวประมาณ 30 เซนติเมตร โดยผูกเป็นปม 3 ครั้งแล้วเด็ดปลายดายนำมาวางไว้บนหัวไหล่ ใช้เม็ดข้าวสุกเป็นตัวเชื่อมดายให้ติดกับเนื้อ จากนั้นลูกหลานญาติพี่น้องจะร่วมผูกข้อมืออวยพรและทานอาหารร่วมกัน นอกจากจะรักษาโรคโดยการทำพิธีกรรมแล้ว ยังใช้สมุนไพรที่มีสรรพคุณทางยารักษาโรคอีกด้วย

ภาคผนวก ข

กฎระเบียบการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน

1. บุคคลภายนอก เช่น หน่วยงาน ผู้ประกอบกิจการการท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยว ที่มาท่องเที่ยวหรือเพื่อการศึกษา ต้องติดต่อผ่านคณะกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชนก่อนเข้าพื้นที่เสมอ
2. บุคคลภายนอก เช่น หน่วยงาน ผู้ประกอบกิจการการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว ในกิจกรรมเดินป่าตามเส้นทางศึกษาธรรมชาติและเส้นทางศึกษาวิถีชีวิตชุมชน ต้องมีนักสื่อความหมายท้องถิ่นนำไปด้วยเสมอ ห้ามไปเองโดยเด็ดขาด
3. สถาบันการศึกษา นักศึกษาภายในประเทศและต่างประเทศ หน่วยงานของรัฐ ที่ทำการศึกษาและงานวิจัยทุกประเภทภายในบริเวณชุมชน เมื่อบรรลุตามเป้าหมายแล้ว ต้องคืนข้อมูลให้กับชุมชน
4. ห้ามผู้ประกอบการกิจการการท่องเที่ยว เรียกค่าคอมมิชชั่นจากผู้ประกอบการภายในชุมชน หรือทำการข่มขู่ด้วยความไม่ชอบธรรม
5. นักท่องเที่ยวต้องแต่งกายสุภาพ และมีขีดเวลาอยู่ในชุมชน
6. ห้ามนำสิ่งมีนเมา การพนัน สื่อลามก สิ่งเสพติดทุกชนิดเข้ามาในชุมชน
7. ห้ามส่งเสียงดังเกินเวลา 10.00 น. และห้ามนักท่องเที่ยวทะเลาะวิวาท
8. ทิ้งขยะในที่ที่จัดไว้ให้ ห้ามทิ้งเรี่ยราดไม่เป็นที่เป็นทาง
9. ห้ามนักท่องเที่ยวชาย หญิง ประพฤติตนเชิงชู้สาวในชุมชน และห้ามพักด้วยกันในบ้านพักแบบ “โฮมสเตย์”
10. นักท่องเที่ยวทุกคนต้องบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน เป็นจำนวนเงิน 20 บาท/ครั้ง/คน
11. นักท่องเที่ยวไม่ลบหลู่หรือใช้วาจาไม่สุภาพตามสถานที่ประกอบศาสนพิธี
12. ห้ามผู้ประกอบการกิจการการท่องเที่ยว เรียกค่าคอมมิชชั่นจากผู้ประกอบการภายในชุมชน หรือทำการข่มขู่ด้วยความไม่ชอบธรรม
13. ห้ามมีคฤหาสน์ที่กำหนดกิจกรรมนอกเหนือจากการท่องเที่ยวโดยชุมชนกำหนด

ภาคผนวก ฅ

ตัวอย่างเอกสารการจองโปรแกรมการท่องเที่ยว โดยชุมชนบ้านผาหมอน

GUEST: PRIEUR **N°** 803 **Guide :** NOUNOU

Detail : Anne & Marc, Antoine 14 / Nicolas 12 / Marie-Amelie 9

Nb guests **5** AD : **2** Children: **3** Age: **9/12/14**

They said they like : Culture **X** Trekking Bikes

Arrival 2-Feb	PICK-UP From Km 26 for bagages only							
	Maewang ?							
	TIME : 3:00 PM		For details, contact:		Nounou : 08 18 81 24 71			
	Driver: 300		Car/Gas : 0		If Mwang: 0		total : 300	
Local guide Forest from km 26								
TIME : 3:00 PM total : 500								
Village fee 5 people X 20 Bahts = 100								
Food and Housing		Bahts each : 100		1 to 2000		150 150		
		diner		House		Guide TA Driver TA		
Total :		6		1		1 0		
3,400		Total : 600		1750		150 total 2,500		
Day 2 3-Feb	Bahts each :		330		300			
	People :		Guide half day		Music		total	
	Total :		2		1		people 960	
	Total :		960					
Food and Housing		Bahts each : 100		1 to 2000		150 150		
		BF		House		Guide TA Driver TA		
Total :		6		1		1 0		
4,660		Total : 1800		1750		150 total 3,700		
Departure 4-Feb	Bahts each :		100		330			
	Food:		BF		Guide half day		total	
	Total :		6		0		600	
	Total :		600		Total : 0			
TRANSFER to To Siritan								
Maewang ?								
Total :		TIME : 0:38		For details, contact:		Nounou : 08 18 81 24 71		
900		Driver: 300		Car/Gas : 0		If Mwang: 0 total : 300		
8,960		Paid on : 30 January 2008		Month: Feb-08		N° 1		
total TA :		House 3500		Homestay 300		Food 3000		
%		0%		10%		5%		
Village fund		0		30		150		
		Fee 100		Guide 1160		Music 300		
		100%		10%		5%		
		100		116		15		
		30		30		441		
		600		8960		8519		
		30		441				

ตัวอย่างเอกสารการขอโปรแกรมทัวร์ (ภาษาไทย)

2 กุมภาพันธ์ 2551		REF TA SIAM N° 803		PRIEUR				
ทัวร์ลำดับที่ 1								
จำนวนนักท่องเที่ยว	ผู้ชาย	ผู้หญิง	ผู้ใหญ่	เด็ก	อายุ			
5	3	2	2	3	9/12/14			
ระยะเวลาที่พัก ระหว่างวันที่		2 กุมภาพันธ์ 2551		ถึง 4 กุมภาพันธ์ 2551				
มีวัตถุประสงค์ชื่อ คุณชัย ชัยชนะนา โกด์ นูนู / Nounou : 08 18 81 24 71								
สิ่งที่นักท่องเที่ยวสนใจมากที่สุด เรื่องวัฒนธรรม ปานีเวตศึกษามากเป็นพิเศษ								
รายละเอียดค่าใช้จ่าย								
รายการ		ค่าใช้จ่าย	%	เงินเข้า	คงเหลือ			
จากกิโลเมตรที่ 26		2 ก.พ. 51	500	10%	50	450		
ค่านักสื่อความหมายท้องถิ่นประจำวัน		3 ก.พ. 51	660	10%	66	594		
ค่านักสื่อความหมายท้องถิ่นประจำวัน		สำหรับสองคืน	0	10%	0	0		
ค่านักดนตรีพื้นบ้าน			300	5%	15	285		
จากกิโลเมตรที่ 26 เพื่อรับ		2 ก.พ. 51	300	5%	15	285		
ถึงน้ำตก		4 ก.พ. 51	300	5%	15	285		
ค่าเช่ารถในชุมชน		0 วัน X	0	5%	0	0		
ค่าอาหาร	5	มือ X	600	3000	5%	150	2850	
ค่าที่พัก	2	X	1750	จ่ายเต็ม ตาม	3500	0%	0	3500
ค่าสมทบกองทุนสิ่งแวดล้อม		5	คน/20บ/คน	100	100%	100	0	
ค่าที่พักโกด์ จำนวน	2	คืน	150บาท/คืน	300	10%	30	270	
รวมเงินของกลางหมู่บ้านกองทุนสิ่งแวดล้อมชุมชน				441	€			
รวมค่าใช้จ่ายที่ต้องจ่ายตามจริง				8,519				
รวมเป็นเงิน		441	+	8,519	=	8,960	บาท	
<small>(หนึ่งหมื่นสองพันเก้าร้อยเก้าสิบบาทถ้วน)</small>								
หมายเหตุ								
ค่าใช้จ่ายเกินจากค่านักสื่อความหมายท้องถิ่น 2 วัน เนื่องจากใช้นักสื่อความหมายคนเดียวตลอดทั้งวัน เพราะฉะนั้นค่าใช้จ่ายที่คงเหลือต้องเข้าเงินสมทบการบริหารจัดการทางบ้านพักหลัง "บามบูฟิงเฮ้าส์" เท่านั้น เป็นจำนวนเงินทั้ง 320 บาท								

ภาคผนวก ญ

บ้านพักนักท่องเที่ยว และบ้านทึกสมุดเยี่ยม

Plus que des symboles dans un cadre
monétaire! Soudan
Un grand merci
Jean-Louis et
25/04/08
Nos si chères valeurs, respect et courtoisie sont
vivement mis à mal.
Pendant nos vacances de croisière - notamment sous nos
à grand train - le temps d'arrêter un instant pour
nous rappeler quelques principes de bases :
Aimer, gentillesse et simplicité.
Cotes - Sophie - Marie - Catherine
31/04/08 3 91/09/08
Un grand merci pour cette accueille. Bravo
pour cette jolie maison! Très bon repas Thair et
les fêtes étaient les meilleures du monde!
Merci beaucoup
gloffrey sabine Max jill et
arouch

ภาคผนวก ฎ

รายงานลำดับเหตุการณ์ เวทีเรียนรู้ระยะที่ 1

เวทีเรียนรู้ที่ 1 จัดสนทนากลุ่ม ในวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ.2551 เวลา 19.30 - 21.30 น.
ณ บ้านพักนักท่องเที่ยว ชั้น 2 ผู้เข้าร่วมประชุม 20 คน

ดำเนินการสนทนาโดย คุณสุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์ (“คุณอำนวยการ”) ร่วมกับ ผู้นำชุมชน (“คุณกิจ”) เพื่อชี้แจงผลการดำเนินงานการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ผ่านมา และกล่าวถึงแผนงานในการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ได้ทำมาว่า ควรเร่งจัดการตามแผนที่วางไว้ใน 5 ปีข้างหน้า และในครั้งนี้อจะมี นักศึกษามาช่วยทำการศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อพัฒนาแผนงานการท่องเที่ยวต่อไป จากนั้นให้นักศึกษาแนะนำตัว เพื่อบอกวัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเป็นทางการ และขอนัดสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนเป็นรายบุคคล การนี้ผู้นำชุมชน จำนวน 17 คน ได้รับนัดเวลาสัมภาษณ์ที่ผู้นำชุมชนสะดวก ห่างจากภารกิจและขอเวลาแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ภาพบรรยากาศการสนทนา เวทีเรียนรู้ที่ 1

ที่มา: ภาพถ่ายโดย เกียรติกร มาลัยบุตร, 8 ตุลาคม 2551

การสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ทั้งหมด 17 คน ใช้เวลาสัมภาษณ์ เริ่ม 9 – 13 ตุลาคม 2551 รวม 7 วัน นอกจากนี้ก่อนสัมภาษณ์ยังได้ติดตามการทำงานและเก็บข้อมูลจากการสังเกตการณ์

อย่างไร้ส่วนรวมมาระยะหนึ่งแล้ว จึงทำให้เกิดความคุ้นเคยในการสัมภาษณ์ สามารถร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในประเด็นที่ยังขาดหายไป เพื่อไม่ให้เสียเวลาผู้นำชุมชน โดยใช้กรอบแนวคำถามที่ได้เตรียมมา คำถามแรกคือ ได้ร่วมทำการวิจัยเพื่อท้องถิ่นหรือไม่ ทุกท่านตอบว่าร่วมงานแต่ไม่ครบทุกขั้นตอน เมื่อถามว่า ท่านเคยเห็นผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เป็นเล่มสมบูรณ์ของตนหรือไม่ ผลคือ เคยเห็น 1 ท่านคือ พ่อหลวงมูแฮ ดลใจไพรวัลย์ ส่วนท่านอื่นบอกว่ารู้ว่า มีแต่ไม่เคยอ่านเลย การสัมภาษณ์เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้นี้เป็นไปอย่างกันเอง สนุกสนาน เฉลี่ยเวลาในการสัมภาษณ์ท่านละ 60 นาที ขึ้นไป ผู้นำชุมชนทุกคนให้ความร่วมมือและเอื้ออาทรนักศึกษาในการร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เช่น ในช่วงสัมภาษณ์ พระตีกรฤทธิ (สัมภาษณ์ 12 ตุลาคม 2551) ได้เล่าเกร็ดที่มาและสรรพคุณของสมุนไพร "ฮ่อสะพายควาย" พร้อมทั้งต้มมาให้ลองชิม และกล่าวกับนักศึกษาอย่างเอ็นดูว่า "ลองกินดู จะได้มีแรงเดินขึ้นเขาไปสัมภาษณ์อีกหลายคน" การสัมภาษณ์ในวันนั้นเต็มไปด้วยความสนุกสนานและได้รับความรู้อย่างมาก ซึ่งทำให้ผู้ศึกษาสัมผัสถึงกับความใจดีเอื้อเฟื้อ ของผู้นำชุมชนในบ้านผาหมอนแห่งนี้

ภาพบรรยากาศสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

ที่มา: ภาพถ่ายโดย เกียรติกร มาลัยบุตร, 9-13 ตุลาคม 2551

ตารางสัมภาษณ์ถึงโครงสร้าง ระยะที่ 1

ลำดับที่	วันที่	ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์
1	9 ตุลาคม 51	นายอนุสรณ์ บรรพตคีรีไพร
2	9,10 ตุลาคม 51	นายสุปอย บรรพตวนา
3	9 ตุลาคม 51	นายหะกะ คีร์พฤษชาติ
4	9 ตุลาคม 51	นายวิฑูรย์ บรรพตวนา
5	10 ตุลาคม 51	นายธรรมชาติ พนากำเนตสกุล
6	10 ตุลาคม 51	นายดีดี พนากำเนตสูง
7	10,11 ตุลาคม 51	นายสุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์
8	9, 11 ตุลาคม 51	นายมุแอ ดลใจไพรวัลย์
9	11 ตุลาคม 51	นายบุญทา พฤษชาติพิมพ์
10	11 ตุลาคม 51	นายมนตรี ไพรเจริญสุข
11	11 ตุลาคม 51	นายศิริกา ดำรงไพรพนา
12	12 ตุลาคม 51	นายกรฤทธิ ดุจไธ้ะ
13	12 ตุลาคม 51	นายเหนะหย่อ ดลใจไพรวัลย์
14	12 ตุลาคม 51	นายสุรสิทธิ์ ไตรกระแสงชล
15	12 ตุลาคม 51	นางบัวผัน โหมโพเสเด
16	12 ตุลาคม 51	นางศิริพร ไพรเจริญสุข
17	12 ตุลาคม 51	นายเกษม ดีถีนาลัย

ภาคผนวก ก

รายงาน ลำดับเหตุการณ์เวทีเรียนรู้ชุมชนที่ 2

จัดเวทีเรียนรู้ที่ 2 ในวันที่ 13 ตุลาคม 2551 เวลา 20.00 – 22.00 น. ณ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ผู้เข้าร่วมเวทีเรียนรู้ จำนวน 9 คน (ผู้นำบางท่านติดภารกิจส่งดอกไม้และพืชผลทางการเกษตรทำให้กลับมาไม่ทัน) เป้าหมาย **ถอดบทเรียน กระตุ้น หรือรูปแบบการจัดการความรู้**

เริ่มงานโดย คุณสุรสิทธิ์ ดลใจไพรวลัย หัวหน้านักวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและกรรมการการท่องเที่ยวโดยชุมชนบ้านผาหมอน (บทบาทเป็น “คุณกิจ” และ “คุณอำนวย”) กล่าวเปิดงาน และนำเสนอสิ่งที่ได้จากการสัมภาษณ์ร่วมกับผู้ศึกษา (บทบาทเป็น “คุณเอื้อ”) ทั้งนี้ได้เน้นประเด็นกระบวนการจัดการความรู้ เพื่อต่อยอดจากแผนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและจากการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยการสรุปบทวนประเด็นทรัพยากรวัฒนธรรมทั้ง 7 อย่างที่พบ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ชุมชน ป่า นิเวศศึกษา การเกษตร สมุนไพร ประเพณีวัฒนธรรม จักสาน และ ทอผ้า รวมถึง ทบทวนสถานการณ์ต่างๆของชุมชนและ การท่องเที่ยว

เมื่อสรุปประเด็นสัมภาษณ์แล้ว จึงเริ่มต้นด้วยการพูดคุย ด้านการจัดอบรมและการสร้างเวทีเรียนรู้ เพิ่มเติมความรู้ส่วนที่ขาด คุณสุรสิทธิ์ ได้นำเสนอว่าควรมีการเติมความรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้นำก่อน โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยให้วิทยากร ผู้ทรงคุณวุฒิเข้ามามาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และจะใช้เวทีนี้ ทบทวนชี้แจงเรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชน และแผนงานในอนาคตให้ชุมชนได้รับทราบและเป็นการสร้างต้นแบบของการจัดการความรู้อีกด้วย ทั้งนี้ผู้นำทุกคนในเวทีนี้ พูดคุยกันถึงความเป็นไปได้ในการจัดงาน **พอลวงกรฤทธิ** เสนอว่า “ไหนๆ จะจัดแล้ว เชิญคนในชุมชนและบริเวณใกล้เคียงมาร่วมงานด้วย งานแบบนี้ทำได้แน่นอน...” ซึ่งผู้นำทุกคนเห็นด้วย จึงเริ่มวางแผนของการจัดเวทีการเรียนรู้ร่วมกัน โดยตั้งชื่องานว่า **“ตลาดนัดองค์ความรู้ ชนเผ่าปกากะญอ”**

จากนั้น คุณสุรสิทธิ์ ก็นำการพูดคุย โดยใช้ภาษาถิ่นและมีภาษาไทยบ้างเป็นระยะ เมื่อผู้ศึกษาสอบถามเพื่อจดลงบนกระดาษพลิก การพูดคุยวางแผนเป็นไปอย่างสนุกสนานเป็นกันเองและเต็มไปด้วยความคาดหวัง ในเวทีนี้ คุณสุรสิทธิ์ ได้สอบถามถึงวิทยากรที่จะเชิญมา โดยนำเสนอ อาจารย์จตุพร หรือ คุณหมอบอก ซึ่งทุกคนเห็นด้วยจึงได้ต่อสายโทรศัพท์เพื่อทบทวนและได้รับการตอบรับจาก คุณหมอบอก จากนั้น คุณสุรสิทธิ์ จึงกล่าวว่า “เรื่องเอกสารเชิญ ป้ายเวที พื้นที่ จะเป็นคนประสานงานกับเขาวชน ในการจัดการ ส่วนเรื่องหน้าที่อื่นๆ ให้เป็นไปตามที่

ประชุม เมื่อดำเนินงานเอกสารแล้วจะนำกลับมาประชุมความพร้อมอีกครั้ง” และมีมติให้จัดงาน หลังเก็บเกี่ยวไปแล้วแต่ควรก่อนงานวันพ้อโน คือ วันอาทิตย์ที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ.2551

ภาพบรรยากาศของการจัดงานเวทีเรียนรู้เวทีที่ 2

ภาคผนวก ฐ

รายงาน ลำดับเหตุการณ์เวทีเรียนรู้ชุมชนที่ 3

จัดเวทีเรียนรู้ภายใต้ชื่องาน “ตลาดนัดองค์ความรู้ ชนเผ่าปกากะญอ” เพื่อเติมความรู้สร้างแนวทางปฏิบัติ ณ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ของ พระตูปัญญา พุทธานิมิต วันที่ 30 พฤศจิกายน 2551 เวลา 9.00 – 16.30 น. ผู้เข้าร่วมเวทีเรียนรู้ ภาคเช้า จำนวน 25 คน และ ภาคบ่าย จำนวน 32 คน รวมผู้เข้าร่วมทั้งสิ้น **จำนวน 53 คน** (ภาคบ่ายผู้นำบางท่านติดภารกิจประชุมที่อื่น แต่เยาวชนและแม่บ้าน และเด็กเล็กๆ มาเข้าร่วมเพิ่มขึ้น)

ภาคเช้า : แลกเปลี่ยนเรียนรู้

เริ่มงานเวลา 9.30 น. โดย **พ่อหลวงมูแสบ ดลใจไพรวัลย์** (ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 8) กล่าวรายงานและเปิดงานและกล่าวรายงานวัตถุประสงค์ของงาน

ภาพถ่ายโดย : ขวัญชัย แจ่มจันทร์จร และ พิชชาพัทธ์ อัจจงษา

จากนั้นผู้อำนวยการโรงเรียนนิคมไพร **คุณชูโชค แบนสนิทธิธรรม** ได้กล่าวเปิดงานและร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในภาคเช้าโดยมีเนื้อหาสำคัญ สรุปได้ดังนี้

การเรียนการสอนในปัจจุบัน เรียนแต่เทคโนโลยี ความก้าวหน้า ขาดการสืบสานองค์ความรู้ของชุมชน ทางโรงเรียนพยายามที่จะหารูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาเหล่านี้ด้วยเช่นกัน โดยมีแนวคิดจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ในโรงเรียนตามที่มูลนิธิไทยรักษ์ป่าได้มานำร่องไว้ ในอนาคตอยากให้มี “**ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน**” อยู่ในโรงเรียน เพื่อเปลี่ยนผู้ด้อยโอกาสกลายเป็นผู้เอื้อโอกาส ซึ่งปัจจุบันยังขาดแผนงานการสำรวจทางเดินป่า ป่าในเวศน์ ประวัติศาสตร์ชุมชนและสมุนไพร ขาดประชาสัมพันธ์ และ อยากให้มี “**หลักสูตรมรดกเทศก้น้อย**” เพราะการสร้างจิตสำนึกต้องสร้างตั้งแต่เด็กเล็กๆ และมีคนเพื่อมาทดแทนส่วนตัว ผอ.ชูโชค ได้มีการผลักดันให้มีหลักสูตรท้องถิ่น เช่น “**หลักสูตรคนต้นน้ำ**” ส่วนการให้ปราชญ์ในชุมชนเข้าไปสอนนั้น ตอนนี้ทางโรงเรียนยังขาดงบประมาณและการจัดสรรคาบเวลาชั่วโมงเรียน และเคยไม่ทราบว่าการท่องเที่ยวโดยชุมชนนี้ได้มาจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ผู้นำชุมชนได้ผ่านกระบวนการวิจัยตนเอง

มาแล้ว เป็นโอกาสดีที่จะได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างนี้ และร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในโอกาสต่อไป ผอ.ชูโชค ได้ฝากทิ้งท้ายว่า “...เราควรมองจาก **ข้างในสู่ข้างนอก มอง ปีกและราก** แม้ความเจริญจะเข้ามา เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต แต่ **อย่าหลงลืม สายรก กำพืดตัวเอง** เพราะไม่ใช่สร้างมาง่ายๆ ผู้เจริญย่อมมี วัฒนธรรมของตน...”

นายชูโชค แอบสนิทธิธรรม กล่าวเปิดงานและร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ภาพโดย : ขวัญชัย แจ่มจันทร์จร และ พิชชาพัทธ์ อาจพงษา

ตามมติเวทีการเรียนรู้ครั้งที่ 1 นั้นได้กำหนดให้ คุณสุรสิทธิ์ ดลใจไพรวัลย์ มีบทบาทเป็น “คุณอำนวย” ผู้รายงานสถานการณ์ทั่วไปและการท่องเที่ยวโดยชุมชน แต่คุณสุรสิทธิ์ ตัดภารกิจไม่สามารถมาร่วมดำเนินการและเข้าร่วมกิจกรรมนี้ได้ จึงมีมติจากผู้นำชุมชน ให้ผู้ศึกษาซึ่งมีหน้าที่เป็น “คุณเอื้อ” แก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าทำหน้าที่แทน คุณสุรสิทธิ์ ได้กล่าวรายงานความเป็นมาของการศึกษา รายงานสถานการณ์ทั่วไปที่ได้จากเวทีการเรียนรู้ครั้งที่ 1 สรุปได้ดังนี้

จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นตลอดจนการจัดตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ผ่านมา แสดงให้เห็นถึงทุนทางทรัพยากรและทุนทางสังคม ศักยภาพของผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ทั้งความรู้ภูมิปัญญาของชนเผ่าปกากะญอในชุมชนบ้านผาหมอน จึงเป็นที่มาของการเดินทางมาเยือนที่แห่งนี้ ตั้งแต่ช่วงประมาณเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551 ซึ่งเป็นนักท่องเที่ยว เยี่ยมชมการดำเนินงานของการท่องเที่ยวโดยชุมชน และร่วมกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศศึกษา ซึ่งได้รับการต้อนรับอย่างดีจากคนในชุมชนบ้านผาหมอนแห่งนี้ ตลอดระยะเวลาที่อยู่ในพื้นที่ได้เรียนรู้แลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นจากท่านผู้นำชุมชน พ่อหลวง โดยเฉพาะ **อย่างยิ่ง พระตีสุปอย และ พระตีนุญทา** ได้จุดประกายและฝากข้อคิดว่า **ถ้าหมอรุ่นพระตีแล้วสิ่งเหล่านี้จะเป็นอย่างไร จะมีวิธีการใดที่จะทำให้ทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านี้ยังคงอยู่** เกิดการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่ถือเป็นมรดกทางทรัพยากรวัฒนธรรม ของชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็น**สิ่งสำคัญในการปรับตัว** ให้เข้ากับสถานการณ์ต่างๆ และเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนในปัจจุบันได้ ประกอบกับการเป็นนักศึกษาด้านบริหารงานวัฒนธรรม จึงสนใจและเห็นความสำคัญต่อการดูแลรักษาทรัพยากรวัฒนธรรม จึงได้จัดทำวิทยานิพนธ์ เรื่องการจัดการความรู้ทาง

ทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อเรียนรู้หาความรู้ความจริง ตอบคำถามของ พระดีและผู้นำชุมชน ร่วมกันช่วยสานต่องานวิจัยเพื่อท้องถิ่น และเป็นการคืนความรู้ให้กับชุมชนในโอกาสต่อไป

จากการร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งการสัมภาษณ์ พูดคุย และจัดเวทีต่างๆ เช่น ได้จัดเวทีเรียนรู้ที่ 1 ล้อมวงสนทนา ไปในวันที่ 8 ตุลาคม 2551 และจัดเวทีการเรียนรู้ครั้งที่ 2 วันที่ 13 ตุลาคม 2551 นั้น ทำให้ทราบว่า ชุมชนแห่งนี้มีความน่าสนใจทั้งในด้านแนวคิด และผ่านกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่น ในเบื้องต้นได้ค้นพบทบทวน “ความชำนาญและทรัพยากรวัฒนธรรม” ของชุมชน คือ ประวัติศาสตร์ชุมชน ปานิเวศศึกษา การเกษตร สมุนไพร ประเพณีวัฒนธรรม รวมถึงจักสาน และ ทอผ้า ได้ข้อสรุปว่า ชุมชนบ้านผาหมอน มีอัตลักษณ์ มีทรัพยากร วัฒนธรรม องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษโดยถ่ายทอดผ่านสิ่งที่กล่าวมาข้างต้น แต่ปัจจุบันพบว่า องค์ความรู้เหล่านี้ไม่ได้รวบรวมถ่ายทอดอย่างเป็นรูปธรรม และอย่างต่อเนื่อง หากแต่ยังมีอยู่ในชีวิตประจำวัน ส่งผลให้ความรู้ภูมิปัญญาบางอย่าง ค่อยๆ เลือนหาย

ด้วยวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปเป็นไปได้ยากที่ผู้ใหญ่จะเป็นต้นแบบ ถ่ายทอด ความรู้เหล่านี้ให้รุ่นลูกหลานได้อย่างครบถ้วน เพราะบางส่วนก็ออกจากหมู่บ้านไปหรือแม้แต่การปรับตัวเรื่องท่ามาหากินในปัจจุบันต้องใช้เวลามากกว่าเดิม ทำให้ไม่มีเวลาพอที่จะได้พูดคุยถ่ายทอด เรื่องเหล่านี้อย่างเป็นทางการและเห็นรูปธรรม ในขณะเดียวกันเยาวชนก็ออกนอกพื้นที่ไปศึกษาหรือทำงาน แต่ก็มีการสอดแทรกเข้าไปในโรงเรียน กิจกรรมใหญ่ๆ ของชุมชนอยู่บ้าง ที่โดดเด่นคือ การทำแนวกันไฟ และการประกอบพิธีกรรมดั้งเดิม เช่น เมื่อ วันที่ 9 ตุลาคม 2551 ได้มีพิธีสถาปนาแข่งบริเวณแม่น้ำกลางในหมู่บ้าน โดยมีผู้นำทางประเพณี ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน เยาวชน ร่วมงานอย่างคึกคัก ในที่นี้กลุ่มแม่บ้าน พระดีสุบอย พระดีบุญทา ผู้อาวุโส รวมถึง พี่อนุสรณ์ พี่ธรรมชาติ ซึ่งเป็นผู้ประสานงานหลักนั้นได้ต้อนรับดูแลบอกเล่าเรื่องราวให้กับผู้ศึกษาเป็นอย่างดีด้วยรอยยิ้ม ความเมตตา เชื้อเพื่อ ในฐานะเป็นคนนอกพื้นที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมทำให้ผู้ศึกษาและคณะมีความประทับใจอย่างมาก

ในพิธีกรรมนี้ทางโรงเรียนนิคมไพรผาหมอน ได้พานักเรียนมาร่วมพิธีกรรม โดยมีปราชญ์ด้านวัฒนธรรมประเพณีคือ พระดีสุบอย ได้เล่าเรื่องที่มาและความหมายของพิธีกรรมนี้ให้นักเรียนฟังและจากการสังเกตการณ์ในพิธีกรรมนี้เห็นว่า เป็นพิธีที่มีความละเอียดอ่อน เป็นวิธีการอนุรักษ์พันธุ์ปลาที่ศักดิ์สิทธิ์ รวมถึงคำพูดจากผู้นำที่กินใจว่า “ในวันนี้เราคนต้นน้ำต้องมีความรับผิดชอบดูแลพันธุ์ปลา รักษาแม่น้ำสายนี้ เพื่อให้ คนปลายน้ำ ได้มีกินมีใช้” ในระหว่างที่รอการประกอบพิธีได้มีโอกาสสอบถามนักเรียนประมาณ 10 คน ว่า รู้จักพิธีนี้ไหมแล้วรู้ไหมว่าวันนี้มาทำอะไรกัน ทั้งนี้ 8 ใน 10 คนตอบว่า “ไม่รู้ครูให้มา” หลังจากประกอบพิธีสอบถามเด็กว่า เคยเห็นพิธีนี้ไหม เด็กตอบว่า “ไม่เคยเห็น แต่วันนี้ได้เห็นจริงและเข้าใจว่าเป็นอย่างไร” จากกิจกรรมนี้จึงได้สอบถามผู้นำถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาในลักษณะนี้อีกบ้างไหมอย่างไร ซึ่งพระดีบุญทาเล่าว่า “...เคยเข้าไปร่วมกิจกรรมในโรงเรียนสอนโดยปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งกินานมาแล้ว ส่วนปัจจุบันนั้นไม่มี นอกจากจะสอดแทรกในชีวิตประจำวัน จาก

การร่วมพิธีกรรม กับเด็กๆ สมาชิกในครัวที่ร่วมงานด้วยเสมอ จะถูกปลุกฝังให้อยู่ในวิถีชีวิต ขาดแต่เด็กโต หรือเยาวชนที่อยู่นอกหมู่บ้าน ไม่ค่อยได้มาร่วมพิธีหรือกิจกรรมเหล่านี้...”

นอกจากนี้ด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ผ่านมาก็ทำให้ชุมชนเกิดการตื่นตัวที่จะห่วงแหน ทรัพยากรวัฒนธรรม ตระหนักถึงความสำคัญกับทรัพยากรวัฒนธรรมที่เพิ่มมากขึ้นและเข้าใจถึงการท่องเที่ยวโดยชุมชนว่ามีประโยชน์ต่อชุมชนอย่างไร และได้เล็งเห็นความสำคัญต่อการถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านี้ จึงมีมติให้สร้างแนวทางการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ โดยการจัดเวที เรียนรู้ในครั้งนี้ขึ้น เพื่อเป็นต้นแบบในการถ่ายทอดภูมิปัญญา เกิดการพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชนนำ ชุมชนไปสู่การดูแลรักษาและฟื้นฟู ทรัพยากรวัฒนธรรม โดยให้มีความสอดคล้องกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และทรัพยากรวัฒนธรรมของตนในปัจจุบัน

สุดท้ายนี้ เวทีนี้จะทำให้ทุกท่านได้ทราบถึงการดำเนินงานที่ผ่านมา ขอโอกาสอันดีนี้ ร่วม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ แบ่งปัน และเป็นต้นแบบการจัดการความรู้อย่างเป็นรูปธรรม ส่งผลถึงการท่องเที่ยว โดยชุมชนของทุกท่าน ผู้เป็นเจ้าของทรัพยากรวัฒนธรรมแห่งนี้ และนำสิ่งที่ได้จากเวทีเรียนรู้ ของผู้นำ ชุมชน เยาวชน มาพัฒนาเพื่อให้ได้แนวทางการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม ส่งคืนให้กับชุมชน ในโอกาสต่อไป

ภาพถ่ายโดย : ขวัญชัย แจ่มจันทร์จร และ พิชาพัทธ์ อัจพงษ์

ผู้ศึกษาสังเกตเห็นว่า ผู้เข้าร่วมประชุมทุกท่านมีความตื่นตัว ไบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส บางท่าน ก็มีการกระซิบพูดคุยกันบ้าง บรรยากาศเริ่มเป็นกันเองมากขึ้นเมื่อเด็กจากศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก คือลูกๆ ของกลุ่มแม่บ้านได้ติดตามผู้ปกครองมาและได้เข้ามานั่งในงานด้วย ทำให้มีความสดชื่นและเด็ก ๆ ก็ตั้งใจ ฟังด้วยเช่นกัน จากนั้น **คุณบุญสืบ ขลิบเพ็ง** นักวิชาการวัฒนธรรม (5ว) ผู้ช่วยวิทยากรและพิธีกรได้ ร่วมแลกเปลี่ยนเรื่อง **“จากวันนี้สู่ความหวังชาวผามอน”** ชักชวนให้ผู้นำชุมชน เล่าเรื่องสถานการณ์ ด้านทรัพยากรวัฒนธรรมในปัจจุบัน เพื่อกระตุ้นให้เกิดความคาดหวังที่จะจัดการสิ่งเหล่านี้

โดยได้กล่าวถึง ทรัพยากรวัฒนธรรมเหล่านี้ว่าได้ใช้เป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับ นักท่องเที่ยว เช่น ประวัติศาสตร์ชุมชน ที่มีการกล่าวถึงงานวิจัยเพื่อท่องเที่ยวเมื่อปี พ.ศ. 2547 ว่ามีการเดิน

สำรวจ “เส้นทางตามรอยเสด็จพิชิตอินทนนท์” ของสมเด็จพระเจ้า หรือ ภาพวิถีชีวิตวัฒนธรรมต่างๆ จากบอร์ด ภาพที่จัดขึ้นในศูนย์การเรียนรู้ในวันนี้ แสดงให้เห็นถึงความภาคภูมิใจของชาวบ้านผาหมอน และกล่าวถึงความฝันหรือแผนงานในอนาคต 5 ปี ว่าต้องการพัฒนา คน ชุมชน พื้นที่ ทูบที่ค้นพบเหล่านี้ โดยเฉพาะ การสืบสานประเพณีวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้เป็นความต้องการของผู้นำชุมชน และจากความต้องการเรียนรู้เพิ่มเติมว่าคนอื่นเป็นอย่างไร ทำอย่างไร ทั้งที่ล้มเหลวและประสบความสำเร็จ จึงได้เชิญวิทยากรมาบรรยาย ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในวันนี้

คุณบุญสืบ ขลิบเพ็ง พิธีกรและผู้ช่วยวิทยากร ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ภาพถ่ายโดย : ชวิญชัย แจ่มจันทร์จร และ พิชชาพัทธ์ อางพงษา

ต่อจากนั้น อาจารย์จตุพร วิศิษฎ์โชติอังกูร หรือ คุณหมอเอก ที่ชาวบ้านคุ้นเคย เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นนักวิจัยสถาบันพระปกเกล้าฯ และผู้ได้รับรางวัล “จตุรพลัง” สำหรับนักเื้ออำนวยการความสะดวกในการจัดการความรู้ (KM Facilitator) จากสถาบันส่งเสริมความรู้เพื่อสังคม (สคส.) ได้ร่วมบรรยายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในบรรยากาศที่เป็นกันเอง โดยนำประเด็นพื้นที่ใกล้เคียงกับพื้นที่บ้านผาหมอน คือ “**เรื่องเล่าสู่แรงบันดาลใจ จากแม่ฮ่องสอน**” นำเสนอให้เห็นกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวพื้นที่อื่นๆ ว่าเขาทำกันอย่างไร ผลลัพธ์ที่เป็นทั้งผลความสำเร็จและล้มเหลว รวมถึงกระบวนการแก้ไขปัญหา แตกต่างคล้ายคลึงกับบ้านผาหมอนอย่างไร โดยได้ยกกรณีศึกษา “**ชุมชนรักไทย**” ที่ใช้การท่องเที่ยวช่วยแก้ปัญหาเสพติด สืบเนื่องมาจากในพื้นที่แม่ฮ่องสอนเป็นเส้นทางการค้ายาเสพติด จากแม่ฮ่องสอน ถึง เชียงใหม่ สู่กรุงเทพฯ กระบวนการเหล่านี้ทำให้ ผู้ชายโดนจับฆ่าตัดตอน ผู้หญิงเป็นม่าย เด็กเยาวชนติดยา สิ่งเหล่านี้ ทำให้ชุมชนลุกขึ้นมา เปลี่ยนจากวิกฤตเป็นโอกาส ใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือ ซึ่งชุมชนมีทุนเหล่านี้เป็นพื้นฐานในการพัฒนากระบวนการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ใช้การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นเครื่องมือแก้ปัญหา ทำพร้อมกัน 4 หมู่บ้าน โดยใช้วัฒนธรรมจันทุนานเป็นจุดขาย สำหรับภาคีร่วมจะมีทหาร สาธารณสุข ชุมชน ร่วมมือกัน โดยนำการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็น

เครื่องมือในการดำเนินงานผ่านกระบวนการวิจัยและพัฒนา ใช้วัฒนธรรมจีนเป็นจุดขาย เริ่มจากการสำรวจตนเอง พี่นพ่วฒนธรรมประเพณี ทำปฏิทินชุมชน 12 เดือน เป็นต้น

อาจารย์จตุพร วิศิษฎ์โชติอังกูร ได้ร่วมบรรยายแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ภาพถ่ายโดย : ขวัญชัย แจ่มจันทร์จร และ พิชชาพัทธ์ อางพงษา

การบรรยายแลกเปลี่ยนความเห็นของ คุณหมอกเอใช้เวลา 45 นาที สังเกตว่าผู้เข้าร่วมเวทีให้ความสนใจเป็นอย่างมาก แต่ยังไม่มีการถามตอบแลกเปลี่ยนเรียนรู้มากนักเชื่อว่าประเด็นคำถามอยู่ในใจ จากนั้น **อาจารย์ ธีรยุทธ วณิชกฤตา** นักวิชาการอิสระด้านการจัดการความรู้ ได้ร่วมบรรยายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ **“เรื่องเล่าสู่จินตนาการ ประสบการณ์ที่อัมพวา”** ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับ งานวิจัย เรื่องการจัดการความรู้ในชุมชน: กรณีศึกษาด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชนมีส่วนร่วม จังหวัดสมุทรสงคราม ที่ชุมชนอัมพวารวมตัวกันเรื่องการจัดการข่าวสารความรู้ในวิถีชีวิตและสถานการณ์การท่องเที่ยวของชุมชน ในระดับชุมชน ขยายผลสู่ระดับเครือข่าย สรุปได้ดังนี้

การท่องเที่ยว นั้นถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญและมีศักยภาพในการพัฒนาประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยวในรูปแบบใดนั้นจำเป็นต้องใช้ความรู้เช่นกัน การท่องเที่ยวสามารถเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการอนุรักษ์ทั้งทรัพยากรทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม หากการท่องเที่ยวนั้นอยู่ภายใต้การจัดการและสำนึกที่ดี ใน ปัจจุบันชุมชนผ่านกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม เพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนด้วยกระบวนการจัดการความรู้ พบว่า ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จ.สมุทรสงคราม นี้มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม คือ **“มี 3 น้ำ 3 นา 3ศาสนา”** จากจุดนี้ทำให้รู้จักตัวเอง ตรงประเด็นนี้อาจารย์ธีรยุทธ ได้ถามว่า **บ้านผาหมอนมีอะไรบ้าง** มีเสียงตอบมาอย่างสดใสว่า **“มี 2 น้ำครับ 1 น้ำตก 2น้ำใจ...”** คำตอบแรกของเวทีนี้ ทำให้ได้ยินเสียงปรบมือและเสียงหัวเราะตามมา ทำให้บรรยากาศเริ่มคึกคัก

อาจารย์ธีรยุทธได้เล่าต่อว่า อัมพวามีของดี 4 อย่างคือ “คนดี วัฒนธรรมดี ธรรมชาติดี อาหารดี” แล้วบ้านผาหมอนมีอะไรดี?? คำถามนี้ ทำให้ทุกคนเงิบไปขณะหนึ่ง อาจารย์ธีรยุทธ จึงจุด

ประกายคำตอบด้วย สิ่งที่ค้นพบจากงานวิจัย ทั้ง 7 อย่าง ทุกคนเห็นด้วย และมีเพิ่มอีก 1 อย่างคือ “...อย่างที 8 คนดี ครับ..” คำตอบนี้ทำให้ วิทยากรทุกคนปรบมือให้ จากนั้น **เสนอภาพการท่องเที่ยว และกิจกรรมของการจัดการความรู้ของอัมพวา** และขอตัวแทนเล่าเรื่องการท่องเที่ยวของบ้านผาหมอน ในที่นี้ **พระดีสุปอย** ซึ่งเป็นผู้จัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ได้อสาเป็นตัวแทนเล่าเรื่องราว “...บ้านผาหมอนประสบปัญหาจากนักท่องเที่ยว เข้ามารบกวน และจากหน่วยงานภายจะเข้ามาทำการท่องเที่ยว เราจึงคิดว่าต้องทำการท่องเที่ยวเอง เพราะถ้าคนอื่นมาทำจะกระทบกับวิถีชีวิต ...ช่วงนั้นมีการส่งเสริมให้ทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น ของ สกว. ภาค ประเด็นการท่องเที่ยว **คุณสุรสิทธิ์ พระดีบุญทา** และ ผู้นำชุมชนอีกหลายท่าน จึงรวมตัวกันทำวิจัยตนเอง เมื่อมีความพร้อมจึงและก่อตั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทดลองทัวร์เมื่อ มีนาคม ปี 2549 ดำเนินงานภายใต้ กฎระเบียบของการท่องเที่ยวโดยชุมชน ข้อตกลง ข้อห้าม ตามวัฒนธรรมของเรา...เรามองว่าเรามีการเกษตรเป็นหลัก และการท่องเที่ยวเป็นรอง มีความพอเพียงเป็นที่ตั้ง เลือกนักท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ นักท่องเที่ยวแบบศึกษาเรียนรู้...”

อาจารย์ธัญพร วณิชชุตธา ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ภาพถ่ายโดย : ขวัญชัย แจ่มจันทร์จร และ พิชชาพัทธ์ อัจจงษา

นอกจากนี้ **พี่น้องสรณ์ บรรพตศิริไพโร** สมาชิก อบต.หมู่ที่ 8 ได้กล่าวถึงการทำงานวิจัยและการจัดการการท่องเที่ยวที่ผ่านมาว่า “...เมื่อเรามีระบบที่ดีการพัฒนาก็สามารถไปได้อย่างมีระบบ และชุมชนก็สามารถทำงานได้อย่างราบรื่น งานวิจัยเป็นทางออกให้กับปัญหาเป็นหนทางในการหาคำตอบให้กับชุมชน ...บางครั้งสิ่งที่เราทำอยู่ทุกวันมันก็เป็นการศึกษาเหมือนกัน เพราะฉะนั้นงานวิจัยจึงมีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนของการเปลี่ยนของชุมชนอยู่เสมอ...” การพูดคุยดำเนินต่อไปโดยมี **พระดีบุญทาและพิธรรมชาติ** เพิ่มเติมข้อมูลการท่องเที่ยวเป็นระยะ เช่น เรื่องการแบ่งปันผลประโยชน์ว่า “...ของเราไม่มีปัญหา เป็นตามกฎระเบียบ คั้นสู่ชุมชน...เงินปันผลนี้ช่วยกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน เช่น กิจกรรมเก็บขยะของเยาวชน เราเอาเงินตรงนี้ไปเป็นค่าอาหาร น้ำขนมเด็กๆ...” **พระดีกรฤทธ์ และพี่สุรสิทธิ์ ไตรกระแสนล** ได้กล่าวถึง นักสื่อความหมายท้องถิ่นว่า “จะต้องเป็นคนที่มี

ความรู้ความเข้าใจ อย่างเช่น นักท่องเที่ยวซื้อประทัดมาจุด ปล่อยโคมลอย เราต้องเตือนต้องบอกดูแล นักท่องเที่ยวให้เข้าใจถึงวิถีชีวิต...” นอกจากนี้ในการเรียนรู้เรื่อง ปานิเวศ พิษุสริทธิ ไตรกระแสดล ได้กล่าว ว่า “ โดยเฉพาะเรื่องการแบ่งชั้นของป่า โดยภูมิปัญญาของปกากะถอเอง ที่มีความชำนาญไม่แพ้คนอื่น ในโลก ...เพียงแต่ว่าต่อไปคนรุ่นหลังนั้นจะคิดต่อเติมภูมิปัญญาของบรรพบุรุษของตัวเองให้ดีขึ้นไป หรือไม่...” ส่วนประเด็นวัฒนธรรมประเพณี ตัวอย่างเช่น การแต่งกายและจักสาน พระตีสุบอย บอกว่า “การเย็บผ้าการทอผ้าเป็นเรื่องของผู้หญิงที่ไม่น่าเป็นห่วง เพราะเยาวชนหญิงรุ่นใหม่แม้ว่าจะไปเรียนข้าง นอกแต่ก็เย็บผ้าเป็นทุกคน แต่ที่น่าเป็นห่วงคือ เยาวชนชายจักสานไม่เป็นและไม่สนใจ” พระตีบุญทา เสริม ด้วยว่า “...ผู้หญิงคนไหน เย็บผ้าไม่เป็นก็ไม่เอามาเป็นเมีย อีกอย่างเด็กผู้หญิงจะถูกถ่ายทอดให้ทอผ้า ตั้งแต่เด็กๆ จึงมีวิชานี้ติดตัว...”

ตลอดระยะเวลาในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ภายใต้บรรยากาศเป็นกันเองนี้ ทำให้มีชาวบ้านที่ ผ่านมาเข้ามาเป็นดูเป็นระยะบางคนก็นั่งดูอยู่นอกชายคา โดยเฉพาะเยาวชนมีการทยอยเข้ามา เด็กๆ พา กันมาวิ่งเล่นลานจอดรถด้านล่าง ทำให้บรรยากาศของลานหน้าศูนย์การเรียนรู้เต็มไปด้วยความคึกคัก สนุกสนาน และเมื่อได้เวลาอาหารเที่ยงพวกเราทุกคนก็ลงไปทาน ตักอาหารมาขึ้นล้อมวงทานกันกลาง แสงแดดที่อบอุ่น (อุณหภูมิประมาณ 15-17 องศา) อาหารที่กลุ่มแม่บ้านนำมาเลี้ยงเด็กๆ และทุกคนที่เข้า มารวมงานอร่อยมากเรียกว่า **กวาดหม้อเลยทีเดียว** โดยได้นำงบประมาณค่าอาหารจำนวน 3,000 บาท มาจากเงินปันผลการท่องเที่ยวโดยชุมชน และในภาคเช้านี้เราได้ความกรุณาจาก อาจารย์เป็รียง เป็นผู้ทำ หน้าที่ “คุณลิขิต” ลงในกระดาษพลิกตลอดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แทนคุณสุรสิทธิ อีกด้วย

บรรยากาศอาหารเที่ยง

การบันทึกการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ภาคบ่าย : ล้อมวงระดมสมอง ถอดบทเรียน หา “แนวทางจัดการความรู้”

เริ่มเวลาประมาณ 13.15 น. บรรยากาศเป็นไปอย่างสบายๆ ผู้นำชุมชนนั่งล้อมวงอยู่ในส่วนเยาวชนผู้สนใจนั่งอยู่รอบนอก วิทยากรและทีมงานร่วมระดมสมองและถอดบทเรียนด้วยเรื่อง “**จากความจริงสู่แผนการปฏิบัติ: เรื่องปฏิทินชุมชนผาหมอน** เริ่มจากคุณหมอเอก เปิดประเด็นในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่มีการกล่าวถึง ปฏิทินชุมชนสำหรับนักท่องเที่ยวว่า บ้านผาหมอนน่าจะมี “ปฏิทินสำหรับวิถีชีวิต” ซึ่งทุกคนเห็นด้วยและร่วมกันวางแผนหาทางจัดการสิ่งเหล่านี้ เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและจัดการด้านการท่องเที่ยว” อาจารย์ธัญพร จึงได้ทำแผนที่ทางความคิด (Mind Map) เป็นรูปวงกลม แบ่ง 12 ส่วน คือ เดือน มกราคม – ธันวาคม ให้ผู้นำชุมชนร่วมกันเติมกิจกรรม พิธีกรรม วิถีชีวิตของชนเผ่าปกากะญอ โดยมี คุณหมอเอก คุณบุญสืบ คุณขวัญชัย และ ผู้ศึกษา ในฐานะ นักศึกษา นักวิชาการ นักท่องเที่ยว และนักบริหารงานวัฒนธรรม ร่วมเสนอแนะ ชักถาม เพิ่มเติมในส่วนที่มีความโดดเด่น ซึ่งเป็นที่มาขององค์ความรู้มากมาย ช่วงนี้ใช้เวลาประมาณ 40 นาที สรุปได้ดังนี้

เดือนมกราคม วันที่ 31 ธันวาคม -1 มกราคม เป็นช่วงปีใหม่สากลงานสงฆ์ทำปีเก่าต้อนรับปีใหม่ เยาวชนแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่สนามกีฬา มีกิจกรรมวันเด็ก และเป็นช่วงหลังการเก็บเกี่ยว แผลง่างไร่ อากาศหนาวเย็น เป็นช่วงการแต่งงานมีเกร็ดว่า “การแต่งงานของชนเผ่า จะมีพ่อสื่อไปขอ ฝ่ายหญิงจะไปขอฝ่ายชาย ด้วยสินสอด 1 บาท 50 สตางค์ และผ้าเช็ดหน้า 1 ผืน และผูกข้อมืออวยพร เรื่องการแต่งงานเป็นเรื่องละเอียดอ่อนมากสำหรับที่นี่ บุญญูทา กล่าวว่า “ มีแฟนหลายคนได้ แต่มีข้อกันไม่ได้” หมายความว่า ห้ามมีหลายคนในเวลาเดียวกัน ถ้ามี เป็นการทำ “ผิดผี” จะถูกขับไล่ออกจากหมู่บ้าน ผู้ชายปกากะญอจะมีความซื่อสัตย์ รักเดียวใจเดียว...” ปัจจุบันไม่ห้ามมากนัก

เดือนกุมภาพันธ์ ของทุกปี มีกิจกรรมหลักๆ 3 อย่างคือ พิธี 1) “ผูกข้อมือเรียกขวัญ” มีการรวมตัวกันของผู้นำหมู่บ้านมาร่วมกันผูกข้อมือขอพรคนเฒ่าคนแก่ ช่วงนี้ถ้ามีเหตุการณ์ไม่ดีจะงดงานมงคล 2) **ทำแนวกันไฟ** (ทำวันเดียว) ช่วงปลายเดือน ปีที่แล้วทำบริเวณเขตติดต่อดระหว่าง อ.แม่วาง กับ อ.จอมทอง ความยาวเฉลี่ย 12 กิโลเมตร เป็นกิจกรรมใหญ่ เยาวชน หนุ่มสาว เด็กๆ รวมมือกันอย่างสามัคคี ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมานาน และ 3) **จัดกีฬาหมู่บ้านประจำปี**ของเยาวชน ที่เรียกว่า “เยาวชนสัมพันธ์” จัด 2 วัน 1 คืน ซึ่งกีฬาเยาวชนนี้เกิดขึ้นจาก การต่อต้านยาเสพติด เมื่อก่อนเป็นกีฬาเยาวชนต่อต้านยาเสพติดมีผู้นำเครือข่ายเยาวชนเป็นรุ่นๆ ในปัจจุบันมีการเข้าค่ายเยาวชนด้วย

เดือนมีนาคม เป็นช่วงเตรียมพื้นที่การเกษตร มีกิจกรรมที่รณรงค์เกี่ยวกับไฟฟ้า และมีการทำพิธีสาปแช่งร่วมกับหน่วยงานราชการ เช่น งานพลังมวลชนสัมพันธ์ เป็นต้น

เดือนเมษายน มีสงกรานต์ รดน้ำดำหัว (ประเพณีคนเมือง ประยุกต์มาใช้) และสำรวจเดินป่า ปลูกต้นไม้บริเวณต้นน้ำเป็นของค่าย เข้าค่ายเยาวชน และช่วงนี้จะไม่จัดงานแต่งงาน เดือน เมษายน และ พฤศจิกายน (ลาเซอ) เป็นเดือนร้อน มีคิดว่า เป็นเดือนส่งภัยส่งไฟ นกยังไม่ทำรัง...”

เดือนพฤษภาคม เตรียมพื้นที่การเกษตร เตรียมหว่านไถ

เดือนมิถุนายน เข้าหน้าฝน เก็บหน่อไม้กิน และเริ่ม ลงแขกทำนาขึ้นบันได ด้วยวิธี “ดำนาแบบเดินหน้า” และมีพิธี “เลี้ยงผีฝ่าย ผีน้ำ” เลี้ยงเจ้าที่ แม่น้ำขุนเขา เพื่อขอฟ้าขอฝนเพื่อความสมบูรณ์ด้านการเกษตร

เดือนกรกฎาคม ผูกข้อมือ “เรียกขวัญกลางปี” และ เป็นช่วงข้าวเริ่มโต จึง มีพิธี“เลี้ยงผีนา” (ต่อมอซี) กำจัดวัชพืช ขั้วไล่แมลง

เดือนสิงหาคม ฝนตกหนักตลอดเดือน จะเรียกเดือนนี้ว่า “เดือนผู้หญิง” มีกุศโลบายว่า “เข้าแดดออกให้เอาผ้าไปตาก พอบายฝนจะตก” ในช่วงวันที่ 12 สิงหาคม วันแม่แห่งชาติ จะพัฒนาหมู่บ้านกิจกรรมจุดเทียนถวายพระพร นอกเหนือจากการทำนา บางบ้านก็ทำการเกษตรอย่างอื่นควบคู่ จึงเป็นช่วงที่ พืชผักเก็บผลไม้ ผลผลิตเกษตร มีผลไม้อื่น เช่น สุกินี อโวคาโด ลูกพลับ เป็นต้น

เดือนกันยายน ฝนตกตลอดเดือน - เรียกเดือนนี้ว่า “เดือนผู้ชาย” มีกุศโลบายว่า “เข้าไม่ออกไปไหน ไม่ทำงานเพราะฝนตก พอบายแดดออก” นอกจากนี้จะทำเกษตรที่สูง (ไม่ใช้น้ำ) ควบคู่กับการทำนาดำด้วย

เดือนตุลาคม มีฝนบ้างเล็กน้อย ถ้าปลูกดอกไม้ของโครงการหลวงจะเริ่มเก็บดอกไม้ขาย บางบ้านเริ่มทยอยเกี่ยวข้าว

เดือนพฤศจิกายน อากาศเริ่มหนาวเย็น ช่วงนี้ต้องช่วยกัน ลงแขกเกี่ยวข้าว และทำพิธีผูกข้อมือ และเลี้ยงเจ้าป่าเจ้าเขา

เดือนธันวาคม อากาศหนาวเย็น เมื่อเก็บเกี่ยวแล้ว จึงทำพิธี “เรียกขวัญกินข้าวใหม่” นอกจากนี้ กิจกรรมสำคัญคือวันที่ 5 ธันวาคม วันพ่อแห่งชาติ กิจกรรมจุดเทียนถวายพระพร และวันคริสต์มาส จัดกิจกรรมรื่นเริง ปิดท้ายวันสิ้นปี และวันปีใหม่จัดกิจกรรมฉลองส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ สากลมีการจับฉลาก เป็นต้น

จากนั้นวิทยากรร่วมกัน ตั้งคำถามด้านทรัพยากรวัฒนธรรม ความชำนาญ 7 อย่างที่พบ ว่ามีสิ่งไหนที่โดดเด่นหรือกำลังหายไปจากวิถีชีวิตตามปฏิทิน 12 เดือนบ้างไหม และควรจัดการอย่างไร ด้วยการแจกกระดาษขนาด เอ4 ที่เขียนหัวข้อ 7 หัวข้อตามสิ่งที่ค้นพบจากงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของตน ผู้นำชุมชน ขอออกมาตั้งโต๊ะใหม่ด้านนอกศาลาทำให้มีผู้สนใจเข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็น โดยเฉพาะเยาวชน แกนนำในการเขียน หรือคุณ “ลิขิต” ซึ่งคุณจะมีจำนวนน้อย มี 2 ท่านที่รับอาสาคือ พี่ธรรมชาติ และ หัวหน้ากลุ่มแม่บ้าน พี่สุบอย (ภรรยาพระที่บุญทา) (สรุปได้ในบทที่ 4)

นอกจากนี้ พระที่สุบอย กล่าวถึง “...**เพลงทา**” ว่า สมัยลุงเด็กๆ ก็ได้ยินเพราะพ่อแม่จะร้องเพื่อสอนเรา พอมาหนุ่มๆ ก็ใช้จีบสาว เป็นคติชน สำนวน วาทศิลป์ สอนแต่สิ่งดีๆ ใครร้องเก่ง สาวๆจะชอบ...” “ทา” จึงเป็นชีวิตของชาวปกากะญอ เราเติบโต เรียนรู้จาก “ทา” อันเป็นเสมือนคัมภีร์การดำเนินชีวิตของชนเผ่าปกากะญอ ถ้าไม่มี “ทา” ก็ถือว่าความเป็นปกากะญอได้สูญหายไป

คุณหมอเอก ขยายความให้ผู้ศึกษาฟังว่า “ทา” คือเพลง หรือท่วงทำนองที่กล่าวเป็นภาษิตคำสอนของปกากะญอ ถือเป็นประเพณีที่สืบทอดมาช้านาน นิยมร้องกันในพิธีสำคัญ เช่น ประเพณีผูกข้อมือ งานแต่งงาน ทำบุญ งานศพ เป็นต้น ส่วนที่ได้ยินว่า โดทา (กลอน) คือการท่องตามบท ทา ที่มีโดยยังไม่ได้ใส่ท่วงทำนอง ปัจจุบันการ “อ้อทา” (การร้องเพลง, ท่องบทเพลง) กำลังจะสูญหายไปตามกระแสของโลกยุคเทคโนโลยีที่พยายามบีบให้รับข้อมูล และไม่เห็นความสำคัญของสิ่งใกล้ตัวที่มีคุณค่า จะเหลือก็เพียงการโดทา เท่านั้นที่ยังแพร่หลายในกลุ่มเด็กรุ่นใหม่”

ถอดบทเรียน ค้นหาแนวทางการจัดการความรู้ทางทรัพยากรวัฒนธรรม

สรุป ถอดบทเรียน

ภาพถ่ายโดย : ขวัญชัย แจ่มจันทร์จร และ พิชชาพัทธ อัจจงษา

เมื่อล้อมวงระดมสมองเสร็จสิ้น คุณหมอกเอง ได้สรุปกระบวนการจัดการความรู้ในวันนี้ว่า “... เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่งที่ผู้นำทุกคนเห็นความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรของตน เพราะ ทั้ง 7 ประเด็น ล้วนเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่เป็น “จุดแข็ง” และ “จุดขาย” ของชุมชนเอง แม้วันนี้ จะมีเวลาในการ จัดกิจกรรมไม่มากนัก แต่ด้วยประเด็นการถอดองค์ความรู้ในวันนี้ ก็เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา กระบวนการขับเคลื่อนการพัฒนาของชุมชนที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ และฝากทิ้งท้ายว่า **กระบวนการ จัดการความรู้ใหม่ ๆ ที่จะนำองค์ความรู้มาใช้ประโยชน์ได้สูงสุด น่าจะมีรูปแบบอย่างไร??** ซึ่งถือเป็นโจทย์ที่ท้าทายผู้นำชุมชนทุกคน...”

ช่วงท้ายพิธีปิดงาน ทาง “ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก” ได้กรุณานำการ**แสดงเด็กเล็ก** มาให้ วิทยากรและคณะได้ชื่นชมความน่ารัก เพิ่มรอยยิ้มให้ได้หายเหนื่อยกัน จากนั้น หมอกเอง เป็นตัวแทนใน การมอบของที่ระลึกให้กับศูนย์เด็กเล็ก

การแสดงจากศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านผาหมอน

ในการนี้คุณบุญสืบได้นำเสื้อผ้าผ้าห่มของบริจาคที่ได้มาจาก **สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วม สมัย กระทรวงวัฒนธรรม** มอบให้กับชุมชน นอกจากนี้ทางผู้ศึกษา เห็นควรช่วยเหลือค่าที่พักค่าไฟของ บ้านพักนักท่องเที่ยวที่เราได้พัก จำนวนเงิน 2,000 บาท ให้กับการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน และ ร่วมกันสมทบทุนค่าอาหารกลางวัน จำนวน 3,000 บาท คืนให้กับชุมชนใช้ในการจัดการเวทีการเรียนรู้ต่อไป

ภาพประกอบเวทีเรียนรู้ชุมชนที่ 3

สำนักหอสมุด

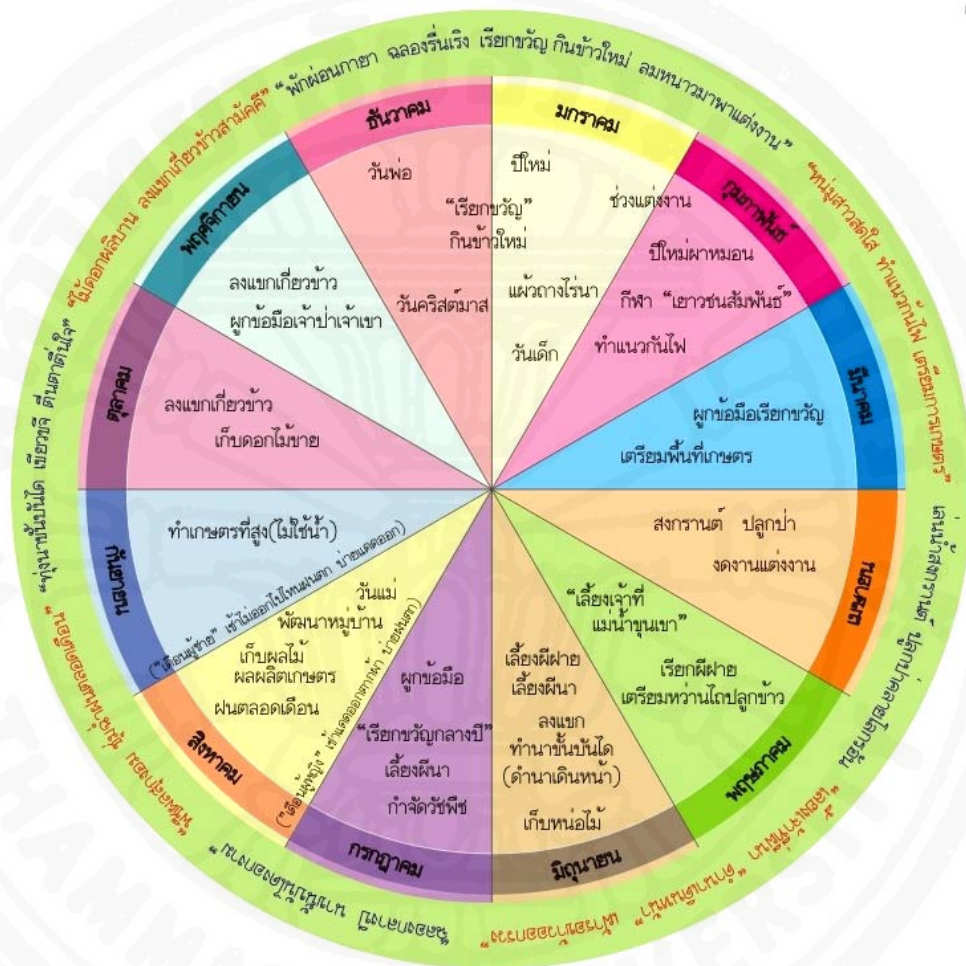
ภาคผนวก ๓

ภาพประกอบเวทีเรียนรู้ชุมชนที่ 4

ผนวก คม

ปฏิทินวิถีชีวิตชนเผ่าปกากะญอ

ตัวอย่าง “ทา” ใน ปฏิทินวิถีชีวิต ชนเผ่าปกากะญอ บ้านผาหมอน

- ธันวาคม – มกราคม “พักผ่อนกายา ฉลองรื่นเริง เรียกขวัญกินข้าวใหม่ ลมหนาวมาพาแต่งงาน”
- กุมภาพันธ์ “หนุ่มสาวสวดไล่ ทำแนวกันไฟ เขาวงกตสัมพันธ์”
- มีนาคม – เมษายน “เตรียมการเกษตร เล่นน้ำสงกรานต์ ปลูกป่าคลายโลกร้อน”
- พฤษภาคม – มิถุนายน “เลี้ยงเจ้าที่ผิณา “ดำนาเดินหน้า” ฝักรอข้าวออกรวง”
- กรกฎาคม “ฉลองกลางปี นาขึ้นบันไดออกงาม”
- สิงหาคม “พืชผลสุกงอม ชุ่มฉ่ำฝนตกตลอดเดือน”
- กันยายน – ตุลาคม “ทุ่งนาขึ้นบันได เขียวขจี ตื่นตาตื่นใจ แลกของขวัญใจ”
- พฤศจิกายน “ไม้ดอกผลิบาน ลงแขกเกี่ยวข้าวสามัคคี”

ผนวก ณ

ตารางบันทึกรายชื่อการเข้าร่วมกิจกรรม

ตารางการเข้าร่วมกิจกรรม เวทีเรียนรู้ที่ 1

8 ตุลาคม 2551 ณ บ้านพักนักท่องเที่ยวน

ลำดับ	ผู้เข้าร่วม (ชื่อ)	ตำแหน่ง
1	นายอนันต์ มรรณหวีรัตน์	ส.อ.ต.
2	นาย สว่าง มรรณหวีรัตน์	ผู้อำนวยการศึกษาศึกษา
3	นาย ประสงค์ เจริญใจ	ผู้อำนวยการศึกษาศึกษา
4	นาย วิฑูริ์ มรรณหวีรัตน์	นักวิชาการ
5	นาย สว่าง มรรณหวีรัตน์	ส.อ.ต.
6	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	กรรมการ ม.ป.2
7	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	ส.อ.ต. ม. 22
8	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	กรรมการ
9	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	กรรมการ
10	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	กรรมการ
11	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	นักวิชาการ นักศึกษาคณะ ม.ร
12	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	นักศึกษาคณะ ม.ร
13	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	กรรมการ ม.ร
14	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	นักศึกษาคณะ ม.ร
15	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	นักศึกษาคณะ ม.ร
16	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	นักศึกษาคณะ ม.ร
17	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	นักศึกษาคณะ ม.ร
18	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	นักศึกษาคณะ ม.ร
19	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	ส.อ.ต.
20	นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	นักศึกษาคณะ ม.ร

ตารางการเข้าร่วมกิจกรรม เวทีเรียนรู้ที่ 2

13 ตุลาคม 2551 ณ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ลำดับ	วัน/เดือน/ปี	ผู้เข้าร่วม ผู้ให้สัมภาษณ์	รายละเอียด
1		นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	ส.อ.ต.
2		นาย สว่าง มรรณหวีรัตน์	ผู้อำนวยการศึกษาศึกษา
3		นาย ประสงค์ เจริญใจ	ผู้อำนวยการศึกษาศึกษา
4		นาย วิฑูริ์ มรรณหวีรัตน์	นักวิชาการ
5		นาย สว่าง มรรณหวีรัตน์	ส.อ.ต.
6		นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	กรรมการ ม.ป.2
7		นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	ส.อ.ต. ม. 22
8		นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	กรรมการ
9		นาย สุวิภา มรรณหวีรัตน์	กรรมการ

ตารางการเข้าร่วมกิจกรรม เวทีเรียนรู้ที่ 3
29 พฤศจิกายน 2551 ณ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ลำดับที่	ชื่อ-นามสกุล	บทบาทในชุมชน
1	นายวิรัตน์ วัฒนสินทรัพย์	ผู้ประสานงานศึกษาในชุมชน
2	นายสุวิทย์ วัฒนสินทรัพย์	พ.น.ย. เกษตร
3	นายอนุวัฒน์ ขวัญทรัพย์	ส.อ.ด.ต. เกษตร
4	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	กรรมการ อบต.บ้าน
5	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	อ.ร.ร.
6	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	กรรมการ
7	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	กรรมการ
8	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
9	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
10	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
11	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
12	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
13	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
14	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
15	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
16	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
17	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
18	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	ผู้ประสานงาน
19	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	ก.ร.
20	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
21	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
22	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-
23	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	ผู้ประสานงาน
24	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	อ.ร.ร.
25	นายสุวิทย์ ขวัญทรัพย์	-

ตารางการเข้าร่วมกิจกรรม เวทีเรียนรู้ที่ 3 (ต่อ)

29 พฤศจิกายน 2551 ณ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ลำดับที่	ชื่อ - นามสกุล	บทบาทในชุมชน
21	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	
22	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	
23	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
24	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
25	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	
26	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	สมาชิก อบต.
27	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
28	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	ตัวแทนชุมชน
29	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
30	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
31	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
32	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
33	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
34	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
35	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
36	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
37	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
38	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
39	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
40	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
41	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
42	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
43	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
44	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
45	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
46	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
47	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
48	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
49	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
50	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
51	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
52	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
53	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.
54	นาย อธิวัฒน์ อดิวิทย์	น.ร.

ตารางการเข้าร่วมกิจกรรม เวทีเรียนรู้ที่ 4
28 กุมภาพันธ์ 2552 ณ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ลำดับที่	ชื่อ - นามสกุล	บทบาทในชุมชน / เบอร์โทร.
1	นายสารภี ตรีรัตน์	สมาชิก. ๐๙๖-๗๗๕๔๐๙๖
2	นาย สืบชัย บรรณวิจิตร	บรรณวิจิตร (๐๙๖) ๐๙๖-๓๒๔๗๗
3	นาย อรุณ ปรนิตวิทย์	๕.๐๑๑. ๐๙๖-๑๙๔๐๔๓๓
4	นายสมชาย สมภักดิ์	๐๘๐๑๘๐๗๕๐๙
5	นาย บรรณวิจิตร บรรณวิจิตร	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ๐๙๖๕๕๕๕๕๕๐
6	นาย สุวิทย์ ไชยธรรม	สมาชิกชุมชน
7	นาย สมชัย อุดมวิทย์	สมาชิก

THAMMASAT UNIVERSITY

ผู้อำนวยการหอสมุด

ประวัติการศึกษา

ชื่อ	นางสาวกนกวรรณ ชูชาญ
วันเดือนปีเกิด	23 เมษายน พ.ศ. 2516
วุฒิการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศบ) (ศึกษาศาสตร์) วิชาเอกภาษาไทย วิชาโทบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
ประสบการณ์ทำงาน	นักวิชาการวัฒนธรรม สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม

ชำนาญการพิเศษ